

tarih evresi

İki Aylık Tarih ve Kùltür Dergisi

Ocak - Şubat 2020

CHP ve CUMHURİYET TARİHİ DOSYASI

Sahibi
MT PROMOSYON MATBAA

Yazı İşleri Müdürü
Ogün Nuri Taş

Yayın Yönetmeni
Nesim ŞEKER

Yayın Kurulu
Ömer KOÇ - Koç Holding - Prof . Dr. İlber ORTAYLI,
Doç. Dr. Nesim ŞEKER, Doç. Dr. Nurten KILIÇ,
Doç. Dr. Birsen BULMUŞ, Doç. Dr. Mehmet ÖZ,
Doç. Dr. Umut ÖZGÜR.

İrtibat
Tel: (0312) 256 74 92 - 0505 677 22 35
tarихdergisi@gmail.com

Bu dergi Hacettepe, Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ Üniversitelerinde bulunan Doktorlar,
Doçentler ve Master Öğrencileri tarafından iki ayda bir yayımlanır.
Dergiye gönderilen yazılar basılmaz ise istenmesi halinde iade edilir.
Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazı sahipleri sorumludur.

MT PROMOSYON MATBAA
Tel: 0312 384 76 15

İçindekiler

CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Tarihi 4

Türk İstiklâl Harbi

Prof. Dr. Stanford J. Shaw 34

Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı ve Şahsiyeti

Prof. Dr. Norman Itzkowitz 109

Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve Tbm'nin Açılışı

İksan Köse 131

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Prof. Dr. Ercüment Kuran 146

Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçiş Sürecinde İkinci Durak: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Dönem Basını

Yrd. Doç. Dr. Necdet Ekinci 155

İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları

Yrd. Doç. Dr. Necdet Ekinci 169

Birinci Meclis Döneminde Sivil Otoritenin Üstünlüğü ve Ordunun Sevk ve İdaresi Tartışması

Prof. Dr Rıdvan AKIN 246

Dergiden...

Tarihi araştırmaların, neticesine dair söylenebilecek şeyler tarihteki hayatların, bugün yaşanabilirliklerin prrojeksiyonuna dairdir.

*Bu sayımızda **CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Tarihi** adlı makalemizden sonra **Türk İstiklâl Harbi** adlı makaleyle Prof. Dr. Stanford J. Shaw'dan sonra **Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı ve şahsiyeti** adlı makaleyle Prof. Dr. Norman Itzkowitz, Atatürk'n Ankara'ya Gelişi ve Tbm'nin Açılışı adlı makaleyle İksan Köse, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu** adlı makaleyle Prof. Dr. Ercüment Kuran, **Türkiye'de çok Partili Düzene Geçiş Sürecinde İkinci Durak: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Dönem Basını** adlı makaleyle Yrd. Doç. Dr. Necdet Ekinci, **İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları** adlı makalleyle Yrd. Doç. Dr. Necdet Ekini, **Birinci Meclis Döneminde Sivil Otoritenin stnlğ ve Ordunun Sevk ve İdaresi Tartışması** adlı makaleyle Prof. Dr Rıdvan AKIN bizlere konuk olacaktır.*

Umarın tarihin tozlu sayfaları arasında yapacağınız yolculuktan keyif alacağınızı tahmin ediyoruz...

Tarih Dergisi

CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Tarihi

Giriş ve Kısa Özet

CHP, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde 9 Eylül 1923'te önce "Halk Fırkası" adıyla kurulmuştur. 1924 yılında "Cumhuriyet Halk Fırkası", 1935 yılında ise "Cumhuriyet Halk Partisi" adını almıştır.

1927 yılında "Cumhuriyetçilik", "Halkçılık", "Milliyetçilik" ve "Laiklik" CHP'nin dört temel ilkesi olarak benimsenmiştir. 1935 yılında "Devletçilik" ve "Devrimcilik" ilkeleri de eklenerek Partinin ilkeleri altıya çıkarılmıştır. Partinin amblemi olan 6 ok bu ilkeleri simgelemektedir.

CHP, kurucusu ve ilk Genel Başkanı Atatürk'ün önderliğinde ulusal bağımsızlığı kazanan, Cumhuriyeti kuran, saltanatı kaldıran, hilafete son veren ve Ulusal Birliği sağlayan

Partidir. Hukuk ve eğitim gibi toplumsal alanlarda gerçekleştirdiği reformlarla çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ni biçimlendirmiştir. Ulusal sanayinin ve ekonominin gelişmesine öncülük etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tek parti konumunun tüm olanaklarına karşın, çok partili rejime geçişi sağlayarak Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde de öncü misyonunu sürdürmüştür.

1950'li yıllarda üstlendiği muhalefet göreviyle demokratik bir rejimde muhalefetin kurumsallaşmasına da öncülük etmiştir. Bu kapsamda parlamenter demokratik rejimin kurumsallaşmasına dönük değişimleri gerçekleştirme ve temel hak ve özgürlükleri geliştirme mücadelesi vermiştir. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin yaşadığı modernleşme sürecinin yansımaları olarak ortaya çıkan göç, kentleşme,

sanayileşme gibi dinamikler çerçevesinde toplumsal sınıfların olgunlaşmasıyla birlikte CHP sola açılarak kendisini siyaset yelpazesinde “ortanın solu”nda konumlandırmıştır. 1970’li yıllarda ideolojisini “demokratik sol” kavramıyla tanımlayan CHP, önerdiği sosyal reformlarla “düzen değişikliği”ni hedeflemiştir. Bu süreçte CHP, “devlet partisinden” “halkın partisine”, düzen partisinden” “değişimin partisine” dönüşmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti’ni kurma ve ülkemizin en köklü partisi olma gibi sahip olduğu ayrıcalıklı tarihsel miraslarıyla, geleneğini ve temellerini en iyi şekilde temsil eden ilkelerin yanı sıra sosyal demokrasinin evrensel ilkelerini de benimseyen CHP bu çerçevede Uluslararası ölçekte faaliyetlerini sürdüren Sosyalist Enternasyonal ve Avrupa Sosyalistler Partisine de katılım sağlamıştır. Çağdaş sosyal demokrasinin evrensel değerleri olan “özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve etkinliği ile demokratikleşme” kavramları içinde bulunduğumuz dönemde CHP’nin Türkiye’de kurumsallaştırmaya çalıştığı ve Programlarında önemle vurguladığı başlıca ilkeler arasında yer almaktadır.

I. Kurtuluş’tan Cumhuriyet’e, Cumhuriyetten Demokrasiye...

Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Kuruluşu ...

Mustafa Kemal Atatürk CHP’nin kurulmasına ilişkin ilk açıklamasını 6 Aralık 1922 tarihinde yapmıştır ve “Halk Fırkası” adını kullanmıştır. Bilindiği üzere Büyük Atatürk, Kurtuluş Savaşı henüz bitmeden, Ülkenin geri

kalmışlığını ve çöküş tehlikesini ortadan kaldırmak, çağdaş ve ileri bir toplum yaratmak amacıyla devrimler yapmayı planlıyordu. Bu amaçlara ulaşmak ise ancak gücünü halktan alan ve belirli bir program dahilinde bu amaçları gerçekleştirmeye odaklanmış bir siyasal parti ile mümkün olabilirdi. Mustafa Kemal Atatürk parti kurma niyetini şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Milletin her sınıf halkından, hatta İslam dünyasının en uzak köşelerinden bana ebedi olarak iftihar duyacağım şekilde gösterilen teveccüh ve itimada layık olabilmek için en mütevazı bir millet ferdi sıfatıyla hayatımın sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle barıştan sonra Halkçılık esası üzerine dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasal bir fırka kurmak niyetindeyim”.

Mustafa Kemal Atatürk’ün bu konuşmayı yaptığı tarihlerde Kurtuluş Savaşı yeni sona ermiş, Mudanya Ateşkes Antlaşması yeni imzalamış, Saltanat yeni kaldırılmış ve Lozan Barış görüşmeleri yeni başlamıştır. Aynı zamanda TBMM’de gruplaşmalar çoğalmış ve siyasal yaşamda siyasal partilere gereksinim duyulmaya başlanmıştır. 6 Aralık 1922 tarihinde basına yaptığı açıklamada yeni bir döneme girildiğini belirten Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı’nda olduğu gibi, izleyen dönemdeki çağdaşlaşma sürecinde de milletin yardımını ve aydınların da katkısını istiyordu.

Atatürk bu konuşmanın hemen sonrasında bir yurt gezisine çıkmıştır. Gezi sırasında yaptığı bir konuşmada kuruluş yıllarında Halk Fırkasının temel felsefelerinden birini oluşturacak şu ifadeye yer vermiştir:

“Bence, bizim milletimiz birbirinden çok

farklı menfaatleri takip edecek ve bundan dolayı da mücadele halinde buluna gelen çeşitli sınıflara malik değildir. Memleketteki sınıflar birbirlerine lazım olan ve birbirlerini tamamlayıcı ve bütünleyici mahiyettedir. Onun için de Halk Fırkası bütün sınıfların haklarını, yükselme sebeplerini ve saadetini sağlamak yolunda çalışmalarda bulunacaktır”.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Atatürk yaptığı konuşmada, Halk Fırkası’nın sınıf temeli üzerine kurulmayacağını, sınıf ayrımı yapılamayacağını ve tüm sınıfları kapsayan bir parti olacağını belirtmektedir. Bu konuşma, Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye’inde ortaya çıkan ve 10’ncu Yıl Marşı’nda da ifadesini bulan “imtiyazsız, kendine güvenen toplum, kaynaşmış kitle” arayışına, parti yoluyla cevap oluşturma ve ulus devlete yönelişin bir habercisi gibidir.

8 Nisan 1923 tarihinde ise, Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla, bir bildiri yayınlamıştır. Dokuz maddeden oluştuğu için 9 umde (ilke) olarak anılan bu metin, bir “seçim bildirgesi”dir. Bu seçim bildirgesi, aynı zamanda, kurulacak parti için de bir program hazırlığı niteliğini taşımaktadır.

Daha sonra Mustafa Kemal Atatürk ve partinin kuruluşunu destekleyen milletvekilleri, tüzük hazırlıklarına başlamışlardır. Hazırlanan tüzükte, “Halkçılık”, “Cumhuriyetçilik” ve “Milliyetçilik” temel ilkeler olarak benimsenmiş; “Ulusal Egemenlik”, “Devrim” ve “Hukukun Üstünlüğü” kavramlarına da yer verilmiştir.

Bu gelişmelerden sonra “Anadolu ve

Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”, “Halk Fırkası”na dönüştürülmüş ve Mustafa Kemal Atatürk, 9 Eylül 1923’te İçişleri Bakanlığı’na başvurarak, “Halk Fırkası”nın kuruluşunu bildirmiştir.

CHP’nin partileşme sürecindeki gelişim çizgisinin de ortaya koyduğu gibi, Cumhuriyet Halk Partisi, Kurtuluş Savaşı’nı örgütleyen ve yürüten “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”nin devamıdır. Başlangıçta “Halk Fırkası” olan partinin adı, 1924 yılında “Cumhuriyet Halk Fırkası”, 1935 yılında da “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak değiştirilmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden (A-RMCH) Cumhuriyet Halk Fırkasına (CHF)...

Kurtuluş Savaşı yıllarında Milli Mücadeleyi yürütmek, tüm toplumsal kesimleri/ sınıfları temsil etmek ve ulusal birliği sağlamak amacıyla oluşturulan Cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’dir. Cemiyetin kuruluşu, 4–11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi’nde gerçekleştirilmiştir. Halk Fırkası da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin tarihsel mirasına sahip çıkarak, Kurtuluş Savaşı’yla yurdun kurtarılmasını sağlayan Cemiyetin ve O’nun TBMM’deki devamı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun devamı olduğunu göstermiştir. Nitekim Halk Fırkası kurulduğunda il ve ilçelerdeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubeleri tabelalarını indirerek Halk Fırkası tabelasını astılar. Böylece ülkenin hemen her yerinde, il ve ilçe örgütlerinin yanı sıra ocak (mahalle ve köy)

ve bucaklarda da CHP örgütü kurulmuş oldu.

Tek parti dönemi boyunca CHP'nin temel felsefesi yukarıda sözü edilen iki temele dayanmıştır. Bunlar sırasıyla;

Ülkeyi kurtaran Müdafaa-i Hukuk temelinden gelme (başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere CHP yöneticilerinin Milli Mücadele'yi kazanmış olmalarının verdiği sarsılmaz karizma).

Tüm toplumsal kesimlerin temsili (Ulusal bir parti olarak CHP'nin, sınıfsal yapının pek de gelişkin olmadığı, geleneksel ve kırsal yapının hakim olduğu bir toplumsal yapıda "Sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitle" düşüncesini temel alması).

Bu iki temel üzerine kurulmuş olan CHP, bir "halk" partisi olarak, ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil etmekteydi. Nitekim 1927 Nüfus Sayımı da ülkede ciddi bir sınıfsal yapının olmadığını, büyük çoğunluğu tarım sektörüne dayalı kırsal ve geleneksel toplum yapısının hakim olduğunu göstermiştir.

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarında tespit edilen meslek gruplarına bakıldığında sanayi, ticaret, hizmet ve serbest meslekler gibi modern toplumsal sınıfları temsil eden kesimlerin oranının yüzde 7 civarında olduğu görülmektedir. Diğer yandan, çiftçi ve mesleksizler gibi geleneksel toplum yapısını temsil edenlerin oranı ise yüzde 90'ın üzerindedir. Dolayısıyla, Cumhuriyetin ilk yıllarında devralınan toplumsal miras, son derece gelenekseldir ve kırsal karakteri baskındır.

Bu dönemde CHP, tüm toplumsal

kesimleri temsil eden "ulusal" bir parti niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte, CHP kendi yönetimini her zaman "demokratik" olarak tanımlamıştır. Nitekim Parti Programı'nda yer alan Halkçılık maddesi halk iradesini ve demokrasiyi anlatmaktadır. CHP Programı'ndaki Halkçılık ilkesi şu şekilde özetlenebilir:

Demokratlık,

Herhangi bir fert veya zümreye milletin umumi hakları haricinde imtiyaz tanımamak,

Sınıf mücadelesini kabul etmemek.

TBMM'de Birinci ve İkinci Guruplar...

Kurtuluş Savaşı'nı idare eden Meclis'in siyasal ve ideolojik yelpazesi son derece geniştir. İlk Meclis'te birbirinden çok farklı ideolojik gruplaşmalar yer almaktaydı. En büyük gruplaşma ise, Birinci Grup ve İkinci Grup arasında yaşanmıştır. Ülkenin kurtuluşu konusunda benzer fikirlere sahip olan her iki grup, ülkenin kurtuluşundan sonra rejimin niteliğinin ne olacağı konusunda farklı düşüncelere sahip olmuştur. Birinci Grup'un lideri Mustafa Kemal Paşa iken; İkinci Grup'un ise tek bir lideri bulunmamaktaydı. Hüseyin Avni (Ulaş), Ali Şükrü ve Selahattin Beyler bu gurubun önde gelen isimleriydi. İdeolojik olarak her iki grubun ayrımı şu şekilde özetlenebilir: Birinci Grup, "İnkılabın kanunu mevcut kanunların üstündedir" derken; İkinci Grup, "İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku vardır" demektedir. Bu iki söz, her iki grup arasındaki felsefi ve siyasal farklılaşmanın net bir şekilde ifadesidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde sonradan CHP'ye dönüşecek olan Birinci Grubun Devrimci ve Reformcu bir dünya görüşüne sahip olduğu, İkinci Grubun ise; geleneksel, muhafazakar ve popülist bir anlayışı benimsediği görülmektedir. Kurtuluş Savaşı'nın ertesinde, 1923 yılında yapılan seçimleri kaybeden İkinci Grup üyeleri İkinci TBMM'ye girememiştir. Bu dönemde Rauf (Orbay) Bey, muhalif paşalarla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Peşi sıra Hüseyin Avni Bey, Kara Vasıf Bey ve Selahattin (Köseoğlu) Bey de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girerek. Partinin İstanbul örgütünü kurmuşlardır. Böylece, Birinci Grup'tan kopan muhalif kanat ile İkinci Grup birleşmişler, ayrıca, bazı eski İttihatçılar da yeni kurulan Partiye katılmışlardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Cumhuriyet Halk Partisinin Devrimcilik Anlayışı...

Mustafa Kemal Paşa, devrimci amaçlarını çok daha önceden, daha Erzurum Kongresi devam ederken ifade etmiştir. Ortada ne Meclis ne de Ordu varken, Erzurum Kongresi'nin hemen ertesinde (7-8 Ağustos 1919) Kurtuluş Savaşından sonra yapılacakları Mahzar Müfit Bey'in (Kansu) günlüğüne şöyle yazdırmıştır:

Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır.

Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Tesettür kalkacaktır.

Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.

Bu arada M. Müfit Bey, "Darılma Paşam ama hayalperest taraflarınız var" der. M. Kemal Paşa'nın yanıtı nettir: "Bunu zaman tayin eder. Sen yaz".

Latin harfi kabul edilecek.

M. Müfit Bey, bu söylenenlere inanmadığını hissettirerek "Paşam kafi kafi!" der. M. Müfit Bey'in hayal olarak tanımladıkları, Atatürk dönemi içerisinde gerçekleştirilecektir. Geleneksel toplumun, bir Ortaçağ toplumunun kurumları olan Saltanat, Hilafet, Medreseler, Şariat Hukuku devrimci yöntemlerle 1920'li yıllarda ortadan kaldırılacaktır. Yerlerine modern toplumun kurumları kurulduğu gibi Cumhuriyet rejiminin halk tarafından benimsenmesi için yoğun çaba harcanacaktır.

Bu devrimci söylem ve yöntem ile CHP'nin modernleşme anlayışını sonraki yıllarda (1930'larda) Üniversite Reformu'nun mimarı ve Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip şu şekilde açıklayacaktır:

"Biz tedrici tekamül kaidesini yolumuzun üstünde çiğneyerek, irfan yolunda tekamülümüzü inkılaplar(la), sürat ve şiddetle yapmak, içtimai kanunlara yeni bir kanun ilave etmek mecburiyetindeyiz".

Cumhuriyetle Birlikte Gelen Devrimler...

Osmanlı Devleti'nin çöküşünde Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi olmak üzere iki büyük devriminin rolü olduğunu söylemek gerekir. Osmanlı Devleti her iki devrime de seyirci kalarak Batı dünyası karşısında geri kalma sürecine girmiştir. Bu iki devrim ile Batı dünyası geleneksel toplum yapısından (tarım

ekonomisi, dinsel-monarşik devlet yapısı, dinsel cemaatlere dayalı toplum yapısı, kırsal ağırlıklı nüfus) çıkararak, modern toplum yapısına (ulus-devlet, sanayileşme/ kapitalistleşme, aydınlanma, bireyselleşme, kentleşme...) geçmiştir. Özetle, kapitalistleşme ve milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı'nın sonunu hazırlamıştır. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu kısmi modernleşme çabaları kurtuluş için yeterli olamamıştır. Bu nedenle Kemalist Cumhuriyet, köktenci/ radikal bir modernleşme politikasıyla, diğer bir deyişle “devrimci” bir politikayla Batı dünyasıyla arasındaki farkı kapatmaya çalışmıştır. Bu anlayışı dönemin seçim afişlerinde bile görmek mümkündür. Nitekim CHP, 1930'lu yıllardaki afişlerden birinde “Asrı, yıla sığdırdık” diyordu.

1920'li yıllarda yapılan devrimlerle, geleneksel toplumun kurumları kaldırılarak yerlerine modern toplumunun kurumları oluşturulmuştur. 1930'lu yıllarda yapılan devrimlerin ve reformların ise devrimlerle oluşturulan yeni kurumların toplum tarafından benimsenmesinin sağlanmasına yönelik girişimler olduğu görülmektedir. Ayrıca, yapılan devrimlerle yeni bir ulus inşası çabası da açıkça görülmektedir. Devrimlerin yıllara göre seyri ise şöyledir:

1922: Saltanatın kaldırılması

1923: Cumhuriyetin ilanı, İzmir İktisat Kongresi, Ankara'nın Başkent Yapılması

1924: Halifeliğin kaldırılışı, Öğretim Birliği, Medreselerin Kapatılması, Diyanet İşleri Başkanlığının Kurulması, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'nin Kaldırılması

1925: Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, Aşar Vergisinin Kaldırılması, Şapka Kanunu, Ankara Hukuk Mektebi'nin Kurulması, Miladi Takvim'in Kabulü

1926: Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu

1927: Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu

1928: Yeni Harflerin Kabulü, Millet Mekteplerinin Açılışı, “Devletin Dini İslam'dır” Maddesinin Anayasa'dan Çıkarılması, Uluslararası Rakamların Kabulü

1929: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu

1930'lu yıllarda ise yapılan devrimlerin yerleşmesi açısından iki önemli adımın atıldığını söylemek gerekir.

Eğitim ve kültür politikaları: Halkevleri, Halkodaları, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Köy Eğitmen Teşkilatı, Köy Enstitüleri'nin kurulması.

Ekonomik kalkınma: Devlet ve özel sektör eliyle ülkenin bir an önce kalkınması ve bu amaçla çok sayıda sanayi, finans ve benzeri kalkınma kuruluşunun kurulması.

Altı İlke...

Devrimlerin gelişim sürecine paralel olarak, CHP'nin 6 ilkesi de aşamalı bir şekilde parti programına girmiştir. 1927 yılında toplanan CHF Kurultayı'nda kabul edilen Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkelerine, 1931 yılında toplanan CHF Kurultayı'nda Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri eklenmiştir. 1935 yılındaki CHP Kurultayı'nda ise, bu ilkeler Kemalizm olarak tanımlanmıştır.

5 Şubat 1937 tarihinde ise 6 ilke Anayasa'ya girmiştir.

CHP'nin 1938 yılında yayınlanan "Onbeşinci Yıl Kitabı" adlı bir resmi yayınında "Milliyetçilik" şöyle tanımlanmaktadır:

"Türkiye Cumhuriyeti dahilinde Türk dili ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk ülküsünü benimseyen her vatandaş hangi din ve menşeden olursa olsun Türk'tür. (...) Yeni Türk milliyetçiliğine göre, Türk milleti büyük insanlık ailesinin yüksek ve şerefli bir uzvudur. Bu itibarla bütün insanlığı sever ve milli menfaatine ilişilmedikçe başka milletlere karşı düşmanlık beslemez ve telkin etmez".

CHP'nin "Devletçilik" anlayışı ise iki temele dayandırılmıştır: Bizzat devletin kuruculuğu ve yapıcılığı ile yapılması özel sektöre bırakılan işlerin düzenlenmesi ve kontrolü. Devletçiliğin gerekçesi ise Onbeşinci Yıl Kitabı'nda şöyle açıklanmıştır: "Asırlarca yabancı milletler tarafından istismar edilen Türk milletinin ekonomik istiklalini temin edecek, milleti ecnebi fabrika mahsullerine müşteri olmaktan kurtaracak, yurdun iptidai maddelerini yok pahasına satıp onların ecnebi mamullerini çok pahalı bir fiat ile satın almaktan çıkaracak yol, ancak Devletçilik prensiplerini kabul ve tatbik ile mümkün olabilirdi.

Yeni Türk devleti bunu temin için en esaslı tedbirlerini aldı. Milli endüstrinin kuvvetlenmesi için dış pazarlardan yurda gelecek mallara yurttan çıkan malların rekabetini tanzim etmek ve yeni kurulan fabrikaların kuruluş senelerine mahsus zaruri olarak yaptıkları fazla masraflar dolayısıyla maliyet fiatındaki yükseklikten doğan nisbî pahalılığı

korumak için dahili sanayi himaye etmek lazımdı. Bu, hariçten gelecek mallara fazla gümrük resmi koymak, ecnebi malların ithalatını tahdit ve tanzim etmekle mümkün olabilir. Bu himaye prensibi Büyük Millet Meclisi'nin vazettiği kanunlarla temin edildiği gibi Devletin tanzim edici elinin dış ticarete de müdahale etmesi sayesinde ithalat, ihracat ve tediye muvazeneleri temin edilmiş ve dünya piyasalarında Türk toprak mahsullerinin yeri gittikçe genişlemiştir.

... Cumhuriyet Halk Partisi'nin Devletçiliği, hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere imkan vermeyen, mülkiyet haklarını tanımayan ve bütün iktisadi faaliyetlerle her türlü istihsal vasıtalarını Devlet elinde teksif eden Kolektivist ve toptan Devletçilikle asla alakalı değildir".

CHP'nin Onbeşinci Yıl Kitabı'nda "Laiklik" ilkesi ve laikleşme süreci şöyle tanımlanmıştır:

"Türkiye Cumhuriyeti, dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil hayatın kendinden ve onun müspet icap ve ihtiyaçlarından mülhem olarak işleyen bir devlet mekanizmasıdır. Devlet ve dünya işlerinde dinin hiçbir tesiri yoktur. İşte bu prensibe Laiklik derler.

... Cumhuriyetin şer'i mahkemeleri kaldırarak ve Medeni Kanunu koyarak adli birliği, medreseleri ilga ederek tedrisat birliğini yapması; cemiyetin yetiştirici ve yaşatıcı şartları arasından dinin tesirini kaldırması demektir. Böylece amme haklarının en mühimlerinden biri olan vicdan hürriyeti, Laiklik sayesinde en geniş ve ideal bir şekilde temin edilmiştir. Bir

cemiyetin üstünlüğü ve medeniliği için birinci şart olan vicdan hürriyeti, her ferdi manevi hususlarda kendi idrak ve imanına bırakarak ferdi inanışla devletin ve cemiyetin umumi yürüyüşünü köstekleyici bütün bağları koparıp atmıştır.

Milli ve içtimai hayatta ferdin, dinsiz, şu veya bu itikat sistemine mensup oluşu; milli ve içtimai vazifesi bakımından ne bir kusur, ne de bir fazilet sayılamaz. Türkiye’de dinin dünya işlerinden ayrı tutulduğu, Laikliğin ilan olduğu andan itibaren hiç kimse, hiçbir ibadete icbar edilemez ve hiç kimse, vicdanının ilhamı ile kabul ettiği ibadetten men olunamaz.

Bu geniş ve yüksek anlayışın hududu içinde köhne, yıpratıcı ve en yüksek içtimai heyetleri bile sukut ettirici tekke, tarikat gibi irticai zihniyet mümessillerinin girmesine tabiatile imkan yoktur”.

CHP’nin “Cumhuriyetçilik” anlayışına göre egemenliğin kaynağı halktır. Bu kapsamda tarihimizdeki en köklü dönüşüm olan Cumhuriyet Devrimi, “saltanat”ın yıkılmasını ve yerine “milli iradenin” getirilmesini amaçlamıştır. Böylelikle “tebaa”nın yerini “yurttaş” almıştır.

CHP’nin Cumhuriyetçilik anlayışına göre Türkiye Cumhuriyeti bir ilke ve ideal beraberliği üzerinde kurulmuştur. Cumhuriyet, gücünü, bu beraberliği oluşturan tüm insanların, hukuk ve hakları ile eşitliği ve bütünlüğü ilkesinden almaktadır. Yurttaşlık herkes için ortak temel öge ve “hak alanı” olarak esas alınan temel bir kavramdır.

CHP’nin “halkçılık” anlayışı ise siyasal meşruiyetin temelini halkta bulabilmektedir, ekonomik ve siyasal imtiyazların kaldırılmasıdır, sahipsizlerin sahibi olmaktır, çözümleri halk için, halkla beraber bulmaktır.

CHP’nin “devrimciliği” ise yukarıda geniş olarak ifade edildiği gibi barış içinde kökten değişimdir, çağı paylaşmadır, geleceğe atılımdır. Çağdaş düşüncelere açılarak yenilikleri kavrayıp benimsemektir; bunu süreklilik içinde bir yaşam ve yönetim biçimine dönüştürmektir. Kuralları ve kendini sorgulayarak, daha iyiye ve doğruya ulaşmanın yollarını açmak, bu çerçevede gelişimin yöntem ve araçlarını oluşturmaktır. Bu anlayışla, CHP, halkla birlikte, halktan güç ve yetki alarak, demokratik hukuk devleti kurallarına ve barışçı yöntemlere bağlı kalarak devrimciliği sürdürür.

Altı Oklu Bayrak...

Atatürk’ün ölümünden kısa bir süre önce CHP’nin yayınladığı On Beşinci Yıl Kitabı’nda, 1923 Tüzüğü’nün birinci maddesinde sıralanan amaçlara benzer şekilde şunlar dile getirilmektedir: “Cumhuriyet Halk Partisi’nin üç(üçü) ve dördüncü Büyük Kongrelerinde tanzim olunan Parti programı Türk milletini, milli ülküsüne götürecek olan ana yolları tam, kat’i ve açık olarak gösterir. Bu program, şu veya bu sınıf ve zümre için değil; bütün millet için, milletin yeni ve ileri hedefi olan medeni yükseliş uğrunda çalışacak bütün vatandaşlar içindir. Bu program bugünkü ve yarınki cumhuriyet nesilleri için inan esaslarını anlatan ve Kemalizm’in ortaya koyduğu ve Partinin bayrağında kırmızı zemin üzerinde altı beyaz okla temsil ettiği altı ehemmiyetli vasfı ihtiva

eder". CHP, altı oklu bayrağı 1933 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Bayrağın nasıl kullanılacağı ve şekli CHF Bayrak Talimatı'nda açıklanmıştır. Altı oklu bayrağın tasarımı Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Resim-İş Bölümü'nde İsmail Hakkı Tonguç tarafından yapılmıştır. Cumhuriyetin 10. yılı kutlamalarından önce altı oklu bayraklar parti örgütlerine gönderilmiştir.

Kemalizmin Resmîyet Kazanması...

"Kemalizm" CHP'nin Mayıs 1935 tarihinde toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı'nda kabul edilen CHP Programı ile resmîyet kazanmıştır. Programın "Giriş" kısmında Kemalizm ile ilgili şu değerlendirme yer almaktadır:

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, Türk Devrimi'nin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak ortaya konmuştur.

Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'na da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildirikte saptanmıştır.

Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır.

Partimizin güttüğü bütün bu esaslar, Kemâlizm prensipleridir".

Cumhuriyet Halk Partisi'nin İlk Programları ve Dokuz Umde...

CHP'nin ilk programı 1931 tarihlidir. Ancak, 1923 genel seçimleri öncesinde Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1923 tarihli "Dokuz Umde" olarak bilinen "Seçim Beyannamesi" de bir program taslağı olarak kabul edilmelidir.

Ülkeyi işgalden kurtaran Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin partiye dönüşmesiyle ortaya çıkan CHP, kurtuluşçu ve modernleştirici bir parti kimliğine sahiptir. Bu kapsamda, Kurtuluş Savaşında ülkeyi kurtaran parti 1923 sonrası dönemde devlet kurma/ ulus inşa etme misyonu yüklenmiştir. Nitekim tüm tek parti dönemi boyunca kabul edilen CHP programlarına (1931, 1935, 1939 ve 1943) bakıldığında –Dokuz Umde de dahil olmak üzere-, yeni bir devlet, yeni bir ulus inşası açıkça görülmektedir. Bu kapsamda Dokuz Umde'de dikkati çeken unsurlardan bazıları şunlardır:

Egemenliğin millete ait olduğu,

Güvenlik sorununun çözüleceği,

Adalet sisteminin reforma tabi tutulacağı,

Askerliğin kısaltılacağı,

Savaşta harap olan ülkenin yeniden inşa edileceği,

Ekonomik ve sosyal alanda halk yararına politikaların uygulanacağı (aşar vergisinin yeniden düzenlenmesi, tütün ekimine ilişkin düzenlemeler, üreticilere yönelik kredi kolaylıkları, tarımda makineleşme, demiryolları yapımı, eğitimin yaygınlaştırılması, sağlık sisteminin düzenlenmesi, ormanların verimli bir şekilde işletilmesi, hayvancılığın geliştirilmesi).

9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen Halk Fırkası Nizamnamesi'nin birinci maddesinde ise Partinin;

Milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek,

Türkiye’yi asri bir devlet halinde yükseltmek,

Türkiye’de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun velayetini hakim kılmak için çalışacağı belirtilmektedir.

1931, 1935, 1939 ve 1943 tarihli CHP programlarının girişinde vatan, millet ve devlet gibi başlıkların olması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Bununla birlikte, söz konusu dönemde ulus ve devlet inşasının halen sürmekte oluşu gerçeği dikkate alındığında bu dönemdeki söylem ve uygulamaların bu amaçlara dönük program (yani yapılacak işler) dahilinde olduğu görülecektir. Nitekim M. Kemal 9 Mayıs 1935 tarihinde, CHP Dördüncü Büyük Kurultay’ında yaptığı konuşmada Türk Devrimi’ni şöyle tanımlamaktadır: “Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Ondan sonra, içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Türk genel devriminin kısa bir diyemi...”1931 programında “kadınlara milletvekili seçilme hakkı verilmesi” gibi dönemin tüm çağdaş uluslarının da ilerisinde çağdaş bir hakkın tanınacağı belirtilmektedir. Nitekim Bir sonraki 1935 Programından önce bu hedef gerçekleştirilmiştir.

1931 Programında, bir dereceli seçim sistemi toplumun (ileride) belli bir olgunluğa ulaşmasından sonra uygulanabilecek nihai bir hedef olarak algılanmaktadır. 1935 tarihli programda ise, ileride bir dereceli seçim sistemine geçilmesinden vazgeçilerek, iki

dereceli sistemin demokratikleştirilmesi esası benimsenmiştir. İkinci Dünya Savaşı koşullarında hazırlanan 1943 tarihli program ise, bu konuda daha geri bir nitelik taşımakta olup, iki dereceli seçim sistemine devam edileceğini belirtmektedir.

1935 programı, 1931 tarihli programa göre daha ayrıntılıdır. Partinin ideolojisi Kemalizm olarak tanımlanmıştır. Uluslar arası amaçları olan, kökü yurt dışında olan ve sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulamayacağını belirtmesi dikkat çekicidir. Ayrıca işçi ve esnafın parti tarafından örgütleneceği belirtilmektedir ki, bunun ilk örneği İzmir’de verilmiştir. Bu tarihlerde, Recep Peker’in otoriter-totaliter bir parti program ve tüzüğü hazırladığı, bunun Atatürk tarafından reddedildiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak, bu program ve tüzük taslağı ortada yoktur.

1943 Programının beşinci bölümü “Cihan harbi içinde idare” ve altıncı bölümü “Cihan harbinden sonraki ihtimaller”, Partinin dönemin koşullarına uyum sağladığının ve Programını buna göre revize ettiğinin önemli bir göstergesidir. Nitekim tek parti dönemi boyunca dört yılda bir toplanan CHP Kurultaylarının en önemli işlerinden biri Parti Programı üzerine yapılan çalışmalardır. “Altı Ok”un aşamalı bir şekilde kabul edilmesi gibi, Kemalizm de tek parti dönemi boyunca –özellikle de Atatürk döneminde- gelişip bir ideoloji niteliği kazanarak, belirli bir çerçeveye oturtulmuştur.

Cumhuriyet'in Demokrasiyi Kurması Sürecinde Toplumsal Altyapının Geliştirilmesi Çabaları...

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri, Türkiye'de çok partili rejimin yerleşmesi için toplumsal altyapının henüz yetersiz olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Ayrıca, devrimlerin toplum tarafından yeterince benimsenmediği de görülmüştür. Bu durum karşısında devrimlerin doğru anlatılması, anlaşılması ve toplum tarafından içselleştirilebilmesi için başlıca iki yol izlendiği görülmektedir. Bunlardan ilki eğitim/kültür seviyesinin yükseltilmesi, ikincisi ise hızlı kalkınma/sanayileşme doğrultusunda girişimleridir.

Eğitim Seferberliği: Köy Eğitimci Teşkilatı, Köy Enstitüleri ve Halkevleri...

Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı eğitim mirası hiç de iç açıcı değildir. Toplam nüfusun içerisinde öğrencilerin oranı yüzde 2,9 ile çok küçük bir paya sahiptir. Bu oranın önemli bir bölümünü de yüzde 2,8 oranıyla ilköğrencileri oluşturmaktadır. Ortaokul öğrencilerinin oranı onbinde 5 iken, lise öğrencilerinin oranı ise ancak onbinde 1 düzeyinde kalmaktadır. Böyle bir tablo içerisinde eğitim seferberliği ve toplumun eğitim seviyesinin hızla yükseltilmesi ivedilik arz eden bir politika tercihi olarak öne çıkmıştır.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, 26 Mayıs 1936 tarihinde TBMM'de bakanlık bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmada, köy çocuklarının çok azının okula

gidebildiğini, bu şekilde çalışmaya devam edilirse, okulsuz 35.000 köye birer öğretmen göndermek için yüz yıl beklenilmesi gerektiğini açıklamıştır. Gerçekten de 1933 yılında 40.000 köyden 32.000'inde okul, posta teşkilatı ve dükkan bulunmamaktadır. 11 milyon kişinin yaşadığı 40.000 köyde okuma-yazma bilen nüfus oranı sadece yüzde 2'dir. Bu nedenle de, çözüm arayışları çerçevesinde 1936-1937 yıllarında "Köy Eğitimci Teşkilatı" kurulmuştur. Askerliğini onbaşı ve çavuş olarak yapanlar 8 aylık bir kurstan geçirildikten sonra köylere öğretmen olarak gönderilmişlerdir. 1940 yılında açılan "Köy Enstitüleri"nden mezun olanlarla birlikte, 1950 yılına gelindiğinde 26.000 eğitimci ve enstitülü öğretmen köylere gönderilmiştir.

Yetişkinlerin eğitimi için ise "Halkevleri" kurulmuştur. 1932 yılında kurulan 34 Halkevi'nin sayısı 1950'de 478'e ulaşmıştır. 1940 yılında Halk evleri'nin küçük birer örneği olarak kurulan 141 Halkodası'nın sayısı ise 1950 yılında 4322'ye çıkarılmıştır. Bu dönemlerde halkın eğitiminde önemli ve çok yönlü işlevler gören Halkevleri 9 şubeden oluşuyordu: Bunlar sırasıyla; Dil, tarih ve edebiyat, Ar (Güzel Sanatlar), Gösterit (Tiyatro), Spor, Sosyal yardım, Halk dershaneleri ve kursları, Kitapsaray (Kütüphane) ve yayın, Köycülük, Müze ve sergi şubeleridir.

Millet Mektepleri'nde yetişkinlere yönelik açılan okuma-yazma kurslarını Halkevleri devam ettirmiştir. Yoğun bir eğitim seferberliğine rağmen, 1950 yılında Demokrat Parti (DP) iktidarı devraldığında halkın sadece yüzde 32'si okuryazar niteliğine kavuşturulmuştu. Nüfusun büyük çoğunluğu ise

hala okuma-yazma bilmiyordu.

Halkevlerinin amaçlarından birini de yurttaş yaratmaya yönelik çabalar oluşturmuştur. Nitekim Atatürk'ün yaptığı pek çok konuşmada, topluma moral aşılama ve ulusal gurur kazandırma konusunda yoğun çaba harcadığı görülmektedir.

En Güzel Musiki Makine Sesi,En Büyük Ulusal Dava: Sanayileşmek...

Atılan bir diğer önemli adım da hızlı kalkınma ve bu doğrultuda sanayileşmeye yöneliktir. M. Kemal Paşa, 13 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te İstanbul gazetecilerine İzmir'de toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi'ni haber verirken;

“Yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün de dayandığı iktisat ile kuracaktır. Yeni Türkiye devleti dünyayı alan bir devlet olmayacaktır. Ama, yeni Türkiye devleti bir iktisat devleti olacaktır”.

Yeni Türkiye'nin en büyük ulusal davalarından biri sanayileşmek olmuştur. Dönemin aydınları ve lider kadrosu için en güzel musiki de makine sesi idi.

Ülke ekonomisinin millileştirildiği, hızlı sanayileşmek için hem özel sektörün, hem de devletin birlikte yatırım yaptığı Atatürk dönemi, kendinden sonraki tüm dönemlere göre çok daha başarılı ve göz kamaştırıcı bir performansa sahip olmuştur. Bu başarı ekonomik göstergelere de yansımaktadır. Nitekim, 1923–1938 yılları arasını içeren Atatürk döneminde GSMH artış hızı yüzde 115 olarak gerçekleşmiştir. Üstelik Atatürk döneminde fiyat artışları yaşanmamış ve

Türk parası sürekli olarak değer kazanmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse Atatürk döneminde ülke ekonomimiz adeta “Altın Çağ”ını yaşamıştır.

Cumhuriyet tarihimiz boyunca ekonomik kalkınma açısından en başarılı dönem olan Atatürk döneminin başarısının temel nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Millileştirme ve Karma ekonomi, Denk bütçe, İthalat-ihracat dengliği, karşılıksız para basmama ve 0 enflasyon ile tüm bunların sonucunda elde edilen yüksek kalkınma hızı.

1930'lu yıllarda öncelikli amaç kalkınma olmuştur. Bununla birlikte dönemin kalkınma anlayışı, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamış, eğitim ve kültür de dahil olmak üzere toplumsal yaşamın diğer alanlarını da içermiştir. Nitekim böylesi bir kalkınma anlayışı çerçevesinde, Celal Bayar İş Bankası yönetiminden, 1932'de önce İktisat Vekilliğine, 1937'de Başbakanlığa getirilmiştir. İsmet İnönü'nün yerini Celal Bayar'ın almasında ülkede öncelikli hedefin kalkınma yönünde değişmesi belirleyici olmuştur.

1936 tarihli İkinci Sanayi Planı'nda dönemin İktisat Vekili Celal Bayar, “Türkiye için endüstrileşme bir milli varlık savaşıdır, bir milli müdafaa mücadelesidir ve hiç bir fedakarlık ve sıkıntı bu milli mücadelenin neticesiyle mukayese edilemez” ifadesiyle dönemin kalkınma anlayışını net bir şekilde ortaya koyuyordu.

Bu dönemde kalkınmanın planlı bir anlayış çerçevesinde yürütülmesi benimsenmiştir. Bu çerçevede beş yıllık sanayi planları uygulaması başlatılmış ve izlenen

sanayileşme politikası genel hatlarıyla ithal ikameci bir nitelik taşımıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak dokuma, şeker, çimento, kağıt, şişe cam, demir çelik vb. alanlarda büyük ölçekli kamu işletmeleri kurulmuştur.

Bu dönemde kurulan fabrikalardan bazıları şunlardır: Alpulu Şeker Fabrikası (1926), Uşak Şeker Fabrikası (1926), Bünyan Dokuma Fabrikası (1927), Eskişehir Şeker Fabrikası (1933), Turhal Şeker Fabrikası (1934), Bakırköy Bez Fabrikası (1934), Konya-Ereğli Bez Fabrikası (1934), Kayseri Bez Fabrikası (1934), İzmit Birinci Kağıt ve Karton Fabrikası (1936), Karabük Demir-Çelik Fabrikası (temel atma, 1937), Ereğli Bez Fabrikası (1937), Gemlik İpek Fabrikası (1938), Bursa Merinos Fabrikası (1938). Bu dönemde ayrıca iç pazarın oluşması açısından büyük önem taşıyan ulaşım politikalarına ve öncelikli olarak da demiryolları yapımına büyük önem verilmiştir.

CHP Avrupa'nın Faşistleriyle Değil, İlerici ve Demokrat Partileriyle İlişkilerini Geliştirmiştir...

CHP 12-15 Ağustos 1933 tarihlerinde Sofya'da toplanan 9'uncu Radikal Demokratlar Kongresi'ne katılmıştır. Daha önceki yıllarda da radikal demokratların bir kongresine (1927) CHP Genel Sekreteri Saffet Bey (Arıkan) "müşahit" olarak katılmıştır. CHP'nin 1927 tarihli Büyük Kongresi'nde, radikal partilerin oluşturduğu birliğe doğrudan katılma fikri reddedilmiştir. Ancak, 1933 tarihinde yapılan kongreye katılmalarından da anlaşılacağı üzere, CHF bu kongrelere "müşahit" olarak katılmaya devam etmiştir.

Sofya'da toplanan kongrede; işsizlik, işçi ücretleri ve gümrük duvarları konuları ele alınmıştır. Gümrük duvarlarının kaldırılması, Avrupa gümrük birliği ve tek paralı uluslar arası bir bankanın kurulması Avrupa Federasyonu için aşamalar olarak önerilmiştir. Kongrede alınan siyasal kararlar ise; "Demokrat bir hükümet usulünün memleketlerin içtimai teşkilatında manevi ve fikri teşriki mesaiyi mümkün kılacağı, çünkü ancak böyle bir usulün bütün vatandaşların kanun önünde beraberliğini, mahkemelerin istiklalini ve söz ve matbuat hürriyetini temin eyliyeceği" belirtilmektedir.

Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtلافı'nın Avrupa'da yükselen totaliter rejimler karşısında ilerici ve demokrat Avrupa'yı savunmaları, Avrupa Birliği'nin temellerini teşkil edecek fikirleri gündeme getirmeleri son derece önemlidir. Türkiye'deki Kemalist iktidarı temsil eden CHP'nin bu örgütle ilişki içerisinde olması, Cumhuriyetin kurucularının fikri temellerinin ortaya konması açısından anlamlıdır.

2. Dünya Savaşı Genel Eğilim Totaliter Rejimler iken, CHP Türkiye'yi Demokrasiye Taşımıştır...

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arası dönemde dünyada yaşanan genel eğilim totaliter (faşist ve komünist) rejimlerin yükselişte olmasıdır. Kemalist Türkiye'nin bu tarz partilerle ilişki kurmak yerine radikal/ilerici ve demokratik partilerle ilişki kurması ve dünya konjonktürünün tersine iki kez çok partili rejim denemesinde bulunması ve iktidarı kaybetme pahasına çok partili rejimi üçüncü denemede

başarması dikkat çekicidir.

Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde demokratik ülkelerin sayıları hızla azalmıştır. Nitekim 1922 yılında 64 bağımsız devletten 29'u demokratik (yüzde 45,3) ülke niteliğinde iken, 1942 yılında 61 devletten sadece 12'si demokratik (yüzde 19,7) rejimlere sahiptir. Demokratik ülkelerin oranı 1922–1942 arasındaki dönemde yüzde 56,6 azalmıştır. Anılan dönemde dünyada genel eğilim hızla totaliter rejimlere geçiş yönünde iken, Türkiye'nin yılmadan çok partili rejime geçme çabalarının ve demokratikleşme girişimlerinin önemle altı çizilmesi gerekmektedir. CHP'nin Ülkemizin Çağdaşlaşma sürecindeki misyonunun doğru okunması ve anlaşılması açısından bu dönemde yaşananların doğru çözümlenmesi büyük önem taşımaktadır.

CHP'nin Millet ve Milliyetçilik Anlayışı Hiçbir Zaman Irk Temeline Dayalı Olmamıştır...

Yeni Türkiye'nin millet ve milliyetçilik anlayışı, 1924 Anayasası'nda net bir şekilde yer almaktadır. Anayasanın 88'nci maddesi şöyledir:

“Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türk itlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sini rüşde vusûlünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut vatandaşlık kanunun mücibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izahe edilir”.

Anayasa TBMM’de tartışılırken millet ve milliyetçilik konusunda iki milletvekili iki farklı önerge vermiştir. İki değişiklik önergesi de TBMM’ce kabul edilmemiştir.

Bunlardan birincisi Mersin milletvekili Niyazi Bey’in önergesidir: “Efendim, kanunun birçok yerinde Türkiye kelimesi vardır. Kanuni Esasi Encümeni ile de görüştük. Onlar da bunu kabul ediyorlar. Teb’aya Türk dedikten sonra Türkiye demek doğru değildir. Esasen Türkiye tabiri İtalyancadan alınmıştır ve Arabca bir kelimedir. Buna hiç mahal yoktur. Türk devleti; Türk Teb’ası, Türk Büyük Millet Meclisi, hepsi Türk, hepsi müsavidir. Binaenlehy Türkeli suretinde tashihini teklif ediyorum”.

TBMM başkanlığına verilen diğer değişiklik önergesi Konya milletvekili Naim Hazım’a aittir:

“Maddenin birinci fıkrasındaki Türk kelimesinin Türkiyeli şeklinde tadil ve diğer fıkralarının da buna göre tashih ve tanzimini teklif ederim”.

Atatürk, 1930 yılında hazırladığı Medeni Bilgiler kitabında, millet kavramını çağdaş değerler temelinde ve ırkçılık dışında şöyle tanımlamıştır:

“Millet; dil, kültür ve ülkü birliğine dayanan siyasal ve sosyal bir topluluktur”.

Yine aynı kitapta Atatürk, “Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir” derken, milleti oluşturan unsurlar arasında ırkı ve dini saymamış, ülkedeki tüm etnik grupları kapsayan bir üst kimlik milliyetçiliği tanımlamıştır.

Laiklik...

“Acılar gördük. Bunun nedeni, dünyanın durumunu anlayamadığımızdır” Millet kavramının yanı sıra, Laiklik kavramı da dönemin resmi metinlerinde tanımlanmıştır: 1938 tarihli On Beşinci Yıl Kitabı’nda şu tanıma yer verilmektedir: “Türkiye Cumhuriyeti, dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil hayatın kendinden ve onun müsbet icap ve ihtiyaçlarından mülhem olarak işleyen bir devlet mekanizmasıdır. Devlet ve dünya işlerinde dinin hiçbir tesiri yoktur. İşte bu prensibe laiklik derler”.

Laiklik konusu günümüzde olduğu gibi, 1930’lar Türkiye’inde de önemli bir yer teşkil ediyordu. 1933 yılında Bursa’da meydana gelen bazı olaylar üzerine Adalet eski Bakanı Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ilginç bir öneride bulunmaktadır: “Bence bugün dahi halli lazım gelen bir cihet vardır. Diyanet işlerinin yavaş yavaş devlet bütçesinden ayrılması, yalnız devletin yüksek nezareti altında, fakat hususi varidatla, mesela Kanunu Medeniye uygun tesisatla idare edilmesi icap eder. Vaizlerin büyük şehir imamlarının Darülfünun ilahiyat şubesi mezunları olması ve lisan bilir kimseler arasından seçilmesi lazımdır. Küçük şehir imamlarının ise mevkileri ile mütenasip bir tahsil görmeleri Layikliği anlamaları çok faidelidir”.

Geç bir modernleşme ve laik bir ulus inşa etme hareketi olarak da tanımlanabilecek olan Türk Devrimi’nin dünyevileşme ve uygarlık bağlamındaki bakış açısını Atatürk, 1925’te Kastamonu’da yaptığı konuşmada şöyle ifade ediyordu: “Acılar gördük. Bunun nedeni, dünyanın durumunu anlayamadığımızdır.

Düşüncemiz, anlayışımız uygar olacaktır. Şunun bunun sözüne önem vermeyeceğiz. Uygar olacağız. Bununla övüneceğiz. Bütün Türk ve İslam dünyasına bakınız. (...) Bizim de şimdiye değin geri kalmamız ve sonunda son yıkım çamurunda batışımız bundandı. Beş altı yıl içinde kendimizi kurtarmışsak, bu anlayışımızdaki değişikliktenidir. Artık duramayız; ne olursa olsun ileriye gideceğiz. Geriye hiç gidemeyiz. Çünkü ileri gitmek zorundayız. Ulus açıkça bilmelidir; uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki ona aldırılmaz olanları yakar ve yok eder.

İçinde bulunduğumuz uygarlık ailesinde yarattığımız yeri bulacak ve onu koruyacak, yükselteceğiz. Gönenç, mutluluk ve insanlık bundadır”.

200 yıllık modernleşme tarihimizin en köklü ve en radikal değişimlerinin yaşandığı dönem, Tekeli-İlkin’in “Köktenci Modernite Projesi” dediği 1923–1950 yılları arasındadır. Bu dönem, tek parti yönetiminin egemen olduğu ve Atatürk’ün liderliğinde (1938’e kadar) Türk Devrimi’nin gerçekleştiği dönemdir. Söz konusu dönemde; geleneksel toplumun kurumlarının yerini modern toplumun kurumları almaya başlamıştır. Gelenekselliği sembolize eden tarım ekonomisinin, dinsel-monarşik devlet yapısının, dinsel cemaatlere dayalı toplum yapısının ve kırsal toplum yapısının yerini sanayileşme, ulus-devlet, aydınlanma, bireyselleşme, kentleşme, kurumsallaşma gibi modernleşme kavramları ve olguları almaya başlamıştır.

II. Tek Parti İktidarından Muhalefete: CHP’de Yenilenme ve Toplumcu Kimliğin Öne Çıkması...

Türk Devrimi’nin öncelikle ülkeyi kurtarma girişimi, sonrasında da bir modernleşme projesi niteliği taşıdığı dikkate alındığında, bu hareketin doğal sonucunun demokrasi olması gerektiği açıktır. Nitekim, 1924–1925 yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denemesi, 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, müstakil milletvekilliği (1931–1939) ve Müstakil Grup (1939–1946) arayışları demokrasinin yerleştirilmesi girişimleri olarak değerlendirilmelidir. Türk Devrimi’nin tamamlanması 1950 seçimlerinin dürüst ve güvenilir bir şekilde gerçekleşmesi ve bunun neticesinde 27 yıllık tek parti iktidarının sorunsuz ve demokratik yollardan sona ermesi ile önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Bir tek parti yönetiminin kendi isteği ile çok partili rejime yönelmesi ve iktidarı muhalefete devri, o döneme kadar ve sonrasında görülmüş bir uygulama değildir. İsmet İnönü’nün ve dönemin CHP yöneticilerinin bu çabaları ile Cumhuriyet rejimi demokrasi ile tamamlanmıştır. Söz konusu çaba, o yıllarda tüm dünyada hayranlık ve saygı uyandırmıştır. Nitekim, Ülkeyi işgalden kurtaran, tam bağımsızlığı sağlayan ve Cumhuriyeti kuran CHP, demokrasiyi de kurmuştur.

1950 Seçimleri....

1950 seçimlerine ilişkin yasal düzenleme 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen Seçim Kanunu ile yapılmıştır. Bu kanun gizli oy, açık sayım, yargı güvencesi ve Yüksek Seçim

Kurulu’nun kurulması gibi temel unsurları içeriyordu. Bu yapısı itibarıyla çok önemli kazanımları sağlıyordu. Bir seçim sisteminden beklenecek iki önemli şey olduğu söylenebilir: Birincisi, seçim güvenliği ve seçimlerin dürüst bir şekilde yapılmasıdır –ki 1950 seçim Kanunu bunu sağlıyordu-. İkincisi ise, temsilde adalettir. 1950 Seçim Kanunu bunu tam olarak sağlamıyordu.

CHP’nin bunun farkına varması ancak 1950 seçimlerinden sonra oldu. Oyların yüzde 52’sini alan DP, milletvekilliklerinin yüzde 84’ünü alırken, oyların yüzde 39’unu alan CHP milletvekilliklerinin sadece yüzde 14’ünü alabilmiştir. CHP, seçim kanununun adaletsizliğine uğramıştır. Alınan oylar açısından bakıldığında arada büyük bir fark yoktur. Hatta 27 yıllık iktidarı vermiş olduğu yıpranmışlık ve İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği sıkıntılara rağmen bu denli yüksek oy alabilmek büyük bir başarı sayılabilir. Nitekim, CHP, seçimlerde yenilmiştir ancak, ortada büyük bir hezimet yoktur. Asıl hezimet, parlamentoda temsil bakımından ortaya çıkacaktır. Alınan oylarla çıkarılan milletvekillerinin arasındaki dengesizlik ise, 1950’li yıllar boyunca yaşanan sorunların temel nedenlerinden birini oluşturacaktır. Çoğunluk sisteminden nispi temsil sistemine geçiş ancak 1961 seçimleriyle mümkün olabilecektir.

1950 Sonrası Dönemde CHP’nin Gençleşmesi ve Kitleleşmesi...

1950 yenilgisi ve iktidardan düşme, CHP açısından önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu dönemde Partinin

gençleştirilmesi en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Seçim yenilgisinin hemen ertesinde Haziran 1950’de toplanan CHP Kurultayı’nda Genel Başkan İsmet İnönü’nün Genel Sekreter adayı olan Nihat Erim ve Şemsettin Günaltay karşısında Kasım Gülek Genel Sekreterliğe seçilmiştir. Gülek’in genel sekreterliğe seçilmesi geleneksel CHP’liler için sürpriz olmuştur. Yakın zamanlara kadar Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan olan İsmet İnönü’nün desteklediği kişi değil, O’nun karşısındaki kişi genel sekreter seçilmiştir.

Kasım Gülek, genel sekreterliği dönemi boyunca ülkenin dört bir yanını dolaşarak, CHP’nin kitleleşme sürecini başlatmıştır. Parti örgütünde sevilen, saygınlığı ve popülaritesi artan Gülek, 1950–1959 yılları arasında Genel Sekreterlik görevini sürdürmüştür. Gülek’in İsmet İnönü’ye rağmen parti örgütü tarafından genel sekreter seçilmesi ve 9 yıl bu görevini sürdürmesi partinin bu kısa sürede parti içi demokraside sağladığı gelişmeyi göstermesi bakımından büyük anlam taşımaktadır.

1954 Seçimleri....

CHP, 1950 seçimlerinin ardından 1954 seçimlerinde de arzu edilen başarıyı sağlayamamıştır. Ancak İsmet İnönü’nün çabaları ve Kasım Gülek’in genel sekreterliği neticesinde Parti, bir yandan örgütü gençleştirmiş, diğer yandan da DP’ye karşı muhalefeti arttırmış ve sertleştirmiştir. 1950’lerin ilk yarısından sonra ekonomideki olumlu havanın bozulmaya başlaması, artan

yoksulluk ve yükselen enflasyon DP iktidarını zora sokmuş ve parti içindeki çekişmeler artmıştır. CHP ise bu dönemde hızla güçlenmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin sonrasında 1957 seçimleri yapılmıştır.

1957 Seçimleri....

Giderek otoriterleşen, muhalefeti ve basını baskı altına almaya çalışan DP, erkene aldığı seçimlerde (1957) muhalefetin işbirliği yapmasını engellemiştir. Seçimlerde bazı usulsüzlüklerin yapıldığı sıklıkla gündeme getirilmiştir. Buna rağmen muhalefet seçimlerde oylarını arttırmış ve DP’nin oyları ilk kez yüzde 50’nin altına düşmüştür. Diğer yandan muhalefetin oyları yüzde 50’nin üzerine çıkmıştır. 1957 Seçimlerinde seçim ittifakı yapılabilmiş ve seçimler daha sağlıklı yapılabilmiş olsaydı, DP’nin seçimleri kaybetmesi olasıydı. Yine de 1950’de 69, 1954’te 31 milletvekili çıkarabilen CHP, 1957’de 173 milletvekili çıkararak önemli bir başarı sağlamıştır.

Demokratik yollarla iktidara gelen DP’nin ilk yıllarından sonra giderek otoriterleşmesi, ekonomik ve siyasal sorunlar arttıkça giderek baskı rejimine yönelmesi ve baskının boyutlarının basının yanı sıra muhalefet partilerini de içine alacak şekilde genişlemesi, demokrasiye ve parlamenter hayata büyük zarar vermiştir. DP’nin 1958 sonlarında giriştiği Vatan Cephesi uygulaması, ülkedeki siyasal cepheleşmeyi arttırmıştır. Başbakan Adnan Menderes, 12 Ekim 1958’de halkı Vatan Cephesi’ne katılmaya çağırırken, muhalefeti kin ve husumet cephesi olarak tanımlıyordu. İsmet

İnönü, Menderes'in demokrasi karşıtı söz ve uygulamaları karşısında "Demokrasiye paydos demeye DP genel başkanının gücü yetmeyecektir" diyordu. Ancak TBMM'de ve ülke genelinde yürütülen muhalefete tahammül edemeyen DP, hem şiddet eylemlerine yönelecek hem de muhalefeti ortadan kaldırmaya girişecektir. Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, eski Başbakan ve eski cumhurbaşkanı İsmet İnönü, nasıl Cumhuriyeti demokrasiyle tamamlamanın adımını sabır ve özveriyle attıysa, nasıl muhalefet yapılacağını da sabırlı bir örneğini göstermiştir.

CHP'nin Yenilenmesi...

Genel olarak değerlendirildiğinde 1950'li yıllar boyunca CHP büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde bir yandan geniş kitlelerle ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan da demokrasinin, hak ve özgürlüklerin temsilcisi haline gelmiştir. Nitekim 1959 yılı başlarında yayınlanan "İlk Hedefler Beyannamesi", Partinin geçirdiği değişimi açıkça göstermektedir. Bu bildirge, partinin halkçı ve toplumcu bir kimlik kazandığını göstermektedir.

Bildirgede yer alan başlıca hedefler şunlardır:

Anti-demokratik yasalar kaldırılacaktır.

Anayasa; halk egemenliği, sosyal adalet, hukuk devleti ve toplumsal güvenlik esaslarına bağlı kalınarak değiştirilecektir.

Devlet başkanlığı tarafsızlığa

kavuşturulacaktır.

Yasama organının yürütme üzerindeki denetimi fiili ve etkin bir hale getirilecektir.

İkinci Meclis (Senato) kurulacaktır.

Yargı denetimi bütün idari tasarrufları kapsayacaktır.

Vatan Cephesi, Tahkikat Komisyonu ve öğrenci olayları ile doruk noktasına ulaşan DP'nin baskı rejimine karşı çıkan CHP, halkla iyi ilişkiler kurmuştur. 27 Mayıs öncesinde CHP ile birlikte aydınlar, üniversite öğretim üyeleri, üniversite öğrencileri ve Ordu mensupları DP iktidarına karşı alenen tepki göstermeye başlamışlardır. Basına ve muhalefete baskı, iktidarın anti-demokratik uygulamaları, Vatan Cephesi, ekonominin kötüye gitmesi, enflasyon, fiyat artışları karşısında memurların gelir kaybı, yoksulluk ve dış politikada yapılan yanlışlar CHP'nin daha da güçlenmesini sağlamıştır. CHP'nin, İlk Hedefler Beyannamesindeki vaatleri ise, 1961 Anayasası ile önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir.

III. Ortanın Solu ...

CHP'nin 1950'de iktidarı DP'ye bırakması ile birlikte bir dönem kapanmış ve yeni bir dönem başlamıştı. 1950'de başlayan ve 1980'de sona eren bu 30 yıllık dönem, 1960 ve 1980 yıllarında olmak üzere iki askeri darbeyi içinde barındıran bir dönem olmuştur. 12 Mart 1971'deki ara rejim dönemini de eklersek bu dönemde demokrasinin kesintiye uğradığı üç müdahale söz konusudur. Türk demokrasisinin iki darbe ve bir müdahale ile kesintiye uğraması, CHP'nin Türkiye'de, ısrarlı, kararlı ve uygulamalı olarak sürdürdüğü demokrasi

arayışlarına rağmen yaşanmıştır.

1961 Anayasasıyla güvenceye alınan özgürlükler, toplumsal sorunların arttığı bir ortamda bir yandan kitlelerin hızla siyasallaşmasına, diğer yandan da CHP'nin toplumsal muhalefetle kucaklaşmasına uygun bir ortam sağlamıştır. 1960'lı yıllarda CHP, çarpık bir şekilde gelişen göç, kentleşme, sanayileşme ve kapitalistleşme dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve derin eşitsizlikleri içinde barındıran toplumsal tabakalaşma sürecinde, kırdan kentte, sanayide tarımda her alanda ezilen kitlelerden yana tavrını açık bir şekilde koyarak siyasal yelpazedeki yerini net bir şekilde belirlemiştir. Bu dönemde CHP yoksul, ezilen, emekçi kesimlere umut olacak yeni siyasal açılımlar yaparak siyasal yelpazede sosyal adaleti, demokrasiyi, eşitliği, dayanışmayı ve adil paylaşımı temel alan sosyal demokrasi çizgisine oturmuştur.

Nitekim, 1950'ye kadar olan dönemde Devleti, Cumhuriyeti ve Demokrasiyi kuran parti misyonunu başarıyla tamamlayan CHP, 1950 sonrası yeni dönemde yaygınlaşan yoksulları ve ezilen kesimleri koruyan ve böylelikle toplumsal muhalefet kimliği öne çıkan bir parti niteliğine dönüşmüştür. İlk misyonunu tamamlayarak 1950'de iktidarı teslim eden CHP için yeni iktidar umudu 1965'te "Ortanın Solu Politikası"yla başlamıştır.

1965 öncesindeki gelişmeleri ise Ortanın Solu'nun hazırlık evresi olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim, 1950'lerin sonunda Hürriyet Partisi ile CHP'nin birleşmesi ve bu partiden Turan Güneş, Turhan Feyzioğlu gibi isimlerin CHP'ye katılması önemli bir adım olmuştur. Bir

başkası da, geniş kitlelerle iletişimi güçlü bir politikacı olan Kasım Gülek'in varlığıdır. En önemlisi de CHP'nin bir muhalefet partisi olarak, halkla, kitlelerle yakından ve sıcak diyalog kurabilmesidir.

1959 yılındaki "İlk Hedefler Beyannamesi", Ortanın Solu'na giden dikkat çekici bir kilometre taşıdır: Anayasa tartışmaları, Senato, Anayasa Mahkemesi, sendikal örgütlenme, çalışanlara grev hakkı tanınması, seçim sisteminin demokratikleştirilmesi (nispi temsil sistemi)... Bu hedefler, 27 Mayıs Anayasası ile gerçekleştirilmiştir. Ancak, askeri müdahale CHP'yi tek başına iktidara gelmekten uzaklaştırmıştır. Bilakis, askeri müdahale CHP'ye oy kaybettirmiştir.

Üzerinde durulması gereken önemli bir konu da İsmet İnönü'nün Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarını önlemeye yönelik çabasıdır. Bu çabalar başarısız olsa da, Talat Aydemir'in iki darbe girişimi İnönü'nün başbakanlığı döneminde önlenmiştir. Buna rağmen askeri müdahalenin ve idamların CHP'ye mal edilmesi, CHP'nin 1961 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkmasına engel olmuştur. 1957 seçimlerindeki oylarının gerisine düşmesine rağmen CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve Seçimler sonrasında Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur. 27 Mayıs olmasa belki CHP, 1961 seçimlerinden iktidar olarak çıkabilirdi.

1961-1965 dönemindeki CHP'nin ağırlıkta olduğu koalisyon hükümetleri ve bu hükümetlerin izlediği politikalar Ortanın Solu politikalarının habercisi olmuştur..

1965 seçimlerinin hemen öncesinde İsmet Paşa'nın CHP'nin Ortanın Solu'nda olduğunu beyan etmesi önemli bir başlangıçtır. Bu dönemde Adalet Partisi'nin (AP) Ortanın Solu yaklaşımına yönelik manipülatif cevabı ise gecikmemiştir: "Ortanın Solu, Moskova'nın Yolu!"

1961 seçimlerinden istenilen sonucun alınamamış olmasının da etkili olduğu bir ortamda, Türkiye ve dünya konjonktüründeki değişimler de dikkate alınarak yapısal bir değişime gidilmiştir. Bu dönemde dünyada ve Türkiye'de sosyalist düşünceler büyük ilgi görmeye başlamıştır. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürgecilğe karşı bağımsızlıklarını kazanarak sosyalist eğilimli rejimler kurmaları dikkat çekici olmuştur.

1961 seçimlerinden istenilen sonucun alınamamış olmasının da etkili olduğu bir ortamda, Türkiye ve dünya konjonktüründeki değişimler de dikkate alınarak yapısal bir değişime gidilmiştir. Bu dönemde dünyada ve Türkiye'de sosyalist düşünceler büyük ilgi görmeye başlamıştır. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürgecilğe karşı bağımsızlıklarını kazanarak sosyalist eğilimli rejimler kurmaları dikkat çekici olmuştur.

Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu...

1960 sonrasında dış politikada Türkiye'yi en fazla meşgul eden konuların başında Kıbrıs Sorunu gelmektedir. Bu sorun nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği tehdidi ile başlayan ABD ile iyi ilişkiler, Johnson Mektubu ile tehlikeye girmiştir. Zira,

ABD, Türkiye'ye verdiği silahların Kıbrıs'ta kullanılmasına izin vermiyordu.

İsmet İnönü, "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye de orda yerini alır" diyerek Türkiye'nin Batı ile olan ittifakının tartışılabilir olduğunu açıklamıştır. Bu tavır, İnönü hükümetlerinin sonunu getirse de, ülkenin o dönemdeki antiemperyalist düşünce ortamıyla uygunluk göstermiştir. Hatta, CHP'nin sol politikalarıyla paralellik arz etmiştir.

Artan Özgürlükler, Solun Yükselişi ve Ortanın Solu Açılımı...

1961 Anayasasının getirdiği geniş özgürlükler ortamı, sola dönük yeni açılımlara da fırsat tanımıştır. Bunlardan biri Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulmasıysa, diğeri de 1930'lardaki Kadro hareketinden esinlenen bir grup aydının önce Yön Dergisi'ni (1961-1967) ve ardından da Devrim Gazetesi'ni (1969-1971) çıkarmalarıdır.

Bu dönemde esas tartışma ise CHP içinde yaşanmıştır. İsmet İnönü'nün "Ortanın Solu" yaklaşımını sadece bir slogan olarak kullandığı ve içinin de doldurulmayacağını düşünenler olmuştur. Ancak, gelişmeler bu yönde olmamıştır. Zira CHP, bu dönemde samimi olarak değişen dünya ve ülke koşullarına uyum sağlamayı arzulamaktaydı.

Türkiye'nin sanayileşme sürecine girmesi ve sanayileşmeyle birlikte emekçi kesimlerin artması, göçle birlikte yaşanan kentleşme süreci ve kentli nüfus oranının hızla yükselmesi CHP'nin ideolojik yenilenmesini derinden etkileyen olgulardan başlıcalarıdır. CHP,

Cumhuriyet'in kuruluş aşamalarında izlediği sınıflar üstü ve ulusal bir parti olma çizgisini, yeni dönemde dar gelirli, emekçi kesimlere doğru yöneltmiştir.

CHP'nin bu dönemdeki politikasında emeğin önceliği, eşitlik ve toplumsal adalet konuları başta geliyordu. "Toprak İşleyen, Su Kullananın" söylemi, "Hakça Düzen", "Bu Düzen Değişmelidir" şeklinde devam etmiştir...

CHP'nin sol bir parti olduğu tezi, aslında çok partili yaşama geçilen yıllarda da gündeme gelmiştir. Partinin ideolojisini ortaya koymaya çalışan İsmail Hüsrev Tökin, 1946 yılında CHP'yi DP'nin solunda bir parti olarak tanımlamaktaydı:

"Cumhuriyet Halk Partisinin toprak davasını ele alışı tarzı, işçi sağlığı, işçi teşkilatı, sosyal yardım, sosyal sigorta ilh. işlerini kanunlarla düzenleme yolunda aldığı tedbirler sol adımlardır. Halbuki Demokrat Parti, özel teşebbüslerin bu gibi mükellefiyetler altına girmesini terviç etmemektedir. Bu itibarla bütün sosyal tatbikiyle Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti'nin solunda yer almış bulunmaktadır".

Daha önce DP'nin solunda yer aldığını söyleyen CHP, 1960'larda TİP'in sağında, "ortanın solu"nda yer alarak, ideolojik yapısını yeniden belirlemiştir. Türkiye'nin sınıfsal yapısındaki değişimler de CHP'nin ortanın solu politikasını benimsemesinde etkili olmuştur. Ticaret burjuvazisinden sanayi burjuvazisine geçişin hız kazanmış olması, işçi sınıfının ve sendikalarının güçlenerek etkinliğini arttırması, CHP'nin tercihini emekçi sınıflardan yana yapmasında belirleyici olan unsurlardan

başlıcalarıdır.

"Ortanın Solu" terimi, İnönü tarafından 1965'te ortaya atıldığında sadece bir "söylem" niteliği taşıyordu. Ancak, içi boş olan bu terimin içeriği giderek dolduruldu ve partinin ideolojik kimliğine dönüştü.

İnönü'ye göre Ortanın Solu, CHP'nin kendi özünde, 1923'teki kuruluş ruhunda var olan bir niteliktir. Bu düşünce, CHP'de demokratik sol/sosyal demokrat politikalar üretilmesinin başlangıç noktası olmuştur.

1965–1972 döneminde parti içinde çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. İsmet İnönü, bu gruplar arasında sürekli olarak denge kurmaya çalışmıştır. Ancak, grupları her zaman uzlaştırmak da mümkün olmamıştır. Bu durum Feyzioğlu ve Kemal Satır örneklerinde olduğu gibi partiden kopuşları da beraberinde getirmiştir: Söz konusu grupları şöyle sıralayabiliriz: Feyzioğlu grubu, Satır grubu, Nihat Erim grubu, Üçüncü Dünyacılar (Muammer Erten-Hüdai Oral...) ve Ecevit/Ortanın Solu grubu.

Ecevit grubu, Ortanın Solu deyimine içerik kazandırmak istiyordu. Bu grubun temel söylemlerini birkaç başlık halinde sıralamak mümkündür:

Halka dayanmak, güvenmek,

Demokrasiyi tüm yönleriyle benimsemek,

Cunta ve darbelerin karşısında olmak,

Ezilenlerden, çalışanlardan, emekçilerden yana olmak.

Gruplar arası mücadelede, İsmet

İnönü'den sonra Partinin başına kimin geçeceği kavgasının da etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca, kişisel çekişmeler de etkili olmuştur. Ancak, temel sürükleyici faktör, partinin ideolojik yenilenmesidir. Söz konusu ideolojik yenilenme CHP'de Ecevit'i önce Genel Sekreterliğe ardından da Genel Başkanlığa taşımıştır.

Genel Sekreter Bülent Ecevit ve Ortanın Solu...

Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olduğu 1965–1969 yılları arasında CHP, bir yandan parti içi muhalefetle uğraşmak zorunda kalırken, diğer yandan da iktidar partisiyle mücadele etmiştir. Bu savaşta İsmet İnönü geri planda kalırken ve denge siyaseti izlerken, Parti Genel sekreterliğine seçilen Bülent Ecevit ön plana çıkmıştır. Yapılan saldırılara Bülent Ecevit karşılık vermiştir.

1966 yılındaki 18. Kurultay ortanın solcuları ile ortanın sağcılar arasındaki yarışmaya sahne olmuştur. Kurultay'dan ortanın solcuları galip çıkmıştır. Bülent Ecevit Kurultay'da yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Ortanın soluna karşı koyanlar Atatürk ilkeleriyle çelişme halindedirler. Bir parti, toprak reformuna bildirgesinde yer verince, grev hakkını sağlayınca, petrolü millileştirmeye çalışınca ortanın solundadır. Ortanın solu İnönü'nün dediği gibi partinin sosyal yenileşmenin bilincine varışı demektir. Devletçiliği daha ileri götürmek gerekir. Yabancı şirketlerin petrolümüzü ipotek altına

almalarına karşı mücadele ediyoruz. (...) Ortanın Solu yüzünden seçim kaybetmedik. İç ve dış sömürücüleri karşımıza aldığımız için kaybettik. Gene bunları karşımıza alacağız. Çünkü Türk halkının kurtuluşu buradadır”.

1970'li Yıllar...“Toprak İşleyen, Su Kullananın” “Bu Düzen Değişmelidir”

1969 seçimlerinde de AP karşısında yenilgiye uğrayan CHP, 1970'li yıllarda söyleminde önemli bir yer tutan “toprak işleyen, su kullananın” ilkesini öne çıkarmıştır. Bu ilke ile CHP, AP'nin oy kaynağı olan köylüye yönelerek büyük ilgi ve toplumsal taban kazanmıştır.

Mevcut düzenden şikayetçi olanların haklı tepkilerini dile getirerek, “Bu düzen değişmelidir” sloganıyla alternatif arayışlara yönelen CHP'nin demokratik solda çözüm önerileri arayışı bu yıllarda hız kazanmıştır. Parti yayını broşürlerin yanı sıra Özgür İnsan dergisi bu fikirlerin dile getirildiği ve tartışıldığı önemli platformlardan biri olmuştur. Partinin aydınlarla birlikte tartıştığı ve çözüm aradığı konulardan öncelikli olanların başında tarım düzeni gelmekteydi. Toprak reformunun yapılmasının zorunluluğu belirtiliyor; tarım kooperatifçiliği ve tarımda vergilendirme konuları işleniyordu.

Bülent Ecevit, Ziya Gökalp Mülayim'in Tarımda Düzen Değişikliği adlı kitabına yazdığı önsözde, “Daha ileri, daha insanca bir toplum düzeni kurabilmek için ilkin, tarım düzenini değiştirmek gerekir” ifadesini kullanmıştır. Toprak reformu hedefi köylülerce o kadar benimsenmiştir ki, yer yer fiili toprak işgalleri

başlamış; köylerde bu konuda tabelalar dikilmiş, duvarlara yazılar yazılmıştır: “Burası toprak reformu bölgesidir” ya da “Bu köyde toprak reformu mücadelesi yapılmaktadır”. CHP’li politikacılar bu eylemler sırasında gerektiğinde köylüyle, gerektiğinde grev sırasında işçiyle yan yana, omuz omuza mücadele etmişlerdir. O dönemin koşullarında bu olağan bir durumdur. Zira, ülke ve dünyanın içinde bulunduğu koşullar kitleleri artan oranda siyasetin içine çekmiştir..

1969 seçimlerinde de AP karşısında yenilgiye uğrayan CHP, 1970’li yıllarda söyleminde önemli bir yer tutan “toprak işleyenin, su kullananın” ilkesini öne çıkarmıştır. Bu ilke ile CHP, AP’nin oy kaynağı olan köylüye yönelerek büyük ilgi ve toplumsal taban kazanmıştır.

Mevcut düzenden şikayetçi olanların haklı tepkilerini dile getirerek, “Bu düzen değişmelidir” sloganıyla alternatif arayışlara yönelen CHP’nin demokratik solda çözüm önerileri arayışı bu yıllarda hız kazanmıştır. Parti yayını broşürlerin yanı sıra Özgür İnsan dergisi bu fikirlerin dile getirildiği ve tartışıldığı önemli platformlardan biri olmuştur. Partinin aydınlarla birlikte tartıştığı ve çözüm aradığı konulardan öncelikli olanların başında tarım düzeni gelmekteydi. Toprak reformunun yapılmasının zorunluluğu belirtiliyor; tarım kooperatifçiliği ve tarımda vergilendirme konuları işleniyordu.

Bülent Ecevit, Ziya Gökalp Mülayim’in Tarımda Düzen Değişikliği adlı kitabına yazdığı önsözde, “Daha ileri, daha insanca bir toplum düzeni kurabilmek için ilkin, tarım düzenini değiştirmek gerekir” ifadesini kullanmıştır.

Toprak reformu hedefi köylülerce o kadar benimsenmiştir ki, yer yer fiili toprak işgalleri başlamış; köylerde bu konuda tabelalar dikilmiş, duvarlara yazılar yazılmıştır: “Burası toprak reformu bölgesidir” ya da “Bu köyde toprak reformu mücadelesi yapılmaktadır”. CHP’li politikacılar bu eylemler sırasında gerektiğinde köylüyle, gerektiğinde grev sırasında işçiyle yan yana, omuz omuza mücadele etmişlerdir. O dönemin koşullarında bu olağan bir durumdur. Zira, ülke ve dünyanın içinde bulunduğu koşullar kitleleri artan oranda siyasetin içine çekmiştir..

Üçüncü Genel Başkan Bülent Ecevit...

12 Mart muhtırasına (1971) karşı çıkan Bülent Ecevit, muhtıradan sonra Nihat Erim tarafından kurulan hükümete, CHP tarafından bakan verilmesine karşı çıkmıştır. İsteği Genel başkan İnönü tarafından kabul edilmeyince, Parti Genel Sekreterliğinden istifa etmiştir. Bülent Ecevit, parti yönetiminden ayrılmakla beraber parti ile ilgisini hiçbir zaman kesmemiştir. Bilakis, Parti örgütü ile olan ilişkisini pekiştirme yoluna gitmiştir.

Mayıs 1972’de toplanan CHP 5. Olağanüstü Kurultayı’nda Bülent Ecevit ve İsmet İnönü karşı karşıya geldiler. İsmet İnönü, “Ya ben, ya Ecevit” derken Bülent Ecevit konuşmasında şunları söylüyordu:

“Açık söylüyorum, demokratik bir partinin kanunlara saygılı özgür üyeleri mi olacağız, yoksa kapıkulları mı olacağız? Karar sizindir”.

Kurultay’da Bülent Ecevit ekibi güvenoyu

aldı. Bu nedenle de İsmet İnönü genel başkanlıktan ayrıldı. 14 Mayıs 1972 tarihinde yapılan genel başkanlık seçiminde Bülent Ecevit, delegelerin oylarının büyük bir bölümünü alarak Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra CHP'nin üçüncü genel başkanı oldu.

Bülent Ecevit genel başkan seçildikten sonra, 12 Mart ara rejim hükümetinden çekilme kararı aldı. Bu karardan kısa bir süre sonra da Kemal Satır ve arkadaşları partiden ayrıldı. Cumhuriyetçi Parti'yi kuran Satır ve arkadaşları, daha sonra Turhan Feyzioğlu'nun kurduğu Güven Partisi ile birleşerek, Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni oluşturdular.

1973 Seçimleri ve CHP-MSP Koalisyonu...

CHP, 1973 seçimlerine Bülent Ecevit'in liderliğinde girdi. Seçimlere düzen değişikliği söylemleri ile giren CHP'nin slogan ve seçim öncesinde hazırladığı ayrıntılı bildirge, Ak Günlere adını taşıyordu. Hakça bir düzen kurulmasını isteyen CHP, seçim bildirgesinde ayrıntılı bir program sunuyordu. CHP, bu süreçte kitlelerle sağladığı kaynaşma neticesinde yüzde 33,3 oy alarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. TBMM'ye 185 milletvekili ile girmiş olmakla birlikte, tek başına iktidar olamadı. AP ile koalisyon gerçekleşmeyince, Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Milli Selamet Partisi ile koalisyon hükümeti kuruldu. Yapısal uyuşmazlıkların yoğun olarak yaşandığı bu koalisyon hükümeti 9 ay kadar sürdü. (Ocak-Eylül 1974).

Hükümetin kısa ömürlü olmasına rağmen, bu dönemde Kıbrıs Barış Harekatı gerçekleştirilmiş ve Kıbrıs çıkarması Bülent Ecevit'e müthiş bir karizma sağlamıştır. Diğer yandan, koalisyonun bozulmasıyla erken seçimi amaçlayan Bülent Ecevit'in bu düşüncesi gerçekleşmemiştir. Aylar süren hükümet krizinden sonra sağ partilerin oluşturduğu Birinci Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti kurulmuştur (1975–1977). Koalisyonun büyük ortağı ise Süleyman Demirel'in liderliğindeki AP olmuştur.

1977 Seçimleri: CHP Zirvede...

Bu dönemde CHP, başarılı bir muhalefet performansı sergileyerek 1977 seçimlerinde tarihinin en yüksek oyunu almıştır: yüzde 41,9. Ancak, seçim sistemi CHP'nin tek başına iktidar olmasına izin vermemiştir. Salt çoğunluğu sağlamak için 226 milletvekili gerekiyordu. CHP ise 213 milletvekilinde kalmıştı. 13 milletvekili eksikti. Bu arada kurulan CHP azınlık hükümeti güvenoyu alamayınca, İkinci MC hükümeti kuruldu. Bu hükümet de kısa ömürlü oldu. AP'den 11 milletvekili transfer eden ve CGP ile DP'nin desteğini alan CHP, Ocak 1978'de zor da olsa bir hükümet kurdu. MC iktidarı sonrasında hükümet kuran CHP, büyük sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ancak, kurulan hükümet yeterince güçlü olamamıştır.

12 Eylül Öncesi...

1970'lerin son yıllarında terör büyük boyutlara ulaşmış, ekonomik ambargo ve döviz darlığı nedeniyle karaborsa, enflasyon ve

ekonomik bunalım artmıştı. Halk bunların çözümünü beklerken, sorunlar katlanarak büyüdü. Faili meçhul cinayetler hızla arttı. Mevcut durum CHP hükümetinin itibarını yitirmesine yol açarken, 1979 sonbaharında yapılan milletvekili ara ve senato kısmi seçimlerinde oy kaybetmesine neden oldu. CHP yerini Demirel azınlık hükümetine bıraktı.

Bu hükümet döneminde Cumhurbaşkanlığı seçimleri var olan sorunlara ek olarak ortaya çıktı. Çünkü, Nisan 1980'den Eylül ayına kadar aylarca cumhurbaşkanı seçilememişti. 24 Ocak 1980'de kabul edilen ekonomik politikaların uygulanmasının ancak otoriter bir ortamda uygulanabilecek olması, partilerin, kitlelerin ve sendikaların göstereceği tepkilerin ortadan kaldırılması 12 Eylül müdahalesinin nedenleri arasında sayılmalıdır. 12 Eylül askeri müdahalesinin yapılmasını kolaylaştıran bir başka unsur da, uluslararası konjonktür olmuştur. İran ve Afganistan'da ABD ve Batı karşıtı güçlerin iktidara gelmesi, Türkiye'deki müdahalenin önünü açtığı söylenebilir.

IV. CHP Yeniden ...

1992 yılında DYP-SHP koalisyon hükümeti döneminde yapılan bir yasal düzenlemeyle 12 Eylül sonrasında kapatılan siyasal partilerin yeniden açılabilmesi önündeki yasal engeller ortadan kaldırılmıştır. Böylece 9 Eylül 1923'teki ilk açılışından 69 yıl sonra, 9 Eylül 1992'de CHP yeniden açılmıştır. 12 Eylül öncesindeki 1979'daki delegeleriyle toplanan CHP Kurultayı, CHP'nin aynı ad ve amblemle açılması kararını almıştır. Genel

Başkanlığa ise Deniz Baykal seçilmiştir.

CHP'nin yeniden açılması, Türk solunun CHP çatısı altında yeniden toplanması, Türkiye'deki sol birikimin yeniden yapılanması ve yenilenmesi açısından önemli bir fırsat sağlamıştır.

CHP, 1994 Programı ve Yeni Sol...

Yeni Sol anlayışla yeniden siyaset arenasında yerini alan CHP, Parti politikalarını Yeni Sol anlayışına göre şekillendirmiştir. Bu dönemde sosyal demokrat dünyadaki ekonomi anlayışına yeni bir yaklaşım getirilerek “sadece eşit paylaşılan değil, aynı zamanda üreten bir ekonomi” hedeflenmiştir. Sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı çerçevesinde büyüyen ulusal ekonomi içinde, tüm toplumsal kesimleri dikkate alarak adaletli bir gelir dağılımı öngören bir yaklaşım ortaya konulmuştur.

Ayrıca, 1994 yılında yapılan Kongrede 1976 Programı Türkiye'nin güncel ihtiyaçlarına uyarlanarak yeniden ele alınmış ve Partinin Sosyalist Enternasyonal üyeliği yenilenmiştir.

1994 Programıyla Türkiye'nin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunlarına, çağdaş sosyal demokrasinin ilkeleri ve değerleri ile Türkiye'nin özgün koşulları çerçevesinde somut öneriler geliştirilmiştir. Bu kapsamda “kimsesizlerin kimsesi” olan Sosyal Devlet anlayışı ön plana çıkarılmıştır. Programda önemle yer verilen ve açılım sağlanan başlıca konular şunlardır:

Ücretsiz ve yüksek nitelikli eğitim ve sağlık hizmetleri sunumu,

Sendikal hareketlerin ve örgütlülüğün güçlendirilmesi,

Eşitlikçi bir gelir dağılımının sağlanması,

Yoksullukla mücadele politikalarının kapsamlı bir şekilde uygulanması,

Üniter devlet yapısı içinde kültürel ve etnik çeşitliliğin zenginlik olarak görülmesi ve varlığının garanti altına alınması,

Kürt sorununun çözülmesi,

AB üyeliği çerçevesinde gerekli olan mevzuat değişiklikleri,

Ölüm cezasının ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması,

Öğretim üyelerinin ve üniversite öğrencilerinin aktif siyasete katılmalarının önündeki engellerin kaldırılması,

Olağanüstü Hal uygulamalarına son verilmesi,

Düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılması.

Programın önceliklerinden de görüleceği üzere CHP, son yıllarda haklar ve özgürlükler alanında elde edinilen kazanımların arkasındaki başlıca itici güç olmuştur.

Yine o dönemde CHP, milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını ve kürsü dokunulmazlığıyla sınırlandırılmasını programına almış ve yolsuzlukları önlemek üzere Parlamentoda kanun teklifleri vermiştir. Demokratikleşme sürecini hızlandırılmasına katkı sağlayacak, kadın erkek eşitliğinin önündeki engelleri kaldırılacak çalışmalar başlatmıştır. Bu kapsamda evlilikte mal ortaklığı

ilkesinin hayata geçirilmesi için yoğun çaba harcamıştır.

Her zaman insan hak ve özgürlüklerini ön planda tutan CHP, Bosna-Hersek'te yaşanan savaşa ve etnik temizlik uygulamalarına dikkat çekmiştir. Bu kapsamda CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Bosna-Hersek'e giderek orada yaşananları Türkiye'nin gündemine taşımıştır.

Ülke içinde ise, çok sayıda masum insanımızın hayatını kaybetmesine neden olan PKK terörüne karşı, hem bölge halkının, hem de terörle mücadele eden güvenlik güçlerinin yanında olduğunu belirten politikalar izlemiştir.

Yeniden açıldıktan sonra girdiği ilk seçim olan 1994 yılındaki Yerel Seçimlerde yüzde 4,6 oy oranına sahip olmuş ve 5 ilde belediye başkanlıklarını kazanmıştır.

SHP-CHP Birleşmesi...

18 Şubat 1995'te SHP ile CHP birleşerek, Genel Başkanlığa Hikmet Çetin getirilmiştir. 7 ay sonra 9 Eylül 1995'te yapılan Olağan Kurultay'da Deniz Baykal yeniden Genel Başkanlığa seçilmiştir. SHP'nin 4,5 yıldır DYP ile birlikte sürdürdüğü koalisyonu son vererek seçim kararı alınmasını sağlayan CHP, DYP ile seçime kadar 54 günlük yeni bir seçim hükümeti kurmuştur. İki ayı bile bulmayan bu hükümet döneminde Kardak Krizi başarıyla yönetilmiştir.

28 Şubat Süreci: “Ne Laiklikten Ödün Ne de Darbe”...

1996–1999 yılları arasındaki dönem Türkiye'de için sancılı bir dönem olarak tarihteki

yerini almıştır. Zira, bu dönemde Refah partisi ile Doğru Yol Partisi koalisyonu Türkiye’yi çok tartışmalı bir sürecin içine sokmuş ve bu sürecin sonucunda 28 Şubat süreci yaşanmıştır. Rejim tartışmalarının en yoğun olarak yaşandığı dönemlerden birisi olarak tarihe geçen bu dönemde CHP çok önemli bir işlev görmüştür.

Parlamento’nun 49 milletvekiliyle beşinci partisi olarak, rejim kaygıları ve darbe söylentileri arasında sıkışmış Türkiye’nin, bu dönemden bir kesintiye uğramadan çıkabilmesi için özel gayret sarf etmiş, her iki konuda da mevcut partilerden farklılaşmıştır. Rejim değişikliği için çaba harcayan, laikliği ortadan kaldırmaya yönelenlere de karşı olmuş, darbe özelemlerine de açıkça karşı çıkmıştır.

“Kafanızı tanka çarpacaksınız” diyenlere karşı, “Hayır, kafalarını sandığa çarpacaklar” diyerek darbe söylemleri karşısında çok kararlı bir duruş sergilemiştir. Refah Partisi – DYP Koalisyon Hükümeti’nin Haziran 1997’de istifası sonucu üç partili azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu hükümete güvenoyu almasını sağlayacak düzeyde katkı veren CHP, o dönemde yine etkili bir muhalefet sergilemiştir.

Susurluk ve Çeteler: “Devlet Kuşatılmış”...

Yine o dönemde Susurluk kazasıyla ortaya dökülen devlet içindeki çetevari yapılanmalara en kararlı şekilde karşı çıkan parti CHP olmuştur. Hatta Susurluk’tan bir yıl önce DYP-SHP Koalisyon Hükümetini bozarken yapılan “Devlet kuşatılmış” saptaması, CHP’nin yaşananlara teşhis koymadaki becerisini ortaya

koyması bakımından büyük önem taşımaktadır.

8 Yıllık Temel Eğitime Geçiş ...

1997 yazında üç partili azınlık hükümeti kurulmuştur. Hükümet kurulur kurulmaz Meclis’in tatile girmesi söz konusuydu. CHP Ağustos 1997’de, 8 Yıllık Temel Eğitim Kanunu çıkmadan Meclis tatile girmemelidir diyerek kanunun çıkarılmasına öncülük etmiştir. Böylece CHP’nin ısrarlı duruşu sonucunda ülkemiz açısından büyük önem taşıyan 8 Yıllık Temel Eğitime geçiş sağlanmıştır.

Türkbank Skandalı ve Yolsuzluklar...

O dönemin temel tartışma konularından birisi yine yolsuzluklar olmuştur. CHP, her dönemde yolsuzluklar karşısında sergilediği kararlı tutumu bu dönemde de tavizsiz ve ilkeli bir biçimde uygulamıştır. “Ne rejim değişikliği, ne darbe, ne de yolsuzluklar olmamalıdır” diyerek, Türkbank skandalı ortaya çıkınca hükümeti düşürmüştür.

PKK terör örgütünün başı Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkmak zorunda kalıp yakalanarak Türkiye’ye getirildiği süreçte, Türkiye aynı zamanda 18 Nisan 1999 seçimlerine gidiyordu. Bu konjonktürde girilen seçimlerde CHP yüzde 10 barajının altında kalarak parlamentoya girememiştir. 12 Eylül’den sonra kurulmuş olan DSP, Bülent Ecevit liderliğinde seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır.

CHP seçim kampanyasına “Halkı Ezdirmeyeceğiz, Devleti Soydurmayacağız”

sloganıyla girmiştir. Yolsuzluklara ve batan bankalara dikkat çekilmiştir. O günlerde batırılan kaynak henüz 3,5 milyar dolar düzeyindeydi. Seçimlerden sonra bu rakam krizle birlikte 40 milyar dolara kadar çıkmıştır.

Banka Hortumlamaları ve 2001 Krizi...

Nisan 1999 Seçimlerinden sonra DSP-ANAP-MHP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. CHP'nin parlamentoda olmadığı bu dönemde 2001 krizi yaşanmıştır. Önceki yıllarda CHP'nin ısrarla vurguladığı banka hortumlamaları ise bu dönemin en çok konuşulan sorunu olmuştur. Özünde bir finans krizi olan 2001 krizi öncesinde CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın seçimlerden önce bu konuları sıkça dile getirmiş olması 2001 kriziyle birlikte haklı çıkmasının da bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Özellikle bankalar birbirini ardına batmaya başlayınca, Türkbank skandalı nedeniyle Hükümeti bozmuş olan CHP'nin doğru politikalar yürüttüğü anlaşılmıştır. 2001 yılında kriz yaşanırken, politikalarının değeri anlaşıldığı için CHP halk nezdinde de büyük itibar görmüştür.

Deniz Baykal Yeniden Genel Başkan...

Baraj altında kaldıktan sonra Genel Başkan Deniz Baykal 21 Nisan 1999'da istifa etmiş, Altan Öymen Genel Başkan olmuştur. Ancak, Altan Öymen istediği bazı kararları yönetimden geçiremeyince, 2000 sonbaharında olağanüstü kurultay kararı almıştır.

30 Eylül 2000 yılında toplanan Kurultay sonucunda Deniz Baykal yeniden Genel Başkanlığa seçilmiştir. Baykal kendisini göreve çağıran CHP örgütüne, partide kavgaları bitirmek üzere göreve geleceğini ilan etmiştir. CHP'nin partileşme sürecinden geçtiğini ve bu sürecin tamamlanması için çalışacağını belirtmiştir. Bunun için partide bir dizi yeni kararlar alınmış, tüzük değişiklikleri uygulamaya konulmuştur. Böylece tartışmalı dönemler sona erdirilmiştir.

3 Kasım 2002 Genel Seçimleri: CHP Ana Muhalefet Partisi...

3 Kasım 2002 yılında yapılan Genel Seçimlerde CHP yüzde 19,4 oy oranıyla Ana-muhalefet partisi olarak Parlamente'ye yeniden girmiştir. Ekonomik krize tepki olarak mevcut bütün partiler baraj altında kalırken, AKP iktidarıyla birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde CHP, Parlamente'deki etkisi artan muhafazakar çembere karşı etkili bir mücadele içine girmiştir. Bu kapsamda AKP tarafından artan oranda tehdit edilen ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlardaki kazanımları kararlılıkla savunulmuştur.

Bu kapsamda vurgulanması gereken konu başlıklarından başlıcaları şunlardır:

Emeğin sosyal ve ekonomik haklarının korunması ve garanti altına alınması,

Gelir dağılımındaki artan dengesizliklerin ortadan kaldırılması,

Ücretsiz ve nitelikli eğitim ve sağlık

haklarının sağlanması ve korunması,

Yolsuzluklarla mücadele ve Siyasete etik getirilmesi,

Kültürel çeşitliliğin varlığının garanti altına alınması,

Cinsiyet ayrımcılığına son verilmesi,

Laikliğin korunması.

Bu dönemde CHP'nin barış, özgürlük ve adalet konularındaki duyarlılıkları dış politika yaklaşımına da yansımıştır. Nitekim CHP'nin Irak Savaşı ve 1 Mart Tezkeresi sorunlarında aldığı pozisyon, Sosyalist Enternasyonal'in politikalarıyla uyumluluk gösterdiği gibi, dünya çapında büyük destek görmüştür.

Irak Savaşı ve 1 Mart Tezkeresi...

AKP İktidarıyla başlayan yeni dönemde gündemin en önemli konusu Irak Savaşı olmuştur. Irak operasyonu hazırlanırken, operasyonun Türkiye üzerinden yapılması için izin istenmiştir. Gerekli izin çıkmış olsaydı, sayısı 60 bini bulan yabancı asker topraklarımızda konuşlanacak, Doğu ve Güneydoğu sınırimızdan askeri operasyon yapacaktı.

1 Mart tezkeresi diye bilinen bu süreçte izin isteğini parlamentoya AKP getirmiştir. CHP ise "Türkiye savaşın cephesi ve karargahı olamaz" diyerek ilkeli bir duruş sergilemiş ve tezkerenin reddedilmesi için yoğun çaba harcamıştır. Nitekim, CHP'nin çabalarıyla tezkere reddedilmiştir. Tezkerenin reddi Türkiye açısından bir dönüm noktasıdır. Zira, kabul edilmiş olsaydı Türkiye neler yaşayacaktı bunu tahmin etmek zordur.

AB ile Eşit Koşullu, Cumhuriyet'in Kuruluş Değerlerin Saygılı, Onurlu Üyelik...

Yine bu dönemde Avrupa Birliği'ne tam üyelik için takvim belirlenmesi konusu önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. AB tarafından Türkiye'ye ucu açık öneri yapılmış ve özel statüyü çağrıştıran maddeler konulmuştur. Üstelik Kıbrıs ön şart olamaz denirken, Türkiye'nin liman ve havaalanlarını Güney Kıbrıs Rum tarafının uçak ve gemilerine açma şartı öne sürülmüştür. CHP iktidara bu şartlarda bir müzakere sürecini kabul etmemeyi önermiş ancak AKP şartları kabul etmiştir.

Temiz Siyaset, Dürüst Yönetim...

Öte yandan yolsuzluklar konusunda sürekli uyarılar yapan CHP, yandaş zengin etme, özelleştirme adı altında Türkiye'nin varlıklarının değerinin çok altında bedellere eşe dosta devretme uygulamalarına, belediyelerde yaşanan her türlü yolsuzluklara, rant amacıyla alınan imar değişikliği kararlarına yakın bir takiple karşı çıkmıştır.

Milletvekili dokunulmazlığı ile yolsuzlukların sistemli halde sürdüğüne dikkat çekerek bu konuda her fırsatta yeni bir düzenleme talebini sürekli ayakta tutmuştur.

Üretimden ve Üretenden Yana Ekonomik Düzen...

CHP, ekonomide içeriği zayıflatan uygulamalara dikkat çekip, cari açık sorununun giderilmesi başta olmak üzere sağlıklı bir ekonomi işleyişi olması konusunda uyarılar

yapmıştır. Türkiye'nin sanayileşmeyi yeniden gündemine taşıması gerektiğini, üretken bir ekonomiyi öncelikli hedef olarak alması gerektiğini gündeme taşımıştır. Tarım ve hayvancılıktaki ihmallere, girdi maliyetlerinin yüksekliğine, alınması gereken önlemlere vurgu yapmıştır.

Üniversite, Kamu Yönetimi, 2B Yasası...

Bu dönem iktidar partisi olarak AKP'nin YÖK başta olmak üzere üniversitelerle özel olarak uğraştığı bir dönem olmuştur. Yeni YÖK yasası ile üniversiteler dönüştürülmek istenirken, CHP kararlılıkla karşı çıkmıştır.

Kamu yönetimi reformu adı altında Türkiye'nin temel yönetim modelini sarsacak, federatif yönetimleri çağrıştıracak değişiklikler arayışına yine CHP çok etkili bir muhalefetle toplumu uyarak engel olmuştur.

2B diye bilinen düzenlemeyle Anayasa değişikliği gerçekleştirip orman arazilerini tehdit edebilecek, talan edilmesine yol açabilecek düzenleme yine CHP'nin kararlı muhalefetiyle önlenmiştir. AKP orman vasfını yitirmiş arazileri o arazileri kullananlara, köylüye

ücretsiz devretme önerisini kabul etmeyince CHP destek vermemiş, Anayasa değişikliği gerçekleştirilememiştir.

Cumhurbaşkanlığı Krizi ve 22 Temmuz 2007 Seçimleri

Bu dönemin sonunda Cumhurbaşkanlığı tartışmaları yaşanmıştır. CHP'nin uzlaşmayla bir cumhurbaşkanı seçilmesi önerisi kabul görmeyince Türkiye seçimlere gitmiştir.

22 Temmuz 2007'de yenilenen seçimlerde CHP yüzde 20,9 oy alarak Anamuhalefet partisi konumuyla parlamentoda çalışmalarını sürdürmektedir. 2008 yılının Aralık ayında program ve tüzüğünü yenileyen CHP, laik Demokratik Cumhuriyetin, insan hak ve özgürlüklerinin, Türkiye'nin çıkarlarının savunucu olarak mücadelesini sürdürmektedir.

Son Yerel Seçimler de, CHP'nin eskiden olduğu gibi günümüzde de Türkiye'nin en önemli sosyal demokrat kitle partisi olduğunu göstermiştir. Geçmişte olduğu gibi bugün de CHP, laik, demokratik ve modern Türkiye'nin sarsılmaz destekleyicisi ve koruyucusu parti olma niteliğini kararlılıkla sürdürmektedir.

Türk İstiklâl Harbi

Prof. Dr. Stanford J. Shaw

1. Birinci Dünya Savaşı'nın Ardından İtilaf Kuvvetlerinin Osmanlı Topraklarını İşgali Osmanlıların Çöküşü ve Teslimi: Mondros Mütarekesi

Almanya, Avusturya ve İstanbul'a en yakın müttefikleri olan Bulgaristan'ın silâhları bırakmasıyla I. Dünya Savaşı Avrupa'da sona erdi, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bunların teşkil ettiği örneği takip etmekten başka bir seçeneği yoktu. Aslında, daha Batı Cephesi'ne barış gelmesinden önce bile, Osmanlıların önemli bir kısmı savaşa girilmesine daha başlangıçta karşıydılar. Özellikle, 1917'nin sonlarında, Padişah Mehmet Reşat'ın Avrupa'yı henüz kasıp kavurmaya başlayan grip yüzünden ani ölümü üzerine tahta çıkan yeni Padişah Sultan VI. Mehmet Vahdettin, Amerika Birleşik

Devletleri henüz savaşa girmeden ve Batı Cephesi'nde dengeler hâlâ bozulmamışken, yani İmparatorluğun hâlâ kendisini kurtarma ihtimali varken ve özellikle de Batı Avrupa'dan gelecek olan bütün intikam ve yıkım uyarılarına rağmen Vahdettin'in Saltanatı'nın ve Halifeliği'nin devamını sağlamak üzere, Osmanlı'nın aniden savaştan çekilebilme şartlarını hazırlamayı umut ederek, İttifak Devletlerine gizliden elçiler/ajanlar gönderdi. Bu gayretler başarısızlıkla sonuçlandı, İtilaf (Antant) güçlerinin "onurlu bir barış"ı bile düşünmeyi reddetmeleri, nefretin ve intikam duygusunun hangi boyutlarda olduğunu Sultana ilk kez göstermiş oldu. Bu nefret ve intikam duygusu, İtilaf Devletlerinin propagandası ile sadece bu propagandanın hedef kitlesini teşkil eden sıradan

halk arasında değil, İtilaf Devletlerinin liderleri arasında bile yerleşmişti. İtilaf liderleri bu dönemde kendi yaptıkları propagandaya inanma hatasına düşmüşlerdi.

Neticede, ayrı bir barış yapma çabaları başarısız olmuştur. Doğudaki savaş felaketle sonuçlanacak olan sona doğru sürüklenmekteydi. Bu sıralarda, Osmanlı'nın bütün dinlerden binlerce tebaası açıktan, hastalıktan ve bütün etnik ve dinî zulümleri temsil eden çetelerin saldırıları yüzünden acı çekiyor ve ölüyorlardı. Trakya'daki Osmanlı orduları gibi, Irak ve Suriye'deki ordular da aralıksız devam eden Müttefik saldırıları karşısında dağılmıştı. Yıkıcı Balkan Savaşlarında ortaya çıkan birkaç kahraman askerlerden biri olan Miralay Rauf Bey (Orbay), İtilâf Devletlerinin tamamını temsil eden İngiliz Amiralî Calthorpe ile, adeta olacak bütün kötü gelişmelerin bir habercisi gibi, Sakız Adası'nda küçük bir liman olan Mondros'ta mütareke görüşmelerinde bulundu. Bu, Osmanlıların hatta Amiral Calthorpe'un ilgilendiği gibi, şerefli insanlar arasında müzakere edilen bir barış düzenlenmesiydi, ancak Calthorpe'un Londra'daki amirlerinin müdahalesiyle durum değişti ve Osmanlıların onuruna sadece, Hristiyan galiplerin anlaşmada ve bu anlaşmaya varıncaya kadar yaptıkları müzakerelerde verdikleri sözleri hayata geçirecekleri varsayımıyla silâhlarını teslim edinceye kadar riayet edilecekti. Böyle olmamalıydı. Aynen Ortaçağ papalarının kendi takipçilerine kafir Müslümanlarla yapılan anlaşmalarda verilen sözlerin bir şeref borcu olmadığını söyledikleri gibi, İngiliz Hükümeti'nin önde gelen üyeleri de, benzer bir konumda kendilerini görür görmez,

çeşitli bahaneleri kullanmak suretiyle askerî güçlerinin her ne isterlerse yapabilmelerini sağlamak üzere, üzerinde anlaşılan metni göz ardı ederek Mondros'ta verdikleri sözleri yeniden yorumladılar. Bundan dolayı, Osmanlılar, Calthorpe ile Mondros'ta şu konularda anlaştılar: Düşmanla doğrudan çatışmaya girmiş bütün askerî güçler silâhlarını bırakacaktı, gemilerini teslim edeceklerdi, limanlarını açtıkları gibi Anadolu yaylâsını Toros dağları üzerinden Suriye'ye bağlayan tünelleri de açacaklardı ve galip Müttefik güçleri her neredelerse orada kalacaklardı. Bütün bunlara karşılık olarak, Müttefikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dokunulmadan devam edeceği, Halifelik ve Saltanatın korunacağını vaad ediyorlar ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece güvenliklerini tehdit eden kısımlarının işgal edileceğini belirtiyorlardı. Böylece, Rauf Bey İstanbul'a dönüşünde kitleler tarafından alkışlarla bir muzaffer gibi karşılandı. Düzenlenen basın toplantısı dizilerinin hepsinde de Mondros Mütarekesi bir zafer olarak tanımlanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu ne parçalanacak ne de işgal edilecekti. Saltanat ve Halifelik muhafaza edilecekti. Calthorpe şerefli bir beyefendi idi ve kelimelerin müphem ve belirsiz olduğu yerlerde İngiliz hükümetinin bu kelimeleri Rauf Bey ile görüşmelerinde yorumlamış oldukları gibi yorumlamayacağını garanti etmekteydi. Ancak, ne yazık ki, Calthorpe kendi söylediklerine inansa da inanmasa da, gerçek, İngiliz yetkililerin hiç birinin Türkçe bilmediğiydi ve Türk heyeti tarafından Türkçe yazılan hiçbir şey resmî metin olarak kabul edilmemekteydi. İngiliz sekreterler tarafından, Osmanlılar

tarafından imzalanan anlaşmanın şartları, zaman içinde, hemen hemen anlamsız hale getirecek şekilde yorumlamalara açık hale getiren önemli ölçüde farklı kelimelerle yeniden yazıldı. Bu durum, daha henüz Mütarekenin yürürlüğe girdiği ve her iki tarafın ordularının da bulundukları yerde durdukları varsayılan 1 Kasım 1918 tarihinde de böyleydi.

Osmanlı paşalarının çoğu, dağılmış silâhlı güçleriyle birlikte savaş meydanlarını terk etti. Emir Faysal ve onun Arap ihtilalinin tetiklediği çöl atlılarının saldırıları ile desteklenen Allenby'nin ordusunun amansız ilerleyişi öncesinde, Suriye ve Toros tünelleri üzerinden Anadolu'nun içlerine doğru çekilmeye ihtiyaç duymasına rağmen ordusunu bir arada tutan ve diğer generaller gibi davranmayan tek bir paşa vardı. Bu, Gelibolu'nun Türk kahramanı Mustafa Kemal idi. Mustafa Kemal düzenli bir şekilde geri çekilmeye devam ederken aslında bir karşı taaruzun hazırlığını yapmaktaydı. Almanların teslimi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması meslektaşları Liman von Sanders'i Yıldırım Orduları komutanlığını bırakarak utanç içinde ülkesine dönmeye zorlarken, komutayı devralan Mustafa Kemal'e de teslim olması emri verildi. Aslında, mütareke anlaşmasındaki müphem kelimeleri olduğu kadar galip Müttefiklerin niyetlerini sorgulayan da yine aynı kişi, yani Mustafa Kemal idi. Mustafa Kemal İstanbul'a acilen bir telgraf çekerek Sadrazama "Güvenliğe tehditlerin" ne anlama geldiğini sordu. Cevap olarak müphem, belirsiz vaatler geldi. Mustafa Kemal tekrar tekrar daha da sert mukabelede bulunarak aşağı yukarı "onlara nasıl güvenebiliriz" anlamına gelen şeyler söyledi. "Vaatleri yerine getirecekler miydi?", Sadrazam,

Osmanlı hükümetinin tartışacak durumda olmadığını ve neticede tamamı centilmenlerden oluşan İngilizlerin sözüne güvenmek zorunda olduklarına dair bir cevap verdi. Mustafa Kemal'in devam eden şikâyetleri üzerine, Sadrazam Yıldırım Ordusu'nu dağıttı ve Mustafa Kemal'e askerlerini evlerine göndermesi emrini verdi. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi şerefsiz düşmanlarının elinde olduğundan, daha büyük felaketlerin baş göstermek üzere olduğuna dair hislerinde artış olan Mustafa Kemal'i İstanbul'a yöneltti.

Müttefiklerin Mondros Mütarekesi'ni İhlâlleri

Mondros'ta imzalanan mütarekenin şartlarına, ister Türkçe isterse İngilizce yorumlarında olsun, ne sözde ne de fiiliyatta riayet edilmeyeceği anlaşmanın mürekkebi daha kurumadan neredeyse açığa çıkmıştı. Bu sırada Rauf Bey İstanbul'a bir muzaffer edasıyla dönmüş, Sultan Vahdettin saltanatının muhafaza edileceğine güvenerek sarayında rahatlamış, Yemen, Medine gibi uzak cephelere, Doğu Anadolu'daki Musul ve Kerkük gibi yerlere telgraflar gönderilmiş ve buralardaki ordulardan silâhlarını bırakmaları istenmişti. 1917 yılı başlarında Basra'ya çıkarma yapan İngiliz ordusu, Fırat nehrine doğru ilerlemiş ve kendilerinden önceki İngiliz kuvvetlerinin iki yıl önce çok aşağılayıcı ve rezilane bir şekilde Halil (Kut) Paşa'ya teslim oldukları Kutü'l Amâra'yı işgal etmişler ve Bağdat'ı ele geçirmişlerdir. Mütarekenin imzalandığı sırada, İngiliz kuvvetleri Musul ve Kerkük'ün zengin petrol kaynaklarına doğru yönelmişlerdi bile. İngiliz

komutan General Marshall henüz bu hedefe ulaşmamıştı, bundan dolayı mütarekeye dair haberleri aldığıında, 1 Kasım 1918 tarihinde yürürlüğe giren anlaşmanın, hedefine ulaşma yolunda ilerlerken yarı yolda durmasını zorunlu kılan maddesini görmezden gelmeye karar verdi. Neticede, bu petrol yatakları İngiliz çıkarları için hayatî öneme sahipti ve dünyanın, özellikle de İngiliz İmparatorluğu'nun refahı için bu petrolerin hayatî derecede önemli olduğunu biliyordu. Bütün bu kampanya, bu petrol yataklarına sahip olmak için yapılmıştı. Böylece odun ve kömür yakan motorlardan petrol yakan motorlara dönüştürülen bütün bir İngiliz donanmasının ihtiyaç duyduğu bu kesintisiz enerji kaynağına sahip olunacaktı. Devletin çıkarları, Mütareke anlaşması neyi gerektirirse gerektirsin dikkate almaksızın bu petrol sahalarının alınmasını gerektirmekteydi. Bundan dolayı, 1 Kasım, 2 Kasım tarihi gelip geçerken General Marshall ilerlemesini sürdürdü. İngiliz Sefer Kuvveti'nin saati adeta 31 Ekim gece yarısından biraz önce durmuştu. Mütareke yürürlüğe girdikten ve bütün orduların durduğu tahmin edilen günden üç gün sonradır ki İngiliz ordusu Musul'a ulaştı. Osmanlı komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, telgrafla anlaşmanın şartlarını İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nden almıştı. Bu yüzden, İngiliz ordusunun 3 Kasım tarihinde bölgeye ulaşmasına ve Musul'u kendilerine teslim etmelerini istemesine önemli ölçüde şaşırmıştı. General Marshall'a cevap olarak anlaşmanın şartlarından bahsettiğinde, ona basit ve yalın bir şekilde teslim olması, aksi halde bir saldırı ile karşı karşıya kalacağı söylendi. Aslında savaş sona ermiş olduğu için ve silâhları indirme emri almış olduğu için talebi

yerine getirdi, tabii ki protesto ederek. Daha sonra, ağır hakaret ve işkencelere maruz kalan Paşa General Marshall tarafından tutuklandı, kelepçelenerek trenle İstanbul'a gönderildi, burada "savaş suçlusu" olmakla itham edildi. Çünkü o, "bir İngiliz subayına küstahça davranmış" ve aslında anlaşmayı ihlal eden İngiliz generali olmasına rağmen, "Mütarekenin şartlarına riayet etmemişti". Paşa da İstanbul'da yargılanmaksızın Malta'da cezaevine gönderilen diğer Osmanlılara dahil edildi.

İngiliz centilmenlerinin şerefine güvenen Ali İhsan Paşa ve diğer Osmanlılar, takip eden iki yılda, hatta bazı durumlarda üç yılını cezaevinde soğukta üşüyerek geçirdiler. Bu sırada İngilizler, bu kişiler aleyhinde hukukî suçlamalarla İngiliz Mahkemelerinde dava açabilmek için hararetili bir şekilde bazı deliller bulmaya çalışmaktaydılar. Nasıl olurdu da o, bir İngiliz centilmeninin dünyasıyla çatışabilirdi? Şunun şurasında o, yerli bir Orta Doğu'lu idi. Aranılan gibi bir delil asla bulunamadı ve neticede Ali İhsan Paşa ve diğerleri 1921 yılında serbest bırakıldılar. Serbest kalışları, Londra'daki Kraliyet Hukuk Ofisi'nin İngiliz Harp Ofisi ve Dışişleri Ofisi'ni bu subayları bir dava bile açmadan uzun süre alıkoymak, tutuklulara neyle suçlandıkları konusunda bilgi vermemek ya da onları mahkemeye çıkarmamak suretiyle aslında İngiliz kanunlarını ihlal ettikleri konusunda uyarması üzerine olmuştu. Aslında bunlar İngiliz hükümetinin görmezden geldiği gerçeklerdi, tıpkı Mondros Mütarekesi'nin şartlarını görmezden geldikleri gibi. Nihayet kafir Müslümanlar söz konusuydu ve devletin çıkarları söz konusu olduğunda bu tür insanlara verilen sözlere ve bu hukukî inceliklere riayet etmek gerekmezdi.

İhlaller sadece Mondros Mütarekesi'nde belirlenen tarihten epey sonra Musul ve Kerkük'ün işgal edilmesinden ibaret değildi. Bu bölgelerin nüfusu tamamen Türkler ve Kürtlerden oluşmasına ve coğrafi olarak Doğu Anadolu'nun ya da daha ileri gidilecek olursa hem etnik hem de coğrafi olarak Kafkasların bir parçası olmasına rağmen, İngiltere Musul ve Kerkük'ün Arap olan Irak'ın birer parçası olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan, savaş sırasında Sir Mark Sykes ve Fransız hariciyeci George Picot arasında 1915 yılında yapılan gizli müzakereler sonucunda varılan anlaşma neticesinde Irak'ın Fransa'ya verilmesi vaat edilmişti. Ancak, şimdi İngiltere Irak'ı işgal etmişti ve ne bu anlaşmayı hayata geçirmeye, ne de sahip olduğu petrolü teslim etmeye niyeti vardı.

Bunun yerine, Fransa'yı bir pazarlığa zorlayarak, Irak'ın Büyük Britanya mülkü olduğunu kabule zorlamış ve bunun karşılığında da daha az rağbet gören bir bölge olan ve aynı anlaşmada İngiltere için söz verilen Suriye'yi vermiştir. Her ikisinin de mülkiyeti, şüphesiz, manda başlığı altında yapılan Barış Konferansı tarafından örtbas edilmişti. Bu konferansta, "medeni" Avrupalı ülkelerin "geri" Orta Doğuluları kendi kendilerini yönetebilmeleri için eğitmelerini öngörüyor ve bunun için de süresi tespit edilmemiş bir zaman için bu bölgelerin sanki kendilerinin birer kolonileriymiş gibi İngiltere ve Fransa tarafından yönetilmesine müsaade ediliyordu. Musul ve Kerkük'ün, aslında oluşturulan bütün Kuzey Irak üzerindeki İngiliz mülkiyeti, bu bölgelerin Arap olmayan sakinlerinin birleşik muhalefetine rağmen sağlanmış ve devam ettirilmiştir. Bunun

sonucunda, bir dizi savaş çıkmış ve neticede İngiliz askerî güçleri ardı ardına tek tek bütün kabilelerle savaşmak zorunda kalmış ve bu çatışmalar sonunda, ileride göreceğimiz gibi, İngilizlerin aynı yolla Türkleri de egemenlikleri altına alma gayretlerine yönelik nihai kararlarını gözden geçirecekleri bir değişime yol açacak boyutta İngiliz insan gücünü ve malî kaynaklarını zafiyete uğratmıştı.

Mondros Anlaşması'na yönelik tek İngiliz ihlali, Mütarekenin öngördüğü tarihten sonra Musul ve Kerkük'ün İngilizler tarafından işgal edilmesi ve bölge sakinlerinin bütün arzularının tersine İngiliz mandasında olan Arap Irakı'na dahil edilmesi olsa idi, belki bu ihlal, acil devlet ihtiyaçlarının bir neticesi olarak ya da vahşice devam etmiş savaşın kaçınılmaz bir sonucu olarak görmezden gelinebilirdi. Ancak, bu ihlal, Amiral Calthorpe'un anlaşma müzakereleri sırasında düşündüğü ve söz verdiği her şeyin ihlal edildiği bir bütünün sadece bir parçasını teşkil etmektedir.

İngiliz Hükümeti kendi çıkarlarına uyanlar dışında bu şartlardan hiçbirini hayata geçirme niyeti taşımamaktaydı. Daha anlaşma kâğıdının üzerindeki mürekkep kurumamışken, Mustafa Kemal'in uyarıda bulunduğu "Güvenliğe tehditler" şartı, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir kesiminin Müttefikler tarafından işgal edilmesinde bahane olarak kullanıldı. Sadece birkaç gün sonra, mütarekeyi imzalayan Amiral Calthorpe komutasındaki İngiliz donanması Çanakkale'nin her iki kenarındaki, Gelibolu'daki ve Çanakkale'deki kaleleri işgal etti, buralar daha önceden de işgal edilmeye çalışılmış ancak cesur

Osmanlı direnişini tarafından bu gayretler akim bırakılmıştı. Birkaç hafta içinde, İngiliz, Fransız, İtalyan ve çok şaşırtıcı ve Müslüman Osmanlıların aşırı derecede nefretini çekecek şekilde Yunan askeri ve donanma birimlerinden oluşan bir birleşik donanma gücü başkent İstanbul'u işgal etti. Bu sadece doğrudan Calthrope'un, güvenliklerini tehdit durumu hariç, İstanbul'un hiçbir zaman işgal edilmeyeceğine dair verdiği sözün ihlali olmayıp, aynı zamanda, her nerede "geçici" bir operasyon yapılma ihtiyacı zuhur ederse etsin Yunan güçlerinin herhangi bir Müttefik işgal gücüne dahil edilmeyeceğine dair Rauf Bey'e verdiği güvenceyi de ihlal etmekteydi. Aynı yolla, aslında mevcut olmayan "güvenliğe tehditler", diğer Müttefik orduları tarafından da bahane ve gerekçe olarak kullanılarak, mütarekenin başlangıç tarihinden sonra, savaş sırasında kendi aralarında yaptıkları müzakereler sonucunda vardıkları gizli anlaşmalarda söz verilen bölgeleri işgal etmeye devam ettiler. İngiliz kuvvetleri Boğazı geçerek Karadeniz'e ulaştı ve Kuzey-Orta Anadolu şehirlerinden Samsun ve Bafra'ya işgal kuvvetleri çıkardı. Fransa ve İngiltere arasında, Suriye ve Irak'ın değiş tokuşuna dair anlaşma henüz yapılmamışken, İngiliz kuvvetleri "güvenliğe tehditler" olduğu bahanesine dayanarak Suriye'nin ana noktalarını işgal ettiler. Kısa bir süre sonra da, yerlerini sadece Suriye'de değil, aynı zamanda İskenderun, Antakya, Halep, Güneydoğu Anadolu ve Osmanlı idari taksimatında hiçbir zaman var olmamasına rağmen Müttefikler tarafından Kilikya diye adlandırılan Çukurova'yı Fransız birliklerine terk ettiler. Savaş sırasında yapılan anlaşmalar, Ege'nin büyük limanı

İzmir'i, Anadolu'nun doğuya doğru uzanan Akdeniz kıyılarını ve çoğu Trablusgarp Savaşı'ndan bu yana zaten işgalleri altında olan kıyı boyunca bulunan adaları İtalya'ya vermişti.

Ancak, Yunanistan, Alman kökeni yüzünden Alman ittifakından yana tavır almış olan Kral Constantine'i tahtından indiren ve Giritli bir politikacı olan Eleftheriofus Venizelos'u iktidara getiren İngiliz sefer gücü tarafından 1917 yılında savaşa katılmaya zorlanmıştır. Venizelos iktidara gelir gelmez Yunanistan'ı Müttefiklerin safında savaşa sokmuş ve böylece Almanların müttefiki Bulgaristan'ın işgalini çok daha kolaylaştırmış ve İstanbul'u Güneydoğu Avrupa'dan başka türlü asla olamayacak şekilde tehdit etmiştir. Açık göz Venizelos, bunun karşılığında İngiltere ve Fransa'dan İzmir'in İtalya yerine kendilerine verilmesini istemiştir. Bu haberi duyan İtalya'yı teskin ve kaybını telafi etmek için de, bu ülkeye istemeye istemeye Antalya ve Adalya limanları da dahil olmak üzere Çukurova'ya kadar uzanan Anadolu'nun güney kıyıları, İzmir kaybını telafi etmese de, verilmiştir. Bu da devlet çıkarlarının şerefine nasıl önüne geçtiğinin bir başka örneğidir.

İngiltere İzmir'in özellikle İtalya'dan ziyade Yunanistan tarafından işgal edilmesini tercih etmekteydi. Çünkü Yunanistan İngiliz çıkarlarına daha fazla yaltaklanmakta ve İngiliz hakimiyetini desteklemeye daha fazla bağımlı olabilmekteydi, oysa İtalya İngiliz hakimiyetini daha az kabullenir gibiydi. Neticede, kararları zorlamak için bölgede bir İngiliz gücü olmasından dolayı, İtalya derhal harekete geçerek kendisine bırakılan kıyı bölgelerini işgal

etti, güçlerini Orta Anadolu'ya yönlendirerek Konya'ya kadar ilerledi. Bu sırada, Barış Konferansı'nda Batı Anadolu'nun hububat ve maden deposu durumunda olduğu için Anadolu'nun en zengin ödülü olan İzmir limanını işgal hakkını elde edebilmek için Yunanistan'la diplomatik yarış sürdürmeye devam etti.

Türklerin Başlangıçta İşgali Kabullenmesi

Mondros Anlaşması'na yönelik bütün bu ihlallere ve Müttefik işgallerini, çıkarmalarını haklı çıkaracak herhangi bir güvenlik sorunu olmayan (güvenlik sorunu ancak işgallerden sonra ve tepki olarak ortaya çıkmıştır) bölgelerin işgal edilmesine rağmen ve Mustafa Kemal ve diğerlerinin Mondros Anlaşması'nın tekrar tekrar delindiğine dair şikayetlerine rağmen, İstanbul'daki Osmanlı hükümeti hiçbir şey yapmamıştır. Bu hükümet, Müttefiklerin askerî hareketlerini protesto bile etmemiştir. Şikayetleri haklı göstermek için anlaşmanın metninden bile bahsetmemiştir. Yani hiçbir şey yapmamıştır. Bu tehlikeli dönemde felç olmuşluğunu açıklamak için bazı mazeretler üretmekle yetinmiştir. Sık sık, Sultan Vahdettin'in her şeyden çok Osmanlı Saltanatını ve Halifeliği muhafaza etmek istediği ve bunu sağlamak için de her ne yaparlarsa yapsınlar işgalci güçlerle birlikte hareket ettiği ileri sürülmektedir. Gerçekten de durum bu olabilir. Bütün bunlar, Türk İstiklâl Harbi sırasında beş kez Sadrazam olarak atanan, vasat ve oldukça savsak bir yönetici olan, Sultan'ın kızının kocası Damat Ferit Paşa'nın izlediği politikalarıdır. Damat Ferit Paşa, iktidar ve

kendisine verilecek imtiyazlar karşılığında efendisinin bir dediğini iki etmemeye istekli bir adamdı. Ancak, görünen o ki, bu atalet bahsettiklerimizden çok daha fazla bir şeylerin sonucuydu. Hükümetin direniş göstermesini temin edecek çok az bir halk ya da kamuoyu baskısı bulunmaktaydı. Sultan'ın kullarının çoğu savaşlardan yorgun düşmüştü. Sadece Osmanlı İmparatorluğu 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girdiği için değil, 1912'deki Trablusgarp Savaşı'nın başlangıcından beri halk seferberliklere katılmaya zorlanmakta ve bunun neticesinde önemli ölçüde kurbanlar vermekteydi. Bir ya da birden fazla aile ferdini savaşa kurban vermemiş neredeyse hiçbir aile bulunmamaktaydı. Bunlar ya doğrudan savaş meydanlarında ölmüşler ya Anadolu ve Trakya'da Yunan, Ermeni veyahut Türk çetelerinin elinde can vermişler, veyahut da doğrudan bir saldırının hedefi olmasalar da açlık ve hastalıktan ölmüşlerdi. Ayrıca, İstanbul ve Anadolu bünyesinde, Güneydoğu Avrupa'da bağımsızlığını yeni kazanmış olan Hristiyan devletlerde, özellikle de Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'da kendilerine karşı girilen soykırımından kurtulmayı başaranlardan buraya göç etmiş binlercesini de içermekteydi. Bunların çoğu her şeylerini kaybetmiş olarak, sırtlarındaki elbiselerin ötesinde çok az varlıkları olduğu halde daralan sınırları içine hapsedilmiş Osmanlı İmparatorluğu'na gelmişler, savaşın bir neticesi olarak yeniden acı çekmeye ve fedakarlık yapmaya zorlandıkları bir dönemde kendilerine yeni bir yaşam kurmaya çalışmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu içinde, meşruiyeti her ne olursa olsun yeni bir savaşta vuruşmayı isteyecek çok az insan kalmıştı. İşgalci güçlerin

mütecaviz tavırlarına karşı hareketsizliğin bir başka sebebi daha bulunmaktadır. Toplumda Büyük Britanya ve özellikle de Fransa'ya karşı büyük bir popüler hayranlık vardı. Tanzimat (1839-1876), Sultan II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) ve Meşrutiyet Dönemi'ni (1909-1914) kapsayan ve önceki yüzyılda devam eden reform dönemi boyunca Osmanlılar, yeni olan ve modern Osmanlı Devleti'nin olmaya çalıştığı her şeyin bir modeli olan Avrupalıların daha gelişmiş medeniyetinin, yani Avrupa'nın taklit edilmesini istediklerine inanmaya müteallik bir eğitimsel geçmekteydiler. Bu duygulara ilaveten, 1918 yılı başlarında ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından ilan edilen On Dört Prensipte ve özellikle de "Osmanlı İmparatorluğu tebaası bütün halklara kendi kaderlerini tayin hakkı" sözü veren on ikinci madde; İmparatorluk çok uluslu ve çok dinli olduğu ve yönetici sınıf bütün dinlerden ve bütün etnik orijinlerden insanlar içerdiği için, Müslüman Türkler "kendi kaderini tayin hakkı" ilkesinin hedef kitlesine kendilerinin de dahil olduğunu sanmaktaydılar ve işgalci Avrupa güçlerinin diğerleri gibi kendi millî devletlerinde "medenileşmelerine" yardım edeceklerini düşünmekteydiler. Bu nedenle direnişin, yorucu bir savaşa devam etmenin amacı ne olabilirdi ki?

Barışın tesisi ve özellikle de Müttefiklerin işgali, Wilson İlkeleri'nin diğer tebaalara sağladığı benzer bütün millî avantajları, yirminci yüzyılın ilk yıllarında milliyetçilik fikrini yeni yeni hissetmeye başlamış olan Türklere de sağlayacaktı.

Paris Barış Konferansı ya da "Hristiyan Avrupa'nın Kurtarılması"

Bir de tabii galip müttefikler vardı, bunlar Konferansın gerçek hakimleriydiler ve daha önce gördüğümüz gibi nihai kararlar Dörtler Konseyi'nden gelmekteydi. İngiliz heyetine David Lloyd George damgasını vurmuştu. Gallerli bir siyasetçi olan David Lloyd George, 1916 yılında savaşın kriz aşamasına ulaştığı bir zamanda ve İngilizlerin batı cephesindeki korkunç kayıplarının üstesinden gelmeyi başarıp başaramayacağını henüz kesin olmadığı bir dönemde Tedarik Bakanlığı'nı bırakarak Asquith'in yerine Başbakan olmuştu. Lloyd George, kendisinin çok etkili bir savaş dönemi lideri olduğunu ispatlamıştı. O, İngiliz savaş çabalarını galiplerinkiyle birleştirmede yeterince başarılı olmuştu.

Aslında başarısının önemli bir bölümünü Amerika Birleşik Devletleri'nin şans eseri savaşa girmesine borçluydu. ABD'nin savaşa girmesi ise büyük ölçüde Atlantik'in öteki yakasına Lord Bryce, Toynbee ve diğerlerinin, savaşın başlangıcından itibaren yürüttükleri nefret propagandasının bir neticesiydi. Ancak, Lloyd George aynı ölçüde bir barış yapıcısı değildi. Çok ihtiraslı, istekli bir politikacı olmasına rağmen iyi eğitim almamış, cahil ve önyargılı bir adamdı. Savaş esnasında yapılan propagandalardan kendisi de öylesine etkilenmişti ki bir konferansın temel hedefi olan barışı sağlamaktan ziyade cezalandırma istemekteydi. Şunu da ilave etmeliyiz ki, Lloyd George konferansı İngiltere'nin Orta Doğu üzerindeki egemenliğini daha da artıracak bir imkan olarak görmekteydi. Onun için belki de her şeyden daha önemlisi, Londra'daki iki Yunanlı iş adamı tarafından finanse edilen siyasî kariyeri idi. Silah tüccarı ve petrol alanının önde

gelenlerinden Basil Zaharoff ve banker Zahidi isimli bu Yunanlıların her ikisi de onu, eğer dayanabileceği bir güçlü Hristiyan dini dayanağına ihtiyaç duyuyorsa, Doğu Akdeniz'de geleceğin ana dalgası olacak olan Hristiyan Yunanistan'ın kendisine bunu sağlayacağına ikna etmekteydiler. Bunun için, İstanbul'da ve Batı Anadolu'da eski Helen İmparatorluğu'nun yeniden ihyasına dair Yunan rüyasının gerçekleşmesine yardım edilmeliydi, böylece Hristiyan Avrupa'ya karşı putperest ve kafir addedilen İslâm'ın yayılmasının önünde nihai ve kırılmaz bir engel koyulmuş olacaktı. Şüphesiz, onun için önemli olan, yeni Yunan İmparatorluğu'nun hayallerini gerçekleştirmekte İngilizlerin verdiği tüm desteğe duyacakları minnettarlık ve bunun neticesi olarak İngiliz tavsiyelerini, hatta bir noktaya kadar Mısır, Irak ve Hindistan'a tek geçidi teşkil eden Süveyş Kanalı'nda olduğu gibi savaş sonrası dönemde İngiliz egemenliğini kabule yönelik göstereceği isteklilikti. Bunun ötesinde, özel ve kamuya açık toplantılarında, Lloyd George İslâm, Türkler ve bazı konularda Yahudilerden nefret ettiğini ispatladı. Ermeniler ve İtalyanların neredeyse Türkler kadar kötü olduklarını ancak bunların en azından Hristiyan olduğunu kabul ediyordu. Bu bölgelerdeki ekonomik ve demografik durumun tamamen bir cahili olmasına rağmen, bu bölgelerin koruması altındaki Hristiyan unsurlara verilmesini önermekteydi.

Fransız Başbakanı Georges Clemenceau konferansa Orta Doğu hakkında önemli ölçüde daha fazla bir bilgiyle ve hatta dinî önyargıdan uzak bir şekilde geldi. Fransız siyasî terminolojisi açısından o aslında bir liberaldi. Ama, Fransa savaştan en fazla acıyı çekmiş bir

ülkeydi. Batı cephesindeki çıkmazın büyük kısmı Fransa'nın kuzeyinde yer almış ve buralar savaştan tam bir yıkımla çıkmıştır; köyler ve çiftlikler silip süpürülmüş; yollar ve demir yolları yerle bir edilmiş; binlerce erkek öldürülmüş ve sakatlanmıştı.

Clemenceau, intikam ve tazminat iddiasında ve talebinde bulunmak için savaş dönemi propagandasına ihtiyaç duymamaktaydı. Sonuç olarak, onun tartışmalara katkısı büyük ölçüde Fransa'nın, geçici bir süre için işgal etmesine müsaade edilen hem Rhineland ve hem de Osmanlı Suriyesi ve Çukurova'da ne alacağı ile ilgiliydi. Aslında savaş sırasında yapılan anlaşmaların neticesinde ortaya çıkan anlayışla, Fransa'nın bu bölgeleri sürekli olarak işgal etmesine müsaade edilecek ve bu bölgelerin zenginlikleri Fransa'nın yeniden imarına katkıda bulunacaktı. Ancak konferans devam ederken, aşırı yaşlılıktan dolayı Clemenceau emekli oldu ve yerine daha parlak iki devlet adamı geldi. Bunlardan Briand, Yunanlıları her zaman tercih etmekte ve Türkleri sevmemekteydi. O, konferansın Yunanlılara kendi menfaatlerine kullanmak üzere çok fazla şey vermesinden ve bunun sonucu olarak da kendi kamuoylarının kesinlikle müsaade etmeyeceği miktarda Müttefiklerin sağlayacağı kitlesel cinsten yardımlara ihtiyaç duyacağından dolayı kaybedenler safında olacağından korkmaktaydı. Bu devlet adamlarından ikincisi olan Raymond Poincare ise artan bir şekilde Türk sempatisini idi ve Türk direnişi neticesinde buranın ancak kitlesel bir müdahale ile alınabileceğini anlamak suretiyle Çukurova'dan çekilerek "Levant"ta Fransız hakimiyetini yeniden ihya etmek şeklindeki geleneksel Fransız politikasını terk etti.

Bunun yanında, o Türklerle ayrı bir barış anlaşması yaparak İngiltere'nin bir adım önüne geçmeyi istemekteydi. Lloyd George ise körü körüne bir Yunan İmparatorluğu ütopyasının peşine takılmak suretiyle Palmerston ve Disraeli'nin dönemlerinden beri elde edilen Orta Doğu'daki bütün nüfuzunu kaybetmekteydi.

Son olarak, bir de ABD Başkanı Woodrow Wilson vardı. Wilson başkanlığa "o bizi savaşın dışında tutacak" sloganına vurgu yapan bir kampanyanın neticesinde gelmişti. Ancak çok kısa bir süre içinde savaşa girecek ve tarafsızlığını bırakarak Antant ülkelerinin Batı Cephesi'nde zafer kazanmalarını sağlayacak kadar İngiliz propagandasına yenildi. Ama yine de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir savaş ilanından özenle kaçındı. Çünkü ABD'nin Osmanlı ile bir sorunu yoktu, üstelik Amerikan eğitim ve misyonerlik çıkarları savaşta tam bir tarafsızlığı gerektirmekteydi. Bundan dolayı, benzer Müttefik kurumlarının, kendi ülkelerinin Osmanlılara yönelik saldırılarının neticesi olarak karşılaştıkları acılara neden olan herhangi bir engelleme ile karşılaşmaksızın faaliyetlerine devam edebildiler. Wilson bir idealist olarak görülmekteydi ve aynı zamanda ne yazık ki o bir ahlâkçıydı da.

Nitekim onun On Dört İlkesi gerçek bir idealizmi yansıtmaktaydı, ancak Konferansta Büyük Güçler'den meslektaşlarının kendi çıkarlarının peşinde koştukları gerçeği ile karşılaşınca, pratik sorunların müdahil olmasıyla bu ilkelerin uygulanması konusunda ısrarcı olmakta bir isteksizlik gösterdi. Ancak, ne yazık ki, onun bütün idealizmine rağmen, Wilson Katolik İtalyanlar ve Müslüman Türkler'den

nefret eden bir Hristiyan köktenci ve ahlâkçıydı ve bu yüzden galip güçlerin self-determinasyon sağlayacağı Osmanlı tebaa halkları arasına Türklerin de dahil edilmesine dair bir niyetin reddedilmesi ve ortaya çıkacak her fırsatta hem Türkler hem de İtalyanlar aleyhine Yunanistan'dan yana tavır alınması konusunda Lloyd George tarafından kolayca ikna ediliverdi.

Konferansta İtalya ve Yunanistan arasında İzmir'i ve hinterlandını kimin alacağı konusunda çekişme devam ederken, Avrupa'nın merkezine çok daha yakın bir bölge üzerinde bir kriz ortaya çıktı ve bu çok kritik bir anda İtalya'yı Konferanstaki iktidar merkezinden uzaklaştırdı. Konferansa katılanların çoğunluk oyuyla Adriyatik'in girişindeki Trieste limanının Güney Slavları'nın yeni devleti olan Yugoslavya'ya verilmesi ve Venedik limanının bölgede İtalya'ya yeterince liman olanakları sağladığı üzerinde durulması üzerine, İtalyan Başbakan Orlando ve onun Dış İşleri bakanı Sonnino geçici bir süre için konferansı terk etti. İtalya heyeti ayrılınca, Wilson İzmir'in kontrolünün İtalyanlar yerine Yunanlılara verilmesi konusunda yapılan oylamada Lloyd George ve Clemenceau ile birlikte hareket etti. İtalya bu fikri veto etmeye ya da tepki göstermeye bile fırsat bulamadan Yunanistan'a bu yeni toprak parçasına sahip olmak için askerlerini İzmir'e çıkarma izni verildi. İtalyan heyetinin Konferansa geri dönmesinden sonra da, Wilson bu kararı İtalyanlardan gizlemek için meslektaşlarıyla birlikte hareket etti. Neticede, sefer gerçekleştirilmeden önce İtalyanlara bilgi verildi, fakat bu konuda bir şeyler yapmak için artık İtalyanlar için çok geçti. Söz konusu bu

kaybın oldukça yetersiz bir şekilde de olsa telafisini güvence altına almak için, Akdeniz kıyısı boyunca başka bir yerde ilave toprak talebinde bulundu ve Yunanlıların harekete geçerek buraları da almasına fırsat vermeden, bu toprakları işgal etmek üzere ordularını gönderdi. Müttefik İşgali Önce İstila ve Daha Sonra da Vahşete Dönüştü, Bundan Dolayı da Türk Kabullemesi Protesto ve Akabinde de Direnişi İlginçtir ki, "meydan okuma ve tepki"nin tarihsel güçleri, Arnold Toynbee'nin daha sonra kaleme alacağı şaheseri, A Study of History'de önemli bir yer tutmakta; Müttefik işgali ve diplomatik tanzimine karşı Türk direnişinin gelişmesinde böylesine önemli bir rol oynaması gerekmektedir. Türkler, Paris'te kendileri için plânlanan akıbetten büyük ölçüde habersiz oldukları müddetçe ve kendilerine karşı direnişe geçtikleri galip devletlerin kontrol altında tutabileceklerini varsaydıkları bölgelere çıkarma yapan işgal kuvvetleri nispeten küçük olduğu müddetçe, Türklerin tepkisi bu işgallere nispeten küçük ve dağınık olmuştur. Bu sırada pek çok Türk de, Avrupalıların kendilerine modern bir ulus olarak bağımsızlıklarını yeniden kazandıracaklarına inandıkları için işgal yüzünden doğan her türlü rahatsızlığa katlanmaya ve bu rahatsızlıkları kabule isteklidirlerdi. Fakat, işgalcilerin ne plânladığı tam olarak anlaşılınca ve aslında bu emel görünmeye başlayınca, bu kabullenme protestoya, protestolar ise direnişe dönüştü. Başkent İstanbul'dan kasabalara hatta köylere kadar bütün ülkede, yüzyıllar boyu devam eden mahallî imkanlarla kendi başının çaresine bakmak diye anlatabileceğimiz ve Osmanlı yönetimindeki yapısal çürümenin altında

varlığını sürdüren ve Osmanlı toplumunun bir alt tabakasını teşkil eden Osmanlı döneminde muhafaza olunmuş olan bir Orta Doğu geleneği, mahallî halkı bu yabancı tecavüzüne karşı korumak amacıyla geleneği şimdi yeniden ön plâna çıkmış ve böylece direnmek zorunda oldukları adaletsizliğe karşı ilk silâhlarını edinmişlerdir.

Kasabalarda, şehirlerde her yerde büyük ya da küçük başlangıç muhalefeti protesto mitingleri şeklinde olmuştur. Bu mitinglerden en büyükleri İstanbul'da eski Hipodrom'da (At Meydanı), Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Fatih Camii'nin avlusunda, işgal boyunca bir kaynama merkezi olan İstanbul Üniversitesi'nde ve Boğazın öteki yakasında Üsküdar ve Kadıköy'de yapılmıştır.

Türklerin büyük protesto mitingleri hemen hemen her hafta yapılmakta ve bu mitinglerde Türkiye'nin öncü kadın yazarlarından Halide Edip (Adıvar) gibi konuşmacılar İslâm'a saygı talep etmekte, Avrupa medeniyeti adına Yunan ordusunun sebep olduğu vahşetin, mezalimin cezalandırılması, bütün işgal varlığının geri çekilmesi, nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları topraklarda Türkler için hürriyet ve istiklâl talep edilmekteydi. Sayısız mahallî mitingden protesto mesajları gelmekte ve bu mesajlar Müttefik Yüksek Komiserliği'ne, Sultan'a, Paris'teki bütün güçler toplantısının delegelerine ve özellikle de görünür kişiliğinin derinliğinde ne tür bir önyargı ve emel olduğunu fark etmeyen Türklerin hâlâ bir ahlâk ve prensipler adamı olarak baktığı Başkan Wilson'a gönderilmekteydi.

Türk direnişinin nihai başarısına daha fazla katkıda bulunacak, Yunanlıların İzmir ve Güneybatı Anadolu'yu işgalinden başka bir olay bulunamazdı. David Lloyd George ve onun Dörtler Konseyi korosu, başlangıçta bunun bir "geçici işgal" olduğunu düşünmekteydi, İtalyanların Barış Konferansı'ndaki yokluğundan istifade ederek nihai barış tanziminde İzmir'in Yunanlılara verilmesini kesinleştirmek istemiş, ancak Yunan Ordusu bunu bir vahşî işgale dönüştürerek, Barış Konferansı'nın herhangi bir kararını dikkate almaksızın bütün bölge üzerinde sürekli bir Yunan yönetimi kurmayı amaçlamıştır. Hatta üzerinde hakimiyet kurulmak istenen bölgeler kararının ilk alındığı zaman en radikal Yunan destekçilerinin öngördüğünden bile çok daha büyük bir alanı kapsamaktadır. 15 Mayıs 1919 tarihinde seçkin Yunan Efsun birliklerinin İzmir'e yönelik başlattıkları çıkarmanın başından itibaren, mahallî halk arasındaki Yunanlıların/Rumların neşesi, Yunan askerleri ve sivillerinin benzer şekilde, yapmakta oldukları işgalin "Yunan topraklarının" alçak düşman tarafından yüzyıllar boyunca süren vahşet ve barbarlıkla kötü yönetilmesine karşı bir intikamın aracı olarak düşünüldüğünü göstermekteydi. Çıkarmadan bir süre sonra kan dökme ve kıyım başlatacak olan ve daha sonra kendisine efsanevî bir rol atfedilecek olan "ilk kurşun", Yunan işgal kuvvetleri mahallî Türk askerlerinin bütün şehirde çıkmak üzere olan çatışmalardan kaçınmak için bulundukları barakalara doğru harekete geçtiği sırada çevrede bulunanlara ateş açarak bir Türkü öldürmeleri üzerine olaylar patlak vermesiyle atılmıştır. Yunan askerleri harekete geçerek sadece orada olup biteni

seyretmekte olan Türkleri öldürmekle kalmamış, barakalara giderek İngilizlerin ısrarları sonucu önceden silâhsızlandırılmış olan ve işgal güçlerine teslim olmak üzere emir bekleyen askerlerin çoğunu acımasızca katletmişlerdir. İlk kıyımdan kurtulanlar subaylarıyla birlikte bir araya toplanarak Yunan askerlerinin yumrukları altında ve yine Yunan sivillerinin sopa, taş ve kurşun saldırıları altında bir "ölüm yürüyüşü" şeklinde yürüyüşe geçirilmişlerdir. Aslında, bu "ilk kurşun"dan önce, Yunan askerleri Kordon'a çıkarma yaptıklarında disiplinsiz ve gaddar Yunan askerleri tarafından daha pek çok kez ateş edilmiş, şehrin ana limanına bitişik olan mesire yerinde, otellerin, ticarî binaların ve çevredeki diğer yapıların pencerelerinden Yunanların gelişini izleyen Türk sivillere ateş açmışlardır. Daha sonraları Rum Pontus ve Doğu ayaklanmalarını bastırarak olan orduyu kumanda edecek olan heybetli ve vakur selefi Nurettin Paşa ile mukayese edildiğinde oldukça yumuşak tavrı yüzünden Yunanlıların ısrarı üzerine sadece birkaç ay önce atanan Osmanlı valisi Ali Nadir Paşa bile, bu kıyımdan tamamen kaçamamıştır, barakalarda hayatta kalanlar ile birlikte bir sürü gibi bir "ölüm gemisine" yüklenmişler, ve nihayet Müttefik komutanlarının ısrarı üzerine serbest bırakılınca kadar burada birkaç gün boyunca aç ve susuz tutulmuşlardır. Aynı zamanda, Yunan orduları Paris Konferansı'nda işgal etmeye yetkilendirilmiş oldukları İzmir ve çevresindeki bölgelerin derhal ötesine geçmişlerdir. Hâlâ Paris'te bulunan Başbakan Venizelos'un desteğiyle, beklenen bir Türk direnişine karşı direniş göstermeye ihtiyaç duyduklarına dair bir mazeret zemininde

ilerleyişlerini haklı çıkarmaya çalışmışlardır. Kendi deyişleriyle yaptıkları "savunma amaçlı saldırı"dan ibaretti. Ya da, Barış Anlaşması'nın belirlediği sınırların "yanlış anlaşılmasının" sağladığı zemin üzerinde İç Anadolu'ya doğru sürekli bir şekilde ilerlemekte, Türk şehirlerin ve kasabalarını ele geçirmekte, buralarda çok az bir direnişle karşılaşmalarına rağmen Türkleri ve Yahudileri katletmekteydiler. Yunan/Ruma siviller dışında büyük bir kitle göçüne sebep olan bu saldırılar karşısında sadece Yunan siviller mutluydu ve bu mutlulukları sadece aşağılık kafirler olarak düşündükleri halka karşı yapılan saldırılara katılmalarından değil, aynı zamanda söz konusu durumun yarattığı avantajlardan faydalanarak Müslüman komşularının evlerini, dükkânlarını ve fabrikalarını işgal etmelerinden de kaynaklanmaktaydı. Paris Barış Konferansı'nda belirlendiği gibi nihai barış tanzimi sırasında bölgenin geçici işgalinden başka bir yetki verilmemesine rağmen, Yunan hükümeti bölgeye kalıcı olmak üzere gelmişti. Yunan Yüksek Komiseri Aristidi Stergiadis, bütün bölgede bir Yunan idaresi kurdu; oysa onun yönetimi mahallî Osmanlı yönetimi aracılığıyla yürütmesi beklenmekteydi. Aslında o, Osmanlı valisi Ali Nadir Paşa'yı bir kukla vali olarak görevinde tutarak müttefiklerinin arzularını görüntüde de olsa yerine getirmiş ve görünürde Barış Konferansı İzmir'in geleceği hakkında karara varıncaya kadar Türk yönetimi şehri idare etmeyi sürdürmekteydi. Ancak gerçekte durum çok farklıydı, Türk idarecilerin çoğu görevlerinden atılmış, bunlar ya mahkum olarak Yunanistan'a gönderilmişler ya da diğer Türk mülteciler ile birlikte kaçarak henüz Yunanlılar tarafından işgal edilmeyen yerlere

sığınmışlardı. Geçici bir süre için amaçlanan işgal, sürekli bir Yunan kolonisi yani Yunanlıların egemenliği altında eski Helen İmparatorluğu'nun ihyası anlamına gelen Megali İdea rüyalarının gerçekleşmek üzere olduğu gibi bir izlenim uyandırmıştır. İşgalci güçler sürekli olarak neler olup bittiği konusunda Venizelos'a şikayetlerde bulunmalarına rağmen, Venizelos her nerede köyler yakılırsa yakılsın ve ne kadar Türk öldürülürse öldürülsün, çoğunlukla bunların hepsinin Türklerin kendileri tarafından yapıldığında ısrar etmekteydi. Neticede, Yunan işgalinden bakiye kalanların çoğu aracılığıyla vahşet devam etmiştir.

Uluslararası gözlemcilerden olduğu kadar Türk gözlemcilerden de Yunanlıların Anadolu Sefer Gücü'nün barbarca hareketleri hakkında sayısız rapor hazırlanmıştır. Savaş sırasındaki propaganda faaliyetlerinin başarısına bakarak savaş sonrası dünyasında Yunan propagandasını yaymak için ideal adam haline geldiğini düşünen, Yunan iş adamları tarafından finanse edilen, Londra Üniversitesi Çağdaş Yunan Tarihi Kürsüsü'ne atanan Arnold Toynbee, bizzat kendisi Anadolu'ya gelerek neler olup bittiğini Yunan ve İngiliz ortak duygularını paylaşan bir kişi olarak Yunanistan'ın Türklere nasıl medeniyet getirdiğini yerinde görmeye karar verdi. Ancak, Toynbee bu vakada şaşırarak asıl barbarların Türkler olmayıp, Yunanlıların ta kendisi olduğunu gördü. 1921 bahar ve yazı boyunca Manchester Guardian gazetesinde Yunanlıların neler yaptığına dair bir seri ayrıntılı raporu yayımladı. Bu sayede İngiliz kamuoyu ve pek çok İngiliz politikacı İngiltere'nin İzmir ve

Batı Anadolu'da aslında nasıl acımasızca bir "etnik temizliğe" destek verdiğini ilk kez görmüş oldu. Toynbee'nin bu raporları, kamuoyuna daha az mal olmuş olsalar da, Uluslararası Kızıl Haç'ın Türkiye'deki temsilcisi Maurice Gehry ve Müttefikler-Arası Araştırma Komisyonu Başkanı Amerikalı Yüksek Komiser Mark Bristol ve Fransız ve İtalyan temsilcilerin dahil olduğu gözlemcilerin fikir birliğini yansıtmasına hazırladıkları raporlar da doğrulamaktadır ve bu raporlar Yunanistan'ın yaptıklarını sert bir şekilde kınamaktadırlar.

Lloyd George, İngiliz akademi dünyasında faal olan Yunan propagandist olan Londra Üniversitesi'ndeki Klasikler Profesörü Ronald Burrows ile birlikte Venizelos'un gayretlerine destek vererek hem Avam Kamarası'nda, hem de basında Toynbee'yi kötülemeye, raporlarını küçümsemeye ve Müttefikler-Arası raporu da askıya almaya çalışmışlardır. İddialarını ise, Anadolu'daki Yunan tavrı hakkında söylenilenlere inanmanın, tarihin kritik bir döneminde sadık bir müttefike korkunç bir zarar vereceği zeminine oturtmaktaydılar. Ancak, Toynbee'nin raporu çoktan yayımlanmıştı ve artık baskı altına alınması için geç kalınmıştı, Toynbee'nin kürsüsüne finansal destek veren Yunan iş adamları Londra Üniversitesi'ne iki şıklı bir seçenek sundu; Üniversite ya Toynbee'yi atacaktı, ya da Yunanlı iş adamlarının o güne kadar ödediği paraları geri verecekti. Belki söylemeye bile gerek yok ama, kendi millî davalarının lehine olmayan bilgileri baskı altına almak isteyen örgütlü siyasî azınlıkların meydan okuması ile karşı karşıya kalan pek çok akademik kurumun o günden bu güne gösterdiği

gibi bir korkaklık gösterilmesi neticesinde Toynbee akademik anlamda çorak bir zemine zorlandı, ancak uzun dönemde bu netice onu Londra'daki Kraliyet Uluslararası İlişkiler Etütleri Direktörlüğü'ne taşıdı ve burada meşhur *Western Question in Greece and Turkey* adlı kitabını yazdı ve bununla eşit derecede meşhur olan ve Orta Doğu'da devam eden olaylar üzerine bir rapor yazdı. Yine popüler seviyede gördüklerini anlatmak suretiyle bu çalışmalarıyla Toynbee, daha önceki propaganda faaliyetleri ile Türklere ve İslam'a verdiği zararları en azından kısmen telafi etmeye çalışmıştır. İngiliz hükümetinin haberlerini sümen altı etmekte gösterdiği gayretlere rağmen, neticede kamuoyu neler olduğunu öğrendi ve nihai netice Yunanlılara ve özellikle de Yunanlıların bu rezilane hareketlerine destek veren ve onları teşvik eden İngiliz politikasına nefret duydular. Kamuoyunun bu nefreti, Yunanlıların Türkiye işgaline olan İngiliz desteğinin sonunu getirdi ve bu da Yunanlıların Anadolu macerasının sonunun başlangıcıydı.

Türk direnişini teşvik eden Yunan işgalinden çok geri kalmayan benzer bir olaylar zinciri de, Güneydoğu Anadolu'da bulunan ve Avrupalıların Kilikya diye adlandırmayı tercih ettikleri Çukurova'ya yönelik Fransız işgalinin genişlemesiyle baş gösterdi. Fransa I. Dünya Savaşı'nda cereyan eden olaylarla bir yıkıma uğramıştı. Binlerce insanı ölmüştü. Fransız ekonomisi çökmüştü. Orta Doğu'daki yeni mülklerini işgal edecek büyük bir sefer için ne adamı ne de ihtiyaç duyduğu finansmanı vardı.

Ancak, Levant'ta yeniden hakimiyeti ele geçirmeye yönelik emelleri güçlüydü. Bundan

dolayı, İngilizlerin yaptığı gibi, geriye kalan malî kaynaklarını nispeten küçük bir askerî güç için bıraktı, Avrupa'nın gelişmiş milletleri ile mukayese edildiğinde Türk askerleri son derece zayıftı ve Türkleri saflarından atmak için sadece çok küçük sayıdaki bir askere ihtiyaç vardı.

Ancak, karara varılmasından sonra bile, Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Cephesi'ndeki kıyımın sebep olduğu acılardan sonra Türkiye'ye gelmek üzere çok az sayıda Fransız askerî bulunmaktaydı. Muhtemelen Fransızların, komuta kendilerinde olduğu halde, Suriye ve Çukurova'ya gönderdikleri işgal ordusu, Kuzey Afrika kolonilerinin siyahî askerlerinden; Mısır'da ve Kıbrıs'ta liderliğini Boghos Nubar Paşa'nın yaptığı ve savaşın son yıllarında İngilizler tarafından Doğu Anadolu sakinlerine saldırılarda bulunmaları için kuzey İran'da eğitilen Ermeni askerlerinin oluşturduğu Ermeni Lejyonu diye bilinen bir grubun üyelerinden; Avrupa ve Amerika'dan gelen Ermeni gönüllüler ile temel amaçları henüz bitmiş olan savaş sırasında Anadolu'nun Ermeni nüfusunun başına gelenlerin tam olarak intikamını almak olan ve Anadolu yakınlarındaki kamplarda yaşayan Ermeni mültecilerden oluşmaktaydı. Ve bütün bunlardan avantajlar sağlamaya çalışmışlardır. Fransız işgal orduları İskenderun'a çıktığında, disiplinsiz ve kontrolsüz Ermeni askerleri, gördükleri her Müslüman'a Arap ya da Türk olmalarına bakmaksızın saldırmışlardır. Fransız subaylar ya çaresizlikten ya da isteksizlikten bunları durdurmak için hiçbir şey yapmamışlardır. İşgal kuvvetleri Adana, Antep, Maraş ve Çukurova'nın diğer şehirlerine doğru ilerlerken kıyıma devam etmişlerdir. Başlangıçta, Fransız

komutanlar tüm bu olup bitenlerden büyük ölçüde rahatsız olmuşlardır. Bu komutanlar kendilerini, bu bölgedeki rollerinin "yerlileri medenîleştirmek" olduğuna inandırmışlardı, onları öldürmek değil. Bunlar, işgali Levant'taki Fransız hakimiyetini yeniden ihya etmek ve genişletmek amacıyla kullanmak istemekteydiler. İlk etapta, bu subaylar Ermenilerin kötü ve yoz davranışlarını disiplin eksikliğinden kaynaklandığına yordular, ancak aşırılıkları engellemek için gösterilen çabalar başarısız olunca, nihayet Ermeni Lejyonu dağıtıldı. Bu lejyonda bulunan Ermenilerin çoğu Fransızlardan kaçarak, takip eden birkaç ay boyunca tüm Çukurova'ya yayılan özel çetelerin üyeleri olarak Türkleri katletmeye devam ettiler. Ancak, Ermeni aşırılıklarına büyük ölçüde son verilmesinden sonra bile, Fransız işgal kuvvetleri işgal altındaki Türk nüfusuna, yüzyıllar boyunca kendi imparatorluklarını yönetmiş olan çok gururlu ve medenî insanlara davranılması gerektiği gibi davranmaktan ziyade, Kuzey Afrika'nın çöl bölgelerindeki gayrimedeni "yerlilere" ve ilkel vahşilere davrandıkları gibi davranmaya devam etmişlerdir. Kaldı ki bu halk, intikam amacıyla öldürülmeyip sağ bırakıldıkları durumda bile böyle bir muameleye tabi olmayı asla istememekteydi. Ancak, ilginç bir şekilde, Fransız askerlerinin pek çoğu Tunus ve Cezayir Müslümanlarıydı ve Müslüman Türk kardeşlerine reva görülen muamelelere karşı büyük bir öfke duymaktaydılar. Bu yüzden Fransız ordusundan firar ederek Türk milislerine katılmışlar ve işgale karşı gösterilen direnişe yardım etmişlerdir. Daha sonra ise bu Müslüman askerler Türkiye'ye yerleşmişler ve günümüze

kadar Türkiye'nin medenî nüfusunun bir parçası olarak kalmışlardır.

Türklerin işgali benimsemekten vazgeçerek direnişe geçmelerine sebep olan üçüncü durum ise Türkleri cezalandırmak üzere Müttefiklerin giriştikleri çabalardır. Aynı zamanda da bu güçlerin, savaş sırasındaki propaganda ile edindikleri Türk yönetimi altında İmparatorluğun Hristiyan sakinlerine yönelik yüzyıllardır devam eden yanlışlıklar konusundaki kanaatlarına dayanarak, sözüm ona bu yanlışlıkları düzeltme yönündeki gayretleridir. Müttefik işgal güçlerini oluşturan askerler kadar subaylar da yanlış olarak şu kanaati edinmişlerdi: Osmanlılar Hristiyan tebaalarını kötü yönetmişlerdir, diğer pek çok şeyin yanında, savaş sırasında Osmanlı erkekleri Hristiyan kadınlarını zorla "haremlerine" kapatmıştır; Türkler hoyratça Hristiyanların evlerini ofislerini işgal etmişler ve buraların esas sahiplerini de savaş sırasında uyguladıkları tehcir politikalarıyla uzaklara göndermişlerdir; savaşta sadece Hristiyanlar öldüğü için geride kalan yetimlerin tamamı Hristiyan'dı ve bunlar Hristiyanlık adına kurtarılmalıydılar.

Çoğunlukla savaş dönemi propagandacılarının, kurgusal tahayyüllerinin arasından seçilerek yaratılan ve genelde bir parça doğru bilgi bulunarak bu bilginin genişletilmesi suretiyle artık doğru olmaktan çıkarılan, bu hatalara çare bulmak için harekete geçildiğinde, işgal kuvvetleri ülkenin Türk ve Yahudi sakinlerine yönelik çok daha beter suçlar işlemişlerdir. Tehcire mahkum edilenler, Müslüman ve Hristiyan komşularının hemen yanı başında önceki yaşamlarına yeniden

başlamaları halinde, önceki yüzyıl boyunca devam eden kapitülasyonların bir sonucu olarak, aynı refah seviyesinde ve Anadolu'nun çoğu kısmında var olan gayrimüslimlere hakim olmak üzere aynı kabiliyete sahip olacakları varsayımıyla, geri getirilmişlerdir. Ancak durum değişmişti. Türkler ve Yahudiler, Yunan ve Ermeni komşularını savaş sırasında Osmanlı ordusuna karşı isyan ve başta Doğu Anadolu'nun işgalinde olmak üzere, stratejik yerlerde Rus ordusuna yardım etmiş ve Müslüman nüfusu katletmiş kişiler olarak görmekteydiler.

Yine, savaş sona erip, müzakereler sonucunda üzerinde mutabık kalınan Mondros Mütarekesi'nin değiştirilerek Müttefikler tarafından "şartsız teslim" şeklinde yorumlanmasının akabinde, İstanbul ile Trakya ve Anadolu'daki başka yerlerin Müttefikler tarafından işgalinin Ermeni ve Yunan komşuları tarafından coşku ile karşılandığını da görmüşlerdi. Bunlar, Müttefik subaylarının, Hristiyan kadınları ve çocukları, karşı çıkmalarına rağmen Müslüman ailelerini terke zorlayarak Hristiyan rahiplerin kontrolü altına sokmalarının sayısız örneklerini görmüşlerdi. Yine bu insanlar, Hristiyan dünyası olarak kabul edilen Müttefik subayları tarafından, savaş sırasında belgelerin kaybolduğu mazeretine sığınıp hiçbir belge göstermeksizin bu evlerin kendilerine ait olduğunu iddia ederek Müslümanların zorla evlerinden atıldıklarını görmüşlerdi. Bunlar Müslüman ve Yahudilerin, bu mülklerin nesiller boyunca kendi ailelerine ait olduğuna dair belgeleri gösterebildikleri durumlarda bile gasp eylemlerine devam etmişlerdir.

Tehcire gönderilmiş olan Hristiyanlar tarafından bırakılan binalara yerleşenlerin kendileri de aslında, Güneydoğu Avrupa'da yeni ortaya çıkan devletlerde bulunan evlerini terk etmek zorunda kalanlardan oluşmaktaydı. Ancak Müttefikler bir taraftan Hristiyanların kendi evlerine dönmelerine çalışırken, öte yandan Türklere Yunanistan, Sırbistan ya da Bulgaristan'daki evlerine dönme konusunda teklifte bile bulunmamışlar ya da en azından kayıplarını tazmin etme konusunda bir öneri getirmemişlerdir. Müslümanlar, bütün yetimlerin, etnik ve dinî asıllarına bakılmaksızın Hristiyan olarak kabul edildiğini ve barınma ve bakım için Hristiyan misyonerlere verildikleri ve nihayetinde de Hristiyanlığa geçirildiklerine dair durumları görmüşlerdir. Bunlar, mahallî belediyelerin Ermenilere ve Yunanlılara geçtiği yerlerde, bu durumların nasıl mahallî Müslüman ve Yahudilere karşı kötüye kullanılarak istismar edildiğine tanıklık etmişlerdir; Müslümanlar ve Yahudiler en aşağı tabakaya itilmişler, tiyatrolara girişlerine ve toplu taşıma araçlarına binmelerine izin verilmemiş, Avrupalı ve Amerikalı yardım kuruluşları tarafından gönderilen yardım malzemelerinden faydalandırılmamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir başka yerinde olduğu gibi İstanbul'da da, Müslümanlar ve Yahudiler mahallî Hristiyanların açık saldırılarına maruz kalmışlardır. Mahallî polisin yardımına müracaat ettiklerinde ise, cezalandırılanlar saldırganlar değil, kendileri olmuşlardır. Özellikle de Türkler çok kötü istismar edilmişler ve kendi topraklarında işgal kuvvetlerinin ayrımcılığına maruz kalmışlardı. Oysa başlangıçta bunlar, işgal güçlerinin

kendilerini "medenîleştireceğini" ve gelişmiş Avrupa medeniyeti akımına dahil edeceğini düşünmekteydiler. Bu yüzden, Müttefik işgali ile Yunan ve Fransız işgallerinin vahşiliğinin derhal, giderek tırmanan bir Türk direnişine sebep olması şaşırtıcı değildir.

Son olarak, Müttefiklerin kendi savaş propagandalarına inanması Türklerin millî direnişini teşvik eden bir başka durum daha yaratmıştır: Savaş suçluları sorunu. Bu savaş suçluları arasında en büyüğü İngiliz donanması tarafından gerçekleştirilmişti. Bu donanma savaş sırasında Osmanlı kıyılarına yönelik bir blokaj kurmuş ve bu blokaj boyun eğinceye kadar Osmanlı halkını aç bırakmak şeklinde ilan edilen görevi son derece iyi başarmıştır ve bu süreçte bütün dinlerden binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bir önceki yüzyıl boyunca özelde Ermenilerle Kürtler arasında, genelde ise Ermeniler ile Müslümanlar arasında oluşan nefret, bazı Osmanlıları bir mukabele olarak tehciri kullanmaya itmiştir. İttihat ve Terraki Partisi liderlerinin kaçmasından sonra Padişah tarafından kurulan Osmanlı hükümeti, savaş suçlularını cezalandırma görevini üzerine almıştır. Yeniden toparlanan Osmanlı Vekiller Heyeti, bu suçlardan sorumlu olanların yargılanması için delilleri tespit etmek, belgelemek ve hazırlamak üzere araştırma komiteleri göndermiştir. İstanbul'da bir İdare-i Örfiye Mahkemesi kurularak, yargılamaları yürütmesi ve gerektiğinde değişik suçlardan suçlu bulunanların infazı amacıyla Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlığında faaliyete sokuldu. Bu suçlulardan çoğu Türk olmasına rağmen bazı Ermeni ve Yunanlılar da bulunmaktaydı. Araştırmalar yürütülme sürecinde; mahkemeler

ve infazlar ise sürerken, Ermeni bilim adamı Vahakn Dadrian'ın araştırmaları ve yazılarında detaylı olarak gösterilmiş olduğu gibi, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe İstanbul'dayken, Türklerin kendi kendilerini yargılayacaklarına güvenilemeyeceğine ve pek çok suçlu kişinin kaçabileceğini ileri sürmüştü. Bu yüzden, suçlananların tutulduğu Beyazıt Meydanı'ndaki Harbiye Nezareti'ndeki Bekirağa Askerî Hapishanesi'ne kendi askerlerini göndererek, bu suçlananlardan en önde gelenlerini alarak, bunları hapse atmak ve nihai olarak da İngiliz mahkemeleri tarafından İngiliz yasalarına göre yargılamak üzere Malta'ya gönderdi. Bu hareket sadece, kendi kendine yargılamalarını iyi bir şekilde yürüten Osmanlı hükümetini tedirgin etmekle kalmayıp, aynı zamanda böyle bir hareket konusunda kendilerine bilgi verilmeyen Fransız ve İtalyanları da şaşırtmıştı. Böylesine bir hilekârlığa çok kızan bu ülkeler, kendilerini nihayetinde Türklerle ayrı ayrı barış anlaşmaları yapacak ve Türk topraklarının hep birlikte ortak işgalini sona erdirecek bir sürecin içinde bulmuşlardır. Daha küçük savaş suçlarıyla suçlananlar için mahkemeler devam etmiş, Osmanlı mahkemelerinin kalbi sökölüp alınmıştır. Ancak, Calthorpe, "savaş suçları" tanımını genişleterek gazete haberleri de dahil olmak üzere Müttefik işgaline karşı gösterilen her türlü direnişi de dahil etmiştir. Ancak, Musul'da Ali İhsan Sabis vakasındaki gibi, bir şekilde İngilizler tarafından Türk hissiyatını kışkırtacak şekilde yorumlanabilecek herhangi bir eylem ya da yazı içinde "İngiliz subaylarına küstahlık" illegal bir davranış olarak kabul edilebilmekteydi. Böylece, Malta'ya gönderilen

sözde savaş suçlularının oluşturduğu başlangıçtaki küçük bir kontenjana, Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarının kurucusu ve daha sonra Mustafa Kemal'in de sahip çıktığı Türk milliyetçilik felsefesinin başlatıcısı ve Türk milliyetçisi Ziya Gökalp ile Ahmet Emin (Yalman) gibi gazeteciler, entelektüel ve yazarlar da eklenmiştir. 1920 Martı'na İngilizlerin İstanbul'da sıkı yönetim ilan etmeleri üzerine, İngiliz ordusu Osmanlı Meclis-i Mebusan'ını oturum halindeyken işgal etmiş, mebuslarının çoğunu tutuklamış ve onları Malta'da hapis bulunan "savaş suçlularının" arasına göndermişlerdir. Sonunda, "savaş suçları" ile hiçbir şekilde alakaları olmayan çok sayıda insan Malta'da hapsedilmiştir. İngilizler, bir İngiliz mahkemesine sunmak üzere hararetle ama başarısız bir şekilde savaş suçları için delilleri arttırırken, göz altında olan Türkleri inanılmaz ağırlıktaki bir cezaevi rejiminin altında acı çekmekteydiler. Neticede, İngiliz Kraliyet Hukuk Bürosu, İngiliz Dış İşleri Ofisi ve Harp Ofisini azarlayarak, İngiliz kanunlarına göre bu insanların mahkemeleri yapılmaksızın, hele hele kendilerine yöneltilen suçlamaların ne olduğu söylenmeksizin belirsiz bir süre için tutulamayacakları konusunda ihtarda bulundu. Sonuç olarak, 1921 yazında, Malta'da bulunan mahpusların tamamı herhangi bir suçlamada ya da yargılamada bile bulunulmadan serbest bırakıldı. Yine de, önde gelen Osmanlı entelektüelleri, yazarları ve iyi tanınan siyasetçi ve askerî görevlilerin İngilizler tarafından hoyratça tutuklanarak sürgüne gönderilmeleri, diğer bütün kışkırtıcı unsurlara ilaveten, Türk halkını direnişin kaçınılmaz olduğunu düşünme noktasına getirmiştir.

İzmir ve Güneybatı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından, Çukurova ve Güneydoğu'nun Fransızlar tarafından yapılan işgalinin bir istila ve vahşete dönüşmesiyle, tek suçları sadece daha vahşice bir işgale karşı direniş göstermek olan Türk entelektüelleri ve yazarlarının "savaş suçluları" olarak Malta'ya sürülmeleriyle, İtilâf işgal güçleri ve bunların Ermeni ve Yunan müttefiklerinin kendi vatanlarında Türklere ve Yahudilere karşı haşın muamelelerde bulunmasıyla, Türklerin tepkisi büyük olmakla birlikte etkisiz bir protestodan aktif bir direnişe doğru değişim göstermiştir. Direniş ilk olarak İstanbul'da ve Güneydoğu Anadolu'daki bir dizi küçük kasabada toplanan küçük entelektüel gruplar tarafından başlatılmış ve tertip edilmiştir. İstanbul'da, savaş sırasında faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa'nın yerini almak üzere, henüz İstanbul'dan kaçmadan önce, Enver ve Talat Paşalar tarafından bir Karakol grubu kurularak faaliyete geçirildi, Mustafa Kemal İttihatçılarla herhangi bir bağlantısının olmadığını ifade ederken, bu grup daha sonra Felah ve Ankara'daki Harbiye Nezareti tarafından yerine örgütlenen diğer istihbarat teşkilâtı tarafından devam ettirildi. Bu örgüt, büyük şehirlerde ve kasabalardaki Türk ve Yahudileri bölge bölge ve bazı zamanlar da blok blok örgütlemiştir. Bu ve buna benzer teşkilât sabotaj eylemleri gerçekleştirmeye, Müttefik askerlerinin hareketleri konusunda casusluk yaparak edindikleri bilgileri Mustafa Kemal'in Harbiye Nezareti'ndeki ajanlarına bildirmeye başlamışlardır. İstanbul'daki pek çok derviş tekkesi ve işgalciler tarafından bilinmeyen gizli telgraf hatlarının bulunduğu İstanbul Merkez Postanesi'ndeki birkaç memur bu bilgilerin

Ankara'ya gönderilmesinde kullanılmıştır. Benzer teşkilât, Fransız ve Ermeni Lejyonu'nun saldırılarına maruz kalan Çukurova'daki Müslüman ve Yahudi yerleşim yerlerinde de kurulmuş ve düzenli bir şekilde benzer faaliyetlere devam edilmiştir. İstanbul hükümetinin ordu depolarından olduğu kadar Fransız ve İngilizler'den de silah ve cephane çalmak üzere iyi işleyen sistemler kurulmuştur. İstanbul'da çok miktardaki bu tür askerî teçhizat, işgalden kaçarak Anadolu'da yükselen direnişe katılmak isteyen insanlarla birlikte Eminönü ve Sirkeci iskelelerinden teknelere yüklenerek ya Boğazı geçmek suretiyle Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'ne ya da Boğaz boyunca ilerleyip Karadeniz'de bulunan İnebolu limanına veyahut da bazı zamanlar Samsun, hata Trabzon'a götürülmekteydiler. Buradan karaya çıkarılarak Türk Ordusu'na gönderilmekteydiler. Yunan işgal ordusu kadar Batı Anadolu'da ve Karadeniz kıyıları boyunca faaliyet gösteren yüzlerce Rum ve Ermeni çete güçlerinin saldırma tehlikesi yüzünden bu yolculuklar çoğu zaman haftalarca sürmekteydi.

Fransızlar tarafından saldırılan Çukurova kasabaları ile birlikte yolu açan İstanbul gibi, Anadolu'nun ve Trakya'nın kalan kısımları da giderek hırçınlaşan işgalci ve istilacılara dönüşen işgal kuvvetlerine karşı güçlü bir direnişe geçilmesinde çok geride kalmamıştı. Her nerede düşman işgalci güçleri varsa orada Redd-i İlhak ya da Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kuruldu. Aynen Osmanlı yönetiminin klâsik dönemlerinde ve bu dönemlerden daha önce olduğu gibi mahalli dinî liderler ve bunların camileri birer ilham, teşvik ve mahallî teşkilât için bir toplantı mahallî sağlamaktaydı. Bu

gruplar sadece konuşmak suretiyle kendi halklarını koruyamayacaklarını anlayınca, oldukça kaba ve küstah İngiliz ve Fransız subay ve askerlerinin sebep olduğu nefret ve kine tepki olarak direnişlerini güçlendirmek üzere silâhlı adam arayışlarına giriştiler. Bunun üzerine çete gruplarından başka bir şey olmayan mahallî silâhlı milisler kurarak, bunları finanse etmeye başladılar. Bu milislerin çoğu aslında, aralarında evlerini ve köylerini yabancı işgalcilere karşı korumak için silâh altına alınmış mahallî erkekler kadar kadınları da içeren yeni kurulmuş köy güçleriydi. Bütün bu grupların hepsi, daha sonra Kuvva-yı Milliye diye bilinen genel bir isim ve örgüt altında bir araya gelmişlerdir. Ancak başlangıçta, bu milisler mahallî bazda basitçe örgütlenmiş ve devam ettirilmiş direniş güçlerinden ibaretti. Büyük Savaşta çarpışmış olan Osmanlı ordularının çoğu dağıtılmış ya da hareketsiz bırakılmıştı, fakat olağanüstü kabiliyetli kumandanlar, komutalarındaki bazı ordu birliklerini dağıtmadan bir arada tutmayı başarmıştı. Bunlar İstanbul'dan birliklerini dağıtma ve silâhlarını işgal kuvvetlerine teslim etmeleri yönünde emir alınca, tıpkı Musul'daki Ali İhsan (Sabis) vakasında olduğu gibi, sadece Mondros Mütarekesi altında işgalcilerin yükümlülüklerini yerine getirmeyeceklerini anlamışlar ya da teslim alınan silâhların Barış Konferansı'nı başta Kafkaslar ve Doğu Anadolu olmak üzere hak iddia ettikleri toprakların kendilerine verilmesine ikna edebilmek için homojen bir nüfus yapısı oluşturmak amacıyla mahallî Türk halkını ya katletmek ya da bu topraklardan atmak üzere saldırılarda kullanmaları için mahallî Ermeni ve Rum gerillalara vermekte olduklarını görmek üzere

denileni yapmışlardır. Sonuç olarak, bu komutanlardan çoğu kendilerine verilen emirlere itaat ederek güçlerini dağıttıklarında, askerlerinden mahallî milislere katılmalarını istemişler ve her ne koşulda olursa olsun geride kalan silâhlarını ve cephanelerini bu milislere vermişlerdir. Özellikle Doğu Anadolu'da Erzurum civarında bulunan Kazım Karabekir Paşa ve Kars, Ardahan ve Batum bölgesinde görev yapan Yakub Şevki (Subaşı) Paşa vakalarında olduğu gibi bazı durumlarda, yani Erivan Ermeni Cumhuriyeti tarafından gönderilen gerilla güçleri tarafından işgal edilen bu bölgelerde, bu komutanlar emirlere itaat etmeyi reddederek ordularını dağıtmamış ve mahallî Türk milislerinin teşkilâtlanmış olmaları ve silâhlanmalarına destek olmak suretiyle işgallere karşı milislerin direnişlerine yardım etmişlerdir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takip eden ilk aylarda mahallî işgaller küçük ölçekli askerî güçler tarafından gerçekleştirilirken, bu küçük çaplı işgaller İzmir ve Güneybatı Anadolu'da Yunan ordusunun, Çukurova ve Güneydoğu'da ise Fransız ordusu ve Ermeni Lejyonu tarafında girilen kapsamlı işgallere dönüştürülmüş ve bu işgallere karşı kuvvet dengesi bulunmayan mahallî Türk milis güçlerinin mümkün olan en hızlı şekilde, artık mahallî direniş grupları tarafından desteklenerek, kumanda ve kontrol edilmekten çıkarılarak bir birleşik Türk Ordusu'na dönüştürülmesi kaçınılmaz hale gelmişti. Başlangıçta direnişe mahallî milis grupları damgasını vursa da, Dünya Savaşı'ndan büyük bir ün kazanarak çıkan bir Türk askerî lideri olan Mustafa Kemal'in liderliği altında merkezi

Ankara'da olan bir Türk hükümeti kurulmuş, Mustafa Kemal milislerle Osmanlı ordusundan kalan birlikleri bir Türk Ordusu çatısı altında birleştirmeyi başarmış ve nihayetinde bu ordu yabancı işgalcileri hezime uğratarak Türklerin yaşadıkları bölgelerden atmayı başarmıştır.

2. Mustafa Kemal Atatürk ve Türk İnkılâbı

Başından itibaren açık olan bir şey varsa o da, yabancı işgalcilere karşı Türk direnişi Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasından çok önceleri mahallî direniş grupları ve milisleri tarafından başlatılmıştır. Ancak, işgalci Müttefiklere karşı bir tepki olarak ortaya çıkan mahallî milisler ve özellikle Doğu'da olmak üzere Osmanlı ordusundan kalan birliklerin gösterdikleri direnişin, yine aynı derecede açıkça görüleceği gibi, yabancı işgalinin üstesinden gelebilmek için bir çeşit siyasî ve askerî birlik içinde toparlanamamıştı. Bunu da gerçekleştirecek, olan Anadolu'ya varışının akabinde, Mustafa Kemal idi. Fakat bu nasıl oldu? Neden o gönderildi? Ve nasıl oldu da o kısıtlı askerî rolünü, kendi başlarına ortaya çıkmış olan bütün direniş güçlerinin komutasını üstlenecek bir konuma getiriverdi ve bu güçlere, bir araya gelerek zafere ulaşmak için ihtiyaç duydukları ilhamı verdi?

Mustafa Kemal'in Türk Direnişinin Liderliğini Üstlenmesi

Mustafa Kemal neden Anadolu'ya gönderildi? Osmanlı saltanatının savunucuları,

Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in daha başından itibaren doğru bir şekilde, İtilâf güçlerinin Mondros'ta verdikleri sözleri yerine getirme niyetinde olmadığını bildiğini iddia etmektedirler. Bunlar, Rauf (Orbay) Bey bir zaferle İstanbul'a döndüğünde onu bir kahraman gibi karşılamak ve selâmlamak için Sirkeci iskelesinde toplananlar arasında ne Sultan, ne de onun temsilcilerinin olmamasının da bu sebepten kaynaklandığı ileri sürüyorlar. Bunlar iddialarına şöyle devam ediyorlar; İstanbul yabancıların işgali altında olduğu için bir direniş örgütleyecek güce sahip değildi ve sahip olduğu güç muvahacesinde yapabileceği tek şey Saltanatını ve Halifeliliğin muhafazasını başarmak için tek yol olarak damadı Damat Ferit Paşa'yı baş veziri olarak atayarak İngiliz ve Fransızlarla iş birliğine gitmek zorundaydı. Bu iddia şöyle devam ediyor, Vahdettin, kendisi direniş gösteremediği ya da bir direniş örgütleyemediği için, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'yı Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndermesi konusunda ikna etti, ancak bu Osmanlı ordularının silâhsızlanmalarının izlendiği bir zamanda olamazdı, çünkü, İmparatorluğun durumu göz önüne alındığında bu imkansızdı, daha ziyade Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus Rum devleti yaratma sürecinde olan Rum çetecilerin verdiği zararı engellemek amacıyla gönderilmişti. Şayet bu atamanın temel amacı gerçekten Osmanlı askerlerinin teslimi ve silâhsızlandırılmasını denetlemek olsa idi, Sultan ve Harbiye Nazırı Mondros Mütarekesi anlaşmasının şartları hakkında en çok şikayette bulunan bir adamı gönderirler miydi hiç. Öte yandan, açık olarak görülmektedir ki, Sultan ve Nazır pek çok kez askerî kabiliyetini göstermiş olan bu subayı

seçerek Karadeniz kıyılarını terörize eden Rum çetelerini sindirmek gibi zor bir görevi üstlenmesini istemişlerdir. Bu noktada, her iki kesim de görevin bir millî Türk direnişi örgütlemek olduğunu açık şekilde ileri sürmektedirler, ancak ne Sultan, ne Harbiye Nazırı, ne de Mustafa Kemal'in kendisinin kafasında bu kadarı yoktu. O dönemki mevcut durumun gösterdiği, O'nun sadece Karadeniz kıyısı boyunca düzeni yeniden sağlamak amacıyla gönderildiği şeklindedir. Ancak görev yerine gidip, buradaki halkın çetelerin elinde ne kadar büyük acılar çektiğini gördükten sonra, çok daha büyük bir jandarma gücü örgütlemesi için kendisine İstanbul'dan izin verilmesini istedi. Bu talebi, böyle bir askeri güç artışının Türk silahlı güçleri konusunda Mondros'un getirmiş olduğu sınırları ihlal edeceği ve "Türlere daha fazla Hristiyan'ı katletme kapasitesi" vereceği gibi gerekçelerle Müttefik komutanları tarafından reddedildi. Bu olay, Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı ve hatta Sultan'ın savaş döneminde yürütülen propagandaların Müttefikleri ne ölçüde etkilediğini anlamasına yardımcı oldu. Çünkü Rumlarca katledilen Türk nüfusunu korumak için girişilecek herhangi bir çaba müttefikler tarafından bir katliam olasılığı olarak algılanmaktaydı. Bu durumda Mustafa Kemal için tek çözüm yolu, Müttefiklerin kontrol ve denetimlerinin dışında kendisine bağlı bir Türk askeri gücü örgütlemektir. Bu askeri güç başlangıçta ihtiyaç duyulan korumayı temin ederken, aslında yabancı yönetimine karşı bir millî direnişin de temellerini atacaktı. Ancak bundan sonradır ki, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki görevi değiştirilerek Osmanlı

ordusunun silahsızlandırılmasının denetlenmesini vurgular hale getirildi. Fakat gerçekte bir direniş örgütlenmesine dair açık bir niyet vardı. Umumî Müfettiş olarak Mustafa Kemal'e geniş yetki ve güç verilmesi, bu görevin gerçek amacının bu emirleri gören ve kabul eden, Sultan ve Harbiye Nazırı gibi herkes tarafından büyük olasılıkla bilindiğini göstermektedir. Zaten aslında bunlar da Mondros Anlaşması'na başından beri karşıydılar ve bu yüzden İngilizlerin burnun dibinde, Trakya ve Anadolu'da ortaya çıkan değişik mahalli milislere mümkün olan en büyük yardımları göndermişlerdir.

Mustafa Kemal'in görevinin belki de en zekice kısmı, şu ya da bu şekilde henüz direniş başlatmış olan dengesiz güçler üzerinde bir komuta sahibi olma durumudur. Eric Jan Zürcher, başlığı tezini açıklayan (Unionist Factor) parlak çalışmasında, İttihat ve Terraki liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşalar, İstanbul'un Müttefikler tarafından işgal edilmesinden hemen önce güvenlikleri için Almanya'ya kaçmadan önce, Enver'in savaş dönemindeki gizli istihbarat ve propaganda teşkilatı Teşkilat-ı Mahsusa'yı Karakol'a ve İttihat ve Terraki Partisi'ni de kısa bir süre yaşayan Fırka-i Müceddidin'e dönüştürmesine ilaveten, tüm İmparatorlukta işgale karşı bir direniş örgütlemeyi amaçladıklarını ileri sürmektedir.

Bu İttihatçı liderler Karakol'un ilk lideri Kara Vasıf'a Anadolu'ya ajanlar göndererek Mustafa Kemal'in yönetmeyi amaçladığı birleşik bir direnişin önünü açması talimatını verdiler-yani kısacası Mustafa Kemal, Enver ve diğer

İttihat ve Terraki liderleri tarafından kendisi için hazırlanmış olan bir örgütü devraldı. Bu çok ilginç bir iddiadır ve iyi bir şekilde düşünülüp test edilerek sağlam delillere dayandırılmıştır. Zürcher bu tezini doğrulayan belgeler bulmaya çalışmıştır. Gerçekten, Kara Vasıf'ın gayretleriyle Karakol, Mustafa Kemal adına Bolşeviklerle Türk millî hareketi arasında bir ittifak temin etme teşebbüsünde bulunmuştur. Ancak Karakol'un Mustafa Kemal'in Kazım Karabekir, Ali Fuad (Cebeşoy) ve diğer paşalar üstünde başarılı bir liderlik kurması ve mahallî milis kuvvetlerin oluşmasında bir rolünün olup olmadığına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Mustafa Kemal'in daha sonraları Bolşevik yardımının sağlanması için harcanan çabalarda Karakol'un kısıtlı müdahalesini bile reddetmesi ve diğer istihbarat birimlerinden oluşan kendi örgütünü Karakol'un yerine geçirmesi göstermektedir ki, Enver ve arkadaşları Karakol'u hem Mustafa Kemal'e yardım etmek hem de onu kontrol etmek amacıyla kendilerinin bir âleti olarak kullanmak istemişlerdir, oysa Mustafa Kemal bunlardan hiçbirini istemediği gibi, bu yardımlardan ne herhangi bir şekilde faydalanmıştır, ne de İttihatçı yardımını istemiştir. Karakol, olumsuz anlamda, etkisini sürdürmeye devam etmiş ve Trabzon merkezli bir grubu örgütleyerek bir Bolşevik ajanı olarak Enver'i Türkiye'ye getirerek, Türk Millî Hareketi'nin başına Mustafa Kemal yerine onu getirmeye teşebbüs etmişlerdir, bu belki de Mustafa Kemal'in bu örgüte şiddetle karşı olmasının temel sebebidir. Ayrıca, Karakol millî direnişe mahallî düzeyde yardımcı olmaya devam etmiştir, daha sonra göreceğimiz gibi, özellikle Mustafa Kemal'in

kurduğu teşkilatların görevi devralmasından önce İstanbul'un ana şehir bölgesinde, Antep ve Maraş'ta örgütlenmeler gerçekleştirmiştir.

Eğer Karakol aracılığı ve gelişmiş İttihatçı planlaması ile değilse, o zaman nasıl olmuştur da 1919 Mayıs'ında Samsun'a ayak basmasını müteakip Mustafa Kemal hemen liderliğini ilan etmiş ve aynı yılın sonlarına doğru Türk millî desteğini tamamen alabilecek bir noktaya gelmiştir? Birinci ve en önemli sebep, şüphesiz, sahip olduğu şöhretin büyüklüğüdür. Karabekir'in Doğu'da büyük katkıları olmasına rağmen, savaş sırasında manşetlere hakim olan isim, Osmanlı'nın en büyük zaferine imzasını atarak İngilizleri binlerce kişinin öldüğü Gelibolu'dan atmayı başaran Mustafa Kemal'di. Edmund Allenby komutasında Mısır'dan gelen İngiliz ordusunun düzenli bir şekilde ilerlemesi karşısında geri çekilmeye zorlanmasına rağmen, diğer Osmanlı ordularının tek tek dağıtılmasının aksine Mustafa Kemal Yıldırım ordusunu bir arada tutarak savaş meydanında kalmayı başarması da bir moral zaferi kabul edilmiştir. Bu olay 1918 yılı içinde Osmanlı basınında verilen bütün o felaket hikayelerinin ortasında benzersiz bir örnek teşkil etmekteydi. Bu yüzden ki Mustafa Kemal kazandığı zafer ile millî çapta bir şöhrete sahip olmuş tek Osmanlı generali idi ve O'nun bu şöhreti kendi meslektaşları arasında olduğu kadar Türk sivil kesimlerinde de yayılmıştı. İkinci olarak, Osmanlı ordularının Umumî Müfettişi olarak atanmakla kendisine aslında çok geniş yetkiler verilmişti. Bu yetkiler, başlangıçta öyle açıklanmış olmasına rağmen, sadece silahsızlanmayı gözetmek amacını gütmemekte, esasında Orta Anadolu'nun kuzeyinde ve Kuzey

Doğu Anadolu'da geriye kalan Osmanlı ordularının tümünü komuta etme gibi partik amaçları hedeflemekteydi. Amirlerinin emirlerine itaat etmeye alışmış olan askerler için, bu aynı zamanda kendilerini Mustafa Kemal'in liderliğini kabule iten çok büyük bir güçtü. Ancak bunların çoğu direnişlerine kendileri liderlik etmek istemekte ve kendilerine bunu tam olarak yapabilecek kabiliyette hissetmekteydiler. Bu arzuyu özellikle Kazım Karabekir her fırsatta göstermekteydi. Üçüncü olarak, Enver ve İttihat ve Terraki'nin diğer liderlerinin, daha önce aynı örgütün üyeleri olarak işbirliğinde bulunmuş olmalarına rağmen, Mustafa Kemal ile Anadolu'daki kendi arkadaşlarını bir araya getirebilme ihtimalleri düşüktü. I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Mustafa Kemal sürekli olarak Enver'e ve hareketin diğer liderlerine yönelik sataşmalarda bulunmuştu.

Mustafa Kemal kendi maiyetinde olanların mutlak itaatini istemekteydi, ancak kararlarının yanlış olduğunu düşündüğü zamanlarda kendisi bu itaati üslerine göstermek istememekteydi. Ayrıca, O, yetenekleri askeri olmaktan ziyade siyasi ve idari alanda olan Enver'in liderliğini de kesinlikle düşünemiyordu. Bu yüzden ki, Mustafa Kemal Büyük Savaş sırasında asıl savaş meydanlarından hep uzakta, Gelibolu ve daha sonra da Suriye gibi, yani İstanbul'da komuta pozisyonunda bulunanların hiç birinin asıl çatışmaların buralarda olabileceğini düşünemediği yerlerde görev yapmıştır.

Savaştan önce İttihat ve Terraki hareketinin liderleriyle sorunlar yaşayan Mustafa Kemal, bu yüzden, "Yurtsever Subaylar

Birliği"ni oluşturmak amacıyla kendi kafasına uygun subaylarla bir araya gelmiştir. Aslında, Karakol ile İttihat ve Terraki'ye yakın duranlar ya da Enver'in liderliğini kabul edenlerden ziyade, Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir, Ali Fuad (Cebesoy), Rauf (Orbay) ve benzerleri gibi aralarında sadakatin olduğu ve bağların genişlediği yakın arkadaşları arasında daha sonraki işbirlikleri için ve Türk millî direniş hareketinin liderliği için Mustafa Kemal'in kabul edilmesi yönünde bir zemin oluştu. Ancak, bu durumdan büyük üzüntüler de duymuş olabilirler. Çünkü kendilerinin de bu harekete liderlik edebileceklerini düşünmeye devam ettiler. Bu ve belki de şu ana kadar hesaba katmadığımız diğer sebeplerden dolayı, Mustafa Kemal savaş meydanlarında başarılı olmuş ve halihazırda kendi kontrolleri altında bulunan bölgelerde kendi tarzlarına göre direnişi örgütlemiş olan lider komutanların komutanı konumuna gelebilmiştir.

Fakat, komutanların liderlik heveslerinden de öte müdahiller vardı. Mustafa Kemal aynı zamanda, yabancı işgallerin ve Paris'te alınan kararların geleceğe yansımalarına dair düşüncelerin ağırlığı altında artan şekilde acı çekmekte olan Türk halkının da destek ve bağlılığını kazanmak zorundaydı. Paris'te alınan kararlar Türk basınında ilk kez Yunan ordusu İzmir'e çıkarma yapıp, görülmemiş bir vahşetle ve Hristiyan Avrupa'nın bu vahşeti durdurmak üzere bir şeyler yapmak konusunda tamamen gönülsüz olduğu bir ortamda Trakya ve Anadolu'nun içlerine doğru ilerlerken yansınmıştır. Türk halkı nasıl ve niçin Mustafa Kemal'in liderliğini kabul edecekti? Sebeplerden bazıları, önde gelen Türk komutanlarını kendi

liderliğine ikna etmesini kolaylaştıran sebeplerle aynıydı ve bunların başında da savaş sırasında edindiği büyük askeri şöhrat gelmekteydi. Enver, liderliğini daha çok siyasi iktidarın koridorlarında göstermişti. Oysa, Mustafa Kemal meslektaşlarının bilmekte ve takdir etmekte olduğu yeteneklerini savaş meydanında sergilemişti. Mustafa Kemal'in yönetim kabiliyetinin bir kısmı da onun siyasi zekasından, liderliğini öne çıkarma ve koruma konusundaki teknik anlayışından ileri gelmekteydi. Mustafa Kemal tam bir halk adamıydı. Selanik'teki Osmanlı bürokrasisinin alt sınıflarından gelmekte ve bu yüzden, çoğunlukla halkı hor gören, ya da görmezden gelen, ama kesinlikle onları anlamayan Osmanlı subay sınıfındaki pek çok meslektaşına nazaran halk kitlelerinin nasıl düşündüğünü ve nasıl hareket ettiğini çok daha iyi anlamaktaydı. O'nun çok iyi bildiği bir diğer şey ise, Osmanlı İmparatorluğu ne kadar çürümüş olursa olsun halkın Saltanata en az Sultan kadar hürmet ettiğiydi. Çünkü Sultan aynı zamanda, hem gelenekçilerin hem de dervişlerin dini lideriydi. Halkın büyük çoğunluğunun sadakatine sahipti. Bu yüzden gelecek için her ne plana sahip olursa olsun, Osmanlı askerlerinin çoğunda olduğu tahmin edildiği gibi, düşmanı yenmek için istedikleri silah ve destek talebini geri çeviren siyasetçileri o da kınamaktaydı. Ancak bu hissiyatını ta başlangıçtan itibaren kendine sakladı ve İstanbul hükümetinin kınamalarına maruz kaldığı zamanlar bile Sultana ya da İstanbul hükümetine karşı bir ihtilal hazırlığı içinde olmadığını tekrar tekrar belirtti. Türk millî hareketinin işgalci güçler tarafından esir alınan ve bu yüzden Türk halkını koruma görevlerini

yerine getiremeyen Sultan ve İstanbul Hükümeti, bu görevlerini yeniden yerine getirebilecek kadar özgür oluncaya kadar, Türk kültürü ve Türk medeniyetini korumak ve savunmak; bağlarından kurtararak özgürleşmelerinde Türk halkına bir kez daha liderlik edebilmeleri için Sultan ve onun hükümetini özgürlüğüne kavuşturmak üzere geçici olarak onların yerini almıştı. Cami ile devlet arasında herhangi bir şekilde bir ayrıma dair ne bir düşünce ne de bir öneri vardı. Savaş eskiden olduğu gibi İslam'ı müdafaa etmek içindi. Aslında, Mustafa Kemal ve arkadaşları Türk Millî Gücü milislerinin kontrolünü ele geçirmeye ilk teşebbüs ettiklerinde, genelgeler, iş adamları ve diğer mahallî liderlerden ziyade kısmen kendileri tarafından komuta edilen ve kendilerine destek veren Müdafaa-i Hukuka liderlik eden ve mahallî örgüt ve komuta merkezleri durumunda olan cami ve bu camilerin dini liderlerine yazılmıştı. Böylece, Mustafa Kemal bir nevi İslam ve Osmanlı geleneğine müracaat etmek suretiyle kitle desteğini kazanmayı başarmış, bu destek de onun siyaseten daha az yetenekli olan asker meslektaşları üzerinde iddia ettiği liderlik konumunu tahkim ederek güçlendirmiştir.

Samsun'da Anadolu topraklarına çıktığı tarihten sadece bir ay sonra, 1919 Haziranı'nda Erzurum'da yapılan ilk kongre ve daha sonra takip eden Eylül ayında Sivas'ta yapılan toplantıda, Mustafa Kemal'in hem komutanlar hem de halk üzerindeki liderliği tasdik edilerek güvence altına alınmıştır. Şüphesiz bunu da o zamanlar çevresinde bulunanlardan sadece bir kaçının sahip olduğu siyasi dehasıyla sağlamıştır. Her iki kongrenin de Türkiye halkını temsil ettiği varsayılmaktadır. Belirli ölçülerde,

Erzurum Kongresi, daha önce Rus işgali yüzünden kıyıma uğramış olan ve şimdi de İran'daki savaş görevinden dönmekte olan İngiliz işgal ordularının yardımlarıyla Ermeni Cumhuriyeti'nden gönderilen gerilla orduları tarafından işgal edilmiş olan Doğu Anadolu'nun Türk bölgelerinin liderlerinin bir araya getirilmesinden ibaretti. Bu temsilcilerden çoğu, Kongre'ye resmen seçilmemiş olsalar da, en azından daha önce bulundukları bölgelerde Türk yönetiminin yeniden ihyası ve Ermeni saldırılarına karşı direnmek için seçilmişlerdi. Sivas Kongresi'nin ise, sadece Doğu'yu değil tüm ulusu temsil ettiği varsayılmaktadır. Ancak, mahallî seçimlerin yapılabilmesi için ne zaman ne de bunu sağlayacak bir beceri olduğundan, tamamen pratik amaçlarla, bu delegelerin çoğu bizzat Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları tarafından seçilmişlerdir. Direnme konusunda Mahallî Türk kararlılığını temsil etmekte olan bu delegeler çoğu durumda hiçbir zaman gitmedikleri ya da asla bulunmadıkları bölgelerin temsilcileri olarak seçildiklerinden dolayı, gerçekten çok sözde temsilcilerdi. Mustafa Kemal'in hakim olduğu bir toplantıda böyle elliyi aşmayan "temsilcinin" bir araya gelmesiyle, millî liderliğin yasal temelini garanti altına alabilmişti. Ancak, Karabekir gibi meslektaşlarından çoğu, bu noktada kendi itaatlerinin nelere yol açabileceğini fark etmeye başlamış ve bunu sona erdirmeyi denemişlerdir, ancak çok çabuk bir şekilde artık çok geç kaldıklarını anlamışlardır. Böylece, Mustafa Kemal nispeten küçük bir askeri, dini ve siyasi desteği bir araya getirmek suretiyle, bütün Türk milleti üzerinde kabul edilebilecek yarı meşru bir liderlik kazanmıştı. Mustafa Kemal bu liderliği

aracılığıyla halkı, isteseler de istemeseler de millî direnişe katılamaya zorladı. Bu gerçekten, pek çok güçlüğün ortasında kahramanca ve zekice bir başarı idi.

Liderliği elde eder etmez, Mustafa Kemal'in bir sonraki başarısı Türk halkını temsil etmek üzere atamış olduğu kişilere, 1920'nin başlarında son Osmanlı Parlamentosu tarafından değiştirilerek kabul edilen bir deklarasyonlar serisi içinde hareketin hedeflerini ilan ettirmeyi başarmıştır. Türk Millî Kurtuluş Savaşı'nın ve daha sonra da takip eden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olan bu deklarasyon Misak-ı Milli (28 Ocak 1920) olarak bilinmektedir. Bu deklarasyonun girişi İzmir, Antalya ve Adana gibi ulusun önemli parçalarının düşmanlar tarafından işgal edilmesinin Mütareke anlaşmalarını ihlal ettiğini ilan etmekteydi. Aydın'daki Yunan vahşetleri, Doğu Anadolu'daki Ermeni katliamları, bütün bölgelerden İslam'ın kökünü kazıma gayretleri, Pontus devleti hayallerini gerçekleştirmek için Yunan hazırlıkları ve bu amaç doğrultusunda Yunan mültecilerin Kara Deniz kıyıları boyunca uzanan bölgeye ulaşması. Bütün bunlar Türk ulusunu parçalamayı ve yok etmeyi amaçlayan gayretleri oluşturmaktaydı. İstanbul hükümeti ise, bütün bunlar işgal ordularının kontrolü altında yapıldığından bu tecavüzlere karşı bir şeyler yapacak gibi gözüküyordu.

Çok açık bir tehlike içinde bulunan Doğu Anadolu illerini kurtarabilmek için, Doğu Anadolu illerinin temsilcileri tarafından Erzurum'da yapılan Kongre şu sonuçlara ulaşmıştır:

1 Trabzon Vilâyeti ve Canik sancağı'yla Vilâyât-ı Şarkıye nâmını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyârbekir, Ma'müretil'azîz, Van, Bitlis vilâyâtı ve bu sâha dâhilindeki Elviye-i Müstakile, hiçbir sebep ve bahâne ile yekdîgerinden ve câmi'a-i Osmâniye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir küldür. Saâdet ve felâkette iştirak-ı tammı kabul ve mukadderâtı hakkında aynı maksadı hedef ittihâz eyler. Bu sâhada yaşayan bilcümle anâsır-ı İslâmiye yekdîgerine karşı bir hiss-i fedâkârî ile meşhûn ve vaz'iyet-i ırkıye ve ictimâiyelerine ve riâyetkâr özkardaşırlar.

2 Osmanlı Vatanı'nın tamâmiyeti ve istiklâl-i millîmizin temîni ve makam-ı Saltanat ve Hilâfet'in masünniyeti için Kuvva-yı Milliye'yi âmil ve irâde-i milliye'yi hâkim kılmak, esâstır.

3 Her türlü işgâl ve müdâhale Rumluk ve Ermenilik teşkîli gayesine matûf telâkkî edileceğinden, müttehiden müdâfaa ve mukâvemet esâsı kabul edilmiştir. Hâkimiyet-i siyâsiye ve müvâzene-i ictimâiyeyi muhîl olacak sûrette anâsır-ı Hıristiyâniye'ye bir takım imtiyâzât itâsı kabul edilmeyecektir.

4 Hükümeti Merkeziye'nin bir tazyîk-i düvelî karşısında, buraları terk ve ihmâli ıztırârında kalması ihtimâline göre, Makam-ı Hilâfet ve Saltanat'a merbûtiyetini ve mevcüdiyet ve hukuk-ı milliyeyi kâfil tedâbir ve mukarrerât ittihâz olunmuştur.

5 Vatanımızda, ötedenberi birlikte yaşadığımız anâsır-ı gayrimüslime'nin, kavânîni Devlet-i Osmâniye ile mü'eyyed hukuk-ı müktesebelerine tamâmiyle riâyetkârsız. Mâl ve cân ve ırzlarının masünniyeti zâten mukteziyât-ı

dîniye, ananât-ı milliye ve esâsât-ı kanüniyemizden olmağla bu esâs, kongremizin kanâat-i umümiyesiyle de te'yîd olunmuştur.

6 Düvel-i İtilâfiyece Mütâreke'nin imzâ olunduğu 30 Teşrînevvel 334 târihindeki hudûdumuz dâhilinde kalan ve her mıntıkasında olduğu gibi, Şarkî-Anadolu vilâyetleri'nde de, ekseriyeti kâhireyi İslâmlar teşkîl eden ve harsî, iktisâdî tefavukku Müslümânlara âid bulunan ve yekdîgerinden gayrikaabil-i infikâk özkardaş olan dîn ve ırkdaşlarımızla meskün memâlikimizin mukâsemesi nazariyesinden bilküllüye sarfinazarla mevcüdiyetimize hukuk-ı târihiye, ırkıye, dîniyemize riâyet edilmesine ve bunlara mugayyir teşebbüslerin tervic olunmamasına ve bu sûretle tamâmiyle hakk ve adle müstenid bir karâra intizâr olunur.

7 Milletimiz insânî, asrî gâyeleri tebcil ve fennî, sînâî, iktisâdî hâl ve ihtiyâcımızı tâkdir eder. Binâenaleyh, devlet ve milletimizin dâhilî ve hârici istiklâli ve vatanımızın tamâmîsi mahfûz kalmak şartıyla, altıncı mâddede musarrah hudûd-ı dâhilîde milliyet esâslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sînâî, iktisâdî muâvenetini memnûniyetle karşılarız. Ve bu şerâit-i âdile ve insâniyeyi muhtevî bir sulhun da âcilen takarruru, selâmet-i beşer ve sükûn-ı âlem nâmına ahass-ı âmâl-i milliyemizdir.

8 Milletlerin kendi mukadderâtını, bizzât tayin ettiği bu târîhî devirde, hükümet-i merkeziyemiz'in de, irâde-i milliyeye tâbi olması zarûridir. Çünkü, irâde-i milliyeye gayrimüstenid herhangi bir heyet-i hükümetin indî ve şahsî mukarrerâtı milletce mutâ olmadıktan başka

hâricen de muteber olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar mesbûk efâl ve netâyic ile sâbit olmuştur.

Binâenaleyh, milletin içinde bulunduğu hâli zucret ve endîşeden kurtulmak çârelerine bizzât tevessülüne hâcet kalmadan, hükümet-i merkeziyemizin, meclis-i millî'yi hemen ve bilâ-ifâte-i ân toplaması ve bu suretle mukadderât-ı millet ve memleket hakkında ittihâz eyleyeceği bilcümle mukarrerâtı meclis-i millî'nin murâkabesine arz etmesi mecbûrîdir.

9 Vatanımızın marûz kaldığı âlâm ve hâdisât ile ve tamâmen aynı maksatla vicdân-ı millîden doğan cemiyetlerin ittihâd ve ittifâkından hâsıl olan kütle-i 'umûmiye bu kerre, Şarkî Anadolu Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti unvânıyla tevsim olunmuştur.

İşbu Cemiyet her türlü fırkacılık cereyânlarından külliyan ârîdir. Bilcümle İslâm vatandaşlar, cemiyetin âzâ-yı tabîyesindendir.

10- Kongre tarafından müntahab bir Heyeti Temsîliye kabûl ve köylerden bil-itibâr vilâyat merâkizine kadar mevcûd teşkîlât-ı milliyeye tevhîd ve teyîd olunmuştur.

7 Ağustos 335, Perşembe (İmza) Kongre Heyeti)1

Böylece, Türk milliyetçileri savunulması gereken Türk toprakları olarak sadece temsilci gönderen bölgeleri tanımlamamış, Mondros Mütarekesi'nin ihlal edilmesi sonucu işgal edilen toprakları da bu kapsama almıştır. Rum ve Ermeni gerilla güçleri tarafından işgal edilen bölgelerde, mahallî Türk nüfusların temsilciler seçerek göndermeleri engellenmiştir. Korunması gereken millî birliğin Trabzon, Canik (Samsun)

bölgesinin (Sancak) yansıra, Ermeniler tarafında vilayat-i sitte olarak adlandırılan, ancak hepsinin de sakinlerinin ağırlıklı çoğunluğunu ortak adetler ve sosyal gelenekleri paylaşan Müslüman Türklerin teşkil ettiği "Şark İlleri" Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Mamuretülaziz (Elazığ), Van, Bitlis'in de dahil olduğu ilan edilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ihlali anlamına gelecek şekilde bu bölgelerin herhangi birinin ayrılmasına şiddetle direnilecektir. Şayet Osmanlı kuvvetleri doğu bölgelerini terk etmeye zorlanırsa, Millî Komite sürgünde geçici bir hükümet (idare-i muvakkata) kuracaktır ve bu hükümet, Osmanlılar yeniden bölgede hakimiyet kuruncaya kadar bu bölgelerin meşru otoritesi olarak kalacaktır. Osmanlı ulusunun birlik ve bağımsızlığını korumak, Saltanat ve Halifeliği muhafaza etmek ve millî iradeyi savunmak için Millî Güç kurulmaktaydı. Bunlar her türlü müdahaleyi ve işgali söküp atmak için savaşıyor, Türk toprakları üzerinde Rum ve Ermeni devletlerinin kurulmasını önleyecek ve Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasal düzenini rahatsız edecek nitelikte azınlıklar ve etnik bölümler için herhangi bir özel hak verilmesine engel olunacaktı. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim sakinleri, tıpkı yüzyıllar boyunca yaşadıkları gibi, insan Haklarıyla tam uyumlu bir şekilde malları, canları ve ırzları Osmanlı Devleti'nin koruması altında olduğu halden güvenli ve özgür bir şekilde yaşamaya devam edeceklerdi. En son modern teknik ve ekonomik yardımların avantajını alacak olan birleşik Osmanlı Devleti, bu yardımları yabancı devletlerden almaktaydı ve bunların sonucunda ABD ya da İngiltere'nin kontrolü altında bir manda kurulması ihtimalini de ortaya çıkardı.

Yanlış yönlendirmelerinin de belki etkisiyle, Türk milletinin en çok güvendiği ülkeler arasında ABD ve İngiltere gelmekteydi. Ermeniler ve Rumların işgal ettikleri toprakları nüfuslarından arındırma gayretlerinin önüne geçmek için, neticede bir kararname yayınlanmak suretiyle hiç kimsenin, kendi bölgelerinde seyahatleri de düzenleyecek olan Temsilciler Heyeti'nin izni olmaksızın vatanlarını terk edemeyeceğini bildirmekteydi.

Şimdiye kadar, işgalci Müttefik kuvvetleri açısından bakıldığından, Erzurum Kongresi bildirgesi Sultan'ın hükümeti ve Damat Ferit'in küçük bir öneme sahip olduğuna dair güvencelerini sürdürmesine rağmen ülkenin işgali ile sonuçlanan Mütarekeye karşı önemli bir devrim teşkil etmektedir "...kendi konumundaki bir adamın şiddetle sarsılan kendi hükümetinin otoritesini kabul etmemesinin doğal sonucu olarak..."2

Erzurum'da başlatılmış olanlar bir bütün olarak Türk milletine uygulanmak üzere 1919 Eylülü'nde Sivas Kongresi'nde teyit edildi, 28 Ocak 1920 tarihinde ise Müdaafa-i Hukuk Cemiyetlerinin temsilcileri İstanbul'da son Osmanlı Temsilciler Meclisi'nde gizlice toplanarak bunları gözden geçirdi ve 17 Şubat 1920 tarihinde çoğunluk oylarıyla onaylandı. Böylece, Türk direniş hareketinin köşe taşı olan Misak-ı Milli yaratılmış oldu:

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı Devletin bağımsızlığını tanır ve teyit eder, ve Milletin geleceğinin sadece adil ve sürekli bir barış sağlamak için yapılması gereken azamî fedakarlıkları temsil eden aşağıdaki prensiplere saygı gösterilerek temin edilebileceğine inanır

ve Osmanlı saltanatının ve toplumunun istikrarlı varlığının bu prensipler dışında devam etmesinin mümkün olamayacağına inanır:

1. Mütarekenin imzalandığı tarih olan 30 Kasım 1918 itibarıyla yabancı işgali ve Arap çoğunluğun yaşadığı olan Osmanlı toprak parçalarının kaderi, bu bölge sakinlerinin tamamı üzerinde yapılacak bir plebisit tarafından belirlenmelidir. Dini birlik, ülkü birliği ve ırk birliği bulunan bir Osmanlı Müslüman çoğunluğunun yaşadığı bölgeler karşılıklı saygı, ilgi ve candan bağlılıkla ve bir bütünün parçasını oluşturmak suretiyle korunacaktır.

2. (Rus işgalinden) ilk kurtulduklarında yapılan genel oylamada ana vatan ile birleşme kararı veren üç sancak'da (Kars, Ardahan ve Batum) yeni bir plebisit yapılmasını kabul ediyoruz.

3. Türkiye ile imzalanacak olan barış anlaşmasına bağımlı olan Batı Trakya'nın hukuki statüsü de yine bu bölge sakinlerinin özgür oylarına göre tespit edilmelidir.

4. İslam Halifesi, Osmanlı Saltanatı ve hükümetinin bulunduğu İstanbul şehri ve Marmara Denizi her türlü tehlikeden korunmalıdır. Bu prensiplere saygı gösterildiği müddetçe, biz ve diğer devletler tarafından Karadeniz ve Akdeniz'in Boğazların'da ticaret ve iletişim amaçlı alınan ortak kararlara saygı gösterilecektir.

5. Müttefik güçler ile düşmanları ve bir kısım işbirlikçileri tarafından sonuçlandırılan anlaşmalarda üzerinde mutabık kalınan azınlık hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman azınlıkların da aynı haklardan yararlanması

şartıyla, teyit edilecek ve bizim tarafımızdan teminat altına alınacaktır.

6. Her ülke gibi, siyasi, adli ve mali meselelerimizi geliştirmemizi sağlayacak şekilde daha etkili ve iyi düzenlenmiş bir yönetim temini için biz, yaşamımızın ve devam eden varlığımızın bir temel şartı olarak tam bir bağımsızlık ve egemenliğe ihtiyaç duymaktayız. Bu yüzden, siyasi, adli ve mali gelişmemize zarar veren kısıtlamalara karşıyız. Dış borçlarımızın çözüm şartları da aynı şekilde, yani bu prensiplere aykırı olmayacaktır.³

Türk Millî Kurtuluş Savaşı'nın geri kalan yıllarında, devam eden bütün müzakerelerde, Lozan Konferansı'nın toplanmasında Misak-ı Milli Mustafa Kemal ve liderliğini yaptığı hareketin mutlak bir hedefi olarak kalmıştır. İşgal kuvvetleri tarafından yapılan ve artan şekilde talepkar olan pek çok öneriden hiç biri bu millî ideallere tam olarak uymadıkça kabul edilmedi, bu idealler Hristiyan Avrupa'nın şu veya bu yolla bağımsızlık ve topraklarından mahrum bırakmaya yönelik tüm çabalarına rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet temel hedefi olarak kalmıştır.

Teşkilat: Büyük Millet Meclisi

Hedeflerin ilanını teşkilat takip etmiştir. Türk millî direnişi hala Sultan ve Saltanatı Müttefik işgalinden kurtarmak için devam ettirildiğinden, Anadolu'da ne örgütlenirse örgütlensin, kurtarılmaya çalışılan örgütün hiçbir şekilde yerini alması mümkün görülmemekteydi. Bu yüzden, erken bir kurtarma beklentisi içinde, Anadolu'daki bütün

yasama, askeri ve icra gücü Kabine'ye ya da Vekiller Heyeti'ne, hatta Yasama'ya bırakılmadı; bu güçler yine Mustafa Kemal'in liderlik ettiği bir Heyet-i Temsiliye'ye bırakılmıştı. Bu heyet başlangıçta, ilk olarak Erzurum Kongresi'nde kurulduğu için, Doğu Anadolu vilayetlerini temsil eden üyelerden oluşmaktaydı; bu heyet Sivas Kongresi tarafından millî bir örgüte dönüştürülünce kalan vilayetlerden de temsilciler bu heyete ilave edildi. Ankara'da üslenmiş olan Osmanlı ordusunun komutanı ve aynı zamanda Mustafa Kemal'in diğer bir eski silah arkadaşı olan kendisine verilen Türk millî kongrelerine son verme emrine itaat etmeyince İstanbul hükümeti tarafından komutanlık görevinden azledildi. O da azledilir azledilmez Türk milliyetçilerine katıldı ve Heyet-i Temsiliye tarafından, işgalci Yunan ordusuyla karşılaşarak onları geri püskürtmeye hazır hale gelebilmek için bütün mahallî orduları, Kuvayi Milliye milislerini düzenli bir Türk Milli Ordusu altında birleştirme göreviyle Batı Cephesi komutanı olarak atandı.

Nasıl ki iki Osmanlı kruvazörüne İngilizler tarafından el konulması, İmparatorluğun 1914 yılında Almanya ve Avusturya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmesine sebep olduysa, şimdi de Paris Barış Konferansı kadar İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetleri, Türk millî hareketini Erzurum ve Sivas Kongrelerinin sonuçlarına dayanmak suretiyle hareket eden geçici bir idari otoriteden çıkararak, Osmanlılarınkinin yerini alan bir Parlamento ile Bakanlar Konseyi'nin yerine de, karşıtının hala İstanbul'daki Sultanın otoritesi altında bulunduğunu varsayarak, Heyeti Temsiliye'nin ikame edilmesiyle tam teşekküllü

bir millî hükümete dönüştü. Daima, Antant ülkelerinin 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da Sıkı Yönetim dayatmalarının Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının bilinçli bir şekilde Türk Misak'ı Millisi'ni onaylamayı geciktirmesine bir tepki olarak gerçekleştirildiği varsayılmaktadır. Doğrusu ise böyle değildir. Sıkıyönetimin telkini ve bunu takip eden her şey, daha ziyade, Paris'teki müzakerecilerin kendilerine empoze etmeye hazırlandığı aşırı ağır barış şartlarını öğrenecek olan Türklerin İstanbul'da konuşlanmış nispeten küçük işgal gücüne karşı açık bir kalkışmasını engellemekti. Versailles'ta düzenlenen konferansa katılanlar, mutlu bir şekilde Türk topraklarını, itiraz edebilecek ya da edecek hiçbir Türk temsilcinin bulunmadığı bir ortamda kendileriyle milliyetçi azınlıklar arasında en yüksek teklif verenlere göre dağıtarak, hemen akabinde San Remo'da düzenlenecek konferansta netleşecek olan sonuçlara varmışlar ve bundan kısa bir süre sonra da Sevres'de Anlaşma imzalamışlardır. Paris'teki İngiliz temsilci bile, ama İstanbul'daki askeri komutanlar kesin bir şekilde, Türklerin müttefiki olan Almanya ve Avusturya'ya aynı zamanlarda dayatılan şartların çok ötesinde olan ve Türklerin bir millet olarak gerçekten yok olmasını içeren şartların aşırı sertliğini fark etmişlerdi ve bunun İstanbul'da kaçınılmaz bir şekilde bir Türk isyanına yol açacağına inanmaktaydılar. David Lloyd George ve arkadaşlarına Venizelos tarafından Müttefik işgal güçlerinin herhangi bir olayı kolayca bertaraf edebileceğine dair güvence verilmiştir. Buna göre, gerektiğinde Yunanistan daha fazla ordu gönderebilecek ve Türkleri "oldukları yerde" tutacaklardı; Venizelos'a göre aslında

Türklerle baş etmenin tek yolu onlara sert davranmaktı, çünkü "Türkler sadece güç kullanmadan anarlardı". General Harrington ve İstanbul'daki diğer Müttefik komutanları bu tür güvencelerin birer hayal olduğunu biliyorlardı. Sevr şartlarının neler olduğunu öğrendiklerinde öfke ile ayaklandıkları zaman, Türkler güçlü bir direniş gösterebilir ve göstereceklerdir. Bütün bir Türk nüfusunu bastırmakta İstanbul'daki Müttefik ve Yunan garnizonları çok küçük kalacaktı. O'nun uyarıları sonucunda, Müttefik kabineleri işgal kuvvetlerine Sevres şartları açıklandığında herhangi bir örgütlü direniş yükselmeden önce İstanbul'da Sıkıyönetim ilan etmeleri talimatını verdi. Bu yüzden 16 Mart 1920 tarihinde, Osmanlı yetkililerine herhangi bir açıklama yapılmaksızın söz konusu bu emirler yürürlüğe kondu. İşgal orduları başkentin önemli yerlerini işgal etti, barakalarında uyumakta olan çok sayıda Türk askerini katlettiler. Müttefik askerleri Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına baskın düzenleyerek, aralarında hem İngilizler hem de İstanbul hükümeti tarafından Müdaafa-i Hukuk üyelikleri yıkıcı olarak nitelenmesine rağmen tutuklanmayacaklarına dair açık İngiliz güvencesiyle İstanbul'a gelerek Meclis'e katılan halk oyuyla seçilmiş örgüt temsilcilerinin de bulunduğu çok sayıdaki milletvekilini tutukladılar.

Aynı zamanda, daha önceden gördüğümüz gibi, pek çok önde gelen Osmanlı aydını ve yazarı da "savaş suçlusu" olarak tutuklandılar ve halihazırda orda bulunanlarla buluşmak üzere Malta'ya gönderilip hapsedildiler. İşgalin başladığı 1918 Kasımı'ndan itibaren İngiliz ve Fransızlar

Osmanlı hükümetinin bütün operasyonlarını izlemekteydi. Ancak açık olan bir şey varsa o da bu denetimin çok sıkı olamamasıydı. Çünkü Osmanlı Harbiye Nezareti gibi her türden mahallî popüler Türk direniş grupları Müttefiklerin burnunun dibinden silah ve cephaneler çalıp bunları Anadolu'daki millî direnişe yardım olarak göndermekteydiler. Şimdi, bu durum sıkı bir kontrol altına alınmıştı. Osmanlı hükümetinin bakanlıkları gerçekte Müttefik komutanları tarafından üstlenilmişti. İstanbul hükümetinin ödediği paralar karşılığında dini yetkililer tarafından Türk milliyetçi liderlerini kınayan ve öldürülmelerinin caiz olduğunu içeren fetvalar yayınlandı.

Türk direnişi açısından bakıldığında Müttefiklerin Sıkıyönetim başlatmalarının pek çok sonuçları olmuştur. Her şeyden önce, direnişe büyük sempati beslemelerine rağmen İstanbul'da kalarak buradan yardım sağlayan pek çok kişi şimdi artık bunun böyle devam etmesinin mümkün olamayacağını görerek, Anadolu'ya kaçanlarla birleşmişlerdir. Bunlar arasında zeki yazar Halide Edip, kocası Adnan Adıvar, Türk Kızılayı'nın en üst yetkilisi, Harp Bakanlığı'nda görevli olan ve bakanlığın hem Anadolu hem de Trakya'daki Türk milliyetçilerine yaptığı yardımları kontrol eden İsmet (İnönü), daha sonraları Türkiye'nin en önemli gazeteci ve roman, kısa hikaye yazarlarından biri olan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), hem İstanbul hükümetinde Erkân-ı Harbiye Reisliği hem de Harbiye Nazırı olarak görev yapmış olan ve Türk milli direnişinin liderliğine Mustafa Kemal'in getirilmesini isteyenlerle geniş yetkilerini kullanarak işbirliği yapmış olan ve daha sonra

da Ankara'da Erkân-ı Harbiye Reisliği görevini yapan Fevzi (Çakmak), ayrılmadan önce Meclis-i Mebusan'ı süresiz erteleyen ve böylece pozisyonunun devam etmesini sağlayarak Ankara'da Meclis-i Mebusan'ın yerini almayı devamı niteliğinde olacak diğer bir organ kurabilecek olan Osmanlı Meclis-i Mebusan Başkanı Celaleddin Arif (bu fikir Mustafa Kemal tarafından hemen benimsenmiştir) ve daha pek çok ünlü sima bulunmaktaydı.

İstanbul'da Sıkıyönetim ilanı, Osmanlı Parlamentosunun askıya alınması, pek çok aydın ve yazarın yanı sıra parlamento üyelerinin de tutuklanarak hapsedilmesi ve bütün Osmanlı hükümeti üzerinde yakın Müttefik askeri denetiminin kurulmasıyla Mustafa Kemal çok fazla bir güçlkle karşılaşmaksızın Anadolu'da bir sürgün hükümeti kurma noktasına getirildi. Sadece basitçe Sultan'ın hükümetini kurtarmak için savaştan çok daha fazlasını yaparak, Sultan'ın İstanbul hükümeti görevlerini yerine getirecek bir durumda olmadığı için, her taraftan maruz kalınan saldırılara karşı Türk halkını temsil etmek ve onları savunmak iddiasını sürekli bir hale getirmiştir. İlk adım olarak, Anadolu direnişinin başkenti Sivas'tan Ankara'ya taşındı, burası muhtemel bir Müttefik saldırısına karşı daha savunulabilir bir yerdi, ayrıca Anadolu ulaşımında ve iletişim sistemlerinin odaklandığı bir yerdi ve şimdi de bir millî hükümetin merkezi oluyordu.

İkinci olarak, ülke genelindeki bütün mahallî Müdaafa-i Hukuk Cemiyetlerine çağrıda bulunarak, İstanbul'da dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın temsil ettiğiinden daha iyi bir şekilde halk iradesini temsil edecek olan yeni bir

Parlamentonun oluşturulması için Ankara'da toplanacak olan bir Millî Meclis'e temsilcilerini göndermek üzere seçim yapmaları istendi. Oldukça kısa bir süre içinde, temsilciler Ankara'ya ulaştı. Düşman saldırıları ya da diğer sebeplerden dolayı Ankara'ya gelemeyenlerin yerine, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde daha abartılısının yapıldığı şekilde Mustafa Kemal ve diğer liderler kendi temsilcilerini atadılar. Kısa bir süre içinde, Meclis çeşitli yasalar ve tüzükler hazırlayarak pek çok alternatif ismi tartıştıktan sonra Büyük Millet Meclisi ismini aldı.

Celeleddin Arif'in mükemmel bir zamanlamayla, dağıtılan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Başkanı olarak otoritesini kullanarak, İstanbul'da olup bitenlerin ışığında, yeni milliyetçi Meclis'in Meclis-i Mebusan'ın meşru devamı olduğunu açıkladı ve Meclis Başkanlığı doğal olarak lidere yani Mustafa Kemal'e gittiğinden kendisi de Başkan Yardımcısı oldu. İngilizlerin İstanbul'da sıkıyönetim uygulaması, Mustafa Kemal'in Ankara'da ayrı bir Türk hükümeti yaratmasına yol açmış olsa da, Mustafa Kemal hala takipçileri arasında Saltanat ve Halifeliğin devamını destekleyenleri ikna etmek için, İstanbul'daki muadilinin yerini aldığı şeklinde düşüncelere yol açabilecek Vekiller Heyeti ya da ayrı bir icracı hükümet kurmak yerine Ankara hükümetinin hala Sultan adına savaşmakta olduğunu güvencesi vermektedir. Meclisin çıkardığı yasalar ve bakanlıklar ile hükümetin kanunları Sultan ve onun İstanbul'daki hükümetinden ziyade meclis adına yürürlüğe konsa da, İcra organı Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklinde kurulmuştu. Gelişmeler Ankara'nın lehineydi, ancak Mustafa Kemal

liderliğini ileri sürmek için henüz tam olarak hazır değildi. Çünkü O hala Sultan'a hürmet edenlerin desteklerine ihtiyaç duymaktaydı.

Ancak, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin hakim olduğu bölgelerde bir demir yumruk kontrolü edinmesi uzun sürmedi. Bütün erkekler, yaşlarına ve fiziksel şartlarına bakılmaksızın Türk Milli Ordusu'nun askere alımlarına muhataptı. Yeni ağır savaş vergileri (tekalif-i harbiye) kondu. Bu vergiler sadece gelirin önemli bir kısmını istemekle kalmayıp, mükelleflerin zenginlikleri, yiyecekleri, erzakları, kamyonları ve otomobilleri ve yeni bir Türk Millî Ordusu'nu yaratmaya ve silahlandırmaya yardımcı olacak her şeyi kapsıyordu. Sıkı bir sansür sitemi kuruldu, bu sansür Meclis üyelerine gönderilen ya da onların gönderdiği mektupları bile kapsamaktaydı. Bu sıralar, İstanbul ile yapılan bütün iletişim katı bir şekilde yasaklandı.

Sadece resmi görevli yetkililer telgraf hatlarını hatta mektup yazışmalarını kullanabilmekteydi. Seyahatler sadece polisten müsaade alındıktan sonra yapılabilmekteydi, bunların da belirli bir amaç ve belirli bir menzile gidiş-dönüş şeklinde olması gerekmekteydi. Yabancı yolcular/seyyahlar ancak büyük limanlarda ve sınır geçişlerinde resmi araştırmaların akabinde ülkeye kabul edilmekteydi. Sadakatsizliklerin bütün örneklerinin kökünü kazımak, Ankara hükümetinin değişik düşmanlarının gönderdiği sabotajcılara ve casusların faaliyetlerine yönelik karşı-istihbarat ve karşı hareketlerde bulunmak üzere bir gizli polis kuruldu. Büyük Millet Meclisi tarafından yürürlüğe konan pek çok

yasadan herhangi birini ihlal ederken yakalanan kişiler Divan-ı Harbi Örfi kadar İstiklal Mahkemeleri tarafından da çok ağır şekilde cezalandırılmaktaydılar. Bu mahkemeler, öncelikle gönülsüz olarak askere alınıp evlerinden çok uzaklarda askerlik yapmak istemeyen erkeklerin büyük oranlarda askerden kaçışlarını durdurma teşebbüsü çerçevesinde Ankara'da ve ülkenin başka yerlerinde kurulmuşlardı. Daha sonra ise bu mahkemelerin temel ilgi alanını Hıyanet-i Vataniye oluşturmaya başladı. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun çok geniş anlamda bir ihanet tanımlaması yapması yüzünden yeni ulusun pek çok sadık vatandaşı ölüm cezasına çarptırıldı. Hem gizli polis hem de İstiklal Mahkemelerinde insan haklarına pek riayet edilmemesi ciddi problemler çıkarsa da, Büyük Millet Meclisi'nin daha liberal üyeleri sıradan vatandaşlar için koruyucu önlemler geliştirmeyi başardı, buna Meclis'in kendisinin üstlendiği yüksek mahkemeye temyiz başvurusu da dahildir. Ancak, Millî Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar Türk millî hareketine sorgusuz itaati zorlama uygulaması Türk yaşam tarzının merkezi bir unsuru olarak kaldı.

Mücadele: Savaş ve Terörizm, Tecavüz, Katliam, Kıtık ve Hastalık

Takip eden iki yıl içinde bir çok mücadeleyi kapsayarak devam etti-Türkiye halkının desteğini ve bağlılığını kazanmak için İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında girilen mücadeleler; Ankara hükümeti ile ülkenin değişik kısımlarını hala işgal altında tutan değişik Müttefik güçler arasındaki

mücadele; bir tarafta Türk Milli Ordusu, diğer tarafta ise Ermeni ve Yunan çeteciler ile gerillaları arasındaki mücadele geniş bir alanda yoğunlaşırken, her nerede bu mücadele yaşanırsa oralara ölüm ve yıkım götürdü; Türk Milli Ordusu ile bu ordunun otoritesini kabule yanaşmayan Türk çeteleri ve gerillaları arasındaki mücadele; ve Türk halkı ile sadece Türk milletinin ayrı bir varlık olarak yaşamasına son vermeyip aynı zamanda geriye kalan dünya Müslümanlarına Hristiyan hakimiyetini tercih etmenin kendi menfaatlerine olacağı, aksi halde Türklerle aynı akıbeti paylaşmak zorunda kalacakları şeklinde ikna etmeye çalışacakları intikamcı bir barış düzenlemesi için Avrupa'nın ittifak yapmış Hristiyan milletlerinin Paris ve Türkiye'de sürdürdükleri çabalar arasındaki mücadele.

Bu mücadelelerin hepsi aynı anda verilmekteydi. Sonuç ise sadece Müttefik işgalciler ve milliyetçi ayaklanmaların sebep olduğu düzensizlikle kalmayıp, rekabet halindeki bütün güçler kendi hesaplarına zafer kazanmak için sürdürdükleri mücadelelerin bir parçası olarak katliamlara, tecavüzlere ve kaosa yol açmışlardır.

Trakya ve Anadolu'da yürütülen çok taraflı mücadelede katılımcıların her biri süred giden anarşiye katkıda bulunarak Osmanlı İmparatorluğu'nun geriye kalan kısımları arasında uçurumların yaratılmasına sebep oldular. İşgalci Yunan ordusu bütün bölgelere kalabalık Yunan yerleşimciler getirdiler. Bunlar sadece Yunan anavatanından değil, nesiller boyunca yaşamakta oldukları güney Rusya'dan da gelmekteydiler. Yunan işgal ordusunun aşırı

derecede sert işgal politikaları, işgalin ilk yıllarının temel özelliği olan geniş ölçekli katliamları içermese de, en azından bölgenin Müslüman ve Yahudi nüfuslarına karşı yeterince aşırıydı ve bu bölgelerde hakimiyet iddialarını güçlendirerek kabul ettirebilmek için Paris'teki Büyük Güçler tarafından Yunanlıların Türk topraklarına hızlı bir şekilde göçü ve bu bölgelerde bir Yunan nüfus hakimiyeti kurmaları teşvik gördü.

Daha önce gördüğümüz gibi, Yunan ordularının bütün birimlerinin giriştiği vahşet ve gayri medeni muamelelerle alakalı Türk, Avrupalı ve Amerikalı gazeteciler, seyahat etmekte olan işadamları ve istihbarat elemanlarının bol miktarda ifadeleri bulunmaktadır. Yunan işgal kuvvetleri düzenli bir şekilde, ister dini ister sivil olsun pek çok mahallî Türk liderini tutuklayarak Yunan adalarında ya da Yunanistan'ın topraklarında hapse gönderdiler. Yunanlılar bununla Türkleri doğal liderlerinden mahrum bırakmak suretiyle Yunan baskısının artacağından daha fazla endişeye kapılan Türklerin göç etmelerini sağlamaya çalışmaktaydı. Az ya da çok resmi olan bu hareketlere, yüzlerce Yunan çetesinin hareketleri de eşlik etmekteydi. Bu çetelerin faaliyetleri daha çok Batı Anadolu ve Karadeniz kıyı bölgesi ile Anadolu'nun Rum nüfusuna zarar vermekteydi. Hem şehirli hem de köylü Rumlar, Yunanistan'dan gelen muadillerine nazaran Türklere ve diğer Müslümanlara karşı çok daha büyük bir kinle şiddet uygulamakta, yüzyıllar boyunca kinlerini sakladıkları Müslüman komşularına saldırmak, onları aşağılamak ve yurtlarından sürmek üzere gönüllü olarak Rum çetelerine ve Yunan işgal ordusuna katıldılar.

Ermeni Cumhuriyeti'nde üslenerek Anadolu'yu işgale girişen Ermeni gerilla güçleri daha zayıf bir mahallî Ermeni desteğine sahipti. Ancak, bu Andranik ve Dro gibi Ermeni komutanları, komuta ettikleri güçlerle Türk köylerine karşı sayısız saldırı gerçekleştirmekten, bu köyleri yakmaktan, kadınlara tecavüz etmekten ve pek çok Müttefik ve Türk gözlemcinin rapor ettiği gibi tam olarak bir yıkım gerçekleştirmekten alıkoymadı. Her iki durumda da Türkler ve Müttefikler Paris'te Yunanlıları ve Ermenileri temsil eden Venizelos ile Andonyan'a şikayetlerde bulundular. Tabii ki bu şikayetlere, kaçınılmaz olarak, bütün raporların abartıldığı, Müslümanların kendi kendilerini öldürdükleri ve köylerini yakıp yıktıkları, Hıristiyanlar tarafından işlenen vahşetler varsa da bunların resmi politikalara rağmen olduğu ve bu suçları işlemiş olan askerler ve sivillerin ve bunlara göz yuman subayların cezalandırılacağı şeklinde bir cevap verildi. Ancak, ilk etapta vahşetleri rapor eden aynı Müttefik ve Türk gözlemcileri bütün bu vaatlerin hiçbirinin yerine getirilmediğini de gözlemlediler.

Bunlarla eş zamanlı olarak bir de Türk iç savaşı devam etmekteydi ve bu savaş da en az diğerleri kadar kısırdı ve yine en az onlar kadar sivil halk arasında acılara sebebiyet verdi. Türk millî hareketine karşı çıkan Türk askerlerinin çoğu İstanbul hükümetinin kendisi tarafından teşvik edilmekteydi. Bunlar arasında başta geleni Halifelik Ordusu (Kuvva-yı İnzibatiye) idi. Bu ordu 1920 yazında Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından Anadolu'ya gönderilmişti. Pek çok diğer karşı hareket ise Konya, Bursa ve Trabzon gibi muhafazakar bölgelerdeki dini ve sivil liderler tarafından organize edilmişti. Bunlar

aslında, kendilerine millî hareketin temel taşı Saltanatı, Halifeliği ve İslam'ın konumunu korumak ve savunmak oluşturduğu şeklinde Mustafa Kemal tarafından verilen güvence sayesinde Mustafa Kemal ile birlikte hareket etmekteydiler, ancak zaman geçtikçe millî hareketin nihai hedeflerinin dini olmaktan ziyade din dışı olduğundan şüphelenmeye başladılar. Bunların bir kısmı Batı Anadolu'ya, Karadeniz ve Ege kıyılarına büyük zarar veren Rum çeteleri ve doğuyu kana bulayan Ermeni çetelerden pek bir farkı olmayan çetelerden oluşmaktaydı. Bunlardan bazıları ise, savaşın ilk yıllarında saldırganlara ve işgalcilere karşı savaşmış olan ve az ya da çok Millî Güç milislerinin bir parçası olan gruplardan oluşmaktaydı. Ancak, mahallî Müdaafa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin teşvikiyle oluşturulmuş olan milisler Türk Millî Ordusu ile birleşmeye istekli davranırken, Çerkez Ethem, Ahmet Anzavur gibi aktif ve yetenekli komutanlar tarafından oluşturularak komuta edilen diğer gruplar bağımsızlıklarını kaybetmeyi reddettiler.

Ancak Büyük Millet Meclisi Hükümeti bunları bünyesine almak için bir teşebbüste daha bulunarak bunlar için millî ordu içinde "seyyar güçler" (Kuvva-i Seyyare) adı altında özel bir savaşçı sınıfı yarattılar. Kaynakları ne olursa olsun, Millî Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da sayısız "isyancı" güç ortaya çıktı ve bunlarla bir şekilde baş edilmek zorunda kalındı. Batı Ordularının ilk komutanı olan Ali Fuad (Cebesoy), bu grupları Millî Orduya dahil etme çabalarında başarısız oldu ve bu yüzden de Moskova'ya ilk Türk Büyükelçisi olarak gönderildi. Ali Fuad'ın (Cebesoy) yerine ise, 1920 Martı'nda İngilizler tarafından İstanbul'da

sıkıyönetim ilan edilmesinden hemen sonra İstanbul'dan kaçan komutanlardan biri olan İsmet (İnönü) atandı. İsmet (İnönü) yeni bir birleşik güç kurmada çok daha başarılı oldu ancak bunu gerçekleştirirken de daha fazla "isyanların" çıkmasına neden oldu. Bu yüzden, Türk milletinin varlığını tehdit etmeye devam eden değişik işgaller ve istilaların meydan okumasına karşılık vermek için hazırlıklarını sürdüren bu yeni ordu, bir taraftan da söz konusu bu isyanların üstesinden gelmeye çaba harcamaktaydı.

İster Sultan tarafından gönderilen Halifelik Ordusu olsun, isterse Kuvayı Milliye milisleri olsun; Türk Millî Ordusu'na karşı isyancılar ya da Karadeniz kıyıları boyunca ile Doğu ve Güneybatı Anadolu'da devam eden terör hareketlerine son vermek üzere Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından gönderilen düzenli ordular olsun, Türklerin hepsi de Avrupalı muadillerinden Paris'teki müzakerecilerin nüfus sayısına baktığını öğrenmişlerdi. Merkez Ordusu'nun komutanı Nurettin Paşa, isyan ve saldırıların yapıldığı bölgedeki Rum nüfusunu bu bölgeden uzaklaştırdı. Ancak Nurettin Paşa'nın aşırı sertliğinden dolayı Büyük Millet Meclisi Merkez Ordusu'nu dağıttı ve Nurettin Paşa'nın kendisini de aşırı güç kullandığı gerekçesiyle yargıladı. Ancak komutanlığı kaybetmesinin akabinde, sadece düzeni sağlayan çok başarılı biri kabul edilerek başka bir cezaya maruz bırakılmadı. Benzer kampanyalar Doğu Anadolu'da da sürdürüldü. Daha küçük boyutlarda olmakla birlikte, birbirleriyle mücadele eden hiçbir güç geri çekilmeyi kabul etmediğinden tedhiş savaşlarının bütün tarafları birbirlerine karşı aşırı

sertlik içindeydi. Müttefiklerin blokajı, çiftçiliğin ve büyük şehirlere gıda naklinin durma noktasına gelmesi, dağıtılan ordular kadar dehşetten kaçan mülteciler tarafından Türkiye'ye getirilen her türlü hastalığın yayılması, işgalci ve savunmacı orduların ve çetelerin kıyımlarının birleşik bir sonucu olarak, 1923 yılına gelindiğinde on dört yıllık savaş sırasında Trakya ve Anadolu'da yaşamakta olan halkın yarısından fazlası ölmüştü. Bu yaşananlar dini ya da etnik orijinine bakılmaksızın tam bir Osmanlı ve Türk soykırımıydı. Bu felaketi, acı çeken pek çok halktan sadece biri ile özdeşleştirmek, bu felaketin kendisi kadar büyük bir vahşet olur.

Sevres Anlaşması

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bakanlarıyla, bürokrasi ve ordusuyla kendi kendine bir çeki düzen verirken ve Yunan ordusu da doğuya, yani Ankara'ya doğru ilerlemeye devam ederken; Paris Barış Konferansı'nın önde gelen üyeleri ilk önce San Remo'da toplanmışlar ve nihai olarak da Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan Türk ganimetinden pay almak için birbirleriyle yarışan bütün millî çıkarları uzlaştırmayı başarmışlar ve bundan türettikleri bir metni barış anlaşması olarak sunarak, İstanbul hükümeti delegelerini 1920 Haziranı'nda bu anlaşmayı Paris'in varoşlarından biri olan Sevres'de imzalamaya zorlamışlardı. Sevres Anlaşması, tıpkı 11. yüzyılda bir Müslüman ülkesine karşı yapılan ve Büyük Hristiyan Güçler kadar Türkler ve diğer Müslümanlar tarafından daha önce fethedilmiş olan bölgelerde bulunan

Hristiyan azınlıkların yönetimini amaçlayan uygulamalar gibi empoze edilmiştir. Bu anlaşma içerdiği intikam unsurlarıyla, bir yıl önce, takatsiz kalmış olan Almanya'ya dayatılmış olan Versailles Anlaşması'nın çok ötesine geçmiştir.

Tamamen pratik amaçlar için, Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılan her şey Hristiyan Avrupa'nın ekonomik ve askeri vesayeti altına sokulmuştur. İmparatorluk, başkenti olarak kalan İstanbul ile sınırlanmıştı. Ancak Sultan'ın hükümeti bu anlaşmayı kabule yanaşmazsa o da ellerinden alınabilirdi. Marmara Denizi üzerindeki Midya'dan Büyük Çekmece'ye kadar uzanan Doğu Trakya'daki şehrin küçük bir kısmı dışında, şehrin duvarlarının hemen biraz uzağında Trakya'nın doğu ve batısında kalan kısımlar Yunanistan'a verilmişti. Güneydoğu'da Maraş, Urfa ve Mardin de dahil olmak üzere Çukurova'nın büyük bölümü Ermenilere bırakılmıştı. İskenderun ve Antakya ise Halep ile birlikte Fransız mandasına verilen Suriye ile birleştirilmişti. Kürtlere ise, şayet Milletler Cemiyeti onay verirse bir yıl sonra Doğu Anadolu'nun bazı kısımlarında isterlerse bir çeşit özerk yönetim kurabilmelerine müsaade edilecekti, bu özerk yönetim için gerekli düzenlemeleri ise Osmanlı hükümeti yapmak zorundaydı. Sovyet Ermenistanı ile bitişik bir bölge olan ve Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon'un da dahil olduğu Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Amerikan Başkanı Wilson'ın sınırlarını tam olarak belirlediği bir Ermeni devleti kurulacaktı.

Osmanlı hükümeti Hicaz üzerindeki bütün egemenlik iddialarından vazgeçecekti. Burası bağımsız bir devlet olacaktı ve Irak

(Musul ve Kerkük gibi Kürt bölgeleri de dahil olmak üzere), Suriye, Filistin ve Mısır gibi diğer devletler için Müttefiklerin vereceği otonomi ya da bağımsızlık kararını kabul etmek konusunda yükümlü olacaktı. San Remo Konferansı'nda Fransız ve İngiliz mandası olarak düzenlenen bu devletler bir süre sonra bağımsız olacaktı. Anadolu'nun güneyinde bulunan bütün adalar yabancı egemenliğine bırakılacaktı; Ege adaları Yunanistan'a, On iki Adalar da İtalya'ya verilecekti. İzmir, Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama da dahil olmak üzere Güneybatı Anadolu'da Sultan'ın egemenliği korunacaktı. Fakat bu egemenlik İzmir kalesinde bayrak dalgalandırmak şeklinde sadece sembolik olarak icra edilecek, askeri ve yönetsel kontrol Yunanistan'a verilecekti. Yunanistan'a ayrıca, beş yıl sonra bu bölgenin Yunanistan'a ilhakına karar verebilecek bir "plebisit" yapma hakkı verildi. Bu sebeptendir ki, Yunanistan halihazırda kendi etnik ve dini duygularını paylaşmayan bu bölgedeki tüm insanları öldürmeye ya da bu bölgeden atmaya başlamıştı.

Türklere bırakılan çok küçük parçanın da bağımsız kalacağı söylenemezdi. Boğazlar, Osmanlı Devleti'nin kontrolünden alınarak, kendi bütçesi ve bayrağı olan bir uluslararası komisyonun kontrolüne verilecek, barış zamanlarında olduğu gibi savaş zamanlarında da bütün milletlerin yolcu ve ticari gemileri kadar savaş gemilerine de açık olacaktı. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Osmanlılar tarafından kaldırılan kapitülasyonlar yeniden tesis edilecekti. Yargı ile ilgili imtiyazlar ek olarak İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcilerinin bulunacağı diğer bir uluslararası komisyon tarafından ayarlanacaktı. Osmanlı

Devleti kendi bütçesini bile kontrol edemeyecekti. Bunun yerine, bütçe içinde en az bir Osmanlı temsilcisinin de bulunacağı, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin oluşturacağı yine başka bir uluslararası komisyon tarafından kontrol edilecekti.

Ancak bu komisyondan Osmanlı temsilcisinin rolü sadece danışmanlık niteliğinde olacak, oy hakkı bulunmayacak, hatta Avrupalı delegelerin talebi olmaksızın konuşmayacaktı. Devletin gelirlerini ve vergi alınabilir tabanını maksimize edecek önlemler almaya mecbur olmasına rağmen, harcamalar ve bütçeler üzerinde Osmanlı hükümeti ya da parlamentosundan ziyade bu komisyon söz sahibi olacaktı. Ancak, zaten devletin gelirlerinin çok önemli bir kısmı savaş sırasında Osmanlıların galip devletlere verdiği zararların tazmini için bir kenara konacaktı. Oysa Müttefik devletlerin Osmanlılara verdiği zararların tazmininden hiç bahsedilmemekteydi. Avrupalı misyonerler gibi, Gayrimüslim azınlıklar ve diğer gruplar, Hristiyanlara yönelik faaliyetleri kadar Sultan'ın tebaası olan Müslüman ve Yahudileri Hristiyanlığa geçirmek için Osmanlı dominyonlarında istedikleri yere istedikleri kadar okul açmakta özgür olacaktı. Osmanlı silahlı güçleri, hepsi gönüllü olmak üzere 15,000'i jandarmalardan oluşacak şekilde sadece 50,700 askerden oluşacaktı ve bunlar da yine bir uluslar arası komisyonun kontrolü altında bulunacaklardı. Geriye kalan bütün birlikler dağıtılacaktı, Antant vatandaşlarının ya da tarafsız devletlerin vatandaşlarından oluşanlar, subayların yüzde on beşi; askere alım işlemleri ve "tabya" inşaatları yasaklanacaktı. Osmanlı donanması sadece, karasularında devriye

gezmek üzere on üçten daha fazla olmayacak şekilde altı yüz tondan küçük gambot ve torpido gemilerine sahip olabilecekti, uçak sahibi olmasına müsaade edilmeyecekti.

Mustafa Kemal'in, özellikle Büyük Güçler adına anlaşmaya imza koymuş olanlarda tehlike çanları çaldıracak olan, anlaşmayı reddiyesi çok geçmeden geldi. Sultan Vahdettin bile, kendisinin yönettiği ve savunduğu varsayılan hem Saltanatının hem de Türk milletinin ölümü anlamına geldiğini bildiği bu anlaşmayı imzalamak istememiştir. En azından imzalama suçunu diğerleriyle paylaşmak için, Osmanlı Hükümeti'nin ve sivil yaşamının bütün alanlarındaki liderleri biraraya getirerek Saltanat Meclisi'ni toplamış, bunları bir araya getirmenin gerekçesini yerine getirerek, büyük tartışmalar ve muhalefetin akabinde İstanbul Hükümeti'ne anlaşmayı imzalama yetkisini vermiştir. Hükümetin anlaşmayı imzalaması başkentteki ve başkent dışındaki Türk milliyetçilerine büyük acı vermiş, ancak Meclis-i Mebusan dağıtıldığı ve artı önce Sıkıyönetim ilan edildiği için bir daha toplanamadığından dolayı, Anayasal sorumluluğunu yerine getirmek üzere bir oturum yapamayarak Anlaşmayı hiçbir zaman onaylamamıştır. Aslında diğer imzacılar da bu metne onay vermediklerinden dolayı anlaşma ölü bir metin olarak kalmıştır. Böyle bir belge, Türklerin hala işgal güçlerinin Avrupa'yı model alarak kendi uluslarını kurmalarına yardım için geldiğine inandığı işgalin başlangıç aşamasında uygulamaya konulabilirdi. Oysa şimdi durum tamamen değişmiş, Türkler tam olarak olayın farkına varmış ve bu tür kararları asla kabul etmeyecek olan büyük bir milliyetçi muhalefetin yükselmesini teşvik etmiş ve destek vermiştir.

İstanbul'da Padişahın hükümetine her istediklerini kabul ettirebilen Avrupa, bu hükümetin kabullerinin Türk halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti söz konusu olduğunda hiçbir anlama gelmediğini yeni yeni fark etmiş ve bu tür düzenlemelerin hiçbirine sahip olmayan bu hükümet ile uğraşması gerektiğini anlamıştı.

Moskova Anlaşması

Enver Paşa'nın 1921 yılı başlarında ölümü ve hangi sebepten olursa olsun Mustafa Suphi'nin bertaraf edilmesi Bolşeviklerin daha önce Mustafa Kemal'in yerine geçirmeyi düşündükleri başlıca adaylarını devre dışı bırakmıştı. Ankara merkezli Büyük Millet Meclisi Hükümeti, şimdi, Türk millî direnişinin tek ve tartışmasız lideri olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden, 1920 sonbaharından bu yana Moskova'da müzakerelerin devam ediyor olması şaşırtıcı değildi. Ancak, bu müzakereler Ruslar'ın sürekli olarak Kars'ın kendilerine ve Türkiye'nin doğusundaki diğer bölgeleri de Ermenistan'a verilmesi konusunda ısrarcı olmaları yüzünden ertelenmekteydi. Şimdi ise başarılı bir şekilde bu görüşmeler Moskova Anlaşması ile sonuçlanmıştı. Bu anlaşma 16 Mart 1921 tarihinde tam yetkili Türk temsilciler tarafından imzalandı ve aynı yılın Temmuz ayında Büyük Millet Meclisi tarafından nihai olarak onaylandı.

Sovyetler, Türklerin Doğu Anadolu ve Kafkaslar'da ilerleyişlerinden hoşnut değillerdi, ancak bu anlaşmanın tek alternatifi savaşa girmekti ve o gün içinde bulundukları şartlarda bunu yapmalarına imkan yoktu. Bunları

belirttikten sonra, Sovyetler neticede Türklerin şartları üzerinde mutabakata varmak zorunda kaldılar. Çünkü, Sovyetler, o sıralarda devam etmekte olan Üçüncü Londra Konferansı'nda Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin (Kunduk) Müttefiklerle bir anlaşma yapabileceğinden ve akabinde de Bolşeviklere karşı işbirliğine gideceklerinden endişe etmekteydiler.

Moskova Anlaşması'nın şartları gereği, Sovyet Rusya Kars, Artvin ve Ardahan'ı da Türkiye'ye dahil eden Misak-ı Milli sınırlarını tanımaktaydı. Batum limanı, özerk olarak kalacağı ve Türkiye'nin hiçbir gümrük vergisi ödemedi serbestçe kullanabileceği sözleriyle Gürcistan'a verilmekteydi; buna ilaveten buranın batıdaki önemli bir bölgesi Türkiye'de kalmaktaydı. Nahcivan, asla bir başka ülkeye devredilemeyeceği şartı ile Azerbaycan içinde özerk bir bölge olarak bırakıldı. Ermenistan düzenleme dışında bırakılırken, bir iletişim merkezi olan Iğdır'da dahil olmak üzere Ermenilerin kendi vatanlarının bir parçası olarak düşündüğü topraklar Türkiye'de kaldı. Her iki taraf da bütün Doğu halklarının özerkliğini ve özgürce kalkınma haklarını tanımakta mutabakata varmışlardı. Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği teyit ediliyor ve sadece kıyısı bulunan ülkelerin katılımıyla sınırlı tutulacak bir konferansta bütün milletlerin gemilerinin serbest kullanımı konusunda düzenleme yapmak için fikir birliğine varılıyordu. Her iki taraf da, Çarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan bütün anlaşmalardan feragat etmekteydiler, Rusya Kapitülasyonları kaldırmasını kabul ederken, taraflardan hiçbirisi diğer tarafın tanımadığı herhangi bir anlaşmayı

tanımayacaktı, her iki taraf da dış politikalarında bir değişiklik olduğunda bu değişiklik konusunda diğerine bilgi verecekti. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan bütün savaş esirleri teslim edilecekti. Sovyetlerin ayrıca Türkiye'ye ekonomik kalkınmada kullanılmak üzere her yıl on milyon altın ruble verme ve önemli miktarlarda silah ve cephane göndermesi konusunda da anlaştılar.⁴

Moskova anlaşması her iki taraf için de büyük bir başarıydı. Rusya açısından bakıldığında, söz konusu anlaşma yenilgiye uğratmak için büyük çaba harcayan Müttefiklere karşı Ruslara önemli bir müttefik kazandırmaktaydı ve Mustafa Kemal'in işgalci güçleri ülkesinden atmasıyla da Müttefiklerin Rus Devrimi muhaliflerine destek vermek için kullandıkları bir kanalı kapamış olacaktı. Bu anlaşma ile, ayrıca, Türklerin Kuzeydoğu Anadolu'daki topraklarını 1878 öncesi sınırlarına çekmesine müsaade ederek karşılığında bütün devletleri alan Rusların Kafkaslar'daki pozisyonu ve nüfuzu güçlendi. Türklerin komünistleşmesi gibi bir ihtimali de barındırmaktaydı bu anlaşma. Ancak halihazırda diğer avantajları çok büyük olduğundan Rusya bunu sadece bir olasılık olarak bırakmayı tercih etti, zaten Mustafa Kemal'in Türkiye'deki komünistlere karşı son zamanlarda giriştiği baskıları göz önüne aldıklarında böyle bir şeyin mümkün olmayacağını da anlamışlardı. Bu anlaşma aynı zamanda Kemalist Türkiye için de büyük bir diplomatik zaferdi. Tanınmayla birlikte eş zamanlı olarak Üçüncü Londra Konferansı'na davet edilmeyi de başarmıştı. Moskova Anlaşması Türkiye'ye gerçek bir uluslararası statü ve tanınma sağlamaktaydı. Bu

anlaşma bir taraftan Müttefik işgallerine karşı büyük bir askeri ve mali destek temin ederken, öte yandan Kuzeydoğudan bir daha saldırı gelme olasılığından duyulan endişeleri bertaraf ederek Türklerin rahatlamasını sağlamaktaydı. Türkiye'nin onayını alabilmek için Sovyetler bir taraftan Ermenistan'ın yeni topraklarını güvence altına alma çabalarından vazgeçerken, öte yandan daha ileri giderek hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı işgal etmişler ve böylece Türkiye ile Rusya arasındaki doğrudan temasın önündeki son toprak engelini de ortadan kaldırmışlardır. Ayrıca Sovyetler için artık Türkiye ile müzakerelerinde Ermeni milliyetçilerinin taleplerini temsil etmelerine de ihtiyaç kalmamıştı. Şunu da not etmek gerekir ki, Ermeni milliyetçi sağı tarafından çeşitli vesilelerle iddia edildiğinin aksine Rusya'nın her iki Kafkas ülkesini işgali sırasında Ankara hükümeti ile herhangi bir koordinasyonda bulunmamıştı. En fazla, bu iki Kafkas devletinin bağımsız kalması için Sovyetlerin garanti vermesi konusunda ısrarcı olamadıkları söylenebilir.

Avrupa'nın Büyük Güçleri ile Değişen İlişkiler

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin tanınmayı sağladığı tek yer Moskova değildi. İşgalci güçler bile eğer neticede bir barış sağlanacaksa bunun İstanbul'dan ziyade Ankara ve Paris'te geliştirilerek Sevres Anlaşması ile ileri sürülenlerden ziyade Ankara'nın şartları üzerinde olabileceğini anlamaya başlamışlardı. Daha henüz Moskova'da müzakereler devam ederken, Londra'da da eş zamanlı bir konferans

yer almaktaydı. Bu Üçüncü Londra Konferansı 21 Şubat'tan 12 Mart 1921 tarihine kadar devam edecekti. Şüphesiz büyük Güçler İstanbul hükümeti aleyhine edindikleri kazanımları kolay kolay iade etmek istemiyorlardı, bundan dolayı konferans daveti, heyet delegeleri arasına Ankara'dan temsilcilerin de dahil edilebileceği tavsiyesiyle, sadece İstanbul hükümetine gönderildi.

İstanbul'un Sadrazam Tevfik Paşa'nın ortak delege gönderilmesine yönelik olarak Büyük Millet Meclisi'nin önerisini sorması üzerine Mustafa Kemal bu teklifi hemen reddetti. Neticede, İstanbul ve Ankara Londra'ya kendi delegelerini ayrı ayrı gönderdi ve Mustafa Kemal'in gönderdiği Hariciye Vekili Bekir Sami başkanlığındaki heyet karşılıklı rızaların alınması sonucunda Türk heyetlerinin liderliğini aldı. İşgalci güçlerin müzakerelere temel olarak almak üzere Türkiye'nin Sevres Anlaşmasını kabul etmesinde ısrar etmeleri üzerine konferansın kendisiyle alakalı çok az bir ilerleme sağlandı ve Türkiye'nin hassasiyetlerini karşılamak üzere çok yüzeysel küçük değişiklikler yapıldı. İstanbul heyeti tarafından da desteklenen Ankara heyeti, tamamen yeni bir anlaşma için, Türklerin çoğunluğu oluşturduğu bütün toprakların Türk milletine bırakılmasını öngören Misak-ı Milli'nin esas alınmasında ısrar etti. Böylece, pratik açıdan, Müttefiklerin İstanbul, Boğazlar, Anadolu'nun büyük bölümü kadar Türk Hükümetini de kontrol etmelerine imkan verecek olan maddeleri; doğuda Ermeni devleti kurulması şartını da aynı zamanda bertaraf etmiş oluyordu.

Büyük Güçlerin konferanstaki inatlarına rağmen şartlar değişiyordu. Türk direnişinin artan gücü ile birlikte Müttefik İşgalinin Türkleri ve belki de bütün İslam alemini Bolşeviklere doğru ittiğinin artık iyice anlaşılmasıyla Fransa ve İtalya'nın önde gelen devlet adamları ve Başbakan David Lloyd George hariç İngiliz hükümetindeki hemen hemen herkes durumun ciddiyetini kavramıştı. Yunan finansörlerine kendisini borçlu hisseden Lloyd George Yunanlıların Türkiye'yi işgaline destek vermeye devam etti, ancak bu sonu olmayan bir siyasetti ve yeni kurulan Türkiye ile müzakerelerde bulunmak zorundaydılar. Sonuç olarak, konferans sona erse de Bekir Sami Fransa ve İtalya ile birer anlaşma imzalamayı başardı. Bu anlaşmalarla İtalya ve Fransa, Türk toprakları üzerindeki işgallerine tamamen son vermekte ve Ankara hükümetinin istediği gibi Türk milletinin tek temsilcisi olarak onları tanımakta idi. Bunun karşılığında da mineral kaynaklarını kullanma hakkını devam ettirme ve bazı sanayiler üzerinde tekel hakları gibi bazı ekonomik imtiyazlar kazanmışlardır. Korumaları altında bulunan Türkler kadar Yunanlıları da bırakmak istemeyen İngiltere bile, "savaş suçlusu" olmakla suçlanan ve Malta'da tutulanlardan geriye kalanlar ile Erzurum civarında Kazım Karabekir gözetiminde tutulan başta General Townshend olmak üzere İngiliz savaş esirleri arasında bir değişim yapmak için bir anlaşma imzaladı.

Ankara'da Siyasi Bölünmeler

Moskova Anlaşması 1921 Temmuzunda, Misak-ı Milli sınırlarının tanınması gibi Türk milliyetçilerinin taleplerini tam olarak

karşıladığı için çok fazla zorlanılmadan Büyük Millet Meclisi'nde onaylandı. Ancak, Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalar tamamiyle farklı konu idi. 1921 Nisanı'nın sonlarında onaylanmak üzere Meclis'e ilk sunulduğunda, askeri olarak geri çekilme ve uluslararası tanınma karşılığında Bekir Sami'nin verdiği ekonomik imtiyazlar yüzünden önemli bir muhalefetle karşılaştı. Nefret edilen kapitülasyonlara benzetilen bu imtiyazlar Mustafa Kemal dahil olmak üzere çoğu milletvekili tarafından kabul edilemeyecek kadar çok bulundu.

Muhalefete bir tepki olarak, Bekir Sami yaklaşık bir yıl önce açılmış olan Meclis'te hep var olan fikir birlikteliğini ilk kez bozdu ve anlaşmayı destekleyen bir grup vekili örgütledi. Bekir Sami kazanımların yanında verilen imtiyazların çok küçük bir bedel olduğunu ve Türk Millî hareketinin, savaş kendi aleyhine henüz dönmemişken alabileceğinden daha fazlasını elde ettiğini düşünüyordu. Ancak, Mustafa Kemal ve Meclis'teki destekçileri, halihazırda ilerlemekte olan Yunan güçleri ve diğer işgal güçleri varken, Misak-ı Milli sınırlarının gerçekleştirilmesini sağlamak için Kapitülasyonların geri dönmesine müsaade etmemeleri gerektiğine inanmaktaydılar. Onlara göre anlaşmaları yapabilmek için Bekir Sami'nin gerçekten gereğinden çok fazla taviz verdiğini düşünmekteydiler. Bekir Sami'nin kendi siyasal grubunu örgütlemesine cevap olarak ve yenilgilerini garanti altına almak ve Mustafa Kemal'in askeri liderliğine ve onun yetkisini artırma yönündeki taleplerine karşı Meclis içinde artan muhalefeti yenmek için, Mustafa Kemal "Müdaafa-i Hukuk" adı altında kendi

Parlamento grubunu teşkilâtlandırdı, bu Meclis içinde ve dışında bir düzenli siyasal parti kurulması yönündeki ilk adımı teşkil etti. Kendisine verilen koşulsuz desteği kesinleştirmek için, grubu için üyeleri, ülke genelinde Müdaafa-i Hukuk cemiyetlerinden gönderilmiş olan ve Meclis'te daha önce cereyan etmiş olan tartışmalarda kendisinin değişik politikalarına destek vermiş olan temsilciler arasından seçerken, kendi politikalarına karşı çıkmış olanları ise, bunları kızdırmak pahasına, grup dışında bıraktı. Oysa bunların çoğu da aslında Müdaafa-i Hukuk temsilcileri olarak Ankara'ya gelmişlerdi ve kendilerini de bunların temsilcisi olarak görmeye devam ediyorlardı.

Mustafa Kemal'in bu hareketi üzerine, muhalifleri de Meclis içinde İkinci Müdaafa-i Hukuk Grubu'nu ya da kısa ismiyle "İkinci Grup"u kurdular. Bu gruba, onun otokritik liderliğine ve pek çok politikasına karşı çıkan Adnan Adıvar ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) gibi isimlerin yanı sıra Mustafa Kemal'in en çok güvendiği Kazım Karabekir ve Refet Bele gibi paşalar da dahil oldu. İkinci Grup sürekli bir muhalefet görevi yaparak, sadece Mustafa Kemal'in askeri politikalarına ve neredeyse sınırsız yetkilerle donatılmış başkomutan sıfatıyla Türk ordusunda kısa süreliğine atamalar yapmasına muhalefet ettikleri kadar, kendisini adeta bir Cumhurbaşkanı gibi konumlandırarak, Meclis'ten ziyade değişik bakanları kendisinin atamasına da karşı çıkmaktaydılar.

Çok zaman geçmeden parlamento içinden ve dışından diğer partiler de ortaya çıktı. Mustafa Kemal'in Meclis dışından komünistler, sosyal demokratlar ve diğer solcular yanında

aşırı sağdan da muhalifleri vardı, bunlar Eskişehir'de odaklanarak sırasıyla Türk Sosyalistleri Hakkı Behiç (Bayiç), Şeyh Servet (Akdağ) ve Nazım (Resmor Öztelli) Bey liderliğinde faaliyet göstermekteydiler. Bunlar, 1918 yılında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa tarafından Rusya'da kurulmuş olan Yeşil Bayraklı İslam Ordusu adlı diğer bir Türk komünist grubun desteğini alma umuduyla, 1920 Mayıs'ından itibaren başlayarak Yeşil Ordu adı altında örgütlenmeye başlamışlardır. Yeşil Ordu hiçbir zaman gerçek bir ordu olamamıştır. Bu grup içinde sadece birkaç tane de gerçek Türk Komünisti bulunmaktaydı, bunlar da Rusya'dan gönderilmiş olan Zinetullah Nuşirvanov (I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya gitmiş olan bir Türk), bir Başkirt olan ve 1919 yılında İstanbul'a gelerek Haliç kıyısındaki İmparatorluk Tersanelerinde çalışan işçiler arasında Komünist propagandası ve örgütlenmesi yapmaya çalışan, ancak Fransız işgal yetkilileri tarafından tutuklanarak sürülen, bunun üzerine Anadolu'ya geçerek aynı faaliyetleri Kemalistlerin bölgesinde yürüten Şerif Manatov'dur. Her ikisi de Eskişehir'in yeni oluşan işçi sınıfı üyeleri arasında Komünist propagandayı yaymak ve Komünist grupları örgütlemek için çaba sarfetmiş, aynı zamanda da Eskişehir'in Komünist gazetesi Yeni Dünya'nın çoğu makalesini bunlar yazmıştır. Yeni Dünya, mahallî Kuvayi Milliye milis lideri Çerkez Ethem'in yardımlarıyla yayınlanmakta idi. Çerkez Ethem ise Yeşil Ordu'yu bir vasıta olarak kullanmak suretiyle Türk Millî direniş hareketinin liderliğini ele geçirerek Mustafa Kemal'in yerini almaya çalışmaktaydı. Zaman zaman Kapitalizmi ortadan kaldırmaya yönelik

Komünist sloganların yer bulduğu Yeni Dünya, aynı zamanda Yeşil Ordu'nun Komünizm ile İslam'ı uzlaştırmaya çalıştığını ve her ikisinin Kapitalizm ve Emperyalizm canavarlarından kendilerini kurtarmak için verdikleri mücadelelerdeki benzerliklerin fark edilmesi gerektiğini ifade etmekteydiler.

Yeşil Ordu kurucu üyelerinin tamamı da Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleriydiler ve burada Nazım (R. Öztelli) Bey'in liderliğinde Halk Cephesi ya da Halk Zümresi olarak bilinen Parlamento Grubu'nda bir araya gelmekte ve temel olarak Sosyalist fikirlerin savunuculuğunu yapmaktaydılar. Halkçı Cephe, gerçek sayı kesin olmamakla birlikte bazı dönemlerde sayıları sekize varan milletvekilinin desteğini çekebilmiştir. Yunan saldırılarının Ankara'ya yaklaştığı ve geri püskürtülmesinin hemen öncesine rastlayan ve Sakarya Savaşı'na doğru ilerlenilen hengamede alternatif lider arayışlarına girilmişti. Ancak, Yunanlıların geri püskürtülmesi ile Mustafa Kemal, hem Yeşil Ordu'yu hem de Halkçı Cephe'yi bastırmak için ihtiyaç duyduğu güveni kazandı. Zamanlama böyle bir hareket için özellikle çok uygundu, çünkü grup liderleri Nazım (R. Öztelli) Bey'in İçişleri Bakanı olarak seçilmesini garanti altına almıştı. Mustafa Kemal bu hareketi yirmi dört saatten daha kısa bir süre içinde hükümsüz kılmış olmasına rağmen, bu olay ona bu partinin siyasi gücünün düşündüğünden daha tehlikeli olduğunu gösterdi ve onu kısa bir süre sonra baskı altına almaya itti. Grubun Eskişehir'de bulunan modern gazete matbaası da, aynı zamanda, hükümetin resmi gazetesi, Hakimiyet-i Milliye için kullanılmak üzere Ankara'ya taşındı.

Siyasal yelpazede Yeşil Ordu ve Halkçı Cephe'nin yeri iki grup tarafından dolduruldu. Birincisi, Meclis'te desteklerine hala ihtiyaç duyduğu için, Mustafa Kemal sol eğilimli ne kadar üye varsa hepsini Meclis'e kanalize ederek kendi kontrolünde bir komünist parti kurmaya çalıştı ve bu parti Türkiye Komünist Fırkası adı altında kuruldu, ancak bu partiye sürekli bir şekilde "Resmi" unvanı eklenmektedir. Resmi Türk Komünist Partisi Mustafa Kemal'in kendisi tarafından kurulmuş ve kontrol edilmiştir. Bu partide yaklaşımları temelde Sosyal Demokrat olan ve oldukları gibi davranan Yeşil Ordu ve Halkçı Cephe'den Hakkı Behiç (Bayiç), Çerkez Ethem ve gazeteci Yunus Nadi (Abalıgolu) gibi birkaç üyeye birlikte Mustafa Kemal'in en çok güvendiği Fevzi (Çakmak), Kazım Karabekir, İsmet (İnönü) ve Ali Fuad (Cebesoy) gibi gerçekte hiçbir şekilde Komünist ya da Sosyalist olmayan generaller de bulunmaktaydı. Bu parti birkaç komünist slogan seslendirmiş olsa da, partinin gerçek programı parlamenter yasama dışında hiçbir şekilde devrim ya da değişim gibi kavramlardan bahsetmemektedir. Mustafa Kemal'in bu partinin Meclis içi ve dışındaki gerçek komünistlerin desteğini kendisine çekip böylece bunları ehlileştirerek kontrol altında tutabilmeyi umut ettiği görülmektedir. Bu sebeple, resmi yaptırım için Comintern'e de gerçekten başvuruda bulunmuştur. Ancak bu türden bir tasdik hiçbir zaman gelmemiştir. Sonuç olarak, parti üç ya da dört ay bir varlık gösterdikten sonra kendiliğinden yok olmuştur.

Rusya'dan bir Başkırt olan Şerif Manatov, Trabzon'dan bir Türk olan ve daha önce Osmanlı

ordusunda karacı bir subay ve İstanbul'daki Harbiye ordu akademisinde hocalık yapan Salih Hacıoğlu; Naim Bey gibi gerçek birer Komünist olan Yeşil Ordu'nun üyeleri, aldatmacadan öte bir şey olarak görmedikleri bu partiye katılmayı reddetmişler ve 1920 yazında Hafi Türkiye Komünist Fırkası adı altında gizli bir Komünist Partisi kurmuşlardır. Dr. Şefik Hüsnü'nün (Değmer) liderliğini yaptığı bu parti doğrudan Comintern'in kontrolünde faaliyet göstermekteydi ve hükümetin taleplerine göre programını uydurmak için çaba harcamak zorunda olmadığından, çok daha radikal bir parti olmuş ve Moskova'da Stalin tarafından geliştirilen çizginin kararlı bir takipçisi haline gelmiştir. Stalin ise etnik orijinlerine bakmaksızın sınıf birliğini vurgulayan doktrinlerin lehine tavır alarak, Türk Komünistleri tarafından oluşturulan etnik bazlı Komünist grupları reddetmiştir. Bu parti, aynı zamanda, ibadet etmek isteyenlerin hiçbir engellemeyle karşılaşmadan ibadet edebilecekleri üzerinde ısrar etmelerine rağmen, devlet ile caminin tamamen birbirinden ayrılması gerektiğinin avukatlığını yaparak, Yeşil Ordu'nun İslam ile Komünizmi birleştirme gayretlerine de son vermiştir. Ankara hükümetinin İstanbul'daki Padişah'ın hükümetinin bir kopyası olduğunu iddia ederek Türk millî hareketine de destek vermemiştir. Onlara göre Damat Ferit ve Padişah'ın izlediği politikalar gibi Ankara hükümeti demokrasiye saygı duymamaktaydı. Bu yüzden çözümü her ikisini de Emperyalizm ve Kapitalizmin son kalıntıları olarak düşünmekte ve her ikisini de bir Proleterya diktatörlüğü lehine yıkmakta görmekteydiler. Ancak bu parti, kısmen Mustafa

Suphi'nin ölümünden sonra onun Bakü'de kurduğu Türk Komünist Partisi'nden geriye kalan ajanlar aracılığıyla çalışmalarını sürdürmüş olmasına rağmen o kadar gizli kaldı ki, Millî Kurtuluş Savaşı'nın son yıllarında hiçbir etki icra edemedi. Yine de, takip eden Cumhuriyet yıllarında devam edecek olan bir gizli Komünist hareketin nüvesini oluşturmuştur.

Yeşil Ordu'nun eski üyelerinin çoğu ve Gizli Komünist Partisi'nin sadece birkaç üyesi, gizli avukatlık yaparak münzevî bir hayat sürmeleri, ve bir ataletle sebep olmaları ve Türk millî davasına hiçbir gerçek katkıda bulunmaları yüzünden kendilerini kınamaktan ziyade, bunun yerine 7 Aralık 1920'de Türkiye Halk Sosyalist Partisi'ni (Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası) kurmak suretiyle ortaya çıkmışlardır. Bu partinin temel yaklaşımı, yayın organları Emek gazetesinde belirtildiği gibi, Yeşil Ordu'nun yaklaşımının aynısıydı. Bu parti bir kez daha, Gizli Komünist Parti'nin devrimci gayretleri ile Resmi Komünist Partisi'nin uyguladığı gibi parlamenter sistem içinde çalışma istekliliği ve meşru statüde olma durumunu bir araya getirerek solu birleştirmeyi amaçlamıştır. Böylece, şiddet kullanmaksızın Komünist Programı Büyük Millet Meclisi içindeki devrimci eylemlerle başarmayı hedeflemiştir. Yine tıpkı Yeşil Ordu gibi ve Gizli Komünist Partisi'nin aksine, bu parti de İslami Komünizm yaratmak için Komünizm ile İslam'ı birleştirmek yönünde çaba sarf etmiştir. Ancak, Mustafa Kemal'in rejiminin tabiatını kınamak konusunda Gizli Komünist Parti'nin politikalarını devam ettirmiştir. İlk başlarda yaklaşımı yumuşak ve devrimci olmadığı için 1921 yılının ilk aylarında açıkça faaliyet göstermesi için müsaade

verilirken, Ankara hükümetine ve Mustafa Kemal'in liderliğine yönelik artan husumeti neticede dağıtılmasına yol açmıştır.

21 Mart 1921 tarihinde Nazım (R. Öztelli) Bey, Şeyh Servet (Akdağ), Şerif Manatov, Zinetullah Nuşirevan, Salih Hacıoğlu ve partinin diğer üyeleri, Çerkez Ethem ile işbirliği yaptıkları gibi sahte bir suçlamayla Büyük Millet Meclisi'nin bir gizli oturumu sırasında tutuklanmışlardır. Aslında, Yeşil Ordu döneminde bunlar Çerkez Ethem ile birlikte çalışmışlardı ama şimdi, Çerkez Ethem'in Kütahya'da açıkça Ankara hükümetine karşı isyan ettiği bir dönemde böyle bir işbirliği söz konusu değildi. Ankara Hükümeti'nin Çerkez Ethem'in Kuva-yı Milliye milislerini İsmet'in (İnönü) Yunan işgaline karşı direniş göstermek üzere kurduğu Türk Millî Ordusu'na katma yönündeki çabalarına Çerkez Ethem karşı çıkmaktaydı.

Ankara İstiklal Mahkemesi Nazım Bey'i suçlu bularak on beş yıl hapis cezasına çarptırdı ve gelecekte siyasi faaliyette bulunma ve tekrar Büyük Millet Meclisi üyesi olabilme hakkından mahrum bıraktı. Diğerleri de mahkeme tarafından suçlu bulunarak benzer hapis cezaların çarptırıldılar, ancak Türkiye'yi terk etme şartı ile bir yıldan daha az bir süre içinde affedilerek serbest bırakıldılar. Takip eden yıllarda, Türkiye'de kalmış olan bu partinin üyelerinin çoğu Mustafa Kemal'in kendi kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin birer parçası olarak kendi fikirlerini çok daha iyi bir şekilde hayata geçirme imkanı buldular. Böylece onun liderliği altında Türkiye'yi modernize edecek genel siyasi hareketle birleşmiş oldular.

Ancak, Salih Hacıoğlu, tıpkı Şefik Hüsnü gibi Moskova'daki Parti liderlerinin direktiflerini hiçbir sorgulamaya tabi tutmadan ve hiçbir şekilde muhalefet etmeden, Türk Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi'nin bir üyesi olarak Türkiye'nin Komünist hareketinde aktif siyasete devam etti.

Meclis içinde ve dışındaki siyasal spektrumun sağına hareket ettiğimizde, Enver Paşa'nın ülkeye dönmesini savunan ve İttihat Grubu adı altında bir araya gelen diğer bir siyasi oluşumu görmekteyiz. Bu grup KahyaYahya ve onun Trabzon'daki takipçileri tarafından desteklenmekteydi; ayrıca bir de dini muhafazakarlar vardı. Bunlar işgalcilerin atılması için Türk millî hareketine destek vermekten çok daha fazla korkmaktaydılar. Bunlar, Saltanat ve Halifeliği kaldırarak, Hristiyan saldırılarından kurtarmak için çalışıldığını düşündükleri İslam'a dayalı toplumun yerine bir laik rejim kuracak olan bir hükümet kurmak suretiyle, daha sonra kendilerine dönecek olan bir canavar yaratmışlardı. Zaman geçtikçe, bu grupla diğer gruplar Meclis'te tartışılan hemen hemen bütün konularda karşı karşıya geldiler, ancak bu tartışmaların çoğunda Mustafa Kemal ve onun destekçileri üstün gelmiştir.

Yunanistan Müttefiklerini Kaybediyor

Parlamentoda ve Parlamento dışında Türkler için en büyük endişe sebebi savaş çabalarıydı. Fransız ordusu bu lejyonu dağıtmayı canı gönülden isteyerek denemesine rağmen Çukurova'da Ermeni Lejyonları tarafından düzenlenen saldırılar çok daha şiddetlenmişti.

Bu lejyonların desteğinde Fransız ordusu Çukurova'nın belli başlı şehirlerine yönelik bir dizi kuşatma hareketine hız vermişti. Bu şiddet hareketleri Kılıç Ali ve Ali Saib (Ursavaş) gibi yetenekli komutanların liderliğindeki Kuvay-i Milliye milislerinin direnişi ile karşılaşmış ve devam eden herhangi bir zafere ulaşmaksızın roplumun bütün kesimlerine önemli ölçülerde ölüm ve yıkım getirmiştir. Batıda, İsmet (İnönü) Kuvva-yı Milliye milislerini Yeni Türk Millî Ordusu'na katmaya devam etmiş, İngilizlerin sıkıyönetim ilan etmelerinden sonra bile İstanbul hükümeti dahili ve haricinde bulunan destekçilerden silah ve para yardımlarını almakla kalmayıp, aynı zamanda Ermenilerin toprak blokajını ortadan kaldırdıktan sonra Sovyetler Birliği'nden de önemli miktarlarda silah yardımı ve çoğu Orta Asya Türk halklarından toplanan ve Türkiye'nin ayağa kalkmasında büyük katkıları olan önemli miktarda altın göndermiştir. Aynı şekilde, Bekir Sami ile imzaladıkları anlaşmada verilen ekonomik imtiyazlara ulaşmada başarısız olmaları yüzünden İzmir'in Yunanlılar tarafından alınmasına büyük bir husumet duymaktaydı. Bunun sonucu olarak, İtalya işgal altındaki bölgelerde yaşayan Türk vatandaşlarına, diğer hiçbir işgal altındaki bölgede görülmeyen şekilde kibar ve yardımsever bir edayla davranmaya başladı. İtalya ayrıca, İngiliz müttefiklerinin gayretlerini boşa çıkarmak için Türk milliyetçi ajanlarının Avrupalılara yönelik faaliyetlerinde Roma'yı bir merkez olarak kullanmalarına müsaade etmiş, buradan Türk milliyetçi propagandasını tüm kıtaya yaymış ve uçaklar, tanklar ve diğer silahları satın alarak bunları İtalyan gemilerine yükleyip Akdeniz

üzerinden Anadolu'daki İtalyan işgal bölgeleri olan Antalya ve Adalya'ya getirmiş, burada karaya çıkararak Konya'da Türk millî ordusuna teslim etmişlerdir.

Türk ordusunun oluşumu devam ederken, hem Kuvay-i Milliye milislerinin devam eden gayretleri, hem de Atina'daki iç siyasi sorunlar sayesinde Yunan saldırıları hız kesmiştir. Almanlara dayanan Kral Constantine tahttan indirilmek suretiyle, Yunanistan'ı Müttefikler yanında savaşa sokmak üzere Venizelos'un Başbakan yapılmasıyla koşut bir gelişme olarak İngilizler tarafından bir kukla Kral olarak tahta çıkarılan Kral Alexander, 25 Kasım 1920 tarihinde, bir maymunun ısırgı sonucu oluşan enfeksiyondan zehirlenerek ölmüştü. Bir aydan kısa bir süre sonra, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk demokratik seçimler yapılmış ve bu seçimlerde Müttefikleri büyüleyerek Yunanistan'ın Türkiye'yi işgaline müsaade alan ve bu işgalleri sırasında Müttefiklerden sürekli yardım gören Eleftherios Venizelos, yenilgiye uğramış, Venizelos'un yerini tahttan indirilen Kral Constantine'nin güçlü bir şekilde destek veren ve onun dönmesini destekleyen Kralcıların oluşturduğu bir grup politikacı almıştır. 5 Aralık 1920 tarihinde, savaş sırasında Almanları destekleyen eski kralın dönmesi durumunda Anadolu'daki Yunan macerası için verdikleri desteğe son vereceklerine dair Müttefiklerin artan şekildeki uyarılarına rağmen, yeni seçilen hükümet tarafından Yunanistan'da bir referandum yapılarak, bu referandum sonucunda ağırlıklı olarak geri dönmesi ve yeniden tahta çıkması için Kral Constantine davet edilmiştir. İngiltere'nin bu tehditlerini hayata geçireceğine asla inanmayarak, Kral Constantine Yunanistan'a

dönmüş ve 19 Aralık 1920 tarihinde göreve başlamıştır. Birkaç hafta içinde de Venizelos tarafından yapılmış olan siyasi ve askeri atamaların çoğu Monarşi destekçileri ile değiştirilmiştir. Bu gelişmelerin Anadolu'daki Yunan ordusu açısından sonucu, kabiliyetli ve tecrübeli subayların büyük ölçüde siyasi sebeplerle görevlerinden alınarak yerlerine yenilerinin atanmasının neticesinde tam felaket olmuştur. Bu gelişmelere ve Anadolu'daki Yunan vahşetlerine tepki olarak İngiltere ve Fransa uyarılarını hayata geçirerek, Lloyd George'un bu yeni politikanın uygulamaya konulmasını engellemek için giriştiği tüm çabalara rağmen, Yunanistan'a yaptıkları mali ve askeri yardımları kesmişlerdir. Daha da ötesi, Yunan silahlı güçlerinin, şimdi Anadolu'daki ordularına erzak göndermek için İstanbul'u artık bir üs olarak kullanmaları yasaklanmıştı. Bu erzak genellikle İzmir yarımadası üzerinden taşınmaktaydı. Şimdi ise, Marmara Denizi'nin tamamı, İstanbul ve Boğazlar tarafsız bölge ilan edilmiş ve hiçbir taraf savaş amacı için bu bölgeleri kullanamaz hale gelmişti. Bu yüzden Yunanistan, Anadolu'daki ordularına bütün erzakı, daha uzun bir yolculuk gerektiren, İzmir limanı üzerinden göndermeye mecbur bırakıldı. Bütün bunlar, özellikle Kral Constantine'nin iktidara dönüşünü meşrulaştıracak en iyi yolun, Venizelos'un Batı Anadolu'yu işgal etmek için başlattığı misyonu başarılı bir şekilde tamamlamak olduğunu düşündüğü sıralarda olması ilginçtir.

Yunan Saldırılarının Yeniden Başlaması

Bundan dolayı 1921 Temmuz'unun başlarında Kral Constantine, parıltılı bir tantana

ile İzmir'e çıkmış ve Ankara'ya yönelik bir zafer seferini bizzat kendisinin yöneteceğini vaat etmiştir. 21 Temmuzda, göstermelik olarak onun liderliğinde, Yunan ordusu ileri harekate başlayınca aktif saldırı Kütahya'dan başlamıştır. Komuta kademelerindeki pek çok değişiklik yüzünden Yunan ordusu moral açıdan berbat bir durumdayken, bu görünür bir şekilde bu ordunun savaş kabiliyetinde herhangi bir ciddi düşüşe yol açmamıştır.

Yunan ordusu bir kez daha saldırısını başlatırken, Mustafa Kemal ve İsmet (İnönü) anlık bir karara varmışlardı. Henüz yeni kurulmuş ve hala denenmemiş olan Türk Millî Ordusu'nu tecrübeli ve iyi silahlanmış Yunan işgal gücüne karşı riske atmaktansa, küçük direnişler dışında mukavemet göstermeden geri çekileceklerdi. Bu geri çekilme Yunanlıları Türk ordusunun gerilim altında çökmekte olduğuna inandıracak kadar olacak, ancak ciddi insan, teçhizat ve erzak kaybına yol açacak kadar olmayacaktı. Aynı zamanda, Yunan savaş formasyonunun en önemli parçası olan mekanize güçler doğuya doğru ilerleyerek, İzmir'den gelen petrol ve yağ desteğinden uzaklaşacaklar ve bu sırada Fahrettin (Altay) tarafından komuta edilen Türk süvarileri onları arkadan taciz edecek, demiryolu hatlarını ve köprüleri havaya uçurarak, İç Anadolu'nun içlerine, Sakarya nehrine doğru ve burayı da geçerek Ankara'ya doğru ilerlediklerinde Yunan ordusunun tedarik sorununu daha da güçleştirecekti. Bursa ve Eskişehir gibi büyük şehirler Yunanlılar tarafından ele geçirildiğinde, Yunan hükümeti ve Yunan basını derhal bütün Avrupa'da başarılarıyla övünmeye başladılar. İlerleyişleri sırasında sadece birkaç esir ve çok az miktarda

teçhizat ele geçirdiklerine çok az dikkat ettiler, oysa bu konuda İngiliz askeri uzmanları tekrar Yunan başarısının boyutlarının çok az olduğuna işaret etmişlerdi. Yunanlıların kendilerine güvenleri çok baskındı ve Kralın bizzat kendisi Türkleri silip süpürmek için bütün bir sefer gücüne artık ihtiyaç olmadığına, bunun yerine Trakya'ya dönülerek İstanbul'u alıp, böylece Megali İdea'yı gerçekleştirme görevini tamamlamak için yeni planlar yapılmasına karar verdi. Müttefik Yüksek Komiserliği'ni ve onların, Osmanlı başkentini işgal yönünde herhangi bir çabaya karşı güç kullanarak direneceklerine dair deklarasyonunu protesto etmek için, Yunanlılar kampanyanın ilk aşamasında çok başarılı oldukları ve kendileri zafer edasıyla Ankara'ya doğru yürürken İstanbul'da "Hristiyanların Türklerin Katliam tehdidi altında olduğu" mazeretine sığındılar. Ancak, neticede, Lloyd George'un İngiliz ordusundaki yetkilileri Yunanlıların İstanbul'u işgaline müsaade etmeleri konusundaki ikna çabası başarısızlıkla sonuçlanınca, bu plandan vazgeçildi. Ancak, Trakya'ya gönderilmiş olan Yunan güçleri, Anadolu'da felaketi yaklaşan Yunan ordusuna hiçbir yardım kabiliyeti olmaksızın orada kalmıştır.

Yunan ordusu Ankara'ya gittikçe yaklaşırken, onların ileri kuvvetleri, Ankara'nın savunması açısından son doğal engel olan Sakarya nehrine ulaşmışlardı. Yunan başkentindeki şişinmeler Türk başkentinde açıkça işitilebiliyordu. Meclis içinde ve Meclis dışında Mustafa Kemal'in askeri liderliğine yönelik eleştiriler, beklendiği gibi artık daha yüksek sesle ve daha açık bir şekilde dillendiriliyordu. Mustafa Kemal Yunanlıları

tuzağa çekmek için özellikle kamuoyu önünde kendini savunmamaktaydı. Yine de, Mustafa Kemal'in destekçileri günü kurtarıp onun Baş Kumandanlık süresini bir kez daha uzatmayı başardılar, ancak şayet ilerleyen Yunanlılar Ankara'ya ulaşmadan durdurulamama ihtimaline karşın, aynı zamanda başkentini daha doğruya doğru, Kayseri ya da Sivas'a taşınması planları yapılmaktaydı. Savaş devam edecekti, ancak Türkler kendi karargâhlarının daha da içlerine doğru çekilmeye zorlandıkça, Yunanlıları da tedarik kaynağı olan İzmir'den daha da uzaklaştırmış oluyordlardı.

3. Ankara'da Zafer: Lozan Başarısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulması Sakarya Zaferi

Ancak, sonunda Mustafa Kemal ve İsmet (İnönü) yeterince geri çekildiklerine karar verdiler. Yunan sınırları onların limitlerine kadar uzanmıştı. Fahreddin (Altay) da Yunanlıların İzmir'le olan tedarik hattını hemen hemen tamamen kesmişti. Karşılarına dikilme ve savaşma zamanı gelmişti. Dönüm noktasını tayin edecek olan bir dizi toplantıda, Atatürk, İnönü ve emirlerindeki komutanlar Türk ordusunun en azından Yunan ilerlemesinin önünde savunma yapabilecek kadar yeterli örgütlülük ve silaha sahip olduğu konusunda fikir birliğine vardılar. Ancak bir zafer durumunda herhangi bir ileri hareket için ordunun hazır olmadığını düşünmekteydiler. Sakarya nehri, ya da daha net söylemek gerekirse Sakarya'nın doğusundaki tepeler, bir direniş için ideal bir coğrafya sunmaktaydı ve neticede Sakarya Savaşı başladı ve 23 Ağustos

1921'den 18 Eylül 1921 tarihine kadar devam etti. Aslında bu bir yıpratma savaşı idi ve Türkler her tepenin her karışını cansiperane savunmaktaydı. Yunanlılar ilerlemeye devam etmekteydiler, ama artık çok daha yavaş bir modda. Bu sadece onların yorgun olmasından değil, hızla ihtiyat askerlerini tüketmekteydiler ve yeni insanlara ihtiyaç duymaktaydılar. Askerlerden pek çoğu İstanbul'a doğru yönelirken, tanklarını çalıştırmak için gerekli olan benzin olmadığından tankları bırakmak zorunda kalıyorlardı. Neticede, bir dizi yorucu çatışmadan sonra Yunan ordusu saldırılarına son verdi ve Eskişehir'e çekildi. Ankara kurtulmuştu, bu durum sadece bu şehrin sakinlerinde değil bütün ülkedeki Türklerin rahatlamasına sebep olmuştu. Her yerde şükür namazları kılınmaktaydı. İstanbul'da Ayasofya camiinde de bir kitlesel tören yapıldı. Bu töreni işgalci güçler onaylamamakla birlikte, bu konuda yapabilecekleri bir şey de bulunmamaktaydı.

Normal şartlarda, Yunanlılar tarafından gerçekleştirildiği gibi bir ilerlemede, Eskişehir'deki üslerine kadar geri çekilmelerinin akabindeki olaylar şöyle cereyan etmeliydi: Bunlar burada yeniden toparlanacak, güçlerini yeniden silahlandırarak ve sonra kararlı bir savaşta zafer kazanıncaya ya da hezimete uğrayıncaya kadar tekrar tekrar ilerleyeceklerdi. Ancak Yunan ordusu enerjisini tamamen yitirmişti. Onların yeniden harekete geçerek saldırmak gibi bir sorunları yoktu. Yunan komutanlar İzmir'e çekilerek burada kalmışlar, Türkler tarafından yakalanma korkusuyla cephedeki durumu incelemek üzere bölgeye gelmeyi reddetmişlerdir. Fahreddin'in (Altay) Türk süvarileri Yunan tedarik hattını tacize

devam etmekteydi. Öyle ki ne bir tren, ne de bir kamyon bu hattı kırarak Eskişehir'de sıkışıp kalan yorgun Yunan ordusuna erzak, yiyecek ve hayvan yemi getirebilmekteydiler. Siyasi değişimler saldırı başlamadan önce moralleri bozmuş ve kaçınılmaz bir büyük yenilginin sinyalleri gelmeye başlarken Yunan ordusunda daha bölücü ve daha ciddi etkiler icra etmeye başlamıştı. Yunanlıların kafası, kendilerinin çok üstün kültürü nasıl olur da daha aşağılık olan Türklerin elinde böyle bir yenilgiye düşer olabilir, sorusuyla karmakarışık hale gelmişti. Bu sebeplerden dolayı, Yunan işgal ordusu, Türklerin bir sonraki adımda ne yapacağını beklemekten başka bir şey yapamamaktaydı.

Şüphesiz, bu şartlarda İsmet (İnönü) tarafından komuta edilen böyle bir ordunun normal olarak yapacağı şey, Sakarya'daki başarının akabinde Yunanlıları takip ederek onları Eskişehir'den ve diğer yerlerden sürerek yeniden toparlanmalarına müsaade etmemektir. Ancak, Sakarya'daki savunma hattında tutunurken Türk ordusu da son kaynaklarını harcamıştı. Tıpkı Yunanlılar gibi, Türklerin de geriye bir şeyleri kalmamıştı. Ayrıca Türk ordusu başarılı bir savunma yaparken bütün erzaklarını da tüketmişti ve artık Fahreddin (Altay) ve diğerlerinin yapmaya devam ettiği gibi Sakarya'nın batısında bir çeşit gerilla ve süvari süpürme operasyonlarından başka bir şey yapacak durumda değildi. Yunanlıların Eskişehir'de ne yaptıklarına bakmaksızın, Türk ordusunun zaferin avantajını kullanmadan önce yeniden toparlanmaya ve yeniden silahlanmaya ihtiyacı vardı. Bu durum da 1921-1922 kış sezonu bahara doğru ilerlerken Büyük Millet Meclisi'nde artan bir eleştiri konusu oldu. Hatta

Türk ordusu yazı da Sakarya'da kazanılan zaferden avantaj sağlamak üzere herhangi bir harekete geçmeksizin geçirdi.

Fransa ile Barış ve Çukurova'nın Tekrar Alınması

Ancak, bu sırada nihai olarak Türklerin yeniden saldırıya geçmesine ve bütün topraklarını geri almasına imkan verecek önemli değişimler olmuştu. Sakarya'daki zafer özellikle Fransızları Çukurova'daki maceralarının, önemli bir askeri gayret sarfetmeksizin bir başarı getirmeyeceği konusunda ikna etti. Böyle bir gayret ise onlar için, bölgede bulunan, daha önce Fransız ordusunun ana gövdesini oluşturan ve Türklere karşı bütün savaşları yürütmüş olan Ermeni Lejyonlarının ve Kuzey Afrika birliklerinin binlerce Fransız askeriyle değiştirilmesi anlamına gelmekteydi. Fransız işgal ordusu, bazı Türk şehirlerini işgal etmek, I. Dünya Savaşı sırasında evlerinden taşınan Ermenilerin yeniden yerleşmelerine yardım etmek gibi bazı başarılar elde etmişti.

Ancak yine de nihai zafere şimdi işgale başladığı dönemdekinden daha yakın değildi. Seferlerinin tek sonucu, Türk milliyetçilerini, karşılığında hiçbir şey kazanmaksızın batıdaki İngiliz ve Yunanlılardan kendi üzerlerine çekmek olmuştu. Ayrıca, Bağımsızlık Savaşı'nın sürdüğü yıllar boyunca Paris'te bulunan ve başlarını Claude Farrere ve Pierre Loti'nin çektiği Fransız entelektüeller Fransa'nın kendisine ait bir Türk İmparatorluğu kurmak için harcadığı çabaları kınamışlardı.

Sonuç olarak, Fransız kamuoyu da tıpkı

siyasetçileri gibi bu politikanın Fransa'dan çok İngiltere'nin işine yaradığı konusunda ikna olmuştu. Görüldüğü gibi, Raymond Poincare'in Fransa Devlet Başkanı olarak seçilmesi Fransız politikalarında önemli değişimlere yol açmıştır ve Fransız hükümeti artan bir şekilde tehlikeli bir vaziyet alan Çukurova'dan kendisini kurtarmanın yollarını aramıştır. 1921 yılının ilk aylarına gelindiğinde, Bekir Sami ile Londra'da müzakeresi yapılan anlaşmanın Büyük Millet Meclisi'nde reddedilmiş olmasına rağmen, diğer Fransız temsilciler benzer ama farklı barış yaklaşımlarıyla Ankara'ya yaklaşmaktaydılar.

İlk etapta, Franchet d'Esperey İstanbul'da İngiliz küstahlığı ile dolarak ve dönüş yolunda Edirne'de Cafer Tayyar (Eğilmez) ile konuşarak Paris'e geri dönmüştür. Daha sonra başlangıçta Franchet'in İstanbul'daki personeli olan Louis Mougin, 1921 Haziran'ında Fransız Millî Meclisi Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Franklin-Bouillon ile birlikte Ankara'ya geldi ve burada Çukurova'daki Fransız macerasını sona erdirecek ve Ankara hükümeti ile Fransa arasında normal ilişkileri tesis edecek olan nihai anlaşma için müzakereler başladı. Fransızlar, bu sefer bile, özellikle Kral Constantine liderliğinde başlatılan ve başlangıçta başarılı gibi gözüken Yunan taarruzları yüzünden hala çok müterredit idiler. Ancak Sakarya'daki Türk zaferinden sonra, yani nihai muzaffer açıklığa kavuşunca, Franklin-Bouillon tekrar Ankara'ya gelmiş, ciddi müzakerelere başlamış ve nihai olarak Ankara Antlaşması 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşma bir hafta sonra da Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Anlaşmanın dışında yapılan bazı yazışmalar, Türk egemenliğini ihlal etmeyecek şekilde bazı kısıtlamalarla birlikte, Fransa'ya istediği bazı imtiyazları sağladı. Yusuf Kemal, Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına Franklin-Bouillon'a gönderdiği bir mektupla, bir Fransız grubuna Harşit vadisinde demir, krom ve gümüş madenlerini 99 yıllığına işletme hakkını verdi. Ancak buradaki tüm kullanım hakları Türk kanunlarına göre olacak ve Ankara'nın yüzde ellilik yatırım payı ve kontrolü altında olacaktı. Türk Hükümeti ayrıca Fransız şirketlerinin, her iki ülkenin de menfaatlerini sağlayacak şekilde madenler, demir yolları, limanlar ve nehirler ile alakalı diğer başvurularını da beklediklerini ifade etmiştir. Türkiye, teknik yüksek okullarında ve ihtiyaç duyulan diğer alanlarda Fransız akademisyenlerin katkılarından yararlanabileceğini Fransa'ya bildirmiştir. Buna karşılık, Franklin-Bouillon, "Fransa Cumhuriyeti Hükümeti ile Ankara'nın Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında varılan anlaşma kararlı ve sürekli bir barışı gerçekleştirecek ve iki millet arasında geçmişte var olan yakın ilişkileri yeniden ihya ederek pekiştirecektir; Fransız Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliği ile ilgili bütün sorunları bir yakın işbirliği ruhu içinde çözmeye gayret edecektir"5 şeklinde umutlarını dile getirmiştir. Böylece, bir noktaya kadar, Kemalistler istedikleri diğer şeyleri elde edebilmek için Bekir Sami'nin tembihlediği Misak-ı Milli'de değişikliği kabul etmiştir.

Hiçbir zaman yazıya dökülmemiş olsa da, takip eden gelişmeler göstermiştir ki Fransızlarla anlaşma, Çukurova'da bulunan Fransız silah ve cephanelerinin çoğunun Türklere bırakılmasını

da içermekteydi. Ayrıca, Suriye'den yüklenen bir gemi dolusu yeni erzak da Mersin'e gelecekti. Bu düzenlemeler, Sakarya zaferinden sonra 1922 Ağustos ve Eylül aylarında Yunanlıları Anadolu'dan atmak için düşünülen büyük taarruz nedeniyle devam etmekte olan Türk ordusunun yeniden teşkilatlanması ve silahlandırılmasında ana rolü oynamıştır.6

Ancak, aynı zamanda, Fransızların Çukurova'dan ayrılması Ermeniler ve sadece o bölgedeki değil bütün Avrupa ve Amerika'daki destekçileri arasında asabî bir panik yaratmıştır. Fransızların Türklerle ayrı ve Ankara lehine bir anlaşma yapmasına büyük kızgınlık duyan Lord Curzon, aynı zamanda, bu anlaşmanın ileride Türklerle girişeceği herhangi bir müzakerede onun daha sert şartlar teklif etmesini aşırı derecede güçleştireceğini de biliyor ve Fransızları bir kez daha düşünmeye çağırarak, Fransız işgali esnasında Ermeni Lejyonu'nun yapmış olduklarının ışığı altında "katliam tehdidi" uyarısına bir kez daha dönüyordu. Bu sefer böyle bir şey olması daha önce de yapılmış olan uyarılara nazaran daha büyük bir olasılık taşımaktaydı. Çukurova'daki Ermeniler ise doğal olarak tam bir panik içindelerdi. Ermenilerin haklarının korunacağına dair söz veren, Ankara'dan gönderilmiş bölgesel ve mahalli Türk yetkililerin, bizzat Mustafa Kemal'in kendisinin, Franklin-Bouillone Mougin ve diğerlerinin gayretlerine rağmen, Ermenilerin bu tür sözlere inanmak istemiyorlardı. Evlerini ve işlerini terk ederek yanlarına alabilecekleri neleri varsa arabalara ve vagonlara yükleyerek ya bu topraklardan kendilerini kaçırarak olan İngiliz ya da Fransız gemilerini beklemeye başlamışlar ya da yaya olarak Filistin ve Suriye'ye gitmişlerdir.

Fransız askerlerinin bıraktıkları bütün silahlar, tanklar ve diğer erzaklar Türk siviller ve askerler tarafından toplanarak doğrudan batı cephesine gönderildi. Çukurova'daki demir yolları, başlangıçta Fransız işgalciler daha sonra ise Kuvvay-i Milliye tarafından, büyük ölçüde tahrip edildiğinden, ağır savaş aletleri gönderebilmek için zoraki bir gayretle bu demiryolları yeniden inşa edilmiş ve Fransızların Anadolu'dan ayrılmasının üzerinden bir yıldan az bir süre geçmeden bu aletleri Yunanlılara karşı yapılacak olan Büyük Taarruz için zamanında yetiştirmek üzere başlatılan süreç tamamlanmıştır. Ancak, üniformalar, yiyecek ve diğer malzemelerin yanı sıra daha küçük silahların çoğu cepheye Türk kadınları, çocukları ile birlikte savaşamayacak kadar genç ya da yaşlı erkeklerin sırtında taşınmıştır. Tüfeklerin ve mermilerin çoğu bütün Anadolu'da evlerde kurulan tezgahlarda elle yapılmakta ve İsmet (İnönü) tarafından ikinci kez inşa edilmekte olan Türk Millî Ordusu'nun kullanması için cepheye gönderilmekteydi.

Büyük Taarruz

1922 yazı gelip geçmeye başlarken, Ankara'daki insanlar Türk ordusunun gerçekten yeni bir saldırı daha yapıp yapmayacağı konusunda meraklanmaya başlamıştı. Bu insanların pek çoğu hala Eskişehir'de olan Yunanlıların Ankara'ya yeni bir saldırı başlatmasından korkuyordu. İlk kez olmasa da, Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal ve onun komutanlarına karşı alttan alta bir eleştiri yükseliyordu. Türk ordusu neredeydi?

Neredeyse bir yıl geçmiş olmasına

rağmen niçin hala Sakarya'da kazanılan zaferin devamı getirilmiyordu? Bu arada Yunanlılar neler yapıyordu? Türkler hazırlıklarını tamamlamadan önce mi saldıracaklardı? Mustafa Kemal, aslında, saldırısını mümkün olduğunca kasten ertelemekteydi. Çok kararlı bir komutandı ve hiç aptal değildi. Yunan ordusu düşünüldenden öte bir örgütlenme ve hazırlık içindeyken Türk ordusunun hazır olmadığı bir durumda Sakarya'da elde edilen bütün kazanımların yarattığı fırsatı yitirmek istemiyordu.

Nihayet, Türkiye'nin dışında cereyan eden iki olay, onun ve bazı komutanlarının hala bazı tereddütleri olmasına rağmen, taarruzu başlatma konusunda onu ikna etti. Bunlardan birincisi, bütün bakanlarının muhalefetine rağmen Doğu Akdeniz'de bir Büyük Yunanistan kurmakta kararlı olan İngiliz Başbakanı David Lloyd George'un Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmaydı. Lloyd George, bu konuşmasında, bütün müslümanları ve Türkleri lanetledikten sonra, Yunanistan ve Türkiye arasındaki savaşta İngiltere'nin tarafsız olmasına rağmen, Anadolu Rumlarını, eski klişeleşmiş umacı olan "Türk katliamları tehdidinden" kurtarmak için İngiltere'nin artık askeri ve finansal destek sağlayacağına söz vermektedir. Lloyd George bu tür vaadlerde daha önce de bulunmuştu. Aslında, tamamen yetersiz olan Yunanlıları, ciddi İngiliz desteği ve yardımı olmadan girişemeyecekleri böyle bir kampanyanın altına girmeye bu tür fanatik destekler teşvik etmişti. Yunanlılar, İngiliz hükümetinin tarafsızlık politikasına rağmen nihayetinde Lloyd George'un ihtiyaç duydukları desteği vereceğini düşünüyorlardı. Ancak bu sefer, bunu yapması

imkansız gözükiyordu, çünkü bütün bakanları ve Harp Bakanlığı'nın önde gelenleri bu fikri, uygulanamaz olduğu ve başarısızlığının kesin olduğu gerekçesiyle kesin bir şekilde reddetmekteydiler. Lloyd George'un kamuoyu önündeki konuşmasından önce de özel olarak yaptığı teşvikler Yunan hükümetini daha fazla hata yapmaya itti. Bir taraftan, şehri yönetmekte olan Müttefik Yüksek Komitelerinin direniş göstereceklerine dair uyarısına rağmen İstanbul'u işgal etme tehditlerini yenilediler. 29 Temmuz'da, büyük çoğunluğu henüz Anadolu'dan gelmiş olan ordularını Trakya'ya soktular ve İstanbul'un Çatalca banliyösünün hemen yakınlarına kadar sokularak, bir sonraki hafta içinde şehre doğru ilerleme tehdidinde bulundular. İki gün sonra ise, yine Lloyd George'un kışkırtmalarıyla, uzun bir süredir İstanbul'da üslenmiş olan milliyetçi Amyna Cemiyeti tarafından planlama aşamasında olan bir çaba meyvesini verdi ve İzmir ve Güneybatı Anadolu'nun Yunan Yüksek Komiseri Aristidi Stergiadis resmen bağımsız İyonya devletinin kuruluşunu ilan etti. Bu devlet kendi kontrolü altındaki hemen hemen bütün toprakları kapsamakta ve bütün hükümet Yunanlıların kontrolünde olmak üzere Osmanlı Sultanı'nı da kendisine bağlı bir devlet olarak tanıtmaktaydı.

Bu gelişmelere bir tepki olarak Mustafa Kemal bütün tereddütlerini bir kenara bıraktı. Taarruz için Birinci Ordu komutanlığına atanmış olan Ali İhsan (Sabis), taarruzun bir sonraki yıla kadar ertelenmesi gerektiğini ifade edince bu görevden alındı ve yerine bir taarruz dehası olan Nurettin Paşa atandı. 26 Ağustos 1922 günü, Mustafa Kemal adamlarına çok kısa bir emir verdi, "Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri."

Böylece Türk tarihinde Büyük Taarruz olarak bilinen harekât başlamış oldu. Yunan ordusuna gelince, tüm bir yıl boyunca bir şeylerin olmasını bekleyerek Eskişehir'de oturmuşlar, yeni bir Türk taaruzuna karşı hiçbir hazırlık yapmamışlardı. Sürekli İzmir'de kalan komutanlarının çoğu istişareler için Atina'ya dönmüşlerdi. Sonuç olarak Eskişehir bir gün içinde ele geçirildi. Yunan ordusu darmadağın oldu. Askerler gibi siviller de, haklı olarak, Yunan işgali sırasında uyguladıkları terörün Türklerin intikamına yol açacağından korkmaktaydılar.

Fahreddin (Altay) Paşa tarafından komuta edilen süvari birlikleri kaçan Yunan askerlerinden geride kalanları silip süpürdü, kaçmakta olan Yunan askerlerinden yüzlercesi çatışmalarda hayatını kaybetti. Türk ordusu ileri doğru süpürme hareketi başlatınca, Yunanlılar kaçarken tanklarını, kamyonlarını, tüfeklerini, üniformalarını, yiyeceklerini, cephanelerini ve bütün erzaklarını geride bıraktılar. Daha bir gün önce aşağılanan selefının yerine Yunan ordusunun genel komutanı olarak atanmış olan General Trikopos da dahil olmak üzere Yunan askerlerinin binlercesi yakalanarak hapsedildi. Geri çekilen Yunan ordusunun yaptığı tek şey geçtikleri her şehri, kasabayı ve tarlaları tamamen yakıp yıkmaktı. Yunan askerleri İzmir'e doğru kaçarken binlerce Türkü katlettiler ve pek çok kasabayı yakıp, yıkıp yerle bir ettiler. Belki de kendilerine çok şeyler yapmış olan Türklerin, Yunanlıların gerçek duygularını yansıtan bu katliamları hakettiğine inanmaktaydılar. Türk süvarilerinin ilerleyen birlikleri, taarruzun başlamasından sadece iki hafta sonra, yani 9 Eylül'de İzmir'e girdi.

Ertesi gün, Mustafa Kemal de belli başlı komutanları ile birlikte bir otomobille İzmir'e girdi. İki gün içinde bu büyük limanın ele geçirilmesi tamamlandı. Fransızların Çukurova'dan ayrılmalarından sonra yapılan kutlamalar, İzmir'in kurtarılmasından sonra İzmir, İstanbul, Ankara ve bütün ülkede yapılan şenliklerin yanında bir hiç kalır. Neşe içindeki kalabalıklar bu zaferi her yerde kutlamaktaydı. Camilerde şükür namazları kılınmakta, caddelerde toplanılmakta ve çok kısa bir süre önce yabancıların Türk topraklarını tamamen boşaltması talebiyle ve protesto amacıyla toplandıkları ana meydanlarda toplanılmaktaydı. Sadece işgalcilerle işbirliği yapmış olanlar cezalandırılmaktan korktukları için ortalıkta gözükmeyen ve gerçekten de yapmış olduklarından dolayı cezalandırıldılar. Türk ordusu İzmir'e doğru ilerlerken, Yunanlılar tarafından yakılmış, yıkılmış şehirler, kasabalar ve köylerden geçmişler, bu manzara karşısında derhal İstiklal Mahkemeleri kurarak bu vahşetten suçlu buldukları herkesi ve işgal orduları ile işbirliği yapmış olan Türkler kadar Türk olmayanları da yargılamışlardır. Büyük şehirlerdeki Ermeni ve Rum mahalleleri, Yunanlıların hızla geri çekilirken Türklere saldırdıkları kadar şiddetli ve canavarca olmasa da saldırıların hedefi haline gelmişti. İzmir'de uzun Kordon ve çevresi kaçmanın yollarını arayan mültecilerle doluydu. Kordon'da bekleyen binlerce Yunanlı, limanda kalabalıklaşan Yunan, İngiliz ve diğer Müttefik gemilerine üşüşmüşlerdir.

Büyük Taarruz'un muzaffer lideri Nureddin Paşa'nın liderliğindeki geçici yönetimi altında hayat normalleşmiş ve İzmir kısa süre

içinde yeniden batı Anadolu'nun zengin bir deposu haline gelmiştir.

Ancak artık, vakti zamanında Yunanlılar tarafından mal ve mülkleri alınmış olan Türkler ve Yahudiler şehre hakimdi ve bu insanlar o tarihten itibaren şehir yaşamına damgalarını vurmuşlardır.

Atina'da Darbe ve Buna Tepkiler

Türklerin İzmir'i yeniden almaları savaşın tam olarak bittiği anlamına gelmiyordu. Güçlerini Anadolu'dan çekmede Fransız ve İtalyanlara Yunan ordusunun da katılmasına rağmen, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından beri Türkiye'de olup biten olayların temel saiki ve lideri olan İngiltere hala İstanbul'u işgali altında tutmaktaydı, aynı zamanda Yunan ordusu da Trakya'daki Yunanlılar üzerinde olduğu kadar Türk nüfusu üzerindeki sıkı kontrolünü sürdürmekteydi. İngilizleri koruması altındaki Yunanlıların tamamen ülkeden atılmasından sonra, İngilizlerin de Yunan orduları ile birlikte son askerlerini çekmek için düzenlemeler yapmış olacağı düşünülebilir. Fakat, Londra'da hala başbakan olan David Lloyd George ile bunun olması o kadar da açık değildi. Ayrıca Yunanlılar da Megali İdea'yı gerçekleştirmek üzere harcadıkları büyük gayreti bırakmaya hazır değillerdi. Bu beklentinin tam tersi gerçekleşti. Anadolu'dan Çeşme adasına kaçan Yunan ordusundan geriye kalan son birlikler, burada bulundukları kısa süre içinde bu adanın tüm Türk nüfusunu katlettiler ve Çanakkale boğazını geçerek Yunanlıların işgali altında bulunan Trakya'ya ulaştılar. Bunların bu

seferlerin makus akıbeti konusunda acı bir şekilde hayal kırıklığına uğramaları şaşırtıcı değildir ve şüphesiz, Türklerin karşısında gösterdikleri sefil başarısızlık için kendilerini suçlayacak kadar bile cesaretleri yoktu. Bundan ziyade yenilgilerine mazeretler aradılar ve liderlerini suçladılar. Hem kendilerini yıkıma gönderen ve her nasılsa zafer kazanmaları için kendilerine yeterli kaynakları sağlamakta başarısız olan Atina'daki siyasetçiler, hem de ihtiyaç duyduklarında liderlikleri başarısızlıkla neticelenen generaller ve diğer komutanlar bu suçlamalardan nasibini aldı. Bu yüzden, 26 Eylül 1923 tarihinden başlayarak hezimete uğramış Yunan ordusunun genç subaylarının liderlik ettiği bir genel isyan Kral Constantine'i ikinci defa tahttan inmeye zorladı ve hemen akabinde de tutuklandı. Kısa süren mahkemelerden iki ay sonra, ani çöküşün bütün sorumluluğunun ait olduğu bütün kral yanlısı siyasi liderler ve askeri komutanlar idam edildi.

Neticede, onların bakış açısına göre, adil bir savaşta Türklerin çok daha medeni ve üstün Yunanlıları yenmeleri mümkün olamazdı. Bu yüzden bir ihanet olmalıydı ve ihanet edenler Yunan ordusu ve Yunan milletin onurunu korumak için cezalandırılmalıydılar. Kaçmayı başaran tek askeri görevli, Kral Constantine'nin oğullarından biri olan Prens Andrew idi. Prens Andrew, İngiliz Kraliçesi II. Elizabeth'in eşi Prens Philpp Mountbatten'in babasıydı. Prens Andrew, son dakikada olaya müdahale eden İngiliz Kraliyet ailesi ile olan ilişkileri sayesinde kurtarılmıştı.

Çanakkale Krizi

Lloyd George idamları sert bir şekilde

kınamasına rağmen, Atina'da olup bitenleri Tanrı'nın kendisine bahsettiği bir lütuf olarak değerlendirdi. Böylece son dakikada Yunan yatırımını kurtarma şansını yakalamış olacaktı. Nefret edilen Kral Constantine gitmişti. Fırsatçı Venizelos'un görevine dönmesi çok fazla zaman almadı. Venizelos'a başta Lloyd George olmak üzere bütün İngiltere ve Avrupa hayranlık duymaktaydı. Birkaç gün içinde Basil Zaharoff ve Zahidi Downing Street No 10'da, yani İngiliz başbakanlığındaydı ve başbakan ile Türklere karşı yeni bir Yunan seferi için İngiliz yardımlarını yeniden başlatmak için plan yapıyorlardı. Yunan ordusu bu sefer Batı Trakya'da yeniden organize olacak ve güçlerine hayatiyet kazandıracaktı. Ancak, Lloyd George Orta Doğu'da yeni bir askeri girişim konusunda, ülkesinde ciddi bir muhalefet ile karşı karşıyaydı. Savaşmak için uzun süredir sömürdüklerini düşünen İngiliz işçiler büyük bir grev yapmaktaydılar ve hükümetin yeni bir teşebbüse geçmeden önce çalışma koşullarını radikal bir şekilde düzeltmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Kuzey İrlanda'da IRA'nın isyanı ve İngilizlerin yeni işgal ettiği Musul ve Kerkük ile Irak'ın kalan kısmını ciddi bir yerli muhalefete rağmen elde tutma çabaları bir ekonomik depresyon zamanında kalan mali imkanları da eritmişti. İngiliz halkı yeni bir maceraya karşı olmasına rağmen, Lloyd George, Türkiye'nin Yunanlılar tarafından işgal edilmesine destek verilmesine en güçlü şekilde muhalefet eden Hindistan Dışişleri Bakanı Edwin Montagu'yu ve daha sonra Kuzey İrlanda'yı temsil etmek üzere Parlamento Üyesi olarak seçilmiş olan ve bu seçimden kısa bir süre sonra IRA'nın İrlandalı milliyetçileri tarafından

düzenlenen suikasta kurban giden İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson gibi bakanları kabineden başarılı bir şekilde temizlemiştir.

Ayrıca, bu bakanların uzaklaştırılmasından daha önemli olarak, Lloyd George, Türklerin İzmir'e girmesinden önce Yunan politikasına güçlü eleştiriler getiren Winston Churchill'in desteğini almıştı. Artık Koloniler Bakanı olarak yeni bir pozisyona gelmiş olan Churchill, Irak ve Filistin'de İngiliz yönetimini devam ettirmekten doğrudan sorumluydu ve Türklerin başarısından aşırı derecede korkmuştu. Eğer ipin ucunu bir kaçırsa idi oradaki insanlar kadar Hindistan'daki insanlar da İngiliz hakimiyetine karşı isyan edecekti. Bunun da ötesinde, Mustafa Kemal'in, İstanbul'u boşaltmaları yönündeki çağrısına İngilizlerin tepki vermekte başarısız olması üzerine, Türk Millî Ordusu, işgal ordusunu arkadan kuşatmak için Gelibolu yarımadası üzerinden geçerek İstanbul'a ve Trakya'nın içlerine doğru yürümenin ilk aşaması olarak İzmir'den hareket ederek Çanakkale'ye ve Boğazlara doğru ilerledi. Hayal gücü yüksek ama çok çabuk tahrik olan Churchill'i tahrik ya da teşvik eden bir şey varsa o da Çanakkale boğazını etkileyecek herhangi bir hareketti. Çünkü savaşın başında Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşın dışında bırakmak için Gelibolu ile Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek üzere göndermiş olduğu orduların, şimdi bu yöne doğru askerlerini süren aynı kişi, yani Mustafa Kemal tarafından ağır ve yıkıcı bir yenilgiye uğratılmaları neticesinde hayatında görmediği bir aşağılanma ve itibar kaybına maruz kalmıştı. Bu yüzden Churchill, Lloyd George'un Yunan politikasını yeniden

canlandırmasına karşı yaptığı muhalefeti bırakarak, Türk ordusunun Boğazlara ulaşmadan ve İstanbul'u ele geçirmeden önce durdurulmasında ısrar eden Başbakan ile aynı noktaya gelmiştir. Şimdi Türkler bölgede önemli bir askeri üstünlüğe sahip olduklarından, İngilizlerin İstanbul'daki komutanı General Charles Tim Harrington, adamlarını Türk ordusu tarafından yok edilme tehlikesi içine sokacak herhangi bir adım atma konusunda müterredit idi. Buna rağmen, Churchill ve Lloyd George, Türklerin asla Boğazların kontrolünü ele geçirmemesi ya da İstanbul'u işgal etmemesi için Trakya'daki hakimiyetlerini devam ettirmeleri için Yunanlılara yardım etmek üzere, tamamen yeni bir sefer başlatmak doğrultusunda ihtiyaç duydukları halk desteğini sağlayacak olan açık bir çatışmaya yol açabilecek bir adım atılması konusunda kabineyi ikna etmeyi başardılar. Böylece, Harrington'a Boğazların ve Marmara Denizi'nin her iki yakasında, Ege'ye giriş bölgesinden Çanakkale Boğazı'na ve buradan da daha kuzeye, Karadeniz'in Boğaziçi'yle birleştiği yere kadar uzanan bölgede sözde bir "tarafsız bölge" yaratılarak Çanakkale'den Gelibolu'ya geçiş yapacak Türkleri durdurma emri verildi. Harrington başka bir seçim yapma hakkı yoktu ve 11 ve 12 Eylül 1922 gecesi bu emri uygulamaya soktu. Bir taraftan İngiliz kabinesinin yanı sıra üslerine bir dizi uyarı göndererek, Türklerin kendilerinin yeni mevzilerine saldırması durumunda onları yenebilecek gerekli insan gücünden tamamen yoksun olduklarını bildirirken, aynı zamanda da Mustafa Kemal ve onun mahallî kumandanlarını uyararak, Türklerin "tarafsız bölge"ye girmeye teşebbüs etmeleri durumunda bu girişime

direnecekleri konusunda uyarıda bulundu.

Ancak Mustafa Kemal bu uyarıları hiç dikkate almadı. Bu uyarılara cevabı, ne Mondros Mütarekesi'nde ne da başka bir belgede "tarafsız bölge" olarak tanımlanan herhangi bir bölgenin olmadığını belirtmek oldu.

Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan ile birleştirilmesine karar verilen Doğu Trakya'da homojen bir Yunan bölgesi yaratmak için uygulamaya konulan yeni Yunan katliamlarından Doğu Trakya'daki Türk nüfusunu kurtarmak üzere Türk askerleri Çanakkale'ye girecek ve buradan da Avrupa'ya geçecekti. Ancak, o an için, hem Mustafa Kemal, hem de Harrington krizin barışçıl yollardan çözülmesi umuduyla bir müddet hareketten geri durdular. Lloyd George ve Churchill'in gözü dönmüştü. Savaş alanındaki askeri komutanlarının ihtiyatı yüzünden İngiltere'yi Yunanistan'a kitlesel yardım göndermeye zorlayacağını ümit ettikleri kıvılcım bir türlü ateşlenmedi. Churchill Kanada, Avusturalya, Güney Afrika ve Yeni Zelanda'ya acil mesajlar göndererek, "Türklerin Avrupa'yı işgal etme tehdidi" nedeniyle ve sanki Osmanlılar ve Türkler yüzyıllar boyunca Boğazlardan serbest geçişi güvence altına almamışlar gibi, dolambaçlı bir yoldan "Boğazların Güvenliği"nin güvenceye alınması ve bunun böyle sürdürülmesi için bu devletlerin askeri desteklerini istemekteydi. Ancak, koloniler yemi yutmadılar ve İngiliz İmparatorluğu bir yana, İngiltere'nin çıkarları için bile zorlama bir yorum olan bu tehlikeye karşı destek amacıyla harekete geçmeyi reddettiler.

Churchill'in felaketle sonuçlanan Gelibolu seferinde Avustralya ve Yeni Zelanda tarafından gönderilen insanların feda edilmesinden dolayı özellikle İngiltere'nin halihazırda suçlanıyor olması da bu ülkelerin söz konusu tavrında etkili olmuştur. İngiliz liderleri için daha da aşağılayıcı olanı, Harrington'un "tarafsız bölge"yi idame ettirebilmek için en azından sembolik bir güç göndermeleri konusunda yaptığı başvuruya kısa bir süre için olumlu cevap veren İstanbul'da üslenmiş Fransız ve İtalyan işgal güçleri, esas olarak kendi bilgileri dışında yürütülen, hazırlanmasında ya da komutasında yer almamış oldukları bu girişimden adamlarını geri çektiler. Bu ülkeler Türk milliyetçileri ile barış yapmaktaydılar ve başarı şansı olmayan bir Yunan seferine yardım etmelerini isteyen İngiltere tarafından yeniden çatışmanın içine çekilmeye niyetleri yoktu.

Yine Lloyd George ve Churchill yeni bir savaşı tahrik etmek için bir kıvılcım yaratmayı denediler. 21 Eylül günü, İngiliz donanmasının birlikleri Ege'den Çanakkale Boğazı'na doğru hareket etti ve Çanakkale'ye ulaşacak ya da Gelibolu Boğazı'nı geçmeye teşebbüs edecek herhangi bir Türk ordusuna ateş açacağı tehdidinde bulundu. Bu noktada, Fransız Devlet Başkanı Poincare, savaştan kaçınmak için krizin çözümüne yönelik arabuluculuk yapmak üzere Franklin-Bouillon ve İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ni gönderdi. Mustafa Kemal, şayet İngilizler "tarafsız bölge"den askerlerini çekerse, ordularını Çanakkale Boğazı'ndan uzak tutacağı konusunda ve mütareke hazırlamak için bir konferans düzenlenmesi konusunda anlaştı.

30 Eylül'de, İngiliz Kabinesi Harrington'a, Mustafa Kemal'in uzun zamandır arayış içinde olduğu ve savaşın kıvılcımı neticede çıktığında daha ileri hareket edeceği varsayımıyla, teklifi reddetmesi ve kararlı bir şekilde tavır koyması talimatı verdi. Ancak, Harrington bu emri görmezden gelmeyi tercih ederek Mustafa Kemal'in önerisini kabul etti. Savaştan kaçınmak ve bir mütareke düzenlemek için "tarafsız bölge"deki adamlarını çekti ve Türk temsilcileriyle Marmara Denizi kıyısındaki Bursa'ya bağlı bir liman olan ve aslında da sözde "tarafsız bölge"nin bir parçası durumunda olan Mudanya'da buluşmayı kabul etti. Churchill ve Lloyd George küplere binmişti. Yapılmasını çok istedikleri savaş, savaşın anlamının ne olduğunu bilen ve gerekli görmedikleri bir savaşta adamlarını daha fazla kurban vermek istemeyen her iki taraftaki ihtiyatlı askeri kişilikler tarafından engellenmişti.

Mudanya Mütarekesi

Mütareke görüşmeleri 3 Ekim 1922 günü başladı ve gece boyunca devam etti. Dört yıl önce yapılan Mondros Mütarekesi'nin aksine, tarafların konumu tamamen değişmişti. Türkiye galip, İngiltere mağluptu. Hem konferansın yerini belirleyen, hem konferansa başkanlık eden ve hem de gündemin ne olacağını ve bu gündemin nasıl tartışılacağını belirleyen bir Türk Komutanıydı, yani İsmet (İnönü) idi. Anadolu'da barış halihazırda Büyük Taarruzun sonuçları tarafından belirlenmiş olduğundan ve Yunan ordusu da kaçmak zorunda kaldığından, konferans sadece, İngilizlerin dolambaçlı bir şekilde "tarafsız bölge" olarak isimlendirdikleri

yerler ile üç yıl önce Yunanlılar tarafından işgal edilen ve hala onların sert işgali altında bulunan Trakya'yı da kapsayacak şekilde, Türk topraklarının hala yabancı askerlerin işgali altında bulunan kısımları üzerindeki çatışmaları sona erdirmek üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle, İsmet Bey'e bu bölgelerin temsilcileri de eşlik etmişti. Bunlar savaş boyunca İstanbul'da milliyetçileri temsil etmiş olan Kızılay Başkanı Hamid (Hasan) bey, Yunan ordusunun Trakya'daki Türklere nasıl eziyet ettiği konusunda önemli bilgilere sahip olan ve bu bilgileri müzakerelere taşıyan İstanbul Polis Müdürü Esad Bey, Yunanlılara karşı gerilla savaşı vermiş olan ve çoğunlukla da Bulgaristan'daki üslerden olan ve Trakya Paşaeli Cemiyeti adı altında faaliyet gösteren Trakya'nın Türk milliyetçi teşkilâtının delegesi olan Şakir'dir(Kesebir)

Müttefikler ise mevcut Yüksek Komiserler ve askeri şefler tarafından temsil edilmekteydi: İngiltere'yi Harrington, İtalya'yı Mombelli, Fransa'yı General Charpy temsil ederken, Yunanistan'ı Anadolu hezimetinden sağ olarak kurtulan iki komutan temsil etmiştir. Bu komutanlar pek çok Türk kasabasını yaktığını kendisi söyleyen Alezander Mazarakis ve Albay Sarianis'dir. İngilizlerin müzakerelere temel olarak Sevr Antlaşması'nın alınması konusundaki ısrarları, başarılı bir Türk girişimi ile bertaraf edilmiş ve müzakerelere temel olarak Misak-ı Milli ikame edilmiştir. Bu anlaşmaya göre, Türklerin çoğu Doğu Trakya'da yoğunlaşmış olduğu için Trakya Türkiye'ye iade edilecekti. Kavala ve Dedeoğlu limanları da dahil olmak üzere Türklerin Yunan yönetimi altında nispeten küçük bir azınlık halinde

yaşadıkları batı bölümlerine nazaran Doğu Trakya'da önemli miktarda bir Türk nüfusu bulunmaktaydı.

Neticede, Mudanya'daki müzakereler İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya ile sınırlıydı. Antant temsilcileri çok hızlı bir şekilde ilk ikisini boşaltma konusunda anlaşmaya yanaşırken, Türklerin bunun mütareke anlaşmasının bir parçası olarak elde edilmesi konusundaki ısrarları nihai olarak bir uzlaşmanın konusuydu ve söz konusu mütarekenin imzalanmasından hemen sonra bu bölgeler Türk yönetimi altına girecek olmasına rağmen, müteakip barış müzakereleri sonuçlanıp bir barış anlaşması imzalanıncaya kadar müttefik işgali altında kalacaktı. Türk yöneticiler, aldıkları kararları uygulayabilmek için yeterli sayıda Türk askeri ile birlikte Osmanlıların eski başkenti Edirne'yi alma hakkına sahip olacaktı, ancak gerçek polis gücü işgal güçlerinin elinde kalacaktı. Ancak Doğu Trakya'nın geriye kalan kısımları ile alakalı daha fazla sorun vardı. Diğer delegelerden çok gecikmeli olarak Mudanya'ya ulaştıklarında, Yunan temsilciler, Yunan ordusunun boşalttığı bölgelerde yerlerini İttifak askerlerine bırakmakta ısrar etmekteydiler. Bu askerler nihai olarak bu bölgeyi Türk ordularına teslim edecekti, ama böylelikle Yunan ordusu Yunan topraklarını doğrudan Türklere vermiş olmanın yaratacağı aşağılanma duygusunun vereceği acıyı yaşamak zorunda kalmayacaktı. Ayrıca, Yunan delegelere göre, Türk askerleri çok yavaş bir şekilde bölgeye intikal etmeliydi ki, Yunan nüfusunun katliamına yönelik kaçınılmaz bir Türk arzusunun kurbanı olmadan önce aileleri ve mülkleriyle birlikte Batı Trakya'nın güvenli iklimine gidebilsinlerdi.

Doğu Trakya'nın Türk sakinlerinin çoğu Yunan sivillerinin katliamlarından ve tecavüzlerinden korkarak, ordularının derhal Yunan işgal kuvvetlerinden bölgeyi alması gerektiğinde ısrar etmekteydi. Aslında, Trakya'nın bu parçasını nefret ettikleri düşmanları lehine kaybettiklerini öğrenir öğrenmez intikam saldırıları hemen başlamıştı.

Bir sonuca ulaşmanın güçlüğüne ek olarak, Yunanlıların bütün bir Mudanya konferansı arzusu başarısızlığa uğradı. İngiltere ve Fransa'nın yeniden destek ve yardımını başlatacağı umudunda olan Yunanistan, Türk taleplerine teslim olmadan daha önce kaybetmiş olduklarının çoğunu geri aldı. Harrington'un, tıpkı Mondros'ta olduğu gibi, Türk heyetinin bir şekilde yenilgiye uğramış ve müttefik imtiyazları için yalvaran taraf olarak konumlandırılmasında ısrar eden Churchill, Lloyd George ve Curzon bir kez daha müzakereleri sabote etme teşebbüsünde bulundu. Mustafa Kemal'i İngiliz ordularına karşı bir saldırı için daha da fazla tahrik eden diğer bir sebep de tarafsız bölgede bulunmaktaydı. İngiliz heyetine bir talimat gönderilerek, Türkler "tarafsız bölge"nin hemen dışında Boğazların Anadolu kıyısındaki kendi durumunu terk etmedikçe Yunan ordusuna Batı Trakya'dan çekilme talimatı vermeme konusunda ısrarcı olmaları istendi. Bunun yanında, nihai barış antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul ve Batı Trakya'da herhangi bir Türk idaresi kurulmasına müsaade edilmemesi istendi. Son olarak da, Harrington ne söz vermiş olursa olsun, Türkleri Sevr Antlaşması'nı kabule zorlamak için İstanbul'da ve "tarafsız bölge"de

mevzilerinde bulunan İngiliz ordularını büyük ölçüde güçlendirmeye başlayacaktı. Aslında, Mütareke Konferansı bir başlangıç olmasına rağmen, Zaharof ve Venizelos'un, şayet Mudanya müzakereleri başarısızlıkla sonuçlanacak olursa, İngilizlerin Yunanlılara askeri ve mali yardım başlatmasını sağlamak için Lloyd George ve Curzon ile Londra'da görüştükleri kaydedilmektedir.

Neticede, Yunanlıların kendi yönetimlerini yeniden kurmak üzere müttefikleri ikna etmede kullanabileceği, ya da en azından bölgede bir uluslararası kontrol kurulması, hatta Yunanlıların kendilerinin bir saldırı başlatmasına imkan verecek herhangi bir çatışma olasılığından kaçınmak için, İsmet Bey, Batı Trakya'daki Yunan ordusunun müttefik kuvvetlere teslim olmasına müsaade etme mantığını kabul etti. Ancak, bölgenin önce müttefiklere, daha sonra da Türk güçlerine devri Yunanlıların istedikleri kadar geciktirilmeyecekti. Sadece birkaç gün içinde bu el değiştirme gerçekleştirildi. Böylece Yunan gururu incitilmeksizin Batı Trakya'daki Türk nüfusu da korunmuş olacaktı. Bu noktada şu da eklenmelidir ki, sadece müzakerelerin bir kısmı değil, Batı Bulgaristan'daki Trakya Paşaeli Cemiyeti tarafından kurulmuş olan Türk gerilla güçlerinin, Ege'ye ve Akdeniz'e doğrudan bir ulaşım sağlamak için hâlâ Dedeoğlu'nun kontrolünü ele geçirmeyi umut eden Bulgar hükümeti ile tam bir işbirliği içinde eş zamanlı olarak bölgeye ulaşması kendini koruma yönündeki Türk kararlılığının esas parçasını teşkil etmektedir. Bir önceki yıl boyunca Yunanlılara karşı gerilla saldırıları yapmış olan Fuad (Balkan) Bey tarafından yönetilen bu Türk

güçleri, müttefik ordularının bölgeye ulaşmasından önce sadece Batı Trakya'daki Türk sakinlerini başarılı bir şekilde korumakla kalmayıp, aynı zamanda da Yunan köyleri kadar, Meriç nehri ve Batı Trakya'nın ötesine doğru kaçmakta olan Yunan mültecilerin oluşturduğu konvoylara da saldırmak suretiyle Yunan nüfusunun bölgeden ayrılmasını hızlandırmıştır.

Ancak, Doğu Trakya'da Yunan yönetiminin Türk yönetimi ile değiştirilmesi ve çok daha çatışmacı müzakerelerin konusu olan sınırların tespiti açısından yapılacak düzenleme çok zordu. Yunan heyeti, Batı ve Doğu Trakya arasındaki sınırın Meriç nehrinin doğu yakası üzerinden geçmesinde ısrar etmekteydi. Böylece bir taraftan ırmağın kendisi ve Rumeli demiryolu sisteminin ana kavşağı durumunda olan Karaağaç da Yunan mülkiyetinde bırakılmış olurken, demiryolunun tamamı da Yunan kontrolüne geçmiş olacaktı. İsmet (İnönü) ise sınırın Meriç nehrinin batı kıyısından geçmesinde ısrar etmekteydi. Böylece nehir tamamen Türk kontrolüne geçmiş olacak ve Karaağaç da Türk topraklarına dahil edilmiş olacaktı. Bu, sadece demiryolları üzerinde kontrol sağlamak amacı gütmemekteydi. Çünkü burası büyük bir şehir olan Edirne'nin sınırları içindeydi ve eğer Karaağaç'ın kontrolü Yunanlılara verilecek olursa bölge sürekli bir Yunan tacizinin hedefi haline gelecekti.

Mazarakis, nihayet konferansa ulaştığında, yokluğunda ulaşılmış olan bütün uzlaşmaları iptal etti. Müzakereleri 7 Ekim'e kadar erteledi. Mustafa Kemal ise, Çanakkale'deki "tarafsız bölge"ye karşı bir Türk saldırısını durdurmak üzere yürürlüğe koyduğu

talimatları geçersiz kıldı. Burada Çanakkale Boğazı'ndan sonra Gelibolu ve Trakya'yı geçmek amaçlandığı için Harrington'u Yunanlılara karşı Türklerin durumunu desteklemeye karar vermeye zorlamaktaydı. Böylece müzakerelerin başarılı bir sonuca ulaşması sağlanmış olacak ve başka türlü kaçınılmaz olan çatışmadan kaçınılmış olacaktı. Yunan hükümeti, Yunanlıların Anadolu'da yaşamakta olduğu kayıpları durdurabilmek için müttefiklerin savaşa girişmemiş olmasından büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Bundan dolayı, Mazarakis konvensiyonu imzalamayı reddetti ve Mudanya'yı akim bıraktı. Ancak, neticede Yunan hükümeti büyük bir isteksizlikle üç gün içinde, yani 14 Ekim 1922'de imzaları atıverdi.

Refet Bele İstanbul'da

Türklerin şehri teslim alması. Refet (Bele)'nin 104 milliyetçi jandarmanın başında, 19 Ekim 1922 Cuma günü, Yunanlıların denize dökülmesinden bu yana şehre resmen ulaşan muazfer Türk milliyetçilerinin ilk temsilcisi olarak İstanbul'a varması, yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan bu eski şehirde o güne kadar görülmedik bir coşkuya ve kitle kutlamalarına sahne oldu. İstanbul halkına göre, Refet Bele sadece milliyetçilerin muazfer ordusunun bir temsilcisi olmayıp, aynı zamanda bütün alışkanlıklardan, geleneklerden ve çürümüş Osmanlı geçmişinden kendini kurtarmış olan Anadolu'da gelişen yeni bir yaşam tarzının da sembolüydü. Ankara hükümetinin bir temsilcisi olarak Refet Paşa'nın duygusal bir şekilde karşılanması iki gün daha sürdü. 20 Ekim Cuma

günü, öğleden biraz sonra, jandarmaların eşliğinde, kalabalıkların bütün gece boyunca ve sabahtan itibaren sabırsızlıkla beklediği Eski İstanbul'un Sirkeci iskelesine çıktı. Burada da yine kalabalıkların alkışlarıyla, gemilerin sirenleriyle ve bando takımlarının marşları eşliğinde karşılandı. İstanbul'un en yaşlı sakini olan Zaro Ağa, onun onuruna bir koyun kurban etti. İstanbul Belediye Başkanı Ziya Bey, Türk topraklarını işgal etmiş olan yabancıları söküp attıkları için milliyetçileri öven bir konuşma yaptı. Refet Paşa jandarmaları ile birlikte konfeti ve çiçek bulutları içinde Cuma namazının kılınacağı Ayasofya Camii'ne kadar ilerledi, burada da pek çok koyun kurban edildi. Namazdan sonra Refet Bey meşhur minbere çıkarak bu büyük camide bulunan yüzlerce insana "Bu zafer hakimiyet-i milliyye, kuvva-yı milliyye, millî iktidara ve yüce Allah'a olan inançtan doğmuştur! Burası Müslümandır ve ilelebet Müslüman kalacaktır!" şeklinde hitap etti.

21 Ekim Cumartesi günü, Refet Bey savaş boyunca milliyetçi duyguların ve hareketlerin odağı olan İstanbul Üniversitesi'ni ziyaret etti. O burada da coşkun bir kalabalık tarafından karşılandı ve burada ilk kez yeni Türk milli marşı olan, şair Mehmet Akif (Ersoy) tarafından kaleme alınmış olan ve 1 Mart 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi tarafından resmen kabul edilen İstiklal Marşı da geniş kalabalıklar arasında okundu. Bu sırada Üniversite rektörü Besim Ömer (İrdelp) Paşa, üniversite öğrencilerinden Şevket Süreyya (Aydemir) ve Müderris Muslihiddin Adil (Taylan) Bey milliyetçi hareketi ve milliyetçi hareketin liderlerini öven coşkun konuşmalar yaptılar.

Refet Paşa buradaki meclise işgalcilere karşı verilen mücadelede Mustafa Kemal ve Türk milliyetçilerine yardım edip destek verenleri görmek ve onların hepsi ile tanışmak için ne kadar yol kat ettiğini anlattı. Milletin bir daha asla 1908 Anayasası'na geri dönmeyeceğini söylemek suretiyle ve Sultan'ın egemenliğinin milleti bir felakete sürüklediğini ve zaferi onlar kazandığı için egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması gerektiğini ifade ederek neredeyse milliyetçilerin bir Cumhuriyet kurmayı planladıklarını ilan edecekti. Böyle bir hareket halihazırda bir planlama aşamasındaydı ve bunu da sadece iki ay sonra Meclisin yurtdışındaki temsilcilerine sessizce bir talimat göndererek, temsil ettikleri devlete Türkiye Cumhuriyeti diye atıfta bulunmaları istendi.

Buna rağmen bu karar aynı yılın Ekim ayına kadar resmen yürürlüğe girmeyecek ve kamuoyuna açıklanmayacaktı. Bir sonraki hafta, Refet basın toplantıları düzenledi, okulları ziyaret etti, Trakya'dan Türk mültecilerle görüştü ve Trakya'da iktidar değişikliğini düzenli bir şekilde yapabilmek için Sultan'ın temsilcileri ve Müttefik generalleriyle birkaç konferans yaptı, bütün bunlar yaparken de hep coşkun bir kutlamanın odağını teşkil etti. Müttefik işgali devam etmekte olsa bile, halk sadece muzaffer Türk milliyetçilerini alkışlamakla kalmıyor aynı zamanda baskıcı müttefik işgalinin kısa bir süre içinde son bulacağını bilinci içerisinde hareket ediyordu.

Mudanya Mütarekesi, özellikle ciddi bir askeri harekate girişmeden Doğu Trakya'nın yeniden kazanılması ve bütün Anadolu'nun ve bağımsız Türk milleti tarafından yeniden ele

geçirildiğinin açık bir şekilde göstermesiyle, Kemalistler için çok büyük bir diplomatik başarı teşkil etmektedir. Müttefikler Türklere önemli bazı tavizler vermeye, Misak-ı Milli'de tanımlandığı haliyle Türklerin tam birliğini ve egemenliğini kabule zorlanmaktadırlar. Ankara hükümetinin şimdi kendisine olan güveni çok daha artmıştı ve savaşı 15 Ekim 1922 tarihinde halihazırda bitmiş olarak kabul etmekteydiler. Hükümet, Sakarya Savaşı'ndan hemen önce konmuş olan savaş dönemi ağır vergileri ve kısıtlamalarını gevşetmeye başlamış ve ordusundaki seferberlik uygulamasına son vermiştir. En çok kaybedenler Yunanlılardı. Başka bir halkın topraklarını işgal etme arzuları geri tepmiş, binlerce çaresiz Yunan köylüsü Anadolu ve Doğu Trakya'daki evlerini barklarını terk ederek, çoğunun hiçbir zaman görmek istemediği ve yine çoğunun görülmek istenmediği anavatanlarına göç etmek zorunda kalmışlardı. Kendilerinde Türklerin anavatanını alarak başkalarına verme hakkını gören ve savaştaki galibiyetleri neticesinde Osmanlı İmparatorluğu sırasında kazandıkları her şeyi teslim etmeye zorlanan, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın bütün büyük güçleri de kaybedenler arasındadır. 19 Ekim 1922 tarihinde Muhafazakar Parti Lloyd George'un koalisyonunu bırakma konusunda oylama yaptı. Aynı gün Lloyd George, Başbakanlıktan istifasını Krala sundu ve siyasi kariyerine son verdi. Böylece, İngiltere ile Türkiye arasında yeni bir savaş başlatmak için elinden geleni yapan, taassubu ve kör edici emelleri yüzünden binlerce insanın ölümüne yol açmış bir kişi olarak tarihe geçti. Bonar Law tarafından başkanlık edilen yeni bir muhafazakar hükümet

kuruldu ve bu hükümette de Curzon Dışişleri Bakanı olarak kaldı. Curzon'un şimdiki görevi parçaları bir araya getirerek krizi nihai sonucuna ulaştırmak ve iki ülke arasında mantığın gerektirdiği iyi ilişkiler tesis etmektir.

Lozan Konferansı ve Antlaşması, Saltanatın ve Halifeliğin Kaldırılması;

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulması

Dram sona ermekteydi. Geriye sadece, ölü doğmuş olan Sevr Antlaşması'nın yerini Orta Doğu'da gerçek barışı sağlayacak bir belgenin almasına yönelik adımın atılması kalmıştı. Ancak, dört yıl boyunca devam eden olayları takip edebilecek garip olaylar çok fazla şaşırtıcı olmamalıdır. Türkiye bütün bunlardan muzaffer olarak çıkmıştır. Büyük güçlerin ve onların koruması altındaki unsurların birleşik kuvvetlerinin Türk topraklarını kendileri arasında paylaşma ve Türkleri yabancıların yönetimi altına sokma gibi gayretleri mağlup edilmiştir. En ısrarcı düşmanlarının bütün hoşnutsuzluklarına rağmen mütarekenin aşağı yukarı bütün şartları Türk milliyetçileri tarafından dikte edilmiştir. Ancak, gerektiği gibi takip eden bir barış konferansı düzenlendiğinde, burada en çok kaybedenlerin başında Türkler değil, İngiltere gelmiştir.

Mudanya Konferansı'nın başarılı bir sonuca ulaşmış olmasına rağmen, Mustafa Kemal ve İsmet Bey yapılacak olan konferansın kendi şehirlerinden birinde, mesela İstanbul'da, ya da eğer bu İtilâf Devletleri için çok aşağılayıcı bulunursa en azından İzmir'de yapılmasında ısrar ediyorlardı. Öte yandan, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'a göre, bu toplantı için bir Avrupa şehri, belki Londra ya da Paris ve şayet tarafsız bir yer

tercih edilmekte idiyse, o zaman pek çok konferansın yapıldığı İsviçre'nin Cenevre şehri veya son olarak Lozan tercih edilmeliydi. Curzon'un bir İsviçre şehri seçmesi pratik sebeplere dayanmaktaydı. Burası kendisinin Londra'daki ofisine sadece bir günlük tren yolculuğu mesafesinde idi. Hiçbir zorlukla karşılaşmadan Londra'ya gidip gelebilirdi. Çözülmesi gereken daha pek çok diğer dış ilişkiler sorunu vardı ve o her zaman bunların hepsinin üstünde olmaya kararlıydı. Aynı düşüncelerin Türk heyetini kendi ofislerinden dört ya da beş günlük bir uzaklıkta bıraktığının bir önemi yoktu. Bu tür rahatsızlıklar, şayet Türkler kabul ediyorsa, başka kimin umurunda olabilirdi ki. Neticede, Curzon defalarca değişik Türk liderlerine atfettiği gibi bazı "Türk haydut"larına değil, Majesteleri Krala hizmet etmekteydi. Curzon'un bu şehirlerdeki ısrarını etkileyen daha pratik bir başka unsur da, Lozan'da İngiliz istihbaratının kurmuş olduğu tesisler sayesinde Curzon'un İsmet Bey ile Mustafa Kemal arasında gönderilen Türk telgraflarının hepsini ele geçirme ve okuma şansı olmasıydı ve sayesinde Türkiye'de böyle bir şansı yoktu.

İkinci olarak, kimler davet edilecekti? Curzon hâlâ, başarılı olduğundan şüphe duyulmayan diplomatik yeteneklerini kullanmak suretiyle yenilgiden bir zafer yaratmayı umut etmekteydi. Sevr Antlaşması'nı müzakere ederek imzalamış olan Padişah hükümeti idi. Başarısız olan anlaşmanın yeni müzakerelere bir baz olarak alınması konusundaki ısrarlarını sürdürebilmek için, kazandığı zaferlerden sonra bile Türklerin anlaşmayı geçersiz saymaları için, yine aynı hükümetin Türkleri temsil etmesi

gerekmekteymiş. Eğer ki İstanbul hükümeti kendileri ile birlikte Ankara'dan da temsilciler getirmeyi tercih edecek olursa ya da Ankara kendi heyetini göndermeyi tercih ederse Curzon'un dediğine gelinmiş olurdu. Neticede, müzakereler Sevr Antlaşması temelinde ve bu konuda anlaşmaya varmış olan hükümetle olacaktı. Türkiye değil, yine İngiltere ev sahibi oldu ve İngiltere liderliği alırken Curzon, Türk halkının birleşik temsilcileri olarak hem İstanbul hem de Ankara hükümetlerine davetiyeler göndermişti.

Saltanatın Kaldırılması ve Padişahın İstanbul Hükümeti

Ancak Mustafa Kemal bunlardan hiçbirine sahip değildi. O ve çevresindeki siyasi liderler, yabancı işgalciler tarafından yok edilmeye çalışılan Türkleri savunmak için giriştikleri savaşı başarılı bir şekilde kazanmışlar ve böyle bir kaderi kabul etmiş olan İstanbul hükümetine yönelmişlerken, zaferin kazanılan nimetlerini/meyvelerini bu zafere muhalefet etmiş, onları kınamış ve işgalci güçlerle işbirliği yapmış olanlara verme teşebbüsünde bulunulmuştur. İstiklâl Harbi sırasında böyle bir adım asla atılmamış olmasına rağmen, Mustafa Kemal'in destekçilerinin çoğu Sultan'ı ve onun hükümetini yabancı işgalinden kurtarmak için savaştıklarını düşünmelerine rağmen, Mustafa Kemal'in 30 Ekim 1922 gecesi, Garp Cephesi Komutanı İsmet Bey ve Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak ile yapmış olduğu toplantıda aldıkları kararla, ne daha önce ne de bu geceden sonra Büyük Millet Meclisi'nde herhangi bir tartışma konusu yapılmamasına rağmen, bir sonraki gün Büyük Millet Meclisi, İngilizlerin

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da uygulamaya koymuş olduğu sıkıyönetim ile birlikte Saltanatı da kaldırmıştır. Bir adım daha ileri atılarak, bu tarihten sonra Türkiye Devleti'nin tek hükümeti olarak ilan edilmiş olan Büyük Millet Meclisi tarafından yapılan yasama faaliyeti lehine tavır alınarak, İstanbul hükümeti tarafından çıkarılan kanunlar geçersiz sayılmıştır. Son Osmanlı Sadrazamı Tefvik Paşa (Okday) İstanbul'daki son İngiliz Yüksek Komiseri olan Horace Rumbold'a ne yapması gerektiğini sorunca, Rumbold buna karşı "illegal bir hükümetin gayri meşru bir hareketi" olarak reddedilmekten öte bir şey yapılmamasını salık vermiş ve bir baştan ötekine bütün ülkede duyulmuş olan kendisinin ve hükümetinin istifa etmesi yönündeki talepleri görmezden gelmesini tavsiye etmiştir. Ancak, Tefvik (Okday) Paşa durumun vahametini Rumbold'un anladığından çok daha iyi anlamıştı. 4 Kasım günü istifa etti. Hükümeti dağıtıldı. Eski hükümetin bakanlıkları Ankara'daki muadillerinin İstanbul'daki şubeleri olmaktan başka bir şey değillerdi artık. Osmanlı İmparatorluğu son derece ani ve oldukça vahşi ve ağıt yakılmayan bir sonla noktalandı. Tuhaf bir şekilde, Büyük Millet Meclisi Saltanat ile Halifeliği ayırdığı için, Sultan VI. Mehmet Vahdettin tahtta kalmış ve sadece bu noktada hâlâ bir Müslüman devleti olduğunu ilan etmiş olan Türkiye'de değil, tüm dünyadaki bütün Müslümanların manevi lideri olarak halife unvanını taşımaya devam etmiştir.

Ancak Halife Vahdettin son derece kızgındı. Bundan birkaç ay öncesinden itibaren Harrington'a bir çok kez başvurarak kendisinin ve ailesinin korunmasını istemiş, Türk milliyetçilerinin orduları İstanbul'u teslim alması

durumunda gerekirse ailesinin İstanbul'dan Avrupa'daki bir güvenli yere taşınmasını talep etmiştir. İngilizler başlangıçta bu fikri reddetmelerine rağmen, nihayet Çanak krizi sırasında, Harrington böyle bir adım atma konusunda fikir birliğine varmıştır. Ancak o an için Halife Vahdettin görevi başındaydı ve her Cuma Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarak İstanbul'un Selâtin camilerinden birinde namaz kılmaktaydı. Bu merasim, bu tür sebepler dışında sarayından çıkmayan Sultan II. Abdulhamit yönetiminden kalma bir görev haline gelmişti. Ancak, Refet (Bele)'nin İstanbul'a ulaşmasından kısa bir süre sonra, yani 10 Eylül'de, Dahiliye Nâzırı ve daha sonra da Peyam gazetesinin baş yazarı olarak Mustafa Kemal'i ve bütün Türk millî hareketini eleştiren en sert yazıları yazmış olan Ali Kemal evinden zorla alınarak, İzmir valisi Nurettin Paşa'nın adamları tarafından öldürülmüştür. 22 Eylül'de ise Vahdettin'in kukla Sadrazamı Damat Ferit Paşa sadece bir gece önce Paris'ten dönüş yapmış olmasına rağmen, adeta olacakların bir habercisi olarak, aniden bütün ailesi ile birlikte İstanbul'u terk etmiştir. Son olarak, 16/17 Kasım gecesi, Vahdettin zamanın geldiğine karar verdi. Harrington İngiliz askerlerinden oluşan bir küçük birlik eşliğinde, dört yıl sonra sürgünde öleceği Malta'ya gitmek üzere, bütün ailesi ve hizmetçileri ile birlikte beklemekte olan bir İngiliz gemisine binmiştir. Büyük Millet Meclisi Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılışını olumlu bir gelişme olarak karşılamıştır. Halifeliğin Vahdettin tarafından terk edilmesi ile boşaldığı ilan edilmiştir. 20 Ekim günü ise yerine, son derece mümtaz bir ressam olan ve pek çok kez Türk mukavemetine yönelik desteğini açıklamış

olan Veliâht II. Abdülmecid seçilmiştir.

Aslında bu, Allah'ın temsilcisi olduğu varsayılan bir kişinin din dışı bir parlamento tarafından seçilmesini içeren ilginç bir vakadır. Ancak, bu düzenleme çok uzun bir süre devam etmedi, çünkü Abdülmecid'in karşı çıkmalarına rağmen, o kısa sürede Ankara'nın laik önlemlerine ve uygulamalarına karşı çıkan pek çok kesimin odaklandığı bir merkez haline gelmiş ve bu durum 3 Mart 1924 tarihinde bir taraftan Halifeliğin ilgasına yol açarken, öte yandan onun Avrupa'ya sürgüne yollanmasına sebep olmuştur.

Lozan Konferansı

Lozan Konferansı'nın tarihi yaklaşınca, Mustafa Kemal Türkiye'yi temsil eden tek hükümet durumundaki Ankara hükümetini kimin teslim etmesi gerektiğine karar verme mecburiyeti ile karşı karşıya kaldı. Diğer heyetler Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden olduğu için kendisi gidemezdi. Mevcut Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) kabiliyetli bir diplomattı. Selefî Bekir Sami (Kunduk) Üçüncü Londra Konferansı'nda yaptığı müzakereler neticesinde Fransa ve İtalya ile yaptığı antlaşmalarda başarısız olurken, O sadece bir İktisat Vekili olmasına rağmen Sovyetlerle Moskova Antlaşması'nı son derece başarılı bir şekilde müzakere etmişti. Son derece kabiliyetli bir kişilik olmasına rağmen, aynı zamanda da başına buyruk birisiydi ve Lozan müzakereleri sırasında Mustafa Kemal'in uzaktan yapacağı dikteleri kabul etmesi zor görünüyordu.

Bu yüzden onun yerine Mustafa Kemal güvendiği asker arkadaşı Miralay İsmet (İnönü)'yü göndermeye karar verdi. Bu kararı duyan Yusuf Kemal derhal istifa edince, bu Mustafa Kemal'in İsmet İnönü'ye diğer delegelere benzer bir konum ve pozisyon sağlamasına vesile oldu. Ancak, önde gelen diplomatlarına şövalyelik unvanı verme şeklindeki İngiliz politikası Curzon'un toplantılara ev sahipliği yapmasına yardımcı oldu.

Aslında Curzon, Lozan'ı konferans yeri olarak seçmek suretiyle başlattığı ve daha sonra hem İstanbul hem de Ankara hükümetlerini davet ederek sürdürdüğü (ki bu olasılık Mustafa Kemal'in İstanbul hükümetine son vermesiyle ortadan kalkmıştı) gayretlerine devam etti. Curzon'un bu çabaları aslında oldukça başarılıydı. İsmet İnönü ve meşhur doktor Rıza Nur, hukuk uzmanı Münir (Erteğin) ve ekonomi danışmanı Celal Bey (Bayar) dahil olmak üzere Türk delegasyonu, 9 Kasım günü büyük bir milliyetçi destekçi grubunun destek ve sevgi gösterileri eşliğinde, Curzon'un konferansın başlaması için öngördüğü tarihte orada olmak üzere, yani üç gün sonra Paris'e varma beklentisi ile İstanbul'da Şark (Orient) Ekspresi'ne bindiler. Türk heyeti yoldayken, Curzon aniden konferansın açılış tarihini, 21 Kasım olacak şekilde, bir hafta erteledi. Görünüşte o ve İngiliz heyetinin diğer üyeleri, sonuçta Başbakan olarak Lloyd George'un görevinden uzaklaştırılması ve yerine daha az savaş taraftarı ve daha az mutaassıp olan Andrew Bonar-Law'ın gelmesi neticesini verecek olan seçimlere katılacaklardı. Bu konuda, halihazırda Paris'te olan Türk temsilcilerine son dakikaya kadar herhangi bir

bilgi verilmemişti. Curzon, seçimlere katılmasının yanı sıra, bu ertelemeyi Fransız ve İtalyan heyetlerini bir araya getirerek konferansın, komisyonların, gündemin ve kararların kontrolünü ellerinde tutmak için daha ileri bir düzenleme yapmaya çalışmıştır. Böylece her ne zaman bir anlaşmazlık baş gösterse bunlar bir blok halinde oy kullanacak ve her seferinde Türkleri mağlup edeceklerdi. Türk heyeti ayın 9'unda Paris'e ulaştığında ve erteleme konusunda kendilerine bilgi verildiğinde, durumdan faydalanmaya gayret etmişler ve Ankara Antlaşması'nı müteakip pek çok kez kendisinin bir dost olduğunu vurgulamış olan Fransız Başbakanı Poincare ile bir görüşme yapmışlardır. Poincare konferans sırasında Fransızların kendilerini destekleyeceğine dair İsmet Bey'e güvence verirken, Curzon ile daha önceden yapmış olduğu düzenlemeler konusuna değinmekten özenle kaçınmıştır.

Konferans, büyük bir törenle nihayet 20 Kasım günü açıldığında, Curzon'un ileri derecede yaptığı hazırlıklar derhal meyvesini vermeye başladı. Bütün konferansın yanı sıra toprak ayarlamalarının kararlaştırılacağı konferansın en önemli alt komisyonunun da başkanı olarak seçildi.

Fransız delege Barrere mali ve ekonomik sorunlar konusunda çalışacak olan önemli bir komisyonun başkanlığına seçildi, İtalyan delege Garroni ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancılar ve azınlıklar konusundaki komisyonun başkanlığına getirildi. İsmet Bey ve arkadaşları ise, kendilerini büyük güçlerin küçük lütufları için yalvaran kişiler olarak gören Curzon'un planladığı gibi herhangi bir

başkanlığa seçilemediler. Curzon planlarını uygulamak üzere harekete geçti. Konferansın açılış oturumunda yaptığı konuşmasında, tekrar tekrar müzakerelere baz olarak Sevr Antlaşması'nın takip edilmesinden bahsetti ve Türklerin istekleriyle uyumlu hale getirmek üzere bunlar üzerinde sadece çok küçük değişiklikler yapılabileceği üzerinde durdu. Türklerin bu antlaşmayı son derece başarılı bir şekilde devre dışı bıraktığı gerçeğini ise tamamen görmezden geldi. Curzon'u müteakip bir konuşma yapan İsmet İnönü, hükümetinin sadece Misak-ı Milli temelinde müzakerelerde bulunma kararlılığını vurgulayınca, bir çok Türk önerisi karşında ne tür bir histeriye kapıldığını gösterir bir şekilde Curzon, zorbalığını adeta ilan etti ve İsmet İnönü'yü normal diplomatik prosedürleri kesmek ve bozmak gerekçesiyle kınadı ve onun zorla başkasının sırasını almayı talep etmeye yaklaştığını söyledi.

Konferansın ilerleyen saatlerinde Curzon ve onun Fransız ve İtalyan meslektaşları Sevr Antlaşması'nın ana noktaları konusunda ısrarlarını sürdürmeye devam ettiler. Buna göre, kapitülasyonlar korunmalıydı; Türkiye'de yaşamakta olan yabancı vatandaşlar ve tebaa ve bunların yanında gayri müslim azınlıklar sadece kanun yolu ile değil yabancı polis hatta askerler marifetiyle korunmalıydı. Millî Kurtuluş Savaşı'nın bir neticesi olarak ortaya çıkmış olan Türk devleti, Osmanlı hükümeti tarafından yüzyıllar boyunca yapılmış olan tüm borçların ödenmesi sorumluluğunu kabul etmeliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önceden birer bölgesi olan diğer ülkeler gibi Yunanistan da, yüzyıllar boyu süren Osmanlı yönetimi sırasında "ülkelerine" verilen zararlar karşılığında

Türkiye'den milyonlarca frank tazminat alma hakkına sahip olmuştur. "Boğazların Serbestisi" sadece uluslararası bir yönetim tarafından güvence altına alınabilirdi ve bu güvence de sadece boğaz sularını kapsamakla kalmayıp başkent İstanbul'un kendisini de kapsamaktaydı.

Bu iddiaya, Türk millî hareketinin başkenti Ankara'ya taşınmasıyla, istemeyerek de olsa kısmen bir destek verilmiş oldu. Türkiye'nin güney kıyılarındaki Ege adaları İtalya ve Yunanistan arasında paylaşılacaktı ve Türkiye Ege denizinin herhangi bir parçası üzerinde herhangi bir hakka sahip olmayacaktı. Türk ordusu, jandarması ve polisinin sayısı, Hristiyanları katletmelerinin önüne geçebilmek amacıyla son derece sınırlı tutulacak ve bütün bunlar büyük bir yabancı ordu ve polis gücünün varlığı ile güvence altına alınacaktı. Daha sonra Hatay olarak adlandırılan İskenderun ve Antakya, Ankara Antlaşması ile Suriye'ye verilmişti, ancak muhtar bir yönetim altında bu bölgenin Türk sakinleri de koruma altına alınmıştı. Buna rağmen daha sonra tamamen Suriye kontrolüne geçmek zorunda bırakılmak istenmekte ve buradaki Türk vatandaşlarının korumasını da Fransız Manda yönetimi üstlenmekteydi. Curzon, bu bölgenin Arap nüfusu ile aralarında büyük etnik ve coğrafik farklılıklar olmasına rağmen özellikle Musul ve Kerkük'ün petrol ve tahıl rezervleriyle birlikte Irak'taki İngiliz Mandası'nın bir parçası olarak bırakılmasında ısrar etmekteydi.

İsmet (İnönü) ve Türk heyetinin diğer üyeleri konumlarını muhafaza etmeyi sürdürerek, Türk bağımsızlığının tanınmasını ve Misak-ı Milli'nin

masuniyetinin/dokunulmazlığının kabul edilmesi gerektiğini savundular. Türk devleti toprakları üzerinde yaşayan yabancılar kadar Türk azınlıklar da, bu tür insanların konferansta temsil edilen diğer ülkelerde sahip oldukları haklar ölçüsünde Türk hukuku ve anayasasının koruması altında olacaktır, ancak yabancı güçlerin varlığı ile Türk egemenliği ihlal edilemez. Kapitülasyonlar kaldırılmalıdır, çünkü yabancıların ve Türkiye'de bunların koruması altında bulunanların Türk hukukunun dışında kalması artık kabul edilemez. Türk devleti, Osmanlı borçlarından sadece kendine payına düşen kısmı ödeyecekti. İmparatorluktan kopan daha pek çok devlet bulunmaktadır ve bu devletlerden her biri kendi payına düşen borcu ödemekle yükümlüdür. Başkalarına empoze edilen sınırlamaların ötesinde Türk ordusunun büyüklüğü konusunda herhangi bir sınırlama getirilemez. Türk ordusu, Yunanistan'dan gelen tehditler gibi tehditlerden devleti korumak için ve yurt içinde bütün vatandaşların güvenliğini sağlayabilmek ve diğer sebeplerden dolayı Türk ordusu olması gereken yerde olmalıdır.

Tartışmalar günlerce devam etti. Bu tür konferanslarda kaçınılmaz olarak tartışmalar hep vardır ve nihayetinde uzlaşmalara varılır. Ancak bu vakada, Curzon, özellikle İsmet ve Rıza Nur'a karşı olmak üzere, Türk heyetine karşı şahsi bir nefret geliştirdi. Türk delegeleri her ne zaman kendi görüşlerinde ısrar etse, Curzon salona hücum etmekte, aynı zamanda gözyaşları içinde, sanki pozisyonunu sürdürmekle görevli delege sadece kendisiymiş ve diğerleri için de bunlar en mantıklı ve adil bakış açılarıymış gibi düşünerek, Türkleri şamata yapmakla suçlamaktaydı. Kaçınılmaz olarak, böyle bir

durumda delegeler için önemli konularda bir uzlaşmaya varmak imkansızdı ve konferans uzayıp gidiyordu. Neticede, 24 Aralık'ta Yunan ordusu, kaynak göstermeden Türk ordusunun Meriç nehrini geçerek bütün Trakya'nın kontrolünü ele geçirmek üzere olduğunu iddia ederek, Batı Trakya'da yeniden organize olarak saldırıya hazır olduğunu tüm dünyaya duyurdu. Bir gün sonra, Mustafa Kemal konferansı bilgilendirmesi talimatıyla İsmet Bey'e şu talimatı verdi; Yunanistan saldırı hazırlığı içindeyken Türkiye artık daha fazla bekleyemez, aslında Türk bağımsızlığını tam olarak tanımak üzere söz konusu konferans bütün tartışma konularında bir sonuca varmazsa Doğu Trakya'daki Türk ordusu hemen taarruza geçecektir.

30 Ocak günü, Curzon kendisinden aşağı gördüğü Türk yetkililer ile fikir teatisinde bulunmayı deneyerek, kendi önerisi olan anlaşma taslağını takdim etti ve İsmet İnönü'ye "ya kabul et ya da terk et" dedi, böylece o konferansı terk edecek ve Türkler sorgusuz sualsiz onun bütün önerilerini kabul etmezse bu konferans sona erecekti. Bu noktada, Curzon'un artan kendi konumunu ön plana çıkarma eğilimi ve önerilerinin kabul edilerek desteklenmesi konusundaki ısrarından rahatsız olan İtalyan ve Fransız delegeler konferansın devam etmesini sağlamak için bir uzlaşma noktası bulmaya gayret ettiler. Hem Curzon, hem de İsmet Bey, bu yüzden, 1923 Şubat'ın ilk haftasında Lozan'ı terk ettiler. Böylece Lozan Konferansı 7 Şubat günü, Yunan hükümetinin sevinç gösterileri arasında son buldu. Yunanlılar konferansın son bulmasına Yunanistan'da yaşayan bütün Türklerin mal varlıklarına el koyarak tepki gösterdiler. Yunanlılar güya bu mallara Osmanlıların

Yunanlılara verdiği zararların kısmen tazmini için el koymaktaydı. David Lloyd George, kendisi ve Londra'daki mali destekçilerinin rüyalarının gerçek olması umuduyla, ki hâlâ başarılabilirdi, konferansın son bulmasına sevindi.

İsmet Bey önce İstanbul'a oradan da Ankara'ya döndü. O iki ay önce ülkeden ayrıldığında muhatap olduğu aynı sıcaklıkla karşılanmadı. Büyük Millet Meclisi'nin hem içinde hem de dışında, Batı Trakya, Musul ve diğer yerlerdeki Türk çıkarlarına cevap vermekte başarısız olduğundan açıkça şikayetçi olan grupların saldırılarına maruz kaldı. Ancak, Hem Mustafa Kemal, hem de İsmet İnönü daha çok geleceğe bakmaktaydı. Bu iki lider kazandıkları Türkiye'nin tamamen bir harabeye döndüğünü ve büyük çoğunluğu Türk topraklarında cereyan eden ve yıllarca süren savaşlar tarafından altyapının tamamen yerle bir olduğunu gördüler. İşgalcileri ülke dışına atan Türk Millî Ordusu çok yorgundu ve Büyük Taarruz için toplanan silahların ve erzakın hemen hemen tamamı kullanılmıştı. İzmir ele geçirilmiş, Çanak Krizi patlak vermiş ve sönmüş, Doğu Trakya ele geçirilmiş olsa bile Türk ordusunun önemli bir kısmı hem mali sebeplerden, hem de orduyu oluşturan kişilerin çiftçiler ve sanayi işçisi olarak yeniden kendi işlerinin başlarına geçmelerini sağlamak üzere dağıtıldı. Türkiye saldırıya geçme yönünde yaptığı tehditleri hayata geçirecek durumda değildi. Aslında kazanmış oldukları her şeyi, şayet Lloyd George ve Churchill'in vaat etmeyi sürdürdüyü İngiliz desteğini bir kez daha alabilirlerse, ordusunu yeniden kuran Yunanlılara verme ihtimali de vardı.

İsmet Bey'in karşılıklı yakınmalarla Ankara'ya dönmesinin hemen akabinde, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi açıldı. Buradaki konuşmalar yeni Türkiye'nin ekonomisinin bütün boyutlarıyla yeniden inşası üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Ancak bunlardan hiçbirisi İstiklâl Harbi bir neticeye vurdurulamadan ve dış dünya ile normal ekonomik ve siyasi ilişkiler içine girilmeden gerçekleştirilemezdi. Kıştan bahara geçilirken, Ankara hükümeti yeniden inşa ve yabancı sermayenin yatırımları için teşvike başladı, ancak bu teşvikler hiçbir şekilde kapitülasyonların geçmişte olduğu tarzda millî egemenliğe hiçbir sınırlama getirmemesine azami özen gösterilmekteydi. Lozan'da Türklerle müzakerelerde bulunan güçlerden hiçbirisi müzakereleri devam eden Osmanlı borçları ve diğer mülahazalar bir çözüme ulaşmadıkça bu tür yatırımlara müsaade etmeye istekli değildi. Bundan dolayı Türkiye'deki temsilcileri kendileri, işleri ve kârlarına yeterli bir koruma sağlamak zorunda kalacaklardı. Misyonerlik ve okullar dışında kapitülasyonlardan herhangi bir avantaj sağlamamış olan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlılarla savaşmamış olan tek bir ülke, Amerika Birleşik Devletleri, barışın sağlanmasını beklemeden yatırım yapmaya isteklilik göstermekteydi. Amerikan Yüksek Komiseri olarak İstanbul'a geldiği ilk andan itibaren Amiral Mark Bristol bu tür bir gayreti teşvik etmiştir. Bunun sebeplerinden bir kısmını onun müttefik işgalini çok sert bir şekilde kınaması oluşturur. Ayrıca Amiral Bristol, Türklere menfur muamelelerde bulundukları şartların, savaş sonrası dünyasında normal ekonomik ve siyasi ilişkileri son derece zora sokacağını anlamıştı. Şimdi ise gayretleri

meyvesini hemen vermekteydi, Büyük Millet Meclisi Amerikan çıkarlarını temsil eden ve Standart Petrol Şirketi'nin liderliğini yaptığı Chester İmtiyazı'nı kabul etti. Standart Petrol Şirketi'nin sadece petrol alanında değil, daha önceleri kapitülasyon rejimi altında İngiliz ve Fransız şirketlerinin elinde bulunan Anadolu'daki çok zengin Türk mineral kaynaklarının diğer kısımlarında da çalışmalar yapmasına müsaade edildi. Tıpkı ekonomik ve mali mülahazaların Ankara hükümetini Lozan'da anlaşmaya varmaya doğru bazı düzenlemeler yapmaya itmesi gibi, Türkiye'nin Chester İmtiyazı ile verdiği ödül büyük güçleri Türkiye'nin başka fırsatlar da sunabildiği konusunda uyandırdı. Ayrıca, bu olanaklardan sadece ABD değil, Ruslar da yararlanmaya başlayabilir ve şayet kendileri barışı sağlamak üzere yeterli tavizlerde bulunmazlarsa bu topraklardaki yerlerini ABD ve Rusya'ya kaptırabilirlerdi.

Ankara'daki Bakanlar Konseyi, müdahil olan diğer taraflara da dağıtılmış olan bir uzlaşma önerisini onayladı ve bu 23 Nisan 1923 tarihinde Lozan'da konferansın yeniden başlaması için yeterli bir delil oldu. Türkiye daha önceden olduğu gibi yine İsmet Bey ve daha önce kendisiyle birlikte olan aynı delegeler tarafından temsil edilirken, İngilizler Lord Curzon'un yerine daha uzlaşmacı olan Rumbold ve yıllarca İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nde baş tercümanlık yapmış olan ve dolayısıyla Türkleri ve Türkiye'yi çok iyi tanıyan Andrew Ryan'ı atamıştır. Bütün bunlar müzakere ve uzlaşma sürecini küstah ve müteassıp Lord Curzon dönemindeki oturumlara nazaran daha da kolaylaştırmıştır. Sonuç olarak müzakereler çok

hızlı ilerlemiştir.

Pek çok tartışma noktası çok hızlı bir şekilde uzlaşmayla sonuçlanmıştır. Batı Trakya ile Doğu Trakya arasındaki sınır meselesi İsmet Bey'in sınırın nehrin en derin noktasından (thalweg) çizilmesi önerisi kabul edilerek çözümlenmiştir. Batı Trakya Yunanistan'da kalmıştır, ancak bölgedeki Türk azınlığın haklarına ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi ve bunlara tam bir hayat ve özgürlük, etnik ve dini orijinlerine bakılmaksızın devlet okullarına ve iş yerlerine alınma, tam bir dini ibadet özgürlüğü ile seyahat özgürlüğü, Türkçe kullanma hakkı istenmiş, Türk okulları ve dini vakıflar kadar, topluluğun kurumları da güvence altına alınmıştı. Ancak bu şartlar anlaşmanın imzalanmasının üzerinden yıllar geçmeye başlayınca Yunanistan tarafından sistematik olarak ihlal edilmiştir.

Mayıs ayının ortasında, başlangıçta konferansa herhangi bir delege göndermemiş olan Yunanistan'ın, bugün Yunanistan olarak bilinen ülke üzerinde yüzyıllar boyunca süren Osmanlı yönetimi için tazminat olarak Türkiye'den büyük miktarda bir tazminat ödemesini istemesi konferansta şaşkınlık yaratmıştır. Yunanistan burada da durmamış ve şayet talepleri yerine getirilmezse, bir kez daha, Doğu Trakya'yı işgal etme tehdidinde bulunmuştur. İsmet Paşa herhangi bir tazminatın ödenmemesinin çok ötesinde bir cevap vermiş ve başta Yunanistan olmak üzere müttefik işgali sırasında hem Anadolu'da hem de Trakya'da sebep olunan zararlara karşılık asıl Türkiye'nin tazminat alması gerektiğini söylemiştir. Barış

anlaşmasını geciktirdiği için, dört gün sonra bu fikrini terk etmiş ve bunun yerine Yunanistan'dan tazminat olarak Karaağaç demiryolu merkezini istemiştir. Müttefiklerin her iki hükümete tazyikte bulunması sonucu doğrudan İsmet Paşa ile Venizelos arasında 26 Mayıs 1923 tarihinde nihai bir tazminat anlaşmasına varılmıştır. Yunanistan uzlaşmak zorunda kalmıştı. Çünkü müttefikler Karaağaç'ı Türkiye'ye vermekle tehdit etmişlerdi. Ankara'da ciddi tartışmalar yapıldıktan sonra Türkiye anlaşmaya razı olmuştu. Çünkü müttefikler Türkiye'den herhangi bir savaş tazminatı ya da işgal tazminatı istemeyeceği konusunda söz vermişti.

Musul ve Kerkük üzerindeki tartışmalar ise devam etmiştir. Türkiye coğrafi ve etnik temele dayanarak bu bölgelerin Türkiye sınırları içerisine dahil edilmesini talep ederken, İngiltere de aynı derecede bu bölgelerin Irak mandasının birer parçası olarak kalmasında ısrar etmiştir. Neticede, sadece bu konudan dolayı konferansı kilitlememek için, bu konu iki taraf arasındaki doğrudan görüşmeler bırakılmıştır. Nihayet bu konuda 1926 yılında bir anlaşmaya varılmış ve bu anlaşma ile Türkiye'ye, petrol alanlarının geliştirilmesi ve kullanılmasından sorumlu şirketlerde doğrudan pay sahibi olmaksızın, petrolden kazanılan gelirden bir pay verilmiştir.

Başlangıçtan itibaren müttefikler, değişik tartışmalar hâlâ kalmış olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı umumî borçlarının sadece kendi payına düşen kısmını ödemesi gerektiğinde fikir birliğine varmıştır. Hazine bonolarının çoğu kendi vatandaşlarında bulunan Fransa, Türklerden alınacak tazminatın

sert mali şartlar içermesi konusunda başı çekerken, İngilizler barışa ulaşmak için uzlaşmaya istekliydi. Ayrıca Türkler borçlarının Fransız Frankı olarak hesaplanmasını isterken, Fransızlar kendi paralarının hızla değer kaybettiğini bildiklerinden dolayı, bu hesaplamanın uluslararası para standardı haline gelen pound sterlini ya da altın cinsinden hesaplanmasını istemiştir. Ancak, nihai olarak, bu konuda Türkler baskın çıkmıştır. Türkler, hükümetlerinin hiçbir müdahalesi olmaksızın hazine bonosu bulunan bireylerle tek tek görüşerek faizden dolayı borçlar katlanmadan bir anlaşmaya varılarak borçları ödeme kolaylığı istemiş ve bunu da elde etmiştir. Anlaşmazlıklar sürünce Fransızlar İngilizlerden, Türkler isteklerini karşılayıncaya kadar İstanbul ve Boğazları terk etmeyi reddetmesini istemişlerdir. Ancak, Fransızların bu talebini İngilizler reddetmiş ve Fransızları çoğu konuda Türklerle uzlaşmaya zorlayarak anlaşmaya vardırmaya çalışmışlardır.

Barışın önündeki en büyük engel kapitülasyonlardı. Avrupalı müttefikler bu kapitülasyonların devam etmesini sağlamaya çalışmaktaydılar. Çünkü Türkiye Amerikan çıkarlarını Chester İmtiyazı ile ödüllendirmişti. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Kurtuluş Savaşı yıllarında büyük kargaşaya yol açan herhangi bir siyasi faaliyette bulunmayacakları güvencesiyle Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin İstanbul'da kalması konusunda ise hızla bir anlaşmaya varılmıştır. Ancak, Türk heyeti, Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı hükümeti tarafından verilen kapitülasyonların tek taraflı geçersiz kılınmasının Müttefikler tarafından kabul edilmesinde ısrar etmiştir. Müttefiklerin belirli

alanlarda kapitülasyonları yeniden tesis edecek anlaşmaları ikame etme yönündeki gayretleri reddedilmiştir. Neticede Müttefikler bunun yerine gelecek birkaç yıl boyunca yeni anlaşmalar müzakere etme konusunda fikir birliğine varmışlardır. Kendi vatandaşlarının müdahil olduğu davaları ele almak üzere Türkiye'deki yabancı mahkemelerin devam ettirilmesi konusundaki müttefik ısrarına karşı cevap olarak Türkler, Türkiye'de yabancı hakimlerin karar vermesine müsaade edilemeyeceğinde ısrar etmişlerdir.

Müttefikler ise aynı derecede kendi vatandaşlarının bu tür bir korumaya ihtiyaç duyduğunda ısrar etmişlerdir. Çünkü onlara göre vatandaşları Türklere ve Türklerin hukuki prosedürlerine güvenmemektedir. Bu sorun nihai barışın önünde son ve tek engel olarak kalırken, İngilizler nihai olarak herhangi bir yabancı yargıç ya da gözlemcinin Türkiye'de bulunması yerine anlaşmanın içine bir garanti konulmasını önermiştir, böylece Türkler tam yargı bağımsızlığı ve egemenlik konusundaki ısrarlarının sonucunda kazanan taraf olmuştur.

Üstesinden gelinmesi gereken son ekonomik sorunları Türkiye'deki yabancı ekonomik imtiyazlar oluşturmaktadır. Müttefikler, Osmanlı hükümeti tarafından kendi milletlerine verilmiş olan bütün imtiyazların Türkiye tarafından kabul edilmesi gerektiği konusundaki ısrarlarını sürdürmüşlerdir. Bu sırada Türkler de aynı inatçılıkla, önceki imtiyazlar her ne olursa olsun, ve her kime verilmiş olursa olsun dikkate almaksızın Büyük Millet Meclisi'nin bütün imtiyazları geçersiz kıldığı konusunda ısrar etmiştir. Chester

İmtiyazı, savaş öncesinde hem Fransızlara, hem de İngilizlere verilen imtiyazların yerine ikame edilmiştir. Türkiye Chester İmtiyazı'nın devam ettirilmesinde bazı çıkarlara sahipti. Çünkü bu aynı zamanda ülkedeki iktisadî çıkar alanlarını devam ettirme yönündeki müttefik gayretlerine yönelik bir tevbihdi. Neticede, Mustafa Kemal İsmet Paşa'ya bir talimat göndererek, şayet müttefikler Chester İmtiyazı geçersiz sayılmadıkça anlaşmayı imzalamayı reddediyorlarsa, Türk heyeti konferansı terk ederek bir kez daha Ankara'ya dönmelidir, emrini vermekteydi. İngilizler bir anlaşmayı neticelendirmek konusunda endişeliydiler, Curzon'un talimatları da artık anlaşmaya ulaşılmasını talep etmekteydi. Neticede yitirilmez imtiyazlara karşılık bazı tazminatları kabul ederek ve Türk hükümetine ileride istediklerine imtiyazlar verme kapısını açık tutarak bir anlaşmaya varılabildi.

Üç ay sonra, 24 Temmuz 1923 tarihinde, Lozan'da iki anlaşma imzalandı. "Türkiye ile Barış Anlaşması" Rusya hariç bütün güçler tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşma net bir şekilde büyük savaşın ve 1917 yılında Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu ile ayrı ayrı imzalanan barış anlaşmasının geride kaldığını ifade etmektedir. "Boğazlar Rejimi ile ilgili Konvansiyon" diğer imzacı ülkelerin yanı sıra Rusya tarafından da imzalanmıştır. 23 Ağustos 1923 tarihinde bu anlaşmaların Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmasıyla birlikte, on yıldan fazla bir süredir Türk halkını perişan eden savaşlar dizisi nihayet son bulmuştur.

Müttefik güçleri 29 Ağustos'ta İstanbul'u terk etmeye başlamıştır, ancak işgal kalıntıları

nihai sona bir ay sonra ulaşmıştır. 2 Kasım 1923 tarihinde son müttefik güçleri beş uzun yıl boyunca kötü yönetim ve kötü muamelelerine maruz kalan halkın coşkun kutlamaları arasında İstanbul'u terk ettiler. Türk Cumhuriyeti ordusu ise İstanbul'un Anadolu kıyılarına üç gün sonra, yani 5 Ekim'de ulaştı, bir gün sonra da Topkapı Sarayı'nın hemen alt kısmında Sarayburnu'na

ıkarma yapıldı, buradan da bu eski şehrin Müslüman ve Yahudi sakinlerinin coşkun ve neşeli karşılama şenlikleri ortasında İstanbul içlerine doğru harekete geçildi. Böylece, İstiklâl Harbi tam olarak hedeflerine ulaşmış oldu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine kurulan Türk Cumhuriyeti kendi kaderini tayin için artık serbestti.

1 M. Fahrettin Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, C. 2, Ankara 1993 s. 251-253.

2 Vice Admiral and High Commissioner A. Calthorpe to Foreign Secretary Lord Curzon, no. 1353, 31 July 1919: FO 406/41, s. 166-169, Metin için bkz. ŐimŐir, BDA I, 64.

3 evirim Latin alfabesi ile eviri içinde Osmanlıca verilen orijinal metne dayanmaktadır, Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam: Mustafa Kemal, II, 1919-1922 (13. baskı, İstanbul, 1995), ss. 208-209 ve TBMM Zabıta Ceredesi, IV. Dönem I. Cilt, s. 114-116; ayrıca eviri için bkz. Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cilt. 2.

4 Anlaşmanın İngilizce ve Fransızca metni için bakınız: J. C. Hurewitz, yayına hazırlayan, The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record. İkinci baskı. Cilt 2. British-French Supremacy, 1914-1945 (New Haven and London, Yale University Press, 1979), s. 250-253.

5 20 October 1921: Frangulis, II, 296-297.

6 Sonyel, DP II, 204, based on X. Stratigos, I Ellas en Mikra Asia (Greece in Asia Minor) (Athens, 1925), s. 294; and Ioannis Metaxas, To Prosopiko Tu Imeroloyion (Athens, 1964) III, 54.

World War I.

Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı ve Şahsiyeti

Prof. Dr. Norman Itzkowitz

Yirminci yüzyılın ilk yarısının sonuna gelindiğinde Mustafa Kemal Atatürk adı, bu yüzyıla şekil veren kişilerden biri olarak büyük önem kazanmıştı. O, can çekişmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu, I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramış Merkezi Güçlerin bir unsuru olma statüsünden alarak, Türkiye Cumhuriyeti adı altında yeni ortaya çıkan demokratik bir devlet olarak dünya çapında tanınan bir varlık haline getirmeyi başarmıştı. Bundan elli yıl sonra, yirminci yüzyılın sonunda, halkının kendisinden bahsederken kullandığı Kemal Atatürk adı, bu yüzyıla şekil veren kişilerden biri olarak dünya sahnesinde hâlâ dikkatleri üzerine çekmekteydi. 9/11 Eylül'de Amerika'da meydana gelen olaylardan sonra dünya, Atatürk'ün politikalarını modernleşme, laikleşme

ve globalleşme meseleleriyle boğuşan diğer devletler için de başvurulabilecek bir model olarak görmeye başladı. Bu çalışmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün, derinden yaralanmış, şoke olmuş ve morali bozulmuş kendi halkını, nasıl yenilgiyi kabullenme bataklığından kurtardığını ve nasıl onlara I. Dünya Savaşı sonrasında kim olacakları ve ne olacakları konusunda karar vermeyi Paris Barış Konferansı'na ya da Milletler Meclisi'ne bırakmayarak, kendi kaderlerini kendileri belirleyen birkaç halktan biri olarak muhteşem bir geleceği kucaklama yönünde liderlik yaptığını inceleyeceğiz. Gerçekten o dönemde Türkler, Müttefik Devletlerin, Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarını içeren ana karasını doğrudan işgal ya da manda paylaşımı yoluyla bölme ve o bir

zamanların kudretli varlığını tarihin hurda yığınının atma yönünde ortaya koydukları bütün girişimleri başarısızlığa uğratmışlardır.

Bu çalışmaya ayrılan alan içinde Kemal Atatürk'ü tam hakkını vererek anlatmak mümkün değildir. Dar kapsamlı bir biyografi ortaya koyma yerine, ben onun kişiliğinin bazı yönleri üzerinde duracağım ve onun Türk halkını ve Türk yurdunu, hâlâ emperyalist amaçlar gütmekte olan, savaştan galip çıkmış Müttefik devletler arasında bir şekilde paylaşılmaktan kurtarmak için ortaya koyduğu mücadelede belirleyici nitelikte olan bazı olayları ele almaya çalışacağım. Atatürk'ün daha ayrıntılı bir biyografisiyle ilgilenenlerin atıfta bulunabilecekleri son zamanlarda yapılmış bazı tarihsel çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında Vamik Volkan ile Norman Itzkowitz'in kaleme aldığı *The Immortal Atatürk: A Psychobiography* (Chicago University Press, Chicago, Il. 1984) adını taşıyan eser ile Andrew Mango'nun *Atatürk*, (Woodstock Press, Woodstock, NY, 2000) kitabı önemliler arasında sayılabilir.

Mustafa Kemal, tarihin her şeyin bilindiği bir döneminde dünyaya gelmiş olsa da onun hayatının ilk yıllarıyla ilgili çoğu bilgi hâlâ bir sır olmaya devam etmektedir. Biz onun tam olarak ne zaman doğduğunu bilmiyoruz. Mustafa Kemal Selanik'te doğdu, fakat onun doğduğu gün, ay ve yıl hâlâ belirlenmiş değildir. 1880/81 kışında o zamanlar önemli bir Osmanlı eyalet merkezi olan yerde doğmuştur. Babası Ali Rıza Bey, ilk önceleri dinî vakıfların yönetiminde görev alan düşük düzeyli bir Osmanlı bürokratydı; 1877 yılındaki Rusya'yla

yaşanan savaş sırasında askerlik hizmetini yerine getirdikten sonra da gümrük kurumlarında düşük düzeyli bir bürokrat olarak görevini devam ettirdi. Onun görev yeri, Yunanistan sınırına yakın olan ve Selanik'in doğusunda bulunan ormanlık bölgenin sınırları içindeydi. Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım, muhtemelen Anadolu'dan Balkanlara yeni getirilmiş ve Yunanistan'la sınır oluşturan bölgeleri korumak için oralara yerleştirilmiş olan halkın içinden çıkma yeni yetme bir genç kızdı. Zübeyde Hanımın kısa aralıklarla ikisi kız, biri oğlan olmak üzere üç çocuğu oldu, fakat üçü de daha çocukken öldüler. Mustafa Kemal bir matem evi olarak isimlendirebileceğimiz bu aile içinde dünyaya geldi. O diğer çocukların yerine geçmek üzere doğmuş bir çocuktu, bu durumun onun daha sonraki hayatı üzerinde önemli etkisi olacaktı. En baştan itibaren o, annesinin gözünde çok özel bir çocuktu. Bu özel olma durumu, Türk halkının aşına olduğu ve hâlâ sınıksı sarıldığı bir özelliktir.

Atatürk doğduğunda, babası ya da başka bir yaşlı akrabası geleneksel tarzda onun kulağına Mustafa ismini fısıldadı; bu isim daha sonra onun gerçek verilmiş ismi olacaktır. Ali Rıza Bey, çocuğunun ileride askeri bir kariyer yapabilmesi için ilahî yardım istemek üzere beşiğinin baş ucuna kendisinin asker kılıcını astı. Mustafa 7 yaşına geldiğinde, babası bir hastalık sonucunda vefat etti. Kemal Atatürk, babasıyla uzun dönemli bir temas imkanına sahip olmadı; kısa dönemli babasıyla temasından ondan bazı şeyleri aldığı sonucunu çıkarabiliriz. Aldığı şeylerden bir tanesi, askerliğe duyduğu ebedi ilgiydi. Başka bir tanesi de birçok durumda mevcut sınırlamaları kavrayabilmesiydi; babası,

hükümet görevlisi olarak bulunduğu Yunan sınırı yakınındaki ormanlık bölgede Yunan haydutlarıyla uğraşmak zorunda kaldığında mevcut kısıtlamaların çok iyi farkına varmıştı. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla zirve noktasına ulaşacak olan askeri ve siyasi mücadelesine girerken, bu iki faktör onun kariyerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu psikolojik makyajla ilgili olarak bu bölümde ele alınacak olan başka yönler de bulunmaktadır.

20'li yaşlarının sonuna doğru dul kalmış olan Zübeyde Hanım, kendisinden önce ölmüş olan üç kardeşinin yerine geçecek çocuk olma özelliğiyle zaten özel olma hususiyeti kazanmış olan çocuğunun hayatına yoğun bir şekilde karışmaktaydı. Bunun bir uzantısı olarak da onun asker olmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Onun arzusu, oğlunun dinî bir okulda öğretmen olması ya da Kur'an'ı ezberine alan bir hafız olarak yetişmesiydi. Fakat Zübeyde Hanım oğullarının alacağı eğitimin türü konusunda kocasıyla aralarında çıkan fikir ayrılığında kaybeden taraf oldu. Oğlunun Batılı çizgide eğitim almasını ve böylece askerî bir kariyer için daha hazırlıklı olmasını isteyen Ali Rıza Bey, başlangıçta karısının arzusuna uyarak Mustafa Kemal'i mahallede bulunan dinî okula kaydettirdi, fakat birkaç gün sonra onu o okuldan alarak Şemsi Efendi tarafından yönetilmekte olan ve Batılı tarzda eğitim veren yeni açılmış bir okula yerleştirdi. Bu şekilde Mustafa Kemal, babasının hem askerî geçmişinden hem de onun üstün konuma geçmek için herhangi bir durumun sınırlamaları içinde nasıl hareket edilmesi gerektiği yönünde sahip olduğu bilgiden faydalanmış oldu.

Mustafa Kemal, daha sonra babasının kendisine miras olarak bıraktığı şeyleri ne kadar iyi öğrendiğini gösterecekti. Babasının ölümünden sonra annesinin arzusu doğrultusunda kendisini bürokraside kariyer edinmesi için hazırlayacak olan bir okula kaydoldu. Fakat Selanik caddelerinde gördüğü askeri üniformalarıyla dolaşan gençleri kıskanan Mustafa Kemal'in kafasında eğitimiyle ilgili başka fikirler bulunmaktaydı. O, zaten her şeye gücü yeten düş gücüyle desteklenen, erken gelişmiş ve etkiye açık bir özerklik hissi ortaya koymaya başlamıştı. Annesine haber vermeksizin özerklik ve muktedirlik hissinin geliştiğini ortaya koyan bir adım attı; askerî okula giriş sınavına girdi ve bu sınavda başarılı oldu. Sınavda başarılı olması, hem onun vefat etmiş olan babasıyla kendisini özdeşleştirmesini güçlendirdi, hem de annesinin kendisini özel biri olarak görmesi hususunu da kendisinin de bilinç altında verdiği destekle daha da kuvvetlendirdi. Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in özel olduğu duygusunu daha da geliştirirken, bu durum, kendi kendini gerçek haline dönüştüren bir kehanet haline dönüşecekti. İleride Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere büyüyüp olgunlaşacak olan küçük Mustafa gerçekten özel biriydi.

Başka belirleyici nitelikte olan, bir olay onun askeri okuldaki eğitimi sırasında ortaya çıktı. Mustafa Kemal, yine Mustafa adını taşıyan öğretmenin rehberliğinde matematik dersinden çok hoşlanmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla kendisiyle öğrencisi arasında bir ayırım yapmak amacıyla öğretmeni ona Kemal, yani mükemmel biri lakabını verdi. Bu isim Mustafa Kemal'in kendisinin özel biri olduğunun farkında

olmasına da uygun düşmekteydi ve bundan sonra hep onunla birlikte anılacaktı. Bundan sonra o artık Mustafa Kemal olarak bilinecekti.

Mustafa Kemal askerî okul sisteminde ilerlemesini sürdürdü ve 1899 yılında Manastır'da (şu anda Bitola) askeri okulun orta kısmını bitirdi. Manastır, o zamanlar hâlâ Osmanlı'nın Balkanlar'daki önemli eyalet merkezlerinden biriydi, Yunanistan ve Arnavutluk'la mevcut sınırları koruyucu bir konumda bir bulunmaktaydı ve Sırbistan ya da Bulgaristan'da bir karışıklık olması durumunda karışıklığı bastırmak için kullanılacak önemli bir merkez görevi görmekteydi. O zaman henüz yirmi yaşına girmemiş olan, çevredeki eyaletlerden gelen bu genç adam, doğu Avrupa'nın tümünde olmasa bile Osmanlı İmparatorluğu içinde en gelişmiş şehir olan İstanbul'da bulunan Harp Okuluna girmeyi başardı.

Başlangıçta Mustafa Kemal eyaletten gelen biri olarak İstanbul'da ne yapacağını bilmez bir durumdaydı.

Kendi kendine saygı hissi saldırıya büyük darbe almıştı ve sık sık depresyona girmektedir. Kişilik bütünlüğünü yeniden oluşturmaya ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyacını zayıf kadınları yöneterek bir dereceye kadar giderdi. Fakat bu tür davranış, onun akademik çalışmasına olumsuz yansdı ve neredeyse eğitiminin ilk yılında başarısız olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu durumdan onu bir paşanın (generalin) oğlu olan Ali Fuat (Cebesoy) ile kurduğu arkadaşlık kurtardı. Mustafa Kemal, paşanın evinde saygıyla karşılanmaktaydı; Ali Fuat, onun İstanbul'un renkli hayatına katılmasına

rehberlik eden ve büyük ihtimalle de onu rakı içmekle tanıştıran kişi oldu. Paşa, Mustafa Kemal için idealize edilmiş bir baba vazifesi görmekteydi, bu çerçevede Mustafa Kemal askeri okuldaki çalışmalarına daha yoğun şekilde eğildi.

Politika, Mustafa Kemal'in Harp Okulu'ndaki sınıf arkadaşlarının bazısının hayatında önemli bir rol oynamaktaydı. Onlar Sultan II. Abdülhamid'in baskı yönetiminden hiç hoşlanmıyorlardı ve siyasi durumun ciddiyeti konusunda sınıf arkadaşlarını uyarabilmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Kendinden üst ya da alt sınıflarda olanlarla birlikte kendi sınıfında öğrenci olan Harp Okulundaki arkadaşlarının bir çoğu -bunlar arasında Ali Fuat (Cebesoy), Kazım Karabekir, Nuri (Conker) ve Mehmet Arif de bulunmaktaydı- daha sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında Mustafa Kemal'le birlikte önemli roller oynayacaklardı. Mustafa Kemal açısından Osmanlı Sultanı kötü bir babayı temsil etmekteydi; o da öğrenci arkadaşlarıyla birlikte gizli şekilde bir gazetenin çıkarılmasında rol aldı. Gazetenin başyazılarını birçok kere kendisi yazdı. Gazetenin yayına hazırlanması oldukça tehlikeli bir faaliyetti. Bir keresinde okul görevlileri gazetenin hazırlanmakta olduğu odaya girdiler, fakat anlaşıldığı kadarıyla bu gizli faaliyeti görmezlikten gelmeyi tercih ettiler. Kendisine güvenini yeniden kazandıktan sonra Mustafa Kemal, eğitiminin ikinci yılının sonunda 460 kişilik sınıfta yirminci oldu, üçüncü sınıfta da 459 kişi arasında sekizinci olmayı başardı. Okuldan mezun olurken tamamen askeri

üniforma giymiş olarak resmini çekti ve bu resmin bir kopyasını kendisiyle gurur duyması için annesine gönderdi.

Piyade sınıfında teğmen olarak görevlendirilen Mustafa Kemal'in Kurmay Okulu'na gitmesine izin verildi. Kurmay Okulu'ndayken kendisine duyduğu güvende yeniden zayıflama ortaya çıktı. Orada en iyiler arasında bulunmaktaydı, fakat henüz en iyi değildi. İçinde taşıdığı büyüklük hislerini koruyabilmek için büyük mücadele verdi. Kendisini yıldızı parlayan bir şahsiyet, bir kahraman ve ülkesinin bir kurtarıcısı olarak görmekteydi. Arada bir büyüklük duygusu dışarı da taşmaktaydı. Bir keresinde kendisi ve arkadaşları hükümetin geleceği konusunda görüş alış verişinde bulunuyorlardı. Mustafa Kemal gelecekte kurulacak bir kabinede arkadaşlarının hangi bakanlıklara ve diğer hangi liderlik pozisyonlarına atanacağını gösteren bir liste hazırladı. Arkadaşları onun hangi makamı işgal edeceğini sordular. Onun cevabı, "bu makamları size verecek olan benim" şeklinde oldu.

Sık sık yeterli uyuma güçlüğü yaşamış olsa da Mustafa Kemal 1905 yılında 57 kişilik sınıfında beşinci olarak kurmay yüzbaşı rütbesiyle okuldan mezun oldu. O zaman yirmi dört yaşındaydı. Göreve atanmak için beklerken Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları Beyazıt semtinde bir apartman dairesi kiraladılar. Orada hükümetin yasak listesinde bulunan kitapları okumak ve tartışmak için bir araya geliyorlar ve kendilerinin idealleri ile gelecek konusunda tartışıyorlardı. Onların faaliyetleri hükümetin dikkatinden kaçmadı. Bir hükümet ajanı onların grubunun bir üyesi oldu ve onları ele

verdi. Mustafa Kemal, Ali Fuat (Cebesoy) ve başka bazı arkadaşları tutuklandılar ve hapse atıldılar. Askeri kariyerleri tehlikeye girmişti, fakat işten atılma yerine kendilerine imparatorluğun uzak bölgelerinde görev verildi. Mustafa Kemal ile Ali Fuat (Cebesoy) o zamanlar hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Suriye'de bulunan Beşinci Ordu'ya atandı.

Şam'a atanma Mustafa Kemal açısından kendisine vurulmuş büyük bir darbeydi. Annesine yakın olabileceği Selanik'e gönderileceğini ümit etmişti. Ali Fuat ve sürgüne gönderilen başka bir sınıf arkadaşıyla birlikte Mustafa Kemal ilk görev yerine gitmek için önce gemiyle Beyrut'a, oradan da trenle Şam'a gitti. Ali Fuat'ın babası İsmail Fâzıl tanınmış bir Paşa olduğu için Şam'daki komutan onları sıcak bir şekilde karşıladı. Ancak birkaç gün sonra Ali Fuat, eyalet valisinin koruması olarak görev yapan seçkin bir süvari birliğiyle birlikte özel bir görevle Beyrut'a geri gönderildi. Mustafa Kemal hiç kimse olmama durumuna geri dönmüştü; gözden düşmüş bir şekilde cezasını çeken bir subay olarak görülmekteydi. En son teknoloji ürünü askeri malzeme ve taktiklerle eğitilmiş olsalar da Beşinci Ordu'da görevli olanlardan hiç kimse onun açığa vurmak zorunda olduğu şeyleri öğrenmekle ilgilenir görünmüyordu. Ona ve başlangıçta birlikte sürgüne gönderildikleri üçüncü kişiye hiçbir görev verilmiyordu.

Askeri reform yapılması gerektiğinin farkına varan Mustafa Kemal ve diğer arkadaşları Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adını verdikleri gizli bir cemiyet kurdular. Bu topluluğu genişletme yolunda çabalar gerçekleştirilse de ciddi bir

ilerleme sağlanamadı. Karamsarlığa kapılan Mustafa Kemal, tamamen Arap ve tamamen Müslüman olarak gördüğü Şam'ı 'tamamen kötü' olarak algılamaya başladı. Küçük bir çocukken Mustafa, annesi tarafından dinî bir eğitim almaya ve dinî bir kariyer yapmaya yönlendirilmiş, fakat onu laik, modern bir okula yerleştiren babası tarafından kurtarılmıştı. Mustafa Kemal kendisini kurtaracak yeni bir babaya ihtiyaç duymaktaydı. Bu doğrultuda Selanik'te bulunan bir paşa üzerinde karar kıldı. Ona Makedonya'ya transfer edilmesi konusunda kendisine yardım etmesi isteğinde bulunan mektuplar yazdı. Paşa kendisi Selanik'e geldikten sonra ona yardım edebileceğini söyleyerek baştan savma bir cevapla ona karşılık verdi. Gözü yılmayan Mustafa Kemal Selanik'e gitme planlarından vazgeçmedi.

Bütün yol boyunca değişik yerlerde görev yapmakta olan arkadaşlarının yardımıyla Mısır ve Pire yoluyla Selanik'e ulaşmayı başardı. Oraya vardığında yaptığı ilk şey, gidip annesini görmektir. Oradan da kendisinin kurtarıcısı olacağına inandığı Paşa'yı görmeye gitti. İdealindeki babası olacağı yönünde hayaller kurduğu kişinin onu görmeyi reddetmesi üzerine Mustafa Kemal'in nasıl bir hayal kırıklığı yaşadığı kolayca tahmin edilebilir. Yine de Mustafa Kemâl, Paşa'nın yardımcısını kendini Paşa'yla görüştürmesi konusunda ikna etti. Ancak Paşa kendisine onun için yapabileceği hiçbir şey olmadığını ve bir daha kendisini rahatsız etmemesini söylediğinde Mustafa Kemal'in hayal kırıklığı bir kat daha arttı.

Arkadaşları yeniden Mustafa Kemal'in yardımına koştular. Dört aylık bir hastalık izni

almasında kendisine yardım ettiler. O, bu süreyi Vatan ve Hürriyet Cemiyeti için yeni bir sayfa açmak için kullandı. Bu arada Suriye'deki üstlerinin kendisinin yokluğundan haberlerinin olmamasını sağladı, fakat İstanbul'daki yetkililer onun Şam'daki görevinin başında bulunmadığı gerçeğinin farkına vardılar. Konuyla ilgili araştırma yapmaya başladılar. Bu gelişmelerden haberdar olan Mustafa Kemal de Suriye'ye doğru yola çıktı. Bir kere oraya vardığında hemen Osmanlıların Akabe limanı konusunda İngiliz-Mısır hükümetiyle anlaşmazlık içinde oldukları Beerşeba'ya hareket etti. Arkadaşları onu bütün geçen zaman boyunca Beerşeba'daymış gibi göstererek Şam'daki görevinin başında bulunmadığı gerçeğini gizlediler. Bundan kısa bir süre sonra sadık bir subay olduğuna karar verildi ve 1907 yılının Eylül ayında üç yıllık sürgünden sonra Selanik'teki Karargâha transfer edildi.

Selanik'e döndükten sonra Mustafa Kemal'in önünde açılan, onun Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve siyasi yaşamına daha kapsamlı olarak katıldığı döneme geçmeden önce, bu önemli dönemde onun psikolojik durumuyla ilgili bazı özet niteliğinde düşünceler ortaya koymak faydalı olacaktır. Şimdiye kadar, Mustafa Kemal'in daha önce ölen çocukların yerine geçecek bir çocuk olarak bir matem evinde dünyaya geldiğini ve annesi tarafından özel biri olarak görüldüğünü belirttik.

Annesi, ona bu doğrultuda muamele etti ve onu mümkün olduğunca kendi kontrolü altında tutacak şekilde ve yine onu mümkün olduğunca güvende ve kendisine yakın tutacak biçimde onun hayatını kontrol etmek ve

yönlendirmek için büyük mücadele verdi. Bu davranışın tam zıddına, babası da ona Batılı, modern eğitime dayalı alternatif bir askeri kariyer yapma vizyonu sundu. Mustafa daha küçük bir çocukken babası vefat etti.

Bu gelişme Mustafa Kemal'in yalnız kalmasına neden oldu; ayrıca onun içselleştirdiği ve idealize ettiği baba imajı, onun annesinin isteklerinden daha fazla babasının istekleri doğrultusunda bir hayat şekli benimsemesini sağlayacak şekilde daha da güç kazandı. O, annesine haber vermeden askeri kariyer yapmayı seçti ve sonunda kendisini İstanbul'da Harp Okulu'nda buldu.

Orada Mustafa Kemal sık sık karamsarlığa kapıldı ve bir numara olma arzusu engellerle karşılaştı. Büyük olasılıkla yeni bulduğu arkadaşı Ali Fuat'la arkadaşlığı sırasında içki içmeye başladı. Kendi kendisine hayran olmasının ilk belirtileri, Harp Okulu'ndan mezun olduğu zaman üzerinde sadece askeri üniforma varken çekirip annesine gönderdiği fotoğrafta görülmektedir. Bu, aynı zamanda çocukluğunda Selanik'te geçirdiği günlerde komşu çocuklarının üzerinde gördüğü askeri üniformayı giyme konusunda duyduğu ilginin devamı niteliğinde olan bir gelişmeydi. Karamsarlık, düzenli uyuma zorluğu çektiği Kurmay Okulu günlerinde de onu rahatsız etmeye devam etti. Bu okulda oldukça başarılı oldu, fakat henüz bir numara değildi. Mustafa Kemal, hem Harp Okulu'nda, hem de Kurmay Okulu'nda hükümet karşıtı gizli faaliyetlere katılarak siyasete ilgi duyduğunu ortaya koydu.

Mezun olduktan sonra o ve arkadaşlarından bazıları II. Abdülhamid'in despotluğu konusunda okumaya ve konuşmaya devam ettiler. Onların faaliyetleri ortaya çıkarıldı ve Mustafa Kemal de dahil olmak üzere onlara verilen ceza, Şam'ın ücra köşelerine görevlendirilmeleriyle bir tür askeri sürgüne gönderilmelerine neden oldu. Karamsarlığa kapılan Mustafa Kemal, bu defa kendini Selanik'te bulunan bir Paşanın kişiliğinde idealize ettiği bir baba figürüne bağlayarak kendisini güvende hissetmenin yollarını aradı. Bu girişim de başarısız oldu ve Mustafa Kemal bir kere daha karamsarlığa gark oldu ve kendisine olan güvenini büyük oranda yitirdi. Bu noktada sadakatiyle ilgili olarak temize çıkarıldıktan sonra statüsünde meydana gelen değişiklik ve sürgünden Selanik'e geri dönüş onun imdadına yetişti.

1907 yılının sonunda döndüğü Selanik, artık çocukluğunda bildiği Selanik değildi. Bunun böyle olmasının en büyük nedeni, halk arasında Jön Türkler olarak bilinen İttihat ve Terakki Komitesi'nin gerçekleştirdiği gizli faaliyetlerdi. II. Abdülhamid, tahta çıkarılmasının bir bedeli olarak Aralık 1876'da anayasa oluşturulmasını kabul etmişti. O dönemde ayrıca an az düzeyde bağımsız olan bir parlamento toplandı ve bu parlamento 19 Mart 1877 tarihinde ilk toplantısını yaptı, 14 Şubat 1878 tarihinde de padişah tarafından dağıtıldı. Bundan sonraki otuz yıl boyunca Meclis bir daha toplanmayacaktı; bu arada Sultan'ın hükümeti tarafından muhaliflere karşı alınan baskıcı

İSTANBUL BELEDİYE SARAYI’NIN TARİHİ

İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin halen çalışmalarını sürdürdüğü belediye sarayı, şehzadebaşı’nda, Atatürk Bulvarı ile şehzadebaşı Caddesi’nin kesiştiği yerde, Saraçhane Parkı’nın güneyindedir. 1950’li yıllarda Türkiye’de etkisini gösteren uluslararası mimari üslubun ilk örneklerindendir. Daha ok Güney Amerika’da uygulanan ve en önemli temsilcisi Oscar Niemeyer olan Brezilya tarzına yakındır. Türk mimarlığının gelişim sürecinde belirli bir dönemi temsil eder. İstanbul Belediye Sarayı, 1953 yılında düzenlenen bir ulusal yarışmada birincilik alan mimar Nevzat Erol’un projesi esas alınarak inşa edildi. Yapı iki ana kitleden oluşur. Bunlar, yüksek ve dikdörtgenler prizması biçimindeki büro kitlesi ve yine yatık bir dikdörtgen prizma olan, başkanlık ve toplantı hacimlerine ayrılmış kitledir. Binanın karşısında bulunduğu şehzade Kllyesi’ne göre boyutlandırılmasına dikkat edilmiştir. Abartılı olmayan ölçülerde inşa edilmiş olan belediye sarayı, bulunduğu tarihi vreyle doğrudan ilişki kurmasa da onu itmeyen modernist bir uygulamadır.

önlemlere rağmen, padişaha karşı ortaya çıkan muhalefet gücünü daha da artırmaktaydı. Sonunda Sultan'a karşı ortaya çıkan muhalefet askeri kanat içinde yoğunlaştı. Mustafa Kemal'in Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, ordu içinde ortaya çıkan bu tür faaliyetlerin ilk örneklerinden biriydi. Bu arada Selanik'te bulunan İttifak ve Terakki Cemiyeti hukuk ve diğer meslek okullarında hızla yayıldı ve komuta düzeylerine ulaşacak derecede Üçüncü Ordu'ya sızmayı başardı. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ise pek kullanışlı bir teşkilât değildi, bu durum Mustafa Kemal'in devam etmekte olan faaliyetlerde ancak düşük düzeyde rol oynamayı kabul etmesine neden oldu.

İkinci derecede bir rol kabul etmek, Mustafa Kemal'in kendisiyle ilgili sahip olduğu şişirilmiş büyüklük imajı açısından oldukça zor bir durumdu, fakat onun başka seçeneği yoktu. Kendisine verilen yeni askeri görevi, Selanik ile Üsküp arasındaki demiryollarını denetlemektir. Üçüncü Ordu'nun kendisi temelde üç görevi yerine getirmekle meşguldü: 1) Makedonya'da azınlıkların gerçekleştirdiği terörist faaliyetleri önlemek, 2) Avrupalı güçlere, onların ısrarla üzerinde durdukları Balkanlarda azınlıklar lehine reform gerçekleştirilmesinin sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına neden olacağını göstermek ve 3) Sultan'a 1876 Anayasası'nı yeniden uygulamaya koymak zorunda olduğunu bildirmek.

Haziran 1908 tarihinde olaylar patlama noktasına geldi. Padişah Üçüncü Ordu'daki sadık olmayan subayları ortaya çıkarmak için Makedonya'ya ajanlar göndermişti. Ahmed Niyazi adında orta düzey bir ordu subayı, ordu

imamı tarafından alenen suçlandı; ardından imam 28 Haziran'da suikasta maruz kaldı. Bunun üzerine Ahmed Niyazi ile birkaç yüzü bulan takipçileri açık bir isyana kalkışarak dağlara çıktılar. Onların aralarında bulunanlardan bir tanesi, daha sonra Paşalığa yükselecek, İttihat ve Terakki'nin lideri olacak ve tarihe Enver Paşa olarak geçecek olan Enver adında genç bir kurmay binbaşısıydı.

Enver de, o zamanın kahramanı haline geldi. Mustafa Kemal gibi o da kendi kendine hayran olan bir kişiliğe sahipti, fakat onunki saplantı haline gelmişti. Bu özellik, onu dinlenme bilmeksizin uzun saatler boyunca çalışmaya muktedir olan ve göze çarpıcı derecede ayrıntılara önem veren bir kişi haline getirmişti. Aşırı derecede gururlu olan Enver, askeri elbisenin aşırı intizamına önem verenlerdendi. Mükemmel bir at binicisi olarak genellikle süvari pantolonu ve çizmeleri giymiş olarak dolaşırdı. Kadınlar açısından çekici olsa da istisnai derecede ahlaki değerlere bağlı ve dindardı. Ne bir sigara içicisi, ne de içki içen bir kişi olduğu için de Mustafa Kemal'le hemen hemen her konuda zıt kutupları temsil etmekteydiler. Enver, padişah ailesinden biriyle evlendi ve böylece sarayın damadı oldu. Bu statü, onu Osmanlı toplumunun en yüksek seviyelerine çıkaran bir statüydü. Daha ilk başlarda Mustafa Kemal'i tehlikeli bir rakip olarak gördü ve onun İttihat ve Terakki ve ordu içerisinde fazla önemli olmayan görevlere getirilmesini sağladı. Birbirini hiç sevmeyen bu iki şahsiyetin ileride birbiriyle çatışacağı kaçınılmaz bir sonuç olacaktı.

Padişah'ı 1876 Anayasası'nı yeniden

uygulamaya zorlama hususunda elde edilen başarı, Genç Türklere Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında büyük takdir getirdi. Enver kısa sürede ön plana geçti; bu, Mustafa Kemal'in arkada kalması anlamına gelmekteydi. Mustafa Kemal'in kendine ait bir güç tabanı bulunmamaktaydı ve Enver'in imparatorluk için kötü sonuçlar getireceği yolunda sahip olduğu görüşleri açıklama konumunda değildi. Duygularını yatıştırmak için başvurabileceği tek yol, arkadaşlarıyla beraber olmak ve büyük çaplı planlarını onlara anlatmaya devam etmektir. Örneğin arkadaşları Mustafa Kemal'e kendilerini de içine alacak olan ileride oluşturacağı bir hükümette kendisine padişahlık makamını ayırıp ayırmayacağını sorduklarında, o padişaktan daha büyük olacağını söyleyerek cevap vermişti. Bu tür toplantılar ve yorumlar Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki liderleri nezdinde istenmeyen adam konumuna getirmekteydi. Cemiyetin liderleri Mustafa Kemal'i, hâlâ bir Osmanlı toprağı olan Libya'ya, bu Osmanlı ileri karakolunda İttihat ve Terakki'nin otoritesini yerleştirmek üzere cemiyetin temsilcisi olarak gönderdiler. Padişah'ın kendisi bile Mustafa

Kemal'i sürgün etmek üzere daha iyi bir yer seçemezdi.

İstanbul'dan gelen bu karar kendisine bildirildiğinde Mustafa Kemal bu komplonun arkasında Enver'in elinin bulunduğunu anladı. Ancak bu görev teklifi, onun itibar ve kendine güven hissini iyice kaybetmeksizin geri çevirmeyi göze alabileceği bir teklif değildi. Kendisini devlet için gizli faaliyetler gerçekleştirmekle görevli güçlü bir kişi olarak görerek, bu maceraya mümkün olabilecek en iyi şekilde farklı bir boyut kazandırdı.

Görev yerine vardığında Mustafa Kemal'i karşılamak üzere bir düzenleme bile yapılmış değildi. Kendisini getiren gemi tarafından sahile bırakıldı ve kendisiyle birlikte eşyaları kumsalın üzerine adeta atıldı. Bu uygulamadan gözü yılmayan Mustafa Kemal, bölgedeki Türk askerlerinin İttihat ve Terakki'nin otoritesini tanımasını sağladı ve Sanusi ailesinin liderlik ettiği ayrılıkçı hareketi dizginlemesini bildi. Bir sürgün görevini böylece kişisel bir zafere dönüştürdükten sonra Selanik'e geri döndü, fakat Libya'da gösterdiği azmin ve gayretin burada

kendisine herhangi bir övgü kazandırmadığını gördü. Sultan Abdülhamid tahttan uzaklaştırıldıktan sonra Selanik'te İttihat ve Terakki'nin ikinci yıllık kongresinde aleyhte yaptığı konuşmayla Mustafa Kemal cemiyet liderlerini kendisinden daha da uzaklaştırdı. Bu konuşmasında ordunun siyasetten uzak durması ve siyasi kariyerle ilgilenen subayların ordudan istifa etmesi gerektiği görüşünü ortaya koymuştu.

Bunu söylemekle Mustafa Kemal kendisini tamamen askeri konulara hasretmiş olduğunu da ortaya koymuş oluyordu. Bazı askeri broşürleri Almancadan Osmanlı Türkçesine çevirdi. Onun askeri alandaki kavrayış üstünlüğü kendisine biraz başarı getirdi, fakat bu başarı Enver'in kinin çok gerisinde kalıyordu. 1911 yılının sonbaharında Libya'nın İtalyanlar tarafından işgali, Mustafa Kemal'e yıldızını parlatma konusunda yeni bir fırsat sundu, fakat orada sıtma hastalığına yakalandı ve göz problemleri

yaşamaya başladı. Oradan alındı ve tıbbi tedavi için Viyana'ya gönderildi. Hastalıkları yüzünden Yunanlıların 8 Kasım 1912'de Selanik'i aldıkları Balkan Savaşlarına katılma imkanı da bulamadı. Mustafa Kemal hâlâ İstanbul'da bulunurken Enver başarılı bir askeri darbe (23 Ocak 1913) gerçekleştirdi ve sonunda bu darbeye Enver, Cemal ve Talat üçlüsü bir İttihat ve Terakki hükümetinin başında iktidarı ele geçirmeyi başardı. Mustafa Kemal, bu üçlünün iktidara gelmesi sırasında gerçekleştirilen siyasi suikastlara karşı açık sözle eleştiri getirmekten çekinmedi. Enver, İkinci Balkan Savaşı sırasında Birinci Balkan

Savaşı'nda kaybedilmiş olan Edirne'nin geri alınmasını sağlayan Osmanlı ordusuna komuta etmekle şanına şan kattı. Enver kabinede harbiye nazırı oldu, saray ailesinin fertlerinden biriyle evlendi ve kendisini Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne getirdi. Mustafa Kemal'den bir yaş büyük olan Enver, bütün bunların hepsini 33 yaşındayken yaşamıştı. Mustafa Kemal'in İstanbul'dan uzaklaştırılması için de kendisine Sofya askeri ataşeliği görevi verildi. Mustafa Kemal bir kere daha sürgüne gönderiliyordu.

Sofya'daki hayat, Mustafa Kemal açısından genel olarak hoş giden ve tecrübe kazandıran cinstendi. Yakışıklı bir şahsiyet tablosu çiziyordu; örneğin bir maskeli baloda giymek üzere kendisine gerçek bir Yeniçeri kostümü gönderilmesi yolunda İstanbul'dan istekte bulunmuştu. Sofya'nın Batılılaşmış önde gelen ev sahibeleri onu yanlarında görmek istedikleri biri olarak tercih ederlerken, Mustafa Kemal'in kendine duyduğu güven hissi de gittikçe güçlenmekteydi. Bulgaristan Savunma Bakanı'nın kızı olan Miti adlı genç bir kadınla romantik bir ilişkiye de girdi. Sık sık Batı tarzında elbiseler giyiyordu, örneğin Avrupa sitilinde bir şapka bunlar arasındaydı.

Sofya'dayken operaya da gitti. Bu gerçekler çerçevesinde onun Sofya'da hoşlanarak gerçekleştirdiği şeylerin birçoğunun daha sonra onun Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığını yaptığı dönemde Türk halkının yaşamına girmiş olması şaşırtıcı görünmemektedir. Miti'nin ailesinin, kızlarının bir Türk'le muhtemel evliliğine karşı çıkmaları sonucunda, onun kendi kendisine hayranlık duygusunun yara almış olması da bu durumu

değiştirmeyecekti. Miti'yi kaybetmiş olmaktan dolayı içine düşmüş olabileceği üzüntülü durumu, uluslararası olaylar kısa kesti. Dünya Savaşı'nın çıkması yaklaşırken Mustafa Kemal de İstanbul'a dönmek için hazırlık yapmaya başladı.

Bu arada Enver, yüce zirvelere tırmanmıştı. Mustafa Kemal'in, kaymakam olarak rütbesi doğrultusunda yapmaya hakkı olduğu, bir tümeni komuta etme yönünde ortaya koyduğu isteği Enver tarafından yerine getirebilirdi, fakat Enver, bunun yerine Mustafa Kemal'in Sofya'da bekletilmesi yoluna gitti. Sonunda Enver, Mustafa Kemal'in 19. Tümen'in komutanlığına getirilmesi yönünde emrini verdi; bu tümen, hakkında hiç kimsenin bilgisinin olmadığı bir tümendi. İstanbul'a geri dönen Mustafa Kemal, teşkilâtlanma aşamasında olan tümenini Trakya'daki Tekirdağ'a konuşlandırdı. Daha sonra Şubat 1915'te tümenin merkezi Gelibolu yarımadasında bulunan Maydos'a (Eceabat) nakledildi. General Liman von Sanders Enver tarafından bölgedeki tüm askeri kuvvetlerin komutanlığını üslenmek üzere Gelibolu'ya gönderildi; söz konusu birlikler arasında Mustafa Kemal'in komuta ettiği 19. Tümen de bulunmaktaydı. 19. Tümene, nerede ihtiyaç duyulursa oraya gitmek üzere hareketli takviye kuvveti olma görevi verildi. Mustafa Kemal ile von Sanders Gelibolu'ya karşı beklenmekte olan müttefik saldırısının nerede gerçekleşeceği konusunda farklı fikirler taşımaktaydılar.

Müttefik kuvvetleri 25 Nisan tarihinde Mustafa Kemal'in tam çıkarma yapacaklarını söylediği yerde çıkarma yapmaya başlayınca

Mustafa Kemal'in tahmini doğru çıkmış oldu. Mustafa Kemal, yeni emirlerin gelmesini beklemeksizin ve kendi muhteşem kişiliğinin otoritesine dayanarak, müttefiklerin ilerleme yolu üzerinde onların karşısına durmak için askerlerini Conkbayırı'na yürüttü. Ardından gerçekleşen çatışmalar sırasında Mustafa Kemal'e bir şarapnel parçası isabet etti. Bu olayda onu ölümden kurtaran, göğüs cebinde taşıdığı saat oldu. Maruz kaldığı fiziki yaralanma önemsenecek cinsten değildi, fakat olayın psikolojik etkisi çok büyüktü. Olay, Mustafa Kemal'in kendisinin ölümsüz olduğu yolundaki inancını kuvvetlendirmeye yardımcı oldu. O, daha sonra bu saati bir hatıra olmak üzere General Liman von Sanders'e verdi. Sanders de ona kırılmış saatinin yerine geçmek üzere kendi saatini verdi.

Mustafa Kemal ve askerleri, müttefikleri Gelibolu'yu alma ve ardından İstanbul'a yürüme girişimlerinden vazgeçmek zorunda bıraktı. Mustafa Kemal artık o zamanın kahramanıydı, Demir Salip Nişanı da dahil olmak üzere değişik madalyalarla ödüllendirildi. Miralaylığa terfi ettirildi ve bu terfisiyle ilgili olarak Enver'den bir kutlama mektubu aldı. Mustafa Kemal'in kendi kendine duyduğu güven önemli oranda güçlenmişti ve onun iç benliği için yüceltilmiş baba vazifesi gören liderler onu tanıma yoluna gitmişlerdi. Bundan daha önemlisi ise Mustafa Kemal'in iç hayalleri ile dış dünyanın gerçekliği bir araya gelmişti. Gelibolu'daki başarısı, gerçekliğe dayanan yüceltme ile onun kendi içinde taşıdığı büyüklük fikirlerinin birbirine uygun düşmesi imkanını tanımıştı.

Mustafa Kemal'in, Gelibolu'da elde ettiği

zafer yoluyla bileğinin gücüyle büyük bir askeri şahsiyet olarak ün kazanmış olmasına rağmen, Enver Paşa ile İttihat ve Terakki ona gereken önemi vermedi ve hatta onu halkın gözünden uzak tutmayı başardılar. Kendisini İstanbul'un kurtarıcısı olarak görmesine karşın maruz kaldığı küçümsenme onda yeniden karamsarlık hisleri doğurdu. Enver Paşa onu 16. Kolordu'nun komutanı olarak Rus sınırına gönderdi. Mustafa Kemal doğu bölgesine doğru giderken yolda 1 Nisan 1916'da mirlivalığa terfi ettirildiği haberini aldı. Doğu cephesinde Mustafa Kemal askeri kariyerinde hızlı bir yükselme yaşadı. Mart 1917'de İkinci Ordu'nun komutanlığını üslendi. Bu görevi sırasında kendisinin kurmay başkanı olan Miralay İsmet (İnönü) ile arkadaşlığını tazeledi. İnönü daha sonra onun en yakın arkadaşı olacak ve onun ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığını yapacaktır.

Rusya'nın siyasi olarak çökmesi, doğu cephesiyle ilgili duyulan kaygının sona ermesi anlamına gelmekteydi, bunun üzerine Mustafa Kemal ile Miralay İsmet, Mustafa Kemal'in askeri mesleğine başlamış olduğu Münbit Hilal bölgesine gönderildiler. Bu bölgeyi Mısır'ın elinden almış olan İngilizler Osmanlı kuvvetlerini önlerine katmış sürmekteydiler. Mart 1917'de Bağdat İngilizlere teslim oldu. Mustafa Kemal Paşa bölgenin savunulmasıyla ilgili olarak ortaya koyduğu bütün planların Enver Paşa tarafından reddedilmesi üzerine kendi inisiyatifiyle cepheden ayrıldı ve İstanbul'a geri döndü.

Onu başından atma konusunda oldukça istekli olan Enver Paşa, Mustafa Kemal'i, Almanya'ya gerçekleştireceği ziyarette veliaht

Vahideddin'e eşlik etmekle görevlendirdi. Bu ziyareti sırasında Mustafa Kemal, başlangıçta tahmin etmiş olduğundan daha ileri derecede Almanya'nın savaşı kaybedeceğine kani oldu. Askeri durumun çaresizliğine rağmen Mustafa Kemal Paşa hiçbir şey yapamıyordu.

Çok uzun zamandır onu rahatsız etmekte olan böbrek problemleri yeniden nüksetti, bunun üzerine önce tıbbi tedavi için Viyana'ya, arkasından da sağlığına kavuşması için Karlsbad'a gönderildi. Karlsbad'ta bulunduğu sırada padişah öldü ve yerine Vahideddin, VI. Mehmet ismiyle tahta geçti. Şimdi Mustafa Kemal'in yücelttiği baba çehresi haline getirmeye çalıştığı kişi padişahı. İstanbul'da bulunmasının istendiğini bildiren bir telgraf ile tekrar İstanbul'a çağrıldı. Fakat bu çağrının arkasından hiçbir şey çıkmadı. Onun, VI. Mehmed'e duygusal yatırımda bulunması yanlış gerçekleştirilmiş bir hareketti; bu gerçek onu gerçekten karamsarlığa itti.

Padişahın kendisini Suriye'deki ordunun komutanı olarak atadığı haberini alınca perde arkasında bulunan kişinin hâlâ Enver Paşa olduğunu anladı. Suriye'deki Osmanlı ordusu darmadağınık durumdaydı ve bu atamanın Enver Paşa'nın işi olduğu çok açıktı. Sadece Enver Paşanın kendisini en son potansiyel olarak kariyer sona erdirici bir göreve göndermiş olmasına rağmen bu görevden Gelibolu'da elde ettiği zaferle başarılı olarak çıkmış olduğu bilgisi onu rahatlatılabildi.

Suriye'deki durum askeri açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın tahmin ettiğinden de kötüydü. Onun tek ümidi, mümkün olduğunca fazla sayıda Türk askerini kurtarabilmektir. Mustafa

Kemal savaş planlarını hazırlarken Osmanlı ve İngiliz hükümetlerinin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak anlaştıkları haberi geldi. Osmanlı'yı yöneten Enver, Cemal ve Talât üçlüsü bir Alman gemisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu terk ettiler. Yeni kurulan kabine Mustafa Kemal'in arkadaşlarından ve onu takdir eden kişilerden oluşmaktaydı, ancak İstanbul'a çağrılmış olmasına rağmen istemiş olduğu Harbiye Nâzırlığı görevi kendisine verilmedi. Alman subaylarının ayrılışı için düzenlenen partide bir Alman subayı Türkler için savaşın sona ermiş olduğu yönünde bir konuşma yapınca, Mustafa Kemal, savaşın sona ermiş olmasının Almanlar açısından doğru olabileceğini, fakat Türkler açısından Türk bağımsızlık savaşının yeni başladığını söyledi.

Eğer durum böyle idiye, İstiklâl Harbi kendisini hissettirme bakımından oldukça yavaş ilerliyordu. Olayların gelişimi karşısında umutsuzluğa kapılmış olan Mustafa Kemal, diğer taraftan hâlâ kendisinin muhteşem bir şahsiyete sahip olduğu fikrine sıkı sıkıya bağlı kalıyordu. Örneğin padişahın Mustafa Kemal'in hanedanlık ailesinden biriyle evlenmesini arzu ettiği kendisine haber verilince, saraydaki kadınlar tarafından "sarı gül" olarak bilinen Mustafa Kemal Paşa, bir aracının kendisine ilettiliği saraya davet edilmesi teklifini, prensesle ancak kendi evinde görüşebileceğini söyleyerek geri çevirdi. Bu davranış, hem Mustafa Kemal'in büyüklüğünün bir ifadesiydi, hem de padişahın kendisine reva gördüğu muamele karşısında adeta onu azarlama niyeti taşıyan bir hareketti. Bu konu bir daha açılmadı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da beklemeye devam ederken Türkiye'nin geleceğini, savaşı kazanmış olan İtilaf devletlerinin kendi aralarında kararlaştıracağını kesin olarak anladı. Eğer Türkiye kurtarılacaksa bu hareket Anadolu'da başlamak zorundaydı. Anadolu'da, kendilerini Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri olarak isimlendiren mahalli Türk grupları, Müslüman olmayan yerli halkın ortaya koyduğu yeni saldırganlıkla baş etmek için bir araya gelmekteydiler. Bir Karadeniz limanı olan Samsun'un iç bölgelerinde ortaya çıkan huzursuzluklar, Mustafa Kemal'e, Anadolu'da bir göreve atanmak için aramakta olduğu fırsatı sundu. Müttefikler Osmanlı hükümetini Anadolu'da düzeni sağlaması için sıkıştırıyor ve bunun yapılmaması durumunda bu işi kendilerinin yapacağı tehdidinde bulunuyorlardı. Dahiliye Nazırı bölgede düzeni sağlayabilecek kişi olarak sadrazama Mustafa Kemal'i önerdi. Enver Paşa'nın eskiden beri rakibi olması gerçeği, şimdi Mustafa Kemal'in yardımına koşmaktaydı. Padişah, sadrazamın, Samsun ve çevresindeki durumu incelemek üzere, Üçüncü Ordu genel müfettişliğine Mustafa Kemal Paşa'nın atanması yönünde yaptığı tavsiyeyi kabul etti.

Mustafa Kemal, Anadolu'yu kurtarmak için oluşturmakta olduğu planlarını uygulamaya koyabilmek için daha geniş yetkilere ihtiyaç duyduğunu fark etti. Bu noktada iyi talih sonunda yüzüne güldü. Harbiye Nazırı Mustafa Kemal'i atanmasına resmîyet kazandırmak için Erkân-ı Harbiye'ye gönderdi. Orada Mustafa Kemal yetkilerini genişletmek için arkadaşlarından biri olan Erkân-ı Harbiye Reisi'yle birlikte bir çalışma yaptı. İkisi, ona

bütün Anadolu çapında emirler yayınlama yetkisi veren ve eyalet valilerinin onun emirlerine itaat etmesini zorunlu kılan bir belge hazırladılar. Erkân-ı Harbiye Reisi belgeyi imzalatmak üzere Harbiye Nazırı'na götürdüğünde, nazır ona belgeyi okuttu. Nazır belgenin Mustafa Kemal Paşa'ya olağan üstü yetkiler verdiğinin farkındaydı. Resmi mührünü Erkân-ı Harbiye Reisi'ne atarak ona belgeyi mühürlemesini söyledi, böylece Mustafa Kemal Paşa'ya geniş kapsamlı yetkiler verilmesi sorumluluğunu kendi üstüne almaktan kaçınmış oluyordu. Dahiliye Nazırı, kabine tarafından kabul edileceği yönünde güvence vererek, sadrazamın belgeyi imzalamasını sağlayınca Mustafa Kemal'in projesinin önündeki son engeller de ortadan kaldırılmış oldu.

Bundan sonra padişah Mustafa Kemal Paşa'nın Umumî Müfettiş olarak atanmasını 30 Nisan 1919 tarihinde onayladı. Kendisinin dışarıdaki dünyanın gerçekliğini kendi iç gerçekliğinin büyüklüğüyle uygun hale getirmeye ihtiyaç duyması; arkadaşlarının ona destek vermede istekli olmaları ve tamamen iyi şansın ondan yana olması faktörlerinin bir araya gelmesiyle Mustafa Kemal Paşa şimdi büyük olmanın eşiğinde durmaktaydı.

Mustafa Kemal kendi çalışma ekibini oluşturmaya başladı. Yunan askerlerinin 15 Mayıs günü İzmir'e çıkmaları onun görevinin ne kadar acil olduğunu ortaya koymaktaydı. O günün akşamında Mustafa Kemal Paşa annesiyle vedalaştı. Annesini ve kız kardeşini Şişli'de geleneksel bir akşam yemeğinde ağırladı. Yemek sırasında bacaklarını altlarına alarak yastıklar üzerine oturdular. Annesi, Balkan

Savaşları sırasında, düşmanların eline geçmeden önce Selanik'ten ayrılmıştı.

Annesine o kadar yakın olmayı istemesinin yanında, ondan ayrılmak için can atması gibi karışık duygular içinde olması yüzünden o akşam Paşa için çok zor geçti. Diğer taraftan o, çocuklarını kaybetmiş olmaktan dolayı matem tutan annesinin duygularını tamir etmeyle yine yas tutan ulusu kurtarma ve duygularını tamir etme konularını bilinç altında bir araya getirmeye başlıyordu. Bu, hayatının geri kalan kısmında onun hiç peşini bırakmayacak olan değişmez bir tema olacaktı.

Ayın 16'sında Mustafa Kemal padişah tarafından kabul edildi. Görüşmelerinin sonunda padişah kendisine üzerinde imparatorluk nişanının bulunduğu altın bir cep saati verdi. O akşamın daha geç saatlerinde Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, İstanbul'dan ayrılmak üzere İngiliz yetkililerden izin aldıktan sonra Bandırma adını taşıyan eski bir buharlı yük gemisine bindiler ve Samsun'a doğru yola çıktılar.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ayak bastılar. Bu olay, onun hem gerçek dünyasında hem de iç dünyasında o kadar önemli bir olaydı ki, daha sonra bir ansiklopedi için onun hayatıyla ilgili bir madde hazırlanırken kendisine doğum günü sorulduğunda Samsun'a çıktığı günü doğum günü olarak verecekti. Neredeyse bir hafta önce gerçekleştirilmiş olan Yunanlıların İzmir'e çıkması olayı, Yunanlıların kendilerinin olarak gördükleri Küçük Asya'daki (Anadolu'daki) toprakları yeniden ele geçirme yolunda atılan ilk adım olarak düşünülmüştü. Samsun'a çıkış da

İstikbâl Harbi'nin ilk adımı olacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na katıldığı andan itibaren aşırı derecede zayıflamış olduğu, o zamanlar birçok gözlemci açısından çok açık olan bir gerçektir. İmparatorluk içinde gıda maddeleri, silah ve mühimmat yetersiz düzeydeydi. Merkezi hükümetin Anadolu'da işgalci kuvvet konumundaki Yunanlılara karşı direnişi teşkilâtlandırabilmek için elinde çok az şey bulunmaktaydı. Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri çok dağınık durumdaydı ve bütüncül bir liderliğe sahip değillerdi. Ancak Anadolu'da hâlâ iyi şekilde işleyen tek şey, Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulmuş olan telgraf sistemiydi. Mustafa Kemal Paşa harp sırasında bu sistemi en mükemmel şekilde kullanacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan toprakların parçalanması konusunda kararlı olan işgalci güçlere ve müttefik kuvvetlerine karşı gerçekleştirilecek mücadelenin, kendi komutası altında ulusal bir hareket olması gerektiği kanısına varmıştı. Fakat kendi planlarını kamuoyuna duyurmanın zamanı henüz gelmemişti. Kendisini hâlâ, padişahın İstanbul'u işgal etmiş olan Müttefik kuvvetlerin kontrolü altında bulunduğu bir dönemde, halkını kurtarmak için mücadele eden biri olarak sunmaktaydı. Bu örtü altında sahip olduğu asıl fikir, dili Türkçe ve dini İslam olan bütün halklar için, milliyetçilik temeline dayandırılmış egemen ve bağımsız bir Türk devleti kurmaktır. Bu önemli kavşak noktasında Mustafa Kemal, hâlâ ulemanın desteğine ihtiyaç duymaktaydı; günümüze kadar gelen bir fotoğrafta o alimlerle

birlikte ibadet ederken görülmektedir. Daha sonra laiklik onun politikasının temel noktalarından biri haline gelecekti.

Samsun'dan sonra Mustafa Kemal Paşa ile maiyetindekiler içerilere doğru hareket ettiler. Ona başkente geri dönme emri veren padişahın hükümetinden gelen mektuplar da onların peşlerinden geldi. O sadece gelen bu telgrafları görmezlikten geldi. Eyalet valilerine gönderilen emirler, onlara Mustafa Kemal'in görevden alındığını, bu yüzden kendisinin verdiği emirlere uymak zorunda olmadıklarını bildiriyordu. Onu tutuklamak üzere bir ajan da gönderildi. Padişah geri dönmesi ya da istifa etmesi konusunda kendisine baskıda bulunuyordu. İstifa etmek, Mustafa Kemal Paşa açısından oldukça rahatsızlık verici bir meseleydi. İlk gençlik yıllarından beri muhteşem olarak algıladığı kendi imajını cisimleştiren askeri üniformalar giymekteydi. İstifa etmek, onu düşmanlarından koruyacak resmi bir görevinin kalmaması anlamına gelecek ve kendine duyduğu saygı ciddi oranda azalacaktı. Aynı zamanda herhangi bir resmi statüsü kalmaması durumunda ona kim itaat edecekti? Onun talihinin en dibe vurduğu noktada, Mustafa Kemal'in ve modern Türkiye Devleti'nin tarihinde belirleyici nitelikte olacak çok önemli bir olay meydana geldi.

Padişah tarafından görevden alınma ya da kendisinin istifa etmesi seçenekleriyle karşı karşıya kaldığı noktada, doğu Anadolu bölgesinde yer alan Erzurum'da bulunduğu bir sırada 8 Eylül 1919 tarihinin akşamında saat 10: 50'de Mustafa Kemal Paşa ordudaki görevinden istifa etti. Böylece yetişkinlik çağı boyunca ilk defa sivil bir kişi durumuna düşmüş oldu. Bütün

ümitleri, artık bölgede 15,000 Osmanlı askerine komuta etmekte olan Kazım Karabekir'e bağlanmıştı. Kazım Paşa'nın bir süvari müfrezesiyle birlikte Erzurum'a yaklaştığı haberi kendisine ulaştı.

Mustafa Kemal'in bulunduğu binaya ulaştıktan sonra süvari müfrezesi dikkat konumuna geçti ve Kazım Paşa'yı selamladı. Paşa da selama karşılık verdi ve Mustafa Kemal Paşaya şunları söyledi: "Paşam, ben sizin emrinizdeyim. Kendim, askerlerim ve askeri heyetim. Hepimiz senin emrindeyiz." Sivil bir kişi olsa da artık Mustafa Kemal'in emrinde askerler bulunmaktaydı. 19 Mayıs 1919 tarihi ile 29 Ekim 1923 tarihi arasında cereyan eden birçok önemli olay arasında bu olay en belirleyici olanıydı.

İstifa etmesi, Mustafa Kemal'i padişaha karşı görev duygusundan kurtarmış ve böylece onu isyan hareketi gerçekleştirme tehlikesinin dışında tutmuştu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin yürütme kurulunun başkanı olarak Mustafa Kemal, 23 Temmuz tarihinde Erzurum'da toplanan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kongresine katıldı ve kongrenin başkanlığına seçildi. Hâlâ kendisini padişahı müttefik yetkililerinin etkisinden kurtarmak için çaba gösteren biri olarak sunmaktaydı. Erzurum Kongresi'nde yapılan çalışma sonunda Erzurum Deklarasyonu yayınlandı. Bu belge, Mustafa Kemal'in başkanlığında Eylül ayının 4'ü ile arasında Sivas'ta toplanacak olan Sivas Kongresi tarafından Misak-ı Milli'nin (28 Ocak 1920) yayınlanmasını önceden haber veren bir belgeydi. Bu belgeler, Osmanlı 'sınırlarının'

korunması ve ihlal edilmemesi (yani 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihte Türklerin yaşamakta olduğu Osmanlı toprakları Türklerin elinde kalmalıydı), Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan azınlıkların sahip olduğu ve kapitülasyonlar olarak bilinen özel hakların ortadan kaldırılması ve Türkler için self-determinasyon ilkesinin uygulanması çağrısında bulunmaktaydı.

Başlangıçta Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilecek Genel Müfettiş olarak seçilmesini destekleyen ve daha sonra Mustafa Kemal Paşayı görevinden alma teşebbüsünde bulunan Damat Ferid Paşa 2 Ekim 1919 tarihinde sadrazamlık görevinden alındı. Yeni sadrazam Mustafa Kemal'in Osmanlı Millet Meclisi için yeni seçimler yapılması çağrısına rıza gösterdi. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Mecliste Kemalist milliyetçiler en büyük siyasi grubu oluşturmaktaydı. 28 Ocak günü Meclis, tam bağımsızlık ve topyekun egemenlik çağrısında bulunarak Misak-ı Milli'yi kabul etti.

Sonunda Mustafa Kemâl, dikkatini, Fransız askerlerinin Güneydoğu Anadolu'da bulunması gibi askeri meselelere çevirme fırsatı buldu. Onun askeri kuvvetleri Fransızları Maraş'ta durdurdular. Bunun arkasından Müttefik kuvvetleri 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal ettiler. İngilizlerin yardımıyla Damat Ferit Paşa sadrazam olarak geri döndü. Paşa, Meclisi dağıttı ve dindar insanlara Mustafa Kemal'i ve işbirlikçilerini görüldükleri yerde vatan hainleri olarak öldürme emri veren bir ferman yayınladı. Mustafa Kemal 27 Aralık 1919'da Ankara'ya hareket ettikten sonra zaten faaliyetlerini bu şehre kaydırmış durumdaydı.

Ankara değişik nedenlerden dolayı seçilmişti; bu nedenler arasında tren yollarının ulaştığı bir nokta olması ve Türkleri müttefik donanmalarının topa tutmasından koruyacak derecede iç bölgelerde yer alması da bulunmaktaydı. Mustafa Kemal'i destekleyenler kısa sürede Ankara'ya akmaya başladı; gelenler arasında İsmet (İnönü) de bulunmaktaydı. Mustafa Kemal, kendisini padişah'tan ayırarak kendi hareketinin bayrağını açma yoluna gitti.

Ankara'da bir Millet Meclisi'nin toplanması için çağrıda bulundu ve bu Meclis Büyük Millet Meclisi adı altında 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. Bir sonraki gün Mustafa Kemal Meclis başkanlığına seçildi. Sadece Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye adına hareket etme yetkisine sahip olduğu ilan edilerek yabancı güçlere bu yeni siyasi gerçek bildirildi. Ardından 24 Mayıs 1920 tarihinde padişahın hükümeti Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını giyaplarında mahkum etti ve onları ölüm cezasına çaptırdı. Ölüm cezası imparatorluğun en üst din görevlisi olan şeyhülislam tarafından yayınlanan bir fetvayla desteklendi. Bâb-ı Fetva ile Mustafa Kemal karşı karşıya gelmişlerdi.

Bu dönemde Ankara'daki milliyetçilerin aldıkları haberlerin çoğu kötüydü. 11 Mayıs tarihinde Müttefikler, Sultanın hükümetine, Osmanlı Devleti'ni elinde bulunan çoğu toprak parçasından mahrum bırakan bir anlaşma taslağı iletiler. Türk hâkimiyetine büyük bir darbe indiren bu anlaşma Mustafa Kemal'in işine yaradı. Bu küçük düşmeyi ortadan kaldıracak tek kişi olarak o görülmekteydi. Müttefikler İzmir'deki Yunan kuvvetlerine ellerinde tuttıkları toprakları genişletme izni

verdiklerinde ve onlar da bu yöndeki hareketlerine 22 Haziran tarihinde başladıklarında Mustafa Kemal'in konumu daha da güçlendi. 8 Temmuz'da Yunanlılar Bursa'yı aldılar ve Türkleri Ankara'ya doğru çekilmek zorunda bıraktılar. Mustafa Kemal Ali Fuat'ı (Cebesoy) kendisinin askeri komutanlığından aldı ve onu Büyük Millet Meclisi hükümetinin büyükelçisi olarak Moskova'ya gönderdi. Sovyetlerden mali ve askeri destek elde etmek için çaba gösteren milliyetçiler, topraklarında Ermenilerin kendi devletlerini kurma çabalarına karşı gösterdikleri direnişi daha da sertleştirdiler. Ermenilerle Türk milliyetçileri 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması'nı imzalarken Sovyetler uzaktan seyretti. Ardından Sovyetler Ermenistan'ı bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak ilan ettiler. Böylece Türkiye'nin doğu sınırı bu şekilde geleneksel Arpaçay ve Aras nehirlerinin çizdiği sınır olarak belirlendi. Bundan sonra da 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler ile Türk milliyetçileri, Batum'u Sovyetlerin eline bırakan Moskova Antlaşması'nı imzaladılar.

Mustafa Kemal, aynı zamanda ülkenin batısındaki durumla da ilgilenmek zorundaydı. Yunanistan'ın içindeki siyasi meseleler ciddi şekilde kötüleşmişti.

Kral Alexander'ın ölümünden kısa süre sonra Venizelos hükümeti görevden uzaklaştırıldı. 6 Aralık tarihinde gerçekleştirilen halk oylaması 1917 yılında tahttan indirilmiş olan Alexander'ın babası Constantine'i kral olarak tekrar iş başına getirdi. Constantine, 1917 ile 1920 yılları arasında tasfiye edilmiş olan subayların birçoğunu tekrar iş başına getirdi. Bu

kişiler arasında Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin genel komutanlığına getirilecek olan General Papoulas da vardı.

General Papoulas, 1921 yılının Haziran ayının başında Ankara yönünde Bursa'nın batısında yer alan Eskişehir vilayetindeki Miralay İsmet'in (İnönü) kuvvetlerine karşı bir saldırı gerçekleştirilmesi emrini verdi. İsmet Bey Eskişehir'den çekilmeye hazırlandığı bir sırada bazı nedenlerden dolayı Yunan kuvvetleri avantajlı konumlarından yararlanarak İnönü'deki tren istasyonuna karşı harekete geçmediler. Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesi Türklerin bir zaferi olarak karşılandı, bugün bu savaş Birinci İnönü Savaşı olarak bilinmektedir. 1 Mart 1921 tarihinde İsmet Bey kendisine Paşa unvanının verilmesiyle generallik rütbesine terfi ettirildi. 1934 yılında Türklerin soyadı almasını zorunlu kılan kanun çıkarıldığında İsmet Paşa, İnönü soyadını alarak bundan sonra İsmet İnönü olarak bilinmeye başladı.

Bu arada İngiliz Başbakanı ve Yunanlıların destekçisi olan Lloyd George ile Müttefik yetkilileri, Türkleri ve Yunanlıları, aralarındaki silahlı mücadeleyi sona erdirmek üzere Sevr Antlaşması'nda gerçekleştirilecek bazı değişikliklere razı etmeye çalıştılar. 1921 yılının Şubat ayında bir toplantı gerçekleştirildi, fakat Müttefiklerin Anadolu'daki mevcut durumun Türk milliyetçilerinin lehine değiştiğini anlamamalarından dolayı bu girişim başarısız oldu. Anadolu'daki bu değişikliği ortaya çıkaran faktörlerden bir tanesi, Mustafa Kemal'in Sovyetlerle kurduğu, Türk tarafının işine yarayan ilişkiydi. Sovyetler Ankara'ya askeri ikmal malzemesi ve danışman sağlamasaydı,

Türk milliyetçileri çok daha tehlikeli bir durum içinde olabileceklerdi.

Yukarıda bahsedilen Londra toplantısının başarısızlıkla dağılmasından sonra Kral Constantine Türklere karşı yeni bir saldırı başlatılması emrini verdi. 27 Mart tarihinde İkinci İnönü Savaşı başladı ve üç günlük yoğun bir çatışmanın ardından zafer yine Türklerin oldu. Yenilgilerden yılmayan Yunanlılar, Haçlı Savaşlarından beri Anadolu'ya ayak basan ilk Hristiyan yöneticisi olarak Kral Constantine'in de aralarında bulunmasıyla 10 Haziran'da saldırılarını yeniden başlattılar. Başlangıçta başarılı olarak ilerleyen şiddetli bir Yunan saldırısıyla karşı karşıya kalan Mustafa Kemal, Ankara yönünde sistematik bir geri çekilme emri verdi. Büyük Millet Meclisi'nde ona muhalefet eden sesler duyuldu. Mustafa Kemal, tam otoriteye sahip olması şartıyla üç aylık dönem boyunca ordunun başkomutanı olmayı kabul edeceğini söyleyerek muhalifleri bastırmaya çalıştı. 5 Ağustos 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi bu yetkiyi kendisine verdi. Mustafa Kemal Meclis üyelerine başarılı olacağı yönünde söz verdi. Onun karizması bütün ulusu bir araya getirdi; kadın-erkek, genç-yaşlı herkes ulusu savunma adına birlikte çalıştı.

Mustafa Kemal, padişahın hükümetinin Erkân-ı Harbiye reisliğini bırakarak Ankara'ya gelmiş olan çok güvendiği arkadaşı Fevzi (Çakmak) ile birlikte Ankara'nın 100 kilometre batısında yer alan (İskender'in Gordiyon'un düğümünü kestiği yer olan) Polatlı'ya gitti. Burada Türkler 23 Ağustos günü başlamış olan Yunan saldırısına karşı Sakarya Savaşı'nı verdiler. Savaş 13 Eylül'e kadar sürdü, sonuçta

Yunanlıların Ankara'yı ele geçirmeleri engellendi. Büyük Millet Meclisi, yaptığı oylamayla Mustafa Kemal'e, savaş alanında Müslüman olmayanlara karşı savaşılan kişi anlamına gelen Gazi unvanını verdi. Osmanlılar açısından bu unvan ilk padişahlara kadar uzanan bir silsile oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal açısından bu unvanın özel bir çekiciliği vardı; bu olaydan bir süre sonra bu unvanı imzasının bir parçası olarak kullanacaktı. Bu, içselleştirdiği 'küçük Mustafa'nın' Gazi Mustafa Kemal, yani mükemmel bir kişi haline geldiği anlamını taşımaktaydı. Uzun bir aradan sonra, yas tutan annesini derdinden başarılı bir şekilde kurtardığını ve aynı zamanda ulusunun da kurtarıcısı haline geldiğini hissedebiliirdi. Küçükken yaşadıklarına ve eksikliklerine karşı kendisini savunmada ona yardımcı olan içindeki muhteşem benlik ile gerçek dünyada kendisinin mükemmel bir Gazi olarak sivrilmesi, çok uzun zamandır içinde yaşamakta olan 'küçük Mustafa'nın' artık huzura kavuşmasını sağlamıştı.

Şimdi Mustafa Kemal'in muhteşem benliğiyle kendi gerçek dünyasında elde ettiği üstünlük arasında ortaya çıkan uyum, annesinin kendisine katılmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya gelmesini istemesini mümkün kılmıştı. Bundan sonra her sabah Türklerin geleneksel olarak gerçekleştirdiği gibi annesinin elini öpecek, yani anneye hürmetini gösterecek, ondan sonra babasının yaptığı gibi günlük işlerine gidecekti. Bu şekilde onun uzun süredir koruduğu, önce mahalledeki dini okula gidip ardından da Batılı tarzdaki bir okulda eğitim alış hatırasının yeniden canlanması; onun, bilinç altında kendisini 'kötü ana' imajından uzaklaştırarak, idealize ettiği anne-Türk ulusu-imajını tamir

ettiği kanaatine ulaşmasını sağladı.

İşte onun bu kendi kendine hayran olmasının tamir edici (tazmin edici) yönü, en şiddetli düşmanlarını bile onun olağanüstülüğünü tanımaya sevk etmiştir. Bu, aynı zamanda onun Türk ulusunu modern dünyaya taşımasını sağlayan özellikti.

Yunanlıları Sakarya'da yenilgiye uğrattıktan sonra, Türklerin Yunanlıları Anadolu'dan söküp atabilmesi için aradan bir yıl daha geçmesi gerekecekti. Yunanlılara karşı nihai saldırı 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatıldı. Eskişehir'e karşı düzenlenen aldatıcı bir saldırıdan sonra Mustafa Kemal asıl saldırıyı Afyon'da bulunan en güçlü Yunan mevzilerine karşı gerçekleştirdi. Yunan kuvvetleri dağılıp kaçarken Türk kuvvetleri de arkadan onları takip etti. 30 Ağustos günü Mustafa Kemal'in bizzat kendisi daha sonra Başkomutanlık Meydan Muharebesi olarak isimlendirilecek olan muharebede Türk askerlerine komuta etti.

Mustafa Kemal'in büyüklüğü, başkalarının cesaret kırıcı gerçekler olarak görecekları şeyleri onun imkanlar olarak algılamasını sağlamıştı. O, kendisini, etrafından anavatan tarafından sarmalanmış, koruyucu bir örtüyle örtülmüş, yenilmez biri olarak görmekteydi. Bu şekilde kendi askerlerine de ümit duyguları aşılayabiliyordu. 31 Ağustos'ta yayınladığı günlük savaş emrinde askerlerine şu emri vermişti: "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz, ileri!" Yunan ordusu telaşla İzmir'e doğru geri çekilirken Yunanlıların önde gelen komutanları esir edildi. Mustafa Kemal'in Yunanlıları İzmir'den atmak için 14 günün yeteceği tahminini bir gün aşacak şekilde 9 Eylül günü Türk ordusu

İzmir'e girdi, bir gün sonra da Mustafa Kemal İzmir'deki Türk kuvvetlerine katıldı.

Türkiye'nin geleceği sorunuyla karşı karşıya kalan Mustafa Kemal, İsmet Paşayı (İnönü) Müttefikler tarafından Mudanya olarak isimlendirilen konferansa gönderdi. Konferans 3 Ekim 1922 tarihinde başladı ve ayın 11 'ine kadar sürdü. Doğu Trakya'daki Meriç nehrine kadar olan toprakları Türklere veren bir ateşkes anlaşması imzalandı. Böylece savaşın bitmesiyle birlikte Atina'da gerçekleştirilen bir ayaklanma Kral Constantintine'in yeniden sürgüne gönderilmesini sağladı. Ardından da İngiltere'de Lloyd George iktidardan düştü, yerine Bonar Law İngiliz başbakanı oldu. Bu arada Mustafa Kemal de Ankara'ya döndü ve orada sonuçları uzun dönemli olacak bir kararın alınmasını sağladı. Mustafa Kemal'in, halifelüğün saltanattan ayrılması ve ardından saltanatın kaldırılması kararının alınmaması durumunda "bazı kafaların uçurulacağı" tehdidi karşısında, Büyük Millet Meclisi saltanatı lağveden kararını aldı. Herhangi bir hanedanın yaşayabileceği en muhteşem dönemleri de yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, böylece altı yüzyıl ayakta kaldıktan sonra tarihin sayfalarına tevdi edilmiş oldu.

VI. Mehmed Halife olarak görevini devam ettirmekteydi, fakat onun İstanbul'daki varlığı milliyetçiler açısından problem oluşturmaktaydı. Eskinin padişahı ve o günün halifesi olan VI. Mehmed, İngilizlerden kendisini İstanbul dışına çıkarmalarını isteyerek söz konusu problemi kendisi çözmüş oldu. İngilizler onu bir İngiliz gemisiyle uzaklaştırarak ona lütufta bulunmuş oluyorlardı. Sonunda padişah San Remo'ya yerleşecek ve orada 1926

yılında vefat edecekti. Yeğeni Abdülmecit 1 Kasım 1922 tarihinde Büyük Millet Meclisi tarafından yeni halife olarak seçildi.

Mustafa Kemal açısından hem siyasi hem de kişisel olaylar hızla gelişmişti. 14 Ocak 1923'te annesi vefat etti. Hem kendisine yakın hem de kendisinden uzak olmak istediği görkemli şahsiyetten sonunda bu şekilde kurtulan Mustafa Kemal, Batıda eğitim görmüş bir Türk kadını olan ve İzmir'in en zengin ve güçlü ailelerinden birisine mensup bulunan Latife Hanımla 29 Ocak günü evlendi. Mustafa Kemal'in yabancı ya da Türk birçok kadınla ilişkisi olmuştu, fakat bunlardan hiçbiri onun ortaya çıkmakta olan modern Türk kadını için aradığı bir örnek oluşturmuyordu. Latife Hanım, bu beklentileri karşılamaya çalışan bir kadındı, fakat aynı zamanda Mustafa Kemal'in hayat tarzını değiştirmek ve onu kontrol etmek istediği için onda hoşnutsuzluk da yaratacaktı. Evlilikleri 5 Ağustos 1925 tarihinde (dini çerçevede gerçekleştirilmiş bir talâkla) sona erecekti.

Düğünden sonra Mustafa Kemal'in Ankara'da yapması gereken başka şeyler de bulunmaktaydı. Uzun süreden beri toplanacağı vaat edilen, Türkiye'nin geleceği konusunu ele alacak olan konferans, 21 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da toplandı. Konferansa 4 Şubat 1923'te ara verildi, ardından 23 Nisan'da yeniden toplandı. İsmet İnönü'nün becerikli bir şekilde yürüttüğü epeyce söz mücadelesinden sonra bir anlaşma tasarısı hazırlandı ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı. Bu anlaşma 23 Ağustos günü yeni seçilmiş Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandı. Türkiye'nin şimdi tam egemen bir ulus olarak tanınması ve Müttefik

askerlerinin 2 Ekim'de İstanbul'dan çekilmesiyle birlikte Mustafa Kemal, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması için harekete geçti. Cumhuriyet 29 Ekim 1923 günü ilan edildi, ilk cumhurreisi olarak da Mustafa Kemal seçildi.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, ardından yeni cumhuriyetin laikleştirilmesi için yoğun bir çabaya girişti. 3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırıldı, Osmanlı hanedanının geri kalan üyeleri sürgüne gönderildi, dinî okullar kapatıldı ve dini teşkilât devletin kontrolü altına alındı.

Alınan bu önlemlerde Mustafa Kemal'in temel kaygılarını görmekteyiz. İlgilendiği bu temel konular laiklik ve eğitimdi. Onun ümidi ve beklentisi, laikliği de içeren modernleşme sürecinin önce eğitim görmüş şehir seçkinleri arasında gerçekleşmesi ve ardından diğer şehirli gruplar arasında ve en sonunda kırsal kesimde yaygınlık kazanmasıydı.

Aynı sürecin eğitim alanında da gerçekleşmesi ümit ediliyordu, fakat bu alanda olumsuz etki doğuran başka faktörler de bulunmaktaydı.

Bu faktörlerden bir tanesi, cumhuriyetin elinde, sürekli artmakta olan eğitim ihtiyacını karşılayabilmek için, ülke çapında yeterli olacak düzeyde okul ve sınıf inşa etmeye yetecek ekonomik kaynağının bulunmamasıydı. Ayrıca kırılık kesimde görev almayı kabul edecek öğretmen, özellikle de kadın öğretmen sıkıntısı çekilmekteydi.

Sonunda ikili modernleşme ve eğitim sürecinin bütün halka yayılması yerine, kırılık kesim büyük kitleler halinde şehirlere göç etti; bu da kıyafet ve davranış da dahil olmak üzere

özellikle dini eğitim ve görenekler alanında daha fazla dini serbestlik tanınması talebinin ortaya çıkmasına neden oldu. Nutuk'unda Atatürk, milletin geleceğini gençliğe emanet ettiğini belirtmiştir. Modernleşmenin, eğitimin ve devletin geleceği konusunda dinin sahip olacağı rolün ortaya çıkardığı çok önemli ivedi meselelere Türkiye gençliğinin nasıl tepki vereceği, cevabı merakla beklenen bir konu olma özelliğini korumaktadır.

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam: Mustafa Kemal'in Hayatı, 3 cilt, (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969).

Kinross, Lord, Atatürk: The Rebirth of a Nation, (Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1964).

Mango, Andrew, Atatürk, (Overlook Press, Woodstock, NY, 2000).

Volkan, Vamik D. and Itzkowitz, Norman, The Immortal Atatürk: A sychobiography.

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, (AKDTYK, Ankara, 1989).

Sonyel, Salahi, Atatürk-The Founder of Modern Turkey, (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989).

M. S. Anderson, The Eastern Question, (Macmillan, London, 1972). 8) Georges-Gaulis, Berte, La Nouvelle Turquie, (Armand Colin, Paris, 1924).

Edip, Halide, The Turkish Ordeal, (John Murrar, London, 1926).

Heper, Metin, İsmet İnönü: The Making of a Turkish Statesman, (Brill, Leiden, 1998).

Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve Tbm'nin Açılışı

İksan Köse

Giriş

Türkler tarih boyunca sürekli bağımsız devletler kurmuşlar, her zaman hür yaşamışlar, yıkılışlarında etkili olan unsur ise devlet otoritesinin zaafa uğratılması şeklinde olmuştur.¹ Tarihi süreçte, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, Türk milletinin hür olarak yaşama isteğinin hayata geçirilmesidir.

Batı sömürgeciliğine karşı, Türk Milleti nihaî zaferle biten mücadeleyi kendi Meclisi ile birlikte² vermiştir.³

Modern anlamda olmasa da tarihimizde ilk parlâmento 1876 Kanun-ı Esasî'ye

dayanmakla birlikte, bu yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti içerisindeki farklı etnik grupların mutlak otoriteye karşı hak ve hürriyetlerle ilgili temayülleri bilinmektedir.⁴

Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde çeşitli sıkıntı ve imkansızlıklarla birlikte, henüz Birinci Dünya Savaşı'nın acısını ve yaralarını kapatmadan, Türkler Avrupa'dan sadece devlet olarak değil, millet olarak da sürülmek isteniyordu.

Cumhuriyet tarihimize, ebedi bağımsızlığımıza kıvanç verici bir başlangıç olan ilk Meclisin hangi ortam ve zor şartlar içinde

açıldığını bilmek "Kuva-i Milliye ruhunu" hatırlatmak açısından önemi büyüktür.

Atatürk Millî Mücadele'yi, millet temsilcilerinden oluşan Büyük Millet Meclisi ile yürüttü. İstiklâl Savaşı'nın zaferlerini ve inkılâpların şerefini de o yüce Meclise mal etti.

Türklerin devleti kutsal görme anlayışı, onların sürekli hür olarak yaşamalarını sağlayacağı gibi, belirli sınırlar dahilinde sonsuza dek yaşayacak, Millî egemenliğe dayalı tam bağımsız yani Türk devletine hedefi de göstermiştir.⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk milletinin yüksek yöneticilik kabiliyetleri ile bağımsız yaşama iradesinin birleştiği yüce organdır. Aynı zamanda bu Meclis, demokrasimize ilk kez Millî Egemenlik gibi çok anlamlı bir kavramı kazandırarak tarihe geçmiştir.⁶

A. Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi

Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti başkanı olarak komutanlarla yaptığı toplantı (16 Kasım 1919) sonrası varılan kararları, seçilen milletvekillerine ulaştırdı. İstanbul'da toplanacak olan Mebuslar Meclisi'nin güvenlik içinde toplanıp çalıştığı görülünceye kadar, Temsil Heyeti'nin Anadolu'da kalarak millî vazifesine devam etme kararı alındı.⁷

Genel durumun daha yakından takip edilmesi amacı ile bağlı bulunan Ankara'yı tercih etti. Ayrıca Ankara'nın coğrafi ve stratejik konumu İstiklâl Savaşı'nın idare edilmesinde merkez olmaya uygundu. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'da olması, idari bakımdan olduğu gibi, genel siyasetin takibi ve yönetimi açısından da

önemli idi. Orta Anadolu'nun göbeğini teşkil eden Ankara, her türlü yabancı kültürden, Osmanlılık ruhundan ayrı kalmış, Türklüğün yüksek anane ve adetlerini saf olarak saklamıştı. Uzun yıllardan beri hür yaşamış ve yiğit ruhunu kaybetmemişti.⁸

Ankara, halkı ile İstanbul'a tavır koyan bir şehir olup, Mustafa Kemal Paşa'nın seçilen milletvekilleri ile görüşerek tasarladığı, İstanbul hükümeti ile henüz ilişkileri kesilmeden, İstanbul hükümetini tanımayan bir şehirdi.⁹

Ankara'da Damat Ferit Paşa yanlısı olan Vali Muhittin Paşa, Ankara'ya dönerken Keskin'de tutuklanıp, Sivas'a gönderildikten sonra halkın desteğini alan Defterdar Yahya Galip Bey, vali vekili olarak seçildi. Yahya Galip Bey, halkın tam temsilcisi durumunda idi.¹⁰

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Ankara şubesi açıldı. Ankara şubesinin başkanlığını milliyetçi ve Millî Mücadeleci olan Ankara müftüsü Rıfat (Börekçi) yapıyordu. 20. Kolordu Komutanı olan Ali Fuat (Cebesoy) Millî Mücadele'ye çok istekli olduğu gibi, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesi için bütün hazırlıkları da tamamladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da beklendiğine dair bir telgrafı Sivas'a çekti.¹¹

Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan ayrılıp Ankara'ya gelişini Mustafa Kemal Paşa şöyle belirtmektedir: "Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasını önleyememe zorunluluğu üzerine, İstanbul'da toplanacak Mecliste yurdun bütünlüğü, devletin ve milletin bağımsızlığını güven altına alma amacımızı korumak ve savunmak için birleştirici ve dayanışma içinde

olan bir grup meydana getirmeyi tek çare olarak düşündük. Bunun sağlanması için bilindiği üzere 18 Kasım 1919 günlü yönerge ve genelgede milletvekillerinin belli yerlerde grup grup toplanarak görecekları önemli noktalardan biri olarak bu konuyu ele almıştık. Aynı tarihte düşündük ki, bu grubun kurulmasını sağlamak için her sancaktan birer milletvekili Eskişehir'e çağıralım. Eskişehir üzerinden trenle İstanbul'a gidecek milletvekillerini de çağıracağımız milletvekilleri ile birleştirelim ve kendimiz de Eskişehir'e giderek genel bir toplantı yapıp, işleri enine boyuna görüşelim. Bu arada milletvekillerinin İstanbul'da güvenliğiyle ilgili önlemleri de söz konusu etmek istiyorduk. Fakat bundan sonra açıklayacağım izahatla bu toplantıyı Ankara'da kalarak yapmayı tercih ettik. Bir ay kadar Sivas'ta kaldıktan sonra Ankara yoluna çıktık.¹² Bundan sonra anlaşıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişi, İstanbul'a gidecek olan milletvekillerine daha yakın olmak içindir. Bazı Temsil Heyeti üyeleri, Ankara'nın doğu illerine uzaklığını sebep göstererek taşınmayı uygun bulmuyordu. Mustafa Kemal Paşa, güney ve batı illerinin düşman işgalinde olduğunu, emir ve talimatları daha yakından vermenin zorunluluğunu ve Ankara'nın önemi konusunda arkadaşlarını ikna etti.¹³

Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'da kalması kararlaştırıldıktan sonra, Sivas'a göre daha merkezî olan Ankara'ya taşımaya karar verildi. Aylardır onları bağrına basan Sivas'tan ayrılmak kolay olmadığı gibi maddî kaynak sıkıntısı da had safhada idi. Ulaşım aracı ve para meselesinin çözümü öncelikli idi. Mustafa Kemal Paşa, bankalardan para alınmasına karşı

çıkıyordu. Çünkü düşman propagandasına fırsat vereceği gibi Millî Mücadele'nin de zedelenmesini istemiyordu. Ancak Sivas'taki Osmanlı Bankası'nın Müdürü "Mösyö Oskar ile Sivas Amerikan Okulu'nun Müdürü, Mazhar Müfit Kansu'nun dostu idi. Bu dostluk kullanılarak bazı eksikliklerin giderilmesi düşünüldü.

Ankara yolculuğu için üç otomobil temin edildi. Bunlardan ikisi dolma lastikli olduğu için hızı düşüktü. Diğer bir otomobilin lastiği dolma olmadığı için hızlı idi. Bu otomobil Mustafa Kemal Paşa için düşünülüyordu. Sivas'ta Amerikan Okulu'nun Müdürüne benzin ve otomobil lastiği için müracaatta bulunuldu. Amerikan Okulu Müdiresi iki adet iç ve dış oto lastiği ile altı teneke benzin temin etti. Kendine para teklif edildiğinde parayı ısrarla geri çevirdi. Bunun kendileri için küçük bir hediye olduğunu beyan etti. Vatanın kurtarılması mücadelesine yardım etmekten mutlu olacağını bildirdi. Temsil Heyeti, yol için yanlarında bulunan bütün nakit paralarını harcayarak yirmi yumurta, bir okka (1282 gram) peynir ve on ekmek alabildiler. Osmanlı Bankası Müdürü Mösyö Oskar hasta olduğu için akşamdan para temini olmadı. Sabah saat sekizde banka müdürü geldi. Mazhar Müfit Kansu ve Yüzbaşı Bedri Beyler, senet vermek kaydı ile bin lira borç para aldılar.¹⁴

Yol hazırlığı için akşamdan Doktor Refik Bey, ecza sandıklarını itina ile yolda kırılmayacak bir şekilde koli etti. Hayati Bey, Heyet-i Temsiliye'nin evrakını tasnif edip, yolculuğa hazır hale getirdi. Cevat Abbas Bey de otomobillerin bakımını yaparak yolculuğa hazırladı. Yaver Muzaffer Bey ise Mustafa

Kemal'in yol hakkındaki emirlerini alıyordu. Alınan bu emirleri Harekat Müdürü ve Temsil Heyeti'nin Kâtibi olan Hüsrev Gerede Bey'e iletiliyordu. Yolculuk esnasında kaç kilometre ile gidileceği, hangi köy ve kasabalarda durulacağı, geceleyin nerede konaklanacağı ayrıntılı olarak planlandı.

Mustafa Kemal, Mucur'dan Hacıbektaş'a gidilmesini gerekli gördü. Ancak bu yolculuğun Mucur'a varıncaya kadar gizli tutulmasını istedi. Ankara yolunda lazım olacağı düşünülen özel eşyaları çanta ve torbalara doldurarak yanlarına aldılar. Sabah saat 9'a 10 dakika kala para temin edilmişti. Yola çıkma zamanı artık gelmişti. 18 Aralık 1919 Perşembe günü saat dokuzda Sivas Lisesi önünden yola çıkıldı. En önde Harekat Müdürü ve Temsil Heyeti Katibi olan Hüsrev Gerede Bey'in otomobili, arkada Mustafa Kemal Paşa'nın otomobili vardı. Daha arkada diğer otomobil vardı. Sivas Lisesi önünde binlerce atlı ve arabalı halk Temsil Heyeti'ni birkaç saatlik mesafeye kadar uğurladı.

Hava çok soğuk ve yerler karla kaplı olduğu halde üzeri açık olan otomobillerin içine kar yağıyordu. Sivas halkı ile Köprübaşı mevkiinde vedalaşıp, saatte yirmi-yirmi beş kilometre hızla Ankara yoluna çıkıldı. Mustafa Kemal Paşa Sivas il sınırından, Millî davaya emeği geçen Sivas Valisi Reşit Paşa'ya onur ve misafirperverliğini takdir eden bir telgraf çekti.¹⁵ Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri Kayseri, Mucur, Hacıbektaş ve Kırşehir'de halkın coşkun gösterileri ile karşılandı. Halk oyunları gösterileri ve kurbanlar kesilerek yol boyunca sevgi gösterileri içinde Gölbaşı-Dikmen üzerinden 27 Aralık 1919 Cumartesi öğleden sonra Ankara'ya girildi.

Onu, Ali Fuat Cebesoy, Vali Vekili Yahya Galip Beyler, Gölbaşı'nda, Dikmen tepelerinin karlı ama havanın güneşli olduğu bir günde karşıladılar. Dikmen'den Kızılyokuş etekleri üzerinden şimdiki Harp Okulu'nun bulunduğu yerden, Ulus yönüne ilerlediler. Mustafa Kemal Atatürk, Ankara'ya gelişini Nutuk'ta şöyle izah etmektedir: "Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya hareket eden Heyet-i Temsiliye bütün yol boyunca ve Ankara'da büyük milletimizin sıcak ve içten, samimi yurtseverlik gösterileri içinde bugün buraya geldik. Milletimizin gösterdiği birlik ve dayanışma, ülkemiz geleceğini güven altına alma konusundaki inancı sarsılmaz biçimde destekleyecek niteliktedir. Şimdilik Heyet-i Temsiliye merkezi Ankara'dır."¹⁶

Mustafa Kemal güvenlik ve stratejik açıdan Heyet-i Temsiliye merkezini Ankara yaptı. Çünkü Ankara'da 20. Kolordu Komutanı olan Ali Fuat (Cebesoy) harbiyeden en yakın arkadaşı olarak Amasya'dan beri yanında idi. Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi Kuva-i Milliye'ye inanan mücadeleci bir kişi idi.¹⁷ Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya geliş tellallar tarafından sokak sokak dolaşarak duyuruldu. Mustafa Kemal'in Ankara'ya geldiği gün evlerde yatalak, ihtiyar ve bebeklerden başka herkes karşılama alayına katılıp, sokaklara döküldü. Ankara yöresindeki atlı ve binlerce yaya, köylerinden gelerek sokakları doldurdu. 27 Aralık 1919 günü Ankara delikanlıları Seymen alayı tertip etti. Bu eski bir Oğuz ananesi idi. Eski Türklerde yeni bir devlet kurulacağı zaman Seymen diziliniydi. Ankara delikanlıları Millî elbiselerini giyerek Ulucanlar'da Sarı Ahmet'in kahvehanesi önünde

toplandılar. Başlarında Efeler olduğu halde zeybek kıyafetli delikanlılar alay teşkil ederek Ulucanlar'dan Hacıbayram Camii önüne geldiler. Burada âdet üzere kurban kesildi. Kayyum Dede'de dua edildi. O gün 700 yaya Seymen ile 3000 kişiden oluşan zeybek alayı kuruldu. Seymen alayının önünde davul ve zurnalar çalıyordu. Tüfekli, baltalı, eli pala bıçaklı omuzlarında deriden önlüklü ve 50 davulcu çok sayıda zurnacı olduğu halde yayalar iki sıra halinde yürümekte idi. Efeler Seymen alayının önünde zeybek oynamakta idi. Bunları da 3000 atlı efe takip etmekte idi.¹⁸ Coşkulu insan seli Mustafa Kemal'e hoş geldin diyor ve Millî Mücadele'nin yanında olduklarını gösteriyorlardı. Mustafa Kemal, her kafilenin önünde otomobilden iniyor ve kalabalığı selamlıyordu.

Seymen alayının en önündeki bayraktarın bir elinde sancak, bir elinde kılıç vardı. Boynunda ise Kur'an-ı Kerim asılı idi. Eldeki sancak egemenliği, Kılıç savaşı, Kur'an-ı Kerim ise nizam ve kanunu ifade etmekte idi. Meşin önlük giymek, yapılan işin mücadelenin gururunu, balta ise disiplin ve azmi simgeliyordu. Mustafa Kemal, elinde bastonu, başında boz kalpağı, sırtında kemer spor pardüsesi ile sadeliği, alçak gönüllülüğü ve Millî Mücadele azmini simgeliyordu. Dikmen sırtlarından hükümet binasına giden yolun sağ yanında şimdiki opera binasının köşesinden istasyona yürüyen kafiye din adamları oluşturuyordu. Başlarında Rıfat (Börekçi) bulunmakta idi. Onlar da büyük bir heyecanla Mustafa Kemal'i selamlıyorlardı. Ankara'daki işgal subayı bir at üzerinden Mustafa Kemal'i izledi. Mustafa Kemal, ona hiç aldırmadan Ulus

Meydanı'na yürüdü. Onu Fransız askeri de bahçe duvarlarının ardından izlemekle yetindi. Kafile, Ankara vilayet konağına geldi. Valilik, Mustafa Kemal Paşa'ya hoşgeldin töreni düzenledi.¹⁹

Mustafa Kemal Paşa sonra, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy)'u makamında ziyaret etti. Sonradan misafir edileceği Keçiören yolu üzerindeki Ziraat Mektebi'ne götürüldü. Ali Fuat (Cebesoy), Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişini şöyle anlatmaktadır: "Dikmen şosesini takiple İncesu Vadisi'ne iniyorduk. İstikbale gelenlerin bir ucu, bugünkü Harp Okulu'nun bulunduğu tepeden başlıyordu. Dolaşa dolaşa istasyona iniyor ve oradan kıvrılarak hükümet konağına doğru uzanıyordu. Karşılayanların adedi 30-40 bine çıkaranlar olmuştu. O zamanlar Ankara şehrinin nüfusun 22.000'i geçmediği hatırlanırsa bu muazzam kalabalığın etraftan ve uzaklardan geldiği anlaşılır. Millî müfrezelerimizin atlı miktarı 1000'i geçmişti. İlk defa Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, bu manzara karşısında fevkalade mütehassis olmuş, adeta gözleri dolmuştu.²⁰

Ankara'nın önem kazanması ile İstanbul'dan gelen gazeteciler ve subaylar Ankara Taşhan Otel'i'ne yerleşiyorlardı. Buradan başka otel ve lokanta olmadığından, Ankara'ya ilk gelen mebuslar Ankara öğretmen okulunda kalıyorlar ve ortaklaşa okulun yemekhanesini kullanıyorlardı.

Temsil Heyeti'nin Ankara'ya geldiği sırada, Ankara'da "selamet" ve "Mefkure" adlı iki gazete yayınlanmaktaydı. Bunlardan başka vilayetin 1882'den beri çıkardığı "Ankara" adlı bir gazete daha vardı. Ankara adlı gazetenin 29

Aralık 1919 tarih ve 2209 sayılı baskısında Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişi ile ilgili yazıda şöyle diyordu:

"Bu günümüzü yaratan güneşin fecri, Erzurum'da doğdu. Sivas'ta yükselerek bütün milleti aydınlattı. Her yer, her nokta, hakiki güneşine kalbini, ruhunu açtı. Türk askeri baştan başa tek parça bir nur kesildi. Biz Türkler ve İslâmlar bu birliği malımızla, canımızla, din ve namusumuzla kuvvetlendirmeye azmettik. Bu azmimiz asla sarsılmayacaktır. Hakkımız teslim edilmedikçe durmayacağız, harp ve darp zulüm ve kahrı iman dolu göğsümüzle karşılayacağız. Tuttuğumuz yol, hak yolu, millet yoludur. Ey halk yaşa, ey sevimli millet yaşa varol, bu azim ve imanla Ankara kurtuluşa erecektir. Heyet-i Temsiliye üyelerine en içten samimiyetimizle hoş geldiniz derim."²¹ Mustafa Kemal'in ikametgâhı Ziraat Mektebi idi. Buradaki çalışma odası odun sobası ile ısıtılıyordu. Mustafa Kemal bir ara istasyonda oturdu. Sonunda Ankaralıları ona Çankaya Köşkü'nü hediye etti. Ziraat Mektebi'nin bir odası zamanla müzeye dönüştürüldü. Mustafa Kemal Ankara'ya gelince Sivas'ta olduğu gibi Ankara'da Temsil Heyeti'nin sesini duyurmak için "Hakimiyet-i Milliye" gazetesini 10 Ocak 1920'de çıkarmaya başladı.²²

Mustafa Kemal 29 Aralık 1919'da yaptığı bir açıklamada, İstanbul'a gidecek milletvekilleri ile görüşme yeri olarak Ankara'yı gösterdi. Ankara'da bazı mebuslarla tek tek, bazıları ile de gruplar halinde görüştü. Yurdun kurtarılması, bağımsızlığın korunması amacına yönelik kararlar alındı. Mustafa Kemal Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da saldırıya uğrayacağını bunun sonunda da Meclisin dağıtılacağını kesin

olarak tahmin etmişti. Bunun için Meclisin Ankara'da toplanmasını istiyordu.

Kendisi de İstanbul'a kesinlikle gitmeyecekti. İstanbul'da toplanan Mecliste başkan seçilmek istiyordu. Eğer başkan seçilirse dağıtılan milletvekillerini başkan sıfatı ile Ankara'ya çağırma yetkisini kendinde bulacaktı. Sonunda Millî Mücadele'yi benimseyen bir grup oluşturma kararı alındı. Bu grubun adı "Müdafaa-i Hukuk Grubu" olacaktı. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da Meclisi açan mebuslar "Müdafaa-i Hukuk Grubu"nu kuramadılar. Ancak bu amacı gerçekleştirmek için "Felah-ı Vatan Grubu"nu kurdular.²³ Felah-ı vatan Grubu "Misak-ı Millî (Ahd-ı Millî)"yi kabul etti. Meclis-i Mebusan ise Misak-ı Milli'yi 28 Ocak 1920'de kabul etti. 17 Şubat 1920 Meclis açık oturumunda basında yayınlanması ve yabancı parlâmentolara gönderme kararı alındı.²⁴

Mustafa Kemal, 22 Ocak 1920 günü yabancıların İstanbul'da saldırılarını yoğunlaştırması üzerine, Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum Kolordu Komutanlarına, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanma emrini verdi. İtilâf Devletleri kuvvetleri, 15 Mart 1920 günü İstanbul'da 150 kadar Türk aydınını tutuklatıp halkın gözünü yıldırma istedi. 16 Mart 1920 günü İtilaf Devletleri İstanbul'u resmen ve fiilen işgal etti. Altı erimiz şehit edildi. Millî Mücadele'nin heyecanlı taraftarı olan mebuslardan Rauf (Orbay), Kara Vasıf, Faik (Kaltakkıran), Numan Beyler tutuklanıp zorla Malta adasına gönderildiler. Mustafa Kemal, Erzurum'da kalan İngiliz yarbayı Rawlinson'u tutuklatıp, Malta sürgünleri ile sonradan değiştirdi.²⁵ Mustafa Kemal İstanbul'un işgalini telgraf memuru Manastırlı

Hamdi Efendi'den öğrendi. Mustafa Kemal İstanbul'un haksız işgalini hemen protesto ederek dünyaya duyurdu. İstanbul mebuslarını Ankara'da açılacak olan Meclise 19 Mart 1920'de telgrafla çağırdı.

Mustafa Kemal'in Ankara'da toplanacak Meclis için illere, sancakların kolordu komutanlıklarına 19 Mart 1920 günü gönderdiği telgrafın özeti şöyle idi:

1 Ankara'da olağanüstü yetkilerle bir Meclis, yürütme ve denetleme için toplanacak.

2 Bu Meclise seçilenler, mebuslarla ilgili yasaya uyacaklar.

3 Seçimlerde her sancak bir seçim bölgesi olacak.

4 Her sancaktan beş mebus seçilecek.

5 Her sancakta ilçelerden gelen ikinci seçmenlerle, sancak idare ve belediye Meclisleriyle müdafaa Hukuk grubu yönetim kurullarından il merkez yönetim kurulları oluşacak, kurulca aynı gün ve oturumda seçim yapılacaktır.

6 Bu Meclise her parti, dernek, grup, bağımsız aday istediği yerden aday olabilecek.

7 Seçimler her yerin en büyük sivil yöneticisinin idaresinde yapılacaktır.

8 Seçimler gizli oy, salt çoğunluk esasına göre kurul önünde yapılacaktır.

9 Seçim sonucu üç nüsha olacak, biri yerinde asılı olacak, ikinci kişiye verilecek, üçüncüsü Ankara Meclisine gönderilecek.

10 Üyelerin yolluğu Meclisçe karşılanacak, ancak geliş yolluğu yerin hükümetince ödenecek.

11 Seçimler on beş gün içinde bitirilerek, adları Ankara'ya bildirilecek.

12 Bu telin varış saati bildirilecek.²⁶

Mustafa Kemal Paşa 2 Şubat 1920 günü Erzurum mebusu seçildi ve mebusluğu 9 Şubat 1920 günü onaylanmıştı. İstanbul mebusluk yolu açılmıştı. O, güvenlik nedeni ile İstanbul Meclisi'ne katılamamıştı. 19 Mart 1920 genelgesine uyarak Ankara merkez mebusluğuna aday oldu. 30 Mart 1920 Salı günü yapılan seçimlere katıldı. Seçim sonuçlarına göre beş mebusun oy dağılımı şöyledir: Mustafa Kemal Paşa 140, Ali Fuat Paşa 132, Kınalızade Şakir Efendi 122, Beynalı Hacı Mustafa Efendi 80, Şeyhzade Şemsettin Efendi 79 oy alarak mebus seçildiler. 9 Nisan 1920 günü milletvekili mazbatalarını aldılar.²⁷ Türk milleti Nisan ayı başında mebus seçimlerini yaparak milletvekili isimlerini Ankara'ya bildirdi. Seçimlerin tamamlanması ile, Türk milleti Kurtuluş Savaşı'na yeni bir boyut kazandırdı. Millet hakimiyetinin yolu açıldı.

B. TBMM'nin Açılışı (23 Nisan 1920)

Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Felah-ı Vatan Grubu'nun kurulması ve bu grubun çalışması ile Misak-ı Millî (And-ı Millî) 28 Ocak 1920 günü kabul edildi. Bunun anlamı, "Türk yurdunun bölünmesini, sosyal, siyasî, ekonomik baskıları kabul etmiyorum" demektir. Edirne mebusu Şerif Bey'in önerisi ile açık oturumda oylanıp, 17 Şubat 1920 günü basın ve yabancı parlâmentolara gönderildi. Bu gelişme üzerine İtilâf Devletleri kuvvetleri, İstanbul'u 16 Mart 1920 günü resmen ve fiilen işgal etti. Daha önce de belirtildiği gibi 150 kadar Türk aydını ile vatansever mebuslardan Rauf (Orbay), Kara

Vasıf, Faik (Kaltakıran), Numan Beyler tutuklanarak Malta adasına sürüldü. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Meclisin İstanbul'da çalışmayacağını görerek 19 Mart 1920'de seçimlerin yenilenip; Meclisin Ankara'da toplanmasını istedi. Mustafa Kemal, birinci kez Erzurum mebusu, ikinci kez de Ankara mebusluğuna 30 Mart 1920 Salı günü seçilmişti. Osmanlı Meclis-i Mebusanı son kez 18 Mart 1920'de toplandı.

Sinop mebusu Dr. Rıza Nur, Meclisin güvenlik nedeni ile çalışamayacağını ve güvenlik gelinceye kadar Meclisin tatil edilmesini istedi. Mevcut mebusların oy birliği ile Meclis kendini süresiz tatil etti. Padişah İstanbul Meclis-i Mebusanı'nı 11 Nisan 1920'de feshetti.²⁸ Bu olay, Ankara'da açılacak olan Meclisin yolunu kesin olarak açmıştır. Bilindiği gibi İstanbul'un her yerine el konuluyordu. Hatta Osmanlı Harp Bakanı Fevzi Çakmak Paşa, çalışma odasından süngü zoru ile dışarı atıldı. Protestolara rağmen Meclis içinde İngiliz polisi mebusları mahkum muamelesiyle tutukladılar. Hatta mebusların ellerine kelepçe vuruldu.²⁹ İstanbul'dan Ankara'ya gelişler başladı. İsmet (İnönü) Paşa 3 Nisan, Fevzi Çakmak Paşa 27 Nisan 1920'de Ankara'ya geldiler. Diğer mebuslar da Ankara'ya geliyordu.³⁰ İstanbul Meclis-i Mebusanı başkanı olan Celalettin Arif Bey Mustafa Kemal'in çağrısına uyarak Düzce üzerinden Ankara'ya geldi. Celalettin Arif ve arkadaşları, Ankara'da 9 Nisan 1920 günü parlak bir törenle karşılandı.³¹

Ankara'da Meclis binasının hazırlanmasına başlandı. Osmanlı Harbiye Bakanı ve Başkomutan Enver Paşa "İttihat ve Terakki Kulüp Binası" olarak Ankara'da Türk

mimarî tarzına göre mimar Salim Bey (1916) binayı inşa etti. Binanın yapılmasını Alman Generali Fonder Golç da istiyordu. Çünkü Ankara'ya yatırım yapılmasını ve başkentliğe hazırlanmasını istiyordu. I. Dünya Savaşı çıkınca kapı ve pencereleri takılmış, çatı da yapılmıştı. Ancak çatının üzerine kiremitler örtülmemişti. Ulucanlar'da bir ilkokul yapılmakta idi. Bu okul için hazırlanan kiremitler alınarak, toplantı salonunun üzeri örtüldü. Hızlı bir şekilde bitirilen bina, pek sade bir suretle döşendi ve toplantılar için uygun hale getirildi.³² Meclis çatısının iki yüzünün açık olduğunu gören Ankaralılar, evlerine koşarak damlarında yosun tutmuş eski kiremitleri söküp aldılar. Kiremitleri kucaklarında Meclisin önüne getirip yığdılar. Başlı peştemallı kadınlar, ak sakallı ihtiyarlar kucak kucak kiremit taşıyorlardı. Onlar, Orta Anadolu'da kurulmakta olan yeni devlet binasının temellerini atıyorlardı. Halk, Mustafa Kemal'in ulvî eserine yardım ediyordu. Bu azim ve kararlı Meclis binasının damının tamamı kiremitle örtülmüş oldu. Damın tam ortasına Türk bayrağının dalgalanması için bayrak direği dikildi.³³ İkinci Mahmut'un kabul ettiği bayrakta küçük bir değişiklik yapılarak bayrak meselesi çözüldü, küçük değişiklik ise ayın içindeki bir yıldızın aşağıya olan ucu yukarı çekildi. Bundan sonra Meclisin 23 Nisan 1920'de açılması kararı alındı. Mustafa Kemal 21 Nisan 1920'de Valilere ve Kolordu Komutanlıklarına Meclisin açılma duyurusunu yaptı. "Nisan'ın yirmi üçü cuma günü, Cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır. Büyük Millet Meclisinin açılış günü cumaya getirilmekte, çünkü bütün milletvekilleri Hacı Bayram Camiinde cuma

namazını kılarak dualar okunup, kurban kesilecektir. Meclis toplantı yerinde dua edilerek mevlit okunacaktır. Meclisin açılacağı, en küçük köylere kadar yazılı olarak duyurulacaktır."34 İstanbul Meclisi'ne seçilen mebuslar 10 Nisan 1920 günü Ankara'ya gelerek toplandılar. Toplantının, konusu Meclise verilecek ad idi. Önce kurultay, kurucu Meclis olsun dediler, fakat Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi adından söz edince bütün mebuslar hep bir ağızdan bu ismi kabul ettiler. Mustafa Kemal 22 Nisan 1920 günü çok kısa bir açıklama yaptı. 23 Nisan Cuma günü Meclis çalışmaya başlayacaktır. "Bundan sonra sivil ve askeri makamların başvuracağı en yüce makam Meclistir" dedi.

Ankaralı marangozlar, omuzlarında tahtalar ve kalaslarla Meclise geldiler, kürsü ile katiplerin oturacağı yerleri yaptılar. İşçilik ücretleri verilmek istendiği zaman biz buraya Meclisimizi kurmaya geldik diyerek parayı reddettiler. Kürsüye oturum için bir çan koyuldu. Zafer kazanılınca kadar kalmak şartı ile kürsüye siyah bir örtü örtüldü. Mebusların oturmaları için Ankara Öğretmen Okulu'ndan kara sıralar getirilip dizildi. Ankara'da elektrik olmadığından kahvehanelerin birinden petrol lambası alınarak Meclise asıldı. Meclis salonuna saç soba kuruldu. Meclis salonunun koridoruna mebusların su içmesi için üç küp kondu. Kapıdan girince ilk küçük oda mescit, sokağa bakan ilk oda da başkanlık odası yapıldı. Hulusi Efendi'nin yazdığı "Hakimiyet Milletindir" levhası kürsünün arkasına kondu. Ankara Öğretmen Okulu'nun ilkökul öğretmenleri, memur, polis lisesi hocaları zabıt katibi olarak atandılar. Meclis muhafız tabur komutanlığına

da İsmail Hakkı Tekke atandı. 23 Nisan 1920 günü mebuslar Cuma namazını Hacı Bayram Camii'nde kıldı. Dualarla Hacı Bayram Veli'nin sancağını çektiler ve tekbir sesleri ile Meclise yüründü. Meclisin önünde durularak üç kurban kesildi. Mustafa Kemal, Meclis kapısındaki kurdelayı keserek içeri girdi. Hacı Bayram sancağı kürsüye dikildi. Dualarla Meclis açıldı.³⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü saat 13.45'te açıldı.

Mecliste toplam 337 milletvekili bulunması gerekirken ilk toplantıya 115 milletvekili katılabildi.³⁶

Meclisin en yaşlı üyesi olan Sinop mebusu Şerif Bey (Alkan) kürsüye gelerek şu konuşmayı yaptı: "Saygıdeğer dinleyiciler. İstanbul işgal edilince Halifelik makamı ile hükümetin bağımsızlığı alındı. Bu boyun eğmek, yabancı esirliğini kabul etmek demektir. Tam bağımsızlık yaşama arzusu olan milletimiz, esirliğini şiddetle reddederek bu Meclisi meydana getirmiştir." dedi.³⁷ Bu konuşmadan sonra seçimlere geçildi. Mustafa Kemal'in önerisi ile Bursa mebusu Muhittin Baha Bey, genel kurulun önerisi ile de Kütahya mebusu Cevdet Bey Divan katipliklerine seçildiler ve kürsüdeki yerlerini aldılar. Daha sonra milletvekillerinin mazbatalarını incelemek üzere on beş kişilik iki encümen seçimi kura ile yapıldı. 24 Nisan 1920 günü saat 10'da toplanmak üzere Şerif Bey Meclisi 1430'da tatil etti. 24 Nisan 1920 ikinci birleşim saat 10.00 da en yaşlı üye olan Şerif Beyin başkanlığında açıldı. Komisyon mebus mazbatalarını inceledi ve üyelerin uygun seçildiği görüldü. Bundan sonra Mustafa Kemal, kürsüye geldi. Mütarekeden kongrelere kadar gelişen olaylara

değindi. Birinci oturuma 11.30'da ara verildi. Saat 13.00'te ikinci oturuma ara verildi. Üçüncü oturumda Meclise nasıl kavuşulduğu izah edildi. Dördüncü oturum gizli olarak yapıldı. Beşinci oturum 17.30'da başladı. Bu oturumda Meclis Başkanlığı seçimi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa 120 oydan 110 oy alarak Meclis Başkanlığı'na seçildi. İstanbul Meclisi Mebusan Başkanı Celalettin Arif Bey ikinci başkanlığa seçildi. Abdulhalim Çelebi de birinci başkan vekaletine seçildi.³⁸ Celalettin Arif Bey 10 Ocak 1921 Anayasası'na muhalefet ettiği için çalışamaz oldu ve 24 Ocak 1921'de görevinden istifa etti. İstanbul mebusu hayvan vergisini 8 katına çıkarma kararı almıştı fakat uygulamamıştı. Ankara TBMM hayvan vergisini eskiden olduğu gibi dört katında kalmasına karar verdi.³⁹

TBMM'nin açılması ile yeni bir devletin temelleri atıldı. Ferdi saltanat yerine Millî iradeye dayanan demokratik bir devlet doğmuştur. İşgalci, İtilaf Devletlerinin gözü kulağı Ankara Meclisi'ne yöneldi. TBMM'nin açılışını Kazım Karabekir şöyle değerlendirmektedir: "20 Nisan günü Erzurum'da parlak bir ağaç bayramı yaptık. Aydın ve Maraş ismini verdiğimiz bahçelere binlerce halk ve bütün okulların iştiraki ile yüzlerce ağaç diktik. Muhtelif oyunlarla bugünü kutladık.⁴⁰ 25 Nisan günü Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey'in teklifi ile Meclis, işlerini düzenlemek ve Meclisin etkinliğini sağlamak üzere 15 kişiden oluşan icra heyeti seçilerek, hükümet gibi çalışmaya başladı.⁴¹ TBMM bir numaralı kararı ile Meclisin üzerinde bir gücün olmadığını ve vatanın kurtarılması için genel duruma el koyduğunu açıklamıştır. Yasama ve yürütme yetkisini kendinde toplayıp, Mustafa

Kemal'i başkan seçmekle hükümet gibi çalışmaya başlamıştır. Yürütme yetkisini ilk günden eline almış, Millî Mücadele ve Millî egemenliği birlikte gerçekleştirmiştir.

C. TBMM'nin Fonksiyonu

TBMM, kendini Türk milletinin tek temsilcisi sayarak üzerinde oluşacak hiçbir kuvveti kabul etmemiştir. İstiklâl Savaşı'nı ve Millî egemenliği yürüten Meclis, hükümet sistemi kurmuştur. Meclis başkanı olan Mustafa Kemal Hükümet ve Devlet Başkanı yetkilerini kullanıp öyle davranmıştır. Hükümeti temsil eden mebuslar nazır değil vekil olarak yetki kullanıyorlardı. Bakanlık görevini yürüten vekiller, Meclis tarafından kendi aralarında seçilmiş ve yetkili kılınmıştır.⁴² Meclis bu özelliği ile tam yetkili bir Meclistir. Ankara Meclisi İstanbul hükümetinin 16 Mart 1920'den sonra imzaladığı bütün antlaşma ve alınan kararları hükümsüz saydı. 29 Nisan 1920'de Ankara Meclisi "Hiyanet-i Vatanîye" Kanunu çıkardı. TBMM bu kanunla Meclisin hukukî olarak meşruluğunu, isyan ve ayaklanma yapanları vatan haini saydı. Hiyanet-i Vatanîye Kanunu, vatana ihanet edenleri idam cezası ile cezalandırma kararı verdi.⁴³ Ankara Meclisi kurucu Meclis olarak İstiklâl Savaşı'nı sevk ve idare etmektedir. Mustafa Kemal'i başkan seçen Meclis, Millî davaya güç kazandırarak, organize olmuştur. TBMM, 25 Nisan 1920 günü Mustafa Kemal'in başkanlığında yedi kişilik geçici icra heyeti yani Bakanlar Kurulu kurulmuştur. Bu kurul, hükümet işlerini doğrudan yürütmektedir. TBMM'nin önemli fonksiyonlarından biri de Millî Savunma Bakanı Fevzi Çakmak Paşa'nın isteği üzerine 11 Eylül 1920'de "İstiklâl Mahkemeleri"nin kurulmasıdır. Bu mahkemenin

kuruluşu Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan esinlendi. Mahkemenin kuruluşu memlekette firar ve kıtalardan kaçma, askere gitmemelerin çoğalması üzerine olmuştur. Asker kaçaklarının malına el koyma yasal hale geldi. İstiklâl Mahkemesi'ne üye seçimine geçildi. Oylama sonunda en çok oy alan 15 milletvekili mahkeme üyeliğine seçildi.⁴⁴

TBMM'nin Ankara'da toplanıp işe başlamasıyla Anadolu'da resmen yeni bir hükümet 2 Mayıs 1920'de 11 bakanla kuruldu. Bu hükümet bir taraftan iç isyanlarla uğraşırken, diğer taraftan da düşmanla savaşarak iç ve dış güvenliği sağlamaya çalışıyordu.⁴⁵ Meclisin üç numaralı kanunu kabul etmesi ile ilk icra vekilleri seçilip hükümet kesin olarak kuruldu. Mustafa Kemal, Meclis Başkanı olarak 11 kişiden oluşan Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmeye başladı. TBMM ilk kabine toplantısını 5 Mayıs 1920 günü Mustafa Kemal'in başkanlığında yaptı. 2 Mayıs 1920 günü seçilen bakanlar kurulu isim ve görev dağılımı şöyle idi:

1. Mustafa Fehmi Efendi, (Din İşleri)
2. Cemil Bey, (İçişleri)
3. Celalettin Arif Bey, (Adliye)
4. İsmail Fazıl Paşa, (Bayındırlık)
5. Bekir Sami Bey, (Dış İşleri)
6. Adnan Bey, (Yardım)
7. Vusut Kemal Bey, (İktisat)
8. Fevzi Paşa, (Millî Savunma)
9. İsmet Bey, (Genel Kurmay Başkanlığı)
10. Rıza Nur Bey, (Millî Eğitim)

Bakanlıklarına seçilmişlerdi.⁴⁶

Birinci TBMM üyeleri yetkilerle

donatılmıştır. Meclisin millet ve devletimiz üzerine veremeyeceği karar yoktur. Birinci Meclis kendini iki temel prensibe adanmıştı. Bunlar; halkın menfaati ve Millî Mücadele'nin çıkarıdır. İlk bakışta Mecliste birbirinden farklı beş grup vardı. Bunlar Tesevüt, İstiklâl, Halk Zümresi, Islah Grubu, Müdafaa-i Hukuk Grubu'dur. Mebusları iki gruba ayırmak daha mantıklıdır. Çünkü birinci grup yenilik isteyenler, ikinci grup ise muhafazakârlardan oluşmaktadır.⁴⁷ Mustafa Kemal bu grupları Müdafaa-i Hukuk adı altında toplayarak başlangıçta ayrılık kabul etmedi. TBMM hukukî olarak iç ve dış işlerinde yaptırım gücüne sahipti. İngiltere ve müttefikleri 22 Nisan 1920'de Osmanlı Devleti temsilcisini barış konferansına çağırdı. Ankara hükümeti devreye girerek Osmanlı Devleti adına Tefik Paşa'dan başkasını kabul etmedi. Tefik Paşa Paris'e gitti. Kendine sunulan barış şartlarını ağır bularak kabul etmedi ve İstanbul'a döndü.⁴⁸ Meclis Osmanlı Devleti'nin 10 Ağustos 1920'de Sevr'i imzalamasını tanımadı. Ankara Meclisi yaptırım gücünü kullandı. TBMM 20 Ocak 1921 tarihli Anayasası'nı (Teşkilat-ı Esasi) kabul ederek egemenliği en açık bir şekilde ifade etmiştir.

Meclis hakimiyeti, padişah taraftarı olan milletvekillerine rağmen kurulmuştur. TBMM yürütme ve yasama yetkisini kendinde toplayarak millet hakimiyetini gerçekleştirmiştir. Meclis bu özelliği ile Cumhuriyet ilan edilmeden, Cumhuriyet olduğunu ispat etmiştir.⁴⁹ Anayasanın kabulü ile Osmanlı Devleti kalmamıştır. Egemenlik de parlâmenter rejime geçmiştir. TBMM modern parlâmento özelliğinde olup, genel kuruldan ibaret değildir. Meclisin içinde başkanlık divanı, çeşitli

komisyonlar, siyasi parti grupları, araştırma ve soruşturma birimlerinden ibarettir. Meclis içinde kendi sahalarında olgunlaşmış ve deneyimli milletvekilleri vardır. Bunların eli ile hem hükümet denetlenir, hem de sağlıklı yönetim yapılır.

Birinci TBMM, Türk milletinin siyasî hayatında ileri bir safha olup; bu Meclis Türk milleti tarafından kurulmuş, Türk milleti için siyasi olgunluğu, tam ve parlak bir şekilde ortaya konmuştur.⁵⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, millet iradesine dayalı Millî egemenlik ilkesini esas aldığından demokratik nitelik ve yapıda idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mili irade çerçevesinde seçilen milletvekillерinden oluşmakta olup, bunda sultan ve halifenin rolü yoktur. Zor şartlar altında toplanarak faaliyetini sürdüren Meclis, kendinden üstün hiçbir güç ve kuvvet tanımayarak millet iradesinin egemenliğini tam anlamıyla sağlamıştır.⁵¹ Meclis bünyesinde bulunan farklı fikrî cereyanların etkisinden gerektiği anda kurtulmayı başarmıştır. Aynı Meclis, savaşın sevk ve idaresini, ülkeyi vatan ve istiklâl savunmasına yöneltmiştir.⁵² TBMM sürekli ve düzenli çalışarak, hızlı kararlar alarak, olağanüstü şartlar icabı vatan ve milletin kurtarılmasını en önde tutarak, idealistlerin toplandığı bir Meclis olmuştur.

Sonuç

Ankara'da 23 Nisan 1920'de toplanan ilk TBMM, Millî güçlerin bütün milletçe benimsenip, kabul gören ruh demek olan "Kuva-i Milliye Ruhu" temsil eden bir Meclistir.

Batı emperyalizmi ve sömürgeciliğinin Türk milletini tedirgin etmesi ile vatanın değişik

yerlerinde "Müdafaa-i Hukuk" adı altında türlü dernekler kurulmuştu. Millî direniş odaklarının dağınık ve güçsüz olduğu bir dönemde Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktı. Parolası ise "Kuva-i Milliye'yi amel, irade-i milliyeyi hakim kılmak"tı. Bu parola; Amasya, Erzurum ve Sivas Kongresi'ne ulaşarak "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirildi. Bu parolanın Sivas'tan Ankara'ya ulaşması ve Ankara'yı karargah edinmesi; Ankara'nın coğrafi ve stratejik önemi, tren hattı ile cephelere ve İstanbul'a bağlı olması, Mustafa Kemal'in İstanbul ile ilişkileri kesmesinden önce, saray ve onun hükümetini tanımayan ilk şehir olması gibi sebeplerle alakalı idi. Ankara'da toplanan ilk Büyük Millet Meclisi'nin de parolası bu oldu.

Ankara'da TBMM'nin açılması ile Türk milletinin tarihinde yeni bir dönem açılarak yeni demokratik devletin temelleri atılmıştır. Bu devletin kuruluşu, İstanbul hükümetine rağmen işgal güçlerine karşı Millî kuvvetlerin Millî iradeye dayalı başardığı bir netice idi. Sınırlı, belirli toprak parçası üzerinde yaşayan topluluğun bir güce sahip olarak ortaya çıkması, devlet hüviyeti şeklinde olmuş, siyasî güç ve otorite olarak devam etmiştir. Bu Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla açıkladığı esaslara uygun olarak seçim yolu ile belirlenen bir Meclistir. Millî Mücadele, sadece ordularla değil, Millî İstiklâl Savaşı'nı millet temsilcilerinden meydana gelen TBMM ile yürütülmüş, İstiklal Savaşı ve inkılaplar ve devlet müesseseleri yüce Meclisin eseridir. Millî egemenliğe dayalı tam bağımsız yeni Türk Devleti'nin özü, Milletin egemen iradesi ile millet olmuş, buna aracılığı TBMM yapmıştır.

DİPNOTLAR

1. Koca, Salim; Türk Kültürünün Temelleri II, Trabzon, 2000, s. 72.
2. Demokrasinin temel kurumlarından olan Meclis, hemen hemen bütün Türk devletlerinde vardır. Türklerin bu kurumu Batı toplumu gibi gelişip bir sisteme bağlayarak parlamentoya dönüştürememişlerdir. Dolayısıyla bu kurumu Batı'dan almak zorunda kalmışlardır. Koca, Salim; a.g.e., s. 81.
3. Ezherli İhsan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1922) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877/1920), TBMM Kültürü, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No: 54, s. 1. Ankara 1992.
4. Berkes, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978, s. 147-148. Yavuz, Ünsal; Atatürk, İmparatorluktan Millî Devlete. Ankara 1990, s. 4-6. Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C. I, TBMM Vakıf Yay. s. III; İnan, Afet; Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara 1973, s. 25-26.
5. Ezherli, İhsan; a.g.e., s. 1-2, Eroğlu, Hamza; "Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, s. I, (Kasım 1984), s. 157-163; Eroğlu, Hamza; Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara 1980, s. 28.
6. Devletimizi Kuranlar; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 65. Yıl, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1985, s. VI.
7. Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1981, s. 445.
8. Şapolyo, Enver Behnan; Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, İstanbul 1958, s. 357-360.
9. Bardakçı, İlhan; Taşhan'dan Kadife Kale'ye, Millet Yay. İstanbul 1975, s. 56.
10. Bardakçı, İlhan; a.g.e., s. 56-57, Atatürk, a.g.e., s. 445.
11. Cebesoy, Ali Fuat; Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s. 265.
12. Atatürk; a.g.e., s. 445.
13. Atatürk; a.g.e., s. 445.
14. Kansu Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber, C. II, TTK Basımevi, Ankara, 1968. s. 484-487.
15. Aksun Vehbi Cem; Sivas Kongresi II. Baskı, İstanbul, 1963, s. 177.
16. Atatürk, a.g.e., s. 60.
17. Baykara Tuncer; Millî Mücadele, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 60.
18. Şapolyo Enver Behnan; Mustafa Kemal ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarihi Ankara 1969, s. 10.
19. Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, Mustafa Kemal, C. II, Remzi Kitabevi 10. Baskı, İstanbul 1986, s. 193.
20. Cebesoy, Ali Fuat; a.g.e., s. 265-266.
21. Çapa Mesut, Çiçek Rahmi; Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Trabzon 2000, s. 216.
22. Altuğ Yılmaz; Türk İnkılap Tarihi, İstanbul, 1985, s. 67.
23. Atatürk, a.g.e., s. 483.
24. Eroğlu; Türk İnkılap Tarihi M. E. B.

- Basımevi, İstanbul 1982, s. 200.
25. Bıyıköğlu, Tevfik; Atatürk Anadolu'da 1919-1921, II. Baskı, Ankara, 1981, s. 45.
26. Velidedeoğlu Hıfzı Veldet; İlk Meclisçe Millî Mücadele'de Anadolu, İstanbul 1990. s. 14.
27. Ezherli İhsan; a.g.e., s. 28.
28. Lewis Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kırıtlı II. Baskı, Ankara 1984, s.
29. Özalp Kazım; Millî Mücadele (1919-1922), 1985. Ankara, s. 123.
30. Mumcu Ahmet; Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişi, İstanbul, 1922, s. 49.
31. Aydemir Şevket Süreyya; Tek Adam, Mustafa Kemal, İstanbul, 1986. s. 224.
32. Tansel, Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. III, Ankara 1973, s. 85.
33. Şapolyo Enver Behnan; a.g.e., s. 20.
34. Atatürk, a.g.e., s. 577.
35. Şapolyo Enver Behnan; a.g.e., s. 25.
36. Ezherli İhsan, a.g.e., s. 33.
37. Sarıhan Zeki; Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3, TBMM'den Sakarya Savaşı'na, Ankara 1986, s. 9.
38. Ezherli İhsan; a.g.e., s. 36.
39. Sarıhan Zeki; a.g.e., s. 13.
40. Karabekir, Kazım; İstiklal Harbimiz, İstanbul 1988, s. 617.
41. Ezherli İhsan, a.g.e., s. 37.
42. Balta Tahsin Bekir; Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebeti İncelemeler, Ankara, 1960, s. 2.
43. Bıyıköğlu Tevfik, a.g.e., s. 136.
44. Velidedeoğlu Hıfzı Veldet; a.g.e., s. 62.
45. İnan Afet; a.g.e., s. 69.
46. Ağaoğlu Samet; Kuvayı Milliye Ruhu, Ankara, 1981, s. 49.
47. Ağaoğlu Samet; a.g.e., s. 16.
48. Baykara, Tuncer; a.g.e., 1985, s. 71.
43. 49. Özbudun Ergun; Atatürk ve Devlet Hayatı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ankara, 1986, s.
50. Ağaoğlu, a.g.e., s. 48.
51. Tansel; a.g.e., s. 98.
52. Ağaoğlu, a.g.e., s. 152-153.

KAYNAKLAR

AĞAOĞLU Samet; Kuvayı Milliye Ruhu, Ankara, 1981.

AKSUN, Vehbi Cem; Sivas Kongresi II. Baskı, İstanbul, 1963.

ALTUĞ, Yılmaz; Türk İnkılap Tarihi, İstanbul, 1985.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1981.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam, Mustafa Kemal, C. II, Remzi Kitabevi 10. Baskı, İstanbul 1986.

BALTA, Tahsin Bekir; Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebeti İncelemeler, Ankara, 1960.

BARDAKÇI, İlhan; Taşhan'dan Kadife Kale'ye, Millet Yay. İstanbul 1975.

BAYKARA, Tuncer; Millî Mücadele, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

BERKES, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978.

YAVUZ, Ünsal; Atatürk, İmparatorluktan Millî Devlete, Ankara 1990.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I, 2. Baskı Ankara, 1981.

CEBESÖY, Ali Fuat; Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953.

ÇAPA Mesut, Çiçek Rahmi; Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Trabzon 2000.

EROĞLU Hamza; Türk İnkılâp Tarihi, M. E. B. Basımevi, İstanbul 1982.

EZHERLİ İhsan; TBMM (1920-1922), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, Ank. 1992.

EZHERLİ İhsan; TBMM (1920-1986) TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 10 Ankara 1986.

İNAN, Afet; Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber, C. II, TTK Basımevi, Ankara, 1968.

KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbimiz, İstanbul 1988.

KOCA, Salim; Türk Kültürünün Temelleri II, Trabzon, 2000.

LEWIS Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kırıatlı II. Baskı, Ankara 1984.

MUMCU Ahmet; Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1922.

ÖZALP, Kazım; Millî Mücadele (1919-1922), 1985. Ankara.

ÖZBUDUN Ergun; Atatürk ve Devlet Hayatı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ankara, 1986.

SARIHAN, Zeki; Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3, TBMM'den Sakarya Savaşı'na, Ankara 1986.

ŞAPOLYO Enver Behnan; Mustafa Kemal Birinci TBMM Tarihçesi, Ankara, 1969.

ŞAPOLYO, Enver Behnan; Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, İstanbul 1958.

TANSEL, Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. III, Ankara 1973.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldat; İlk Meclisçe Millî Mücadele'de Anadolu, İstanbul 1990.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşı

Prof. Dr. Ercüment Kuran

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ve müttefikleri safında katılan Osmanlı Devleti, yenilgiyi kabul ederek, İngiltere ve müttefikleriyle 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Az sonra da, 13 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'ndan istifa eden Mustafa Kemal Paşa Adana'dan İstanbul'a dönmüştür. Paşa, İzmir'in Yunanlılar tarafından 15 Mayıs 1919'da işgalinin ertesi günü, maiyetiyle birlikte İstanbul'dan ayrılıp 19 Mayıs'ta Samsun'da karaya çıktı. 9. Kolordu Müfettişliği'ne geniş yetkilerle tayin edilmişti. Resmi görevi yerli Rumların Karadeniz bölgesinde çıkardıkları karışıklığa son vermek ve böylece İngiltere'nin, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak,

bölgeyi işgal etmesini önlemektir.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da bir aya yakın kaldı. 12 Haziran'da Havza yoluyla Amasya'ya geçti. Orada eski Bahriye Nazırı Rauf Bey, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey ile buluşup toplantılar yaptı. Görüşmeler sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın önceden hazırladığı prensipleri kapsayan bir metin üzerinde anlaşma sağlandı. 12. Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal ve 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaların da mütalâaları alındıktan sonra bazı düzeltmelere uğrayan metin, 21/22 Haziran gecesindeki son toplantıda kesin şeklini aldı. Bu "Amasya Kararları" ertesi gün, yani 22 Haziran 1919'da asker ve sivil ilgililere telgrafla bildirildi.

Amasya Tamimi olarak tanınan altı maddelik metnin 1. maddesi şöyledir:

"Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmeti merkeziyetimiz İtilâf Devletlerinin tesir ve murakabesi altında mahsur bulunduğundan deruhde ettiği mes'uliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madum (yok) tanıttırıyor. Milletin istiklâlini gene milletin azmü kararı kurtaracaktır. Milletin halü vaz'ını derpiş etmek (göz önüne almak) ve sadayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir.

Anadolu'nun bil-vücut en emin mahalli olan Sivas'ta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. Bunun için teknil vilâyatı osmaniye'nin her livasından ve fırka ihtilâfatı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sürati mümkin ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir."1

Amasya Kararları'na genelde bakılınca, bunların Türk Millî Mücadelesi'nin ana programını teşkil ettiği, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi dehası ve askerî kabiliyeti sayesinde adım adım gerçekleştirildiği müşahade olunur.

Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan sonra, Rauf Bey ile birlikte, Sivas ve Erzincan üzerinden Erzurum'a gitti. İngilizlerin baskısı neticesinde 8 Temmuz gecesi askerlikten ayrılmak zorunda kalan Paşa, 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da toplanan Doğu vilâyetleri temsilcilerinin kongresine katıldı ve kongreye

başkan oldu. Onun ustaca yönetimi sayesinde, Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919'da yayınlanan beyannamesi Amasya Kararlarına uygun olarak hazırlandı.

On maddelik beyanname Millî Mücadele'nin hedeflerini daha ayrıntılı olarak belirliyor ve bu hedeflere varmak için yapılacak icraatı tesbit ediyordu. 2. maddede "Osmanlı vatanının tamamiyeti ve istiklali millimizin temini ve makamı saltanat ve hilafetin masuniyeti için Kuvây-ı Milliye'yi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır" hükmü açıklanıyordu. 4. maddede, merkezi hükümetin yabancı bir devletin baskısı altında kalması halinde "Hukuku milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur" ibaresi bulunuyordu. 6. maddede "30 Teşrinievvel sene 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan... ekseriyeti kahireyi İslamlar teşkil eden... ve yekdiğerinden gayrikabili infikâk (ayrılmaz) özkardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memâlikimiz" cümlesi, vatan sınırlarını Mondros Mütarekesi imzalandığı gün ordularımızın hakimiyeti altında bulunan toprakları çeviren hatla çiziyordu. 8. maddede "Milletin içinde bulunduğu hâli zücret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan hükümeti merkeziyetimizin Meclisi Milli'yi hemen ve bilâ ifâtei zaman (zaman kaybetmeden) toplaması" isteniyordu.2

Erzurum Kongresi'nin aldığı en önemli karar, hiç şüphesiz, beyannamenin 10. ve son maddesinde belirtildiği gibi, kongrece

seçilecek yedi kişilik bir Heyet-i Temsiliye kurulmasıdır. Seçim yapıldı ve Heyet başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirildi. Paşa Kongre'ye bütünüyle hakim olmuştu. Onun teklifiyle de "Vilayeti Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti" adı, beyannamenin 9. maddesinde "Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti" olarak değiştirilmişti.

Erzurum Kongresi'nden güçlenerek çıkan Mustafa Kemal Paşa bundan sonraki çalışmalarını Sivas Kongresi'ni gerçekleştirmeye yöneltti. Kongre çeşitli vilâyetler temsilcilerinin katılmasıyla 4 Eylül 1919'da toplandı ve 11 Eylül'e kadar sürdü.³ Erzurum'da alınan kararlar burada hemen aynen kabul edildi. Başlıca değişiklikler "Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti"nin "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" adını alması, Heyet-i Temsiliye üye sayısının yediden on altıya yükseltilmesidir. Mustafa Kemal Paşa bu heyetin de başkanıydı. Sivas Kongresi'nin önemi Erzurum'da sadece Anadolu'nun Kuzey ve Doğu Bölgeleri temsilcileri tarafından alınan kararların vatanın tamamı için hukuken geçerli hale getirilmiş olmasıdır.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nin kapandığı günün gecesinde, Heyet-i Temsiliye adına İstanbul hükûmetine telgraf çekerek padişah ile bir saat içinde doğrudan doğruya haberleşme imkânı sağlanmasını istemiş, bu engellendiği takdirde İstanbul ile haberleşmenin kesileceğini bildirmişti. Telgraf cevapsız kalınca da Anadolu ve Trakya'nın İstanbul ile bağlantısı

kalmamıştı.

Heyet-i Temsiliye'nin sert tavrı karşısında Merkezî Hükümet daha fazla dayanamadı. 2 Ekim 1919'da Damat Ferid Paşa sadrazamlıktan istifa ederek yerine, Millî Hareket'e taraftar Ali Rıza Paşa hükûmeti kuruldu. Ardından seçimler yapıldı ve 1920 yılı başlarında İstanbul'da Mebusan Meclisi toplandı. Milletvekillerinin çoğu Kuvây-ı Milliye'diydi. Bu itibarla Meclis, 28 Ocak 1920 günü gizli oturumunda "Misâk-i Milli"yi kabul etti ve 17 Şubat 1920'de kararını halk efkârına açıkladı. Altı maddelik belgenin esasları Amasya Tamimi'ne dayanır, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin yayınladıkları beyannamelerde kayıtlı ayrıntıları da ihtiva eder.⁴

Gelişmelerden memnun olmayan İngilizler az sonra, 16 Mart 1920'de, İstanbul'u işgal ettiler ve Mebusan Meclisi'ni basarak Rauf Bey (Orbay) ile birkaç milletvekili arkadaşını Malta'ya sürdüler. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihli bir tebliğle "Selâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankara'da içtimaî" kararını ilgililere duyurdu.⁵ İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekilleriyle yeni seçilen temsilcilerden kurulu Büyük Millet Meclisi 23 Haziran 1920'de Ankara'da çalışmalarına başladı. Artık Amasya Tamimi'nde gerekli görüldüğü tarzda "her türlü tesir ve mürakabeden âzâde bir heyeti milliye" meydana gelmişti.

24 Nisan 1920 tarihli oturumunda Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına seçilen M. Kemal Paşa aynı gün, kurulacak

hükümetin dayanacağı esaslara dair bir önerge sundu. Önergede Meclis yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamalı, "hükümet işlerine göre ayrılmış dairelerin idaresi"ni kendi seçeceği Heyet-i İcraiye'ye vermeli ve "İdare Heyeti'nin de başkanı olan Meclis başkanı Meclis adına yaptığı tasarruflardan dolayı. diğer vekiller gibi Meclis karşısında sorumlu olmalıdır."6 Önerge kabul edildi ve ertesi gün, yani 25 Nisan'da, yapılan seçimlerle sekiz kişilik geçici bir hükümet kuruldu. Bu heyetin altı üyesi seçimle belirlenmiş, tabii başkan M. Kemal Paşa ile birlikte Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet (İnönü) Bey de seçimsiz olarak hükümete katılmıştı.7

Aynı gün, Yürütme Kurulu ile Meclis'in ilişkilerini kanunlaştırmak üzere 15 kişilik bir Layiha Encümeni kurulmuştu. Bu encümenin hazırladığı kanun 2 Mayıs 1920'de Meclis'te kabul edilerek 3 Mayıs'ta M. Kemal Paşa'nın başkanlığında 10 vekilden meydana gelen "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" teşekkül etti.8

Erzurum ve Sivas Kongrelerinin 2. maddelerinde "Makam-ı Saltanat ve Hilafetin masuniyeti" sağlanacağı ve M. Kemal'in TBMM'nin açılışının ertesi günü mecliste yaptığı konuşmada "Makamı Hilafet ve Saltanatın masuniyeti istiklalini. bahşedecek bir ruhu temin"den söz edildiği halde9 o gerçekte Türkiye'de Cumhuriyet kurmayı tasarlıyordu. Daha Erzurum Kongresi öncesinde, 20 Temmuz 1919'da, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu)'nun Milli Mücadele başarıyla sona erdikten sonra

hükümet şeklinin ne olacağı sorusuna "Şekli hükümet zamanı gelince Cumhuriyet olacaktır" cevabını vermiştir.10

M. Kemal Paşa 24 Nisan'daki Meclis konuşmasında Osmanlı hilafetinin geleceği hakkında da şu ilgi çekici beyanatta bulunmuştu: "Hilafet ve saltanat makamının tahlisine (kurtarılmasına) muvaffakiyet hasıl olduktan sonra, Padişahımız ve Halifei Müslimin Efendimiz... Meclisi Âlinizin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vazı muhterem ve mübeccelini arz eder."11

Ankara'da TBMM'nin faaliyete geçmesi, İstanbul hükümetini telaşlandırmış ve İslam halifesine karşı ayaklananların din düşmanı sayılıp katillerinin vacip olduğuna dair şeyhülislamdan fetva alınmıştı. 11 Nisan 1920 tarihli bu fetvaya Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi 16 Nisan'da başka bir fetva ile karşılık vermişse de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Milli Hareket aleyhine isyanlar çıktı. Büyük Millet Meclisi hükümeti yaz boyunca isyanları bastırmakla meşgul oldu.

Sadrazam Damat Ferid'in temsilcilerinin 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzalaması Padişah Vahdettin'in halk nezdinde büyük itibar kaybetmesine sebep oldu ve Anadolu'da, hatta İstanbul'da Kuvay-ı Milliye taraftarları çoğaldı. M. Kemal Paşa da Büyük Millet Meclisi'nin 25 Ağustos 1920 günkü gizli oturumunda "Makamı Hilafeti ve Saltanatı işgal eden zat bu millet için hain bir adamdır" diyerek Osmanlı hükümdarını itham etti.12

Paşa az sonra, 13 Eylül 1920'de, "Siyasi,

içtimai, idari, askeri noktai nazarları telhis ve Teşkilat-ı İdariye hakkında mukarreratı ihtiva eden" bir programı Meclis'e sundu. 18 Eylül günü Meclis'te okunan program, oturum sonunda bir Teşkilat-ı Esasiye kanun tasarısı şekline konulmak üzere, özel bir encümene havale edildi.¹³

Söz konusu tasarı encümende ve Meclis genel kurulunda etraflıca tartışıldı. Hususu ile padişaha ait olan yetkilerden bir kısmını Büyük Millet Meclisi'ne aktaran maddeler muhafazakar mebusların itirazına uğradı. Sonunda 1921 yılı başlarında, Millet Meclisi Hükümeti'ne itiraz eden Çerkes Ethem'in tenkili ve ardından Yunanlılara karşı I. İnönü Zaferi'nin sağladığı olumlu ortamda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20 Ocak 1921 günü Meclis'te oylanarak kabul edildi.¹⁴

31 maddelik kanunun 1. maddesi "Hakimiyet bila kaydu şart milletindir" hükmünü getiriyor, 2. maddesi "İcra kudreti ve teşri selahiyetinin milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temarküz" ettiğini açıklıyor, 3. maddesinde "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' unvanını taşır" deniyordu. 9. maddede ise "Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafında intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyet-i Vekile mukarreratını tasdike selahiyattardır. İcra vekilleri heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet

Meclisi reisi Vekiller Heyeti'nin de reis-i tabiisidir." cümleleri Meclis başkanını geniş yetkilerle donatıyordu.¹⁵ Böylece Meclis'in açılışından 9 ay sonra Anadolu'da kurulmakta olan yeni devletin teşkilatlanması kanuni çerçeveye oturtulmuş oluyordu. Rahmetli Mahmut Goloğlu M. Kemal Paşa'nın Meclis'e sunduğu programla "Cumhuriyet'e doğru gitme isteğinin ilk işareti"ni verdiğini belirtir.¹⁶ Dr. Ahmet Demirel de, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu "yasamanın üstünlüğü ilkesinin en katı biçimi olan Meclis Hükümeti sistemini kurmuş olmakla birlikte, 9. maddenin... yetkileri Meclise değil, Paşa'nın şahsında" topladığını kaydeder.¹⁷ M. Kemal artık Meclis içinde kendisine bağlı mebusların "bir tür parti disiplini ile hareket etmelerini sağlamak üzere" Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu kurmak için harekete geçti ve 10 Mayıs 1921'de 133 mebusun katıldığı bir toplantıda düşüncesini gerçekleştirdi.¹⁸

Grubun ilk önemli icraatı 16 Mayıs'ta istifa eden Heyet-i Vekile'nin yerine üç gün sonra yapılan seçimde Grubun görüşlerine daha yatkın bir heyetin iktidara getirilmesi oldu.¹⁹ O günlerde TBMM'nin mevcudu 351 mebusu. Bunların 261'i Gruba alınmış, 90 mebus Grup dışında kalmıştı. Bu sonuncular küçük birlikler halinde muhalefet faaliyetinde bulundular. Birinci grubun kuruluşundan 14 ay sonra, 1922 Temmuzunda İkinci Müdafai Hukuk Grubu halinde teşkilatlandılar.²⁰ Başlarında Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Trabzon Mebusu Ali Şükrü ve Mersin Mebusu Selahattin (Köseoğlu) Beyler bulunuyordu. Birinci Grup adıyla tanınan

Müdafai Hukuk Grubu'na tepki olarak kurulan gruba "İkinci Grup" denildi. Milli Mücadele kahramanlarından Ali Fuat (Cebesoy) Paşa İkinci Grubun "Meclis Reisi'nin diktatörlüğe doğru gittiğinden şüphe" ettiğini bildirir.²¹ Aslında iki grup da Kuvayi Milliye ruhunu paylaşıyor, ana hedeflerde kolayca görüş ve karar birliğini varıyorlardı; fakat, İkinci Grup M. Kemal'in giderek Meclis'in yetkilerini ele geçirmesine karşı çıkıyordu.

Bu sıralar, Doğu ve Batı cephelerinde nisbî bir sükûn hüküm sürüyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın kuvvetleri 1920 Ekimi sonunda Kars'ı Ermenilerden kurtarmış ve karargâhını Sarıkamış'ta kurmuştu. Batı'da ise 27 Mart 1921'de yeniden saldırıya geçen Yunanlılar 1 Nisan'da II. İnönü Muharebesi'nde hezimete uğrayınca Dumlupınar gerisine çekilmişlerdi.²² Yunanlılar anavatanlarından getirdikleri birlik ve silahlarla Anadolu'daki kuvvetlerini takviye ettikten sonra, 19 Temmuz 1921'de Bursa ve Uşak bölgelerinde saldırı hareketi başlattılar. 25 Temmuz'a kadar aralıksız 15 gün süren "Kütahya-Eskişehir" Muharebesi Türk ordusunun "Sakarya" gerisine çekilmesiyle sona erdi.²³

Bu yenilgi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni derinden sarstı. Yunan ordusunun Milli Hareket'in merkezi Ankara'ya yaklaşmış olması Meclis'i düşmana karşı yeni tedbirler almaya sevketti. TBMM'nin 4 Ağustos 1921 günü gizli oturumunda Mersin Mebusu Selahattin Bey Meclis Reisi'nin "kumandayı idare etmesini" teklif etti. Konu Meclis'in gizli

ve açık oturumlarında bir hayli tartışıldı ve sonunda, 5 Ağustos 1921 tarihli bir kanunla, M. Kemal Paşa "Meclis yetkilerini üç ay süreyle üzerine alarak başkumandanlığa" getirildi.²⁴ Bilindiği gibi, M. Kemal Paşa 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar süren Sakarya Meydan Muharebesini kazanmış ve Yunan kuvvetleri nehrin batısında Mihaliççık-Sivrihisar hattı gerisine çekilmiştir.²⁵ M. Kemal'in BMM'den aldığı 3 ay süreli başkumandanlık yetkisi bundan sonra 3 defa uzatılmış ve bu yetki Meclis'in 20 Temmuz 1922 günü oturumda kendisine süresiz olarak verilmiştir. Ancak Meclis gerekli gördüğü takdirde başkumandanlık unvan ve yetkisini yürürlükten kaldırabilecekti.²⁶

Sakarya Zaferi'nin kazanılmasının ardından İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan anlaşmazlığını ortadan kaldırmak için çeşitli teşebbüsleri olduysa da bir sonuç alınamadı. İki taraf da bütün güçleriyle savaş hazırlıklarını sürdürdüler. Nihayet 26 Ağustos 1922 sabahı, Türk ordusu Afyon güneyinde Kocatepe'de Yunan kuvvetlerine saldırdı. Tarihe "Başkumandanlık Muharebesi" olarak geçen savaş 30 Ağustos'ta Türklerin zaferi ile sonuçlandı ve düşman 9 Eylül'de denize döküldü. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile de Türk Milli Mücadelesi'nin askeri safhası sona erdi ve Yunan birliklerinin Doğu Trakya'yı boşaltması sağlandı.

M. Kemal Paşa Başkumandanlık Muharebesi'ni kazanmakla ülke içinde güç dengesini kendi lehine değiştirmiştir. 1 Kasım

1922'de TBMM'de şu çarpıcı sözleri söyledi. "Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hakimiyetini. müntehap vekillerden terekküp eden bir Meclis-i Ali'de temsil etti. İşte o Meclis... TBMM'dir... Bundan başka bir Makam-ı Saltanat, bundan başka bir Heyet-i Hükümet yoktur ve olamaz."²⁷ Onun konuşması ardından Hilafet ve Saltanat birbirinden ayrılarak Saltanat'ın kaldırılması Meclis'te oy birliği ile kabul edildi. Hilafetin ise Hanedan-ı Al-i Osman'a ait olduğu kararı alındı. Bu durumda Vahdettin, 17 Kasım 1922'de bir İngiliz harp gemisi ile İstanbul'dan ayrıldı. Ertesi gün de Vahdettin'in amca oğlu Abdülmecit Efendi TBMM tarafından halife seçildi.²⁸

Vatan topraklarının düşman istilasından kurtarılması ve Osmanlı saltanatının sona ermesi ile TBMM I. Dönem çalışmalarını tamamlamış oluyordu. M. Kemal bundan sonraki icraatını kendine daha bağlı, muhalefetsiz bir Meclis ile gerçekleştirmeyi düşünüyordu. 6 Aralık 1922'de Ankara'da, barış sağlanınca halkçılığı esas alan Halk Fırkası adı altında bir siyasi parti kuracağını açıkladı. Az sonra da, Batı Anadolu gezisine çıktı. Maksudı "halk ile yakından temasa gelmek, onlarla bugüne ve yarına ait karşılıklı görüşmelerde bulunmaktı."²⁹ O "halk kavramını bütün sınıfları kapsayacak" anlamda kullanıyordu.³⁰

I. Büyük Millet Meclisi, 3 Nisan 1923'te Birinci Grup lehine seçim kanununda bazı değişiklikler yaptı ve 16 Nisan'da dağıldı.

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" üyeleri başlarında M. Kemal Paşa olduğu halde. sadece kendilerinden olanları seçtirmeye" çalıştılar.³¹ Bunda da başarılı oldular, çünkü yeni kanuna göre, yapılan seçimlere teşkilatsız giren muhalifler karşısında Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları galip çıkmışlardı.³²

M. Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu Halk Fırkası haline dönüştürmek istiyordu. Ancak Fırka'nın kurulması gecikti ve 1923 Temmuzunda Lozan'da barış antlaşması imzalanması ardından, 11 Ağustos'ta TBMM İkinci Dönem çalışmalarına başladıktan bir ay sonra, 11 Eylül 1923'te "Halk Fırkası, Müdafaa-i Hukuk Grubunun yerini aldı. Fırka genel başkanlığına M. Kemal Paşa, Meclis Grubu başkanlığına da Heyet-i Vekile Reisi Ali Fethi (Okyar) Bey getirildi."³³

24 Eylül 1923 tarihli Anadolu'da Yeni Gün'de yayınlanan bir haber ilgi çekiciydi. Gerçekten, M. Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelerek kendisiyle mülakat yapan Viyana'nın Neue Freie Presse gazetesi muhabirine "Türkiye halihazırda olduğu kadar istikbalde de daha fazla demokratik bir cumhuriyet olacaktır" dediğini yazmıştı.³⁴ M. Kemal, 1927 Ekim'inde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi'nde okuduğu uzun nutkunda "itiraf" ettiği gibi "Tatbiki için münasip zaman intizarında bulunduğu" Cumhuriyet ilanı fikrinin "tatbik anının geldiğine hükm"etmiş ve icraata geçmiştir. Fethi Bey başkanlığındaki Heyet-i Vekile

onun tavsiyesiyle 26 Ekim 1923'te topluca istifa etmiş, 28 Ekim'de Heyeti Vekile yeleri ile Halk Fırkası idare heyeti M. Kemal Paşa başkanlığında özel bir toplantı yaparak, istifa eden vekillerin kurulacak hükümette görev almayacaklarını bildirmişler, bunun zerine Fırka idare heyeti yeni bir hükümet listesi hazırlamıştır.³⁵ Ne var ki, 29 Ekim sabahı toplanan Halk Fırkası grubu hazırlanan listeyi reddetti.³⁶ Bu durumda, grubun öğleden sonraki toplantısında M. Kemal Paşa bunalımın aşılabilmesi için Teşkilat-ı Esasiye kanununda bazı temel değişikliklere gidilmesini zaruri görmüş, İsmet Paşa da Kanuni Esasi encümeninin yaptığı değişiklikleri anlatmıştır. Önceden Kanuni Esasi'nin 1. maddesine "Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti Cumhuriyet'tir." cmlerinin eklenmesini, 10. maddenin "Türkiye Reis-i Cumhuriyet rkiye Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur", 12. maddesinin de "başvekil Reis-i Cumhuriyet tarafından ve Meclis Azası

meyanından intihap olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından yine meclis azası arasından intihap olunduktan sonra Heyet-i Umumiyesi Reis-i Cumhuriyet tarafından Meclisin tasvibine arz olunur" şeklini almasını kararlaştırmıştı. Görüşmeler sonunda Grup yeleri Cumhuriyet'in ilanını ve Reis-i Cumhuriyet seçilmesini kabul etmişlerdir.³⁷

Akşamüstü toplanan TBMM Kanunu Esasi encümeni Teşkilatı Esasiye kanununda yapılmasını uygun grdğ değişikleri görüştü, bazı ufak düzeltmeler yaptıktan sonra söz konusu kanun oylanarak "müttefikan" kabul edildi. Daha sonra cumhurbaşkanı seçimine geçildi ve M. Kemal Paşa mevcut 158 üyenin oyuyla Cumhuriyet Riyasetine getirildi. Ertesi gün de Cumhurbaşkanı, Malatya milletvekili İsmet Paşa'yı başvekaletine tayin etti.³⁸ Böylece kurulan Türkiye Cumhuriyeti 1924 Mart'ında hilafeti kaldırmakla laik devlet niteliği kazandı. II. Dünya Savaşı sonuna kadar tek partiye yönetilecek olan Türkiye, 1950 Mayıs'ından itibaren çok partili Cumhuriyet olacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, C. III Vesikalar (İstanbul 1934), s. 47.
- 2 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 106-107.
- 3 Sivas kongresi beyannamesi için bkz. Tarih Vesikaları, C. I, sayı I, Haziran 1941, s. 7-8.
- 4 Tarık Z. Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri Rejimine Geçiş"; Ord. Prof. Muammer Raşit Seviğ Armağanı, İstanbul 1956, s. 19.
- 5 Gazi M. Kemal, Nutuk, C. 1, s. 301.
- 6 Yavuz Aslan, TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu, 23 Nisan 1920-30 Ekim 1923, Ankara 2001, s. 26-27.
- 7 Aslan, a.g.e., s. 40.
- 8 Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, 1920, Ankara 1970, s. 170-171.
- 9 TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Baskı: C. 1, (1940) s. 29, (214 Nisan 1920 tarihli 3. Oturum).
- 10 Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara 1964, C. 1, s. 74.
- 11 TBMM Zabıt Ceridesi, C. I, s. 31.
- 12 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1, Ankara 1985, s. 135.
- 13 Ömür Sezgin, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Ankara 1984, s. 58.
- 14 Sezgin, a.g.e., s. 67.
- 15 Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, Türk

Anayasa Metinleri, Ankara 1985, s. 91-92.

- 16 Goloğlu, s. 274.
- 17 Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 208.
- 18 Demirel, s. 217.
- 19 Aslan, s. 79.
- 20 Demirel s. 379.
- 21 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, C. 1, İstanbul 1957, s. 18.
- 22 Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru, 1921-1922, s. 134-154.
- 23 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, 5. Baskı, İstanbul 1931, s. 609-611.
- 24 Demirel, s. 263.
- 25 Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1983, s. 365.
- 26 Demirel, s. 433-434.
- 27 Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, C. II, s. 186, C. III, s. 318.
- 28 Goloğlu, s. 361-362.
- 29 Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti, s. 54.
- 30 Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, 1923-1931, Ankara 1981, s. 49.
- 31 Goloğlu, s. 191.
- 32 Demirel, s. 571.
- 33 Faruk Alpkaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu, 1923-1924, s. 43.
- 34 Alpkaya, s. 56.
- 35 Alpkaya, s. 96.
- 36 Alpkaya, s. 97-98.

Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçiş Sürecinde İkinci Durak: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Dönem Basını

Yrd. Doç. Dr. Necdet Ekinci

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başta İtalya ve Almanya olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde totaliter ve otoriter nitelikli rejimler birbiri ardına iktidara gelirken, Türkiye'de CHP tek başına iktidarı elinde tutmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki CHP otoriter yapısına karşın; hiçbir zaman doktriner bir yapıya özenmemiş, tekelci, resmi yapılanmadan kaçınmış, her şeyden önemlisi; onu sınıfsız bir topluma dönüştürmek ya da parlamentoyu işlevsiz kılmak ve liberal demokrasinin önünü kapatma amacıyla yasal bir nitelik vermeye çalışmamıştır. Aksine sahip olduğu tekelden ötürü rahatsızlıktan öte, utanç duymuştur.

Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk'ün idaresindeki C.H.F (Cumhuriyet Halk Fırkası) bu noktada, adeta kendini bir suçlu gibi hissetmiş ve kendilerini örnek modeller olarak tüm dünyaya gösteren diğer faşist ve komünist partilerden ayrı tutmak için özen göstermiştir.1

CHP'nin Banisi ve Ebedi şefi kabul edilen Mustafa Kemal Atatürk'ün gözündeki tek parti sistemi özel koşulların bir sonucu olmuş ve çok partili düzen hep ideal olarak kalmıştır. Mustafa Kemal Atatürk çeşitli fırsatlarda kendi kurmuş olduğu CHP'nin tekeline son vermeye çalışmıştır.2

Demokrasilerin henüz parlamadığı, Faşizm'in İtalya'da iktidara geldiği bir dönemde, 1924 yılında T.C.F.'nin

(Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) kurulması, Mustafa Kemal Atatürk'ün hiçbir engeli ile karşılaşmadan gerçekleşmiş, ama bilinen olaylar, bu partinin yaşamasına izin vermemiştir.

Yine dünyanın yükselen değerleri olarak, Faşizmin ve Nasyonal Sosyalizm'in örnek alınıp, totaliter ve otoriter nitelikli rejimler birçok ülkede rağbet görüp, birer birer iktidara gelirken, hatta 1929 dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle, İngiltere ve ABD gibi demokrasinin beşiği kabul edilen ülkeler de bile, devletçi ve kısıtlayıcı önlemlere dönmüşken, Mustafa Kemal Atatürk 1930 yılında Fethi (Okyar) Bey'e C.H.F.'nin tek parti egemenliğine son vermek amacıyla, SCF. (Serbest Cumhuriyet Fırkası) adıyla bir parti kurdurtmuş, kendi kız kardeşi Makbule Hanım başta olmak üzere en güvendiği arkadaşlarının bu partide yer almasını sağlamıştı.

Ancak C.H.F.'nin iktidarı ve onun nimetlerini bırakmak istemeyen geniş ve güçlü teşkilatı, onu destekleyen basının bir takım oyunları sonucunda tutunamayarak, üç buçuk aylık kısa bir dönem sonucunda yine Fethi (Okyar) Bey'in isteği üzerine kapanmıştı.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Atatürk geçmeyi düşlemiş olduğu çok partili düzeni hiçbir zaman dış etkenlerin zorlamasıyla değil, aksine kendi arzu ve inançları doğrultusunda Türkiye' de uygulamak istemiştir.³

Bu konuda o günlerde Mustafa Kemal Atatürk' ün İzmir'de yayımlanan Serbes Cumhuriyet Gazetesi'⁴ ne verdiği demec aynen şöyleydi:

".Cumhuriyet devrinde yetişen Türkler serbest bir siyasi hayat yaşayacaklardır. Serbest bir siyasi hayatın delili memlekette birden ziyade fırkanın mevcudiyetinden ibarettir. Bir siyasi fırkanın kuvvetlenmesi ve memlekete nafi olması, halka faydalı hizmetler sunulması için yegane şart, karşısında rakip bir fırkanın mevcudiyetidir; bu şart haricinde tek bir teşekkülün uzun zaman siyasi fırka vasfını muhafaza etmesi müşküldür. İngiltere, Amerika, Fransa'nın bu günkü yüksek refah ve medeniyetleri siyasi fırkalarının çetin mücadelelerinin bir sonucudur."⁵

Kısacası "SCF. Mustafa Kemal Atatürk'ün eseri idi. Partinin kurulmasını isteyen, planlayan, ilkelerini ve amaçlarını belirleyen, parasal destek sağlayan, en yakınlarını ve en çok güvendiği kimseleri partinin yönetiminde görevlendiren bizzat kendisi idi. Ne var ki parti ancak üç buçuk ay yaşayabildi. Yöneticileri partilerini kapatmak zorunda kaldılar. SCF.'nin arkasındaki gerçek neydi? Neden kuruldu? Neden kapatıldı? Genellikle öne sürüldüğü gibi 'irticaa' alet mi oldu, yoksa halkımızın özgürlük ve demokrasi aşkının bayraktarlığını mı yaptı? Daha da ilginç TBMM'de bir de niçin komünistlikle suçlandı? Atatürk devrimleri ve Türk çağdaşlaşması içindeki yeri neydi? Her şeyden önemlisi Atatürk, bir muhalefet partisinin varlığını neden cumhuriyet esaslarından saymıştı? Ama nasıl olmuştu da Atatürk'ün SCF'ye verdiği desteği sürdürmesi durumunda onun "vatana ihanet" ile suçlanacağı yazılabilmişti"⁶

Şimdi demokrasi tarihimiz açısından büyük önem taşıyan bu soruların yanıtlarını, o dönemin koşulları içinde, dönemin basınına bakarak vermeye çalışalım.

SCF'nin kurulduğu günlerde yayınlanan gazetelerden Falih Rıfkı (Atay)'ın Hakimiyet-i Milliye' si başta olmak üzere, Yunus Nadi'nin Cumhuriyet'i ile, İzmir'de CHF Denizli Milletvekili Haydar Rüştü Bey tarafından yayınlanan Anadolu gazetesi ve yeni fırkanın kuruluşu ile yayınlanmaya başlanan, Ali Naci (Karacan)'ın İnkılab'ı gibi gazeteler, C.H.F.'yi desteklerken, yapmış olduğu sert eleştiri ve S.C.F yanlısı siyasası sayesinde tirajı 50 bine ulaşmış Oruç Arif'in sola dönük, Yarın gazetesi, Faik Muhittin yönetiminde İzmir'de çıkan Serbest Cumhuriyet gazetesi yanında, yine İzmir'de çıkan Halkın Sesi ve Yeni Asır; Selim Ragıp Emeç, Ekrem Uşaklıgil, Halil Lütfi Dördüncü ve Zekeriya Sertel'in yönetiminde 1930 yılında İstanbul'da yayın hayatına giren Son Posta SCF'nin yanında yer almakta, Vakit gibi diğer gazeteler de daha liberal bir siyasa izlemeye özen göstermekteydiler.

T.C.F.'nin kapatılmasının ardından II. TBMM 1927 Temmuzu'nda sona ermiş, T.C.F.'nin etkin üyelerinden hiç kimse yeni meclise girememişti.⁷

Daha sonraki yıllarda belirli aralıklarla, irili ufaklı Kürt hareketlerine ve başkaldırılarına karşın8 yeni rejim kendini toplumun her kesimine yavaş da olsa kabul ettirmeye yönelmekteydi. Reisi Cumhur Mustafa Kemal Atatürk, Başvekil ise İsmet

(İnönü)'ydü. Türkiye' nin tek partisi C.H.F.'nin genel başkanı o yüce makamda bulunduğu için, partinin liderliğini de İsmet (İnönü) üstlenmiş durumdaydı.

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye de 1929 dünya büyük ekonomik bunalımının etkilerinin ağırlığı altında ezilmekte, toplumsal ve ekonomik sorunlarla çalkalanmaktaydı.⁹

Ama bu olumsuz koşullar altında Başvekil İsmet (İnönü)nün görüp de değerlendiremediği bir gerçek vardı; devlet bürokrasisi de C.H.F örgütünde her türlü "ülkü"den uzak, küçük çıkarların peşinde koşan, halktan kopmuş, bir çıkar şirketi haline gelmiş durumdaydı.¹⁰

Diğer yandan ülkenin büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kitlesi, sırtına giyecek, ağzına koyacak bir lokma bulamadığı gibi, satmış olduğu ürünü ile ancak tohumluğunu karşılayabilmekteydi. Öte yandan vergilerini, banka faizini, piyasa borçlarını ödemesi için yoğun bir baskı altındaydı.¹¹

Halkın hoşnutsuzluğu her geçen gün artıyordu. Ekonomik buhran kent merkezlerinde de tam bir çaresizlik havası yaratmıştı.¹²

Halkın sıkıntı ve şikayetlerinin yöneticiler tarafından çözümlenememesi karşısında "büyük ıstırap içinde bunalan", "mütemadiyen dert ve şikayet" dinleyen Mustafa Kemal (Atatürk) üzüntü ve çaresizlik içindeydi.¹³

"Sindirilmiş muhalefet" in¹⁴ şu ya da bu

biçimde patlamasından korkulmaktaydı. Bu patlamanın denetim altında tutulması, bir başka kanala aktarılması, en azından cumhuriyetin ve onun simgesi haline gelmiş olan devrimlerin bir yerde savunulması gerekiyordu. İşte "güdümlü muhalefet"¹⁵ ya da "muvazaa" (danışıklı-dövüş)¹⁶ diye de adlandırılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu bu koşullarda olmuştu.¹⁷ Bu parti T.C.F gibi TBMM'de ya da toplumsal bir kesimin yapısı gereği, özlem ve istemlerinin ortaya çıkarmış olduğu, siyasal gruplaşmalardan değil, Mustafa Kemal (Atatürk)'ün düşünce ve girişimleri sonucu doğmuştu.¹⁸

II

SCF'nin kuruluş süreci Mustafa Kemal Atatürk, Paris Büyükelçiliği'ne atanmış olan Fethi (Okyar) Bey'e bir muhalif fırka kurmasını teklif etmesiyle başlamıştı. Reisi Cumhur "laik Cumhuriyet" tehlikeye düşmediği sürece her iki fırka arasında tarafsız kalacaktı. Bu sözü yalnız yeni fırkanın kurucusuna vermekle kalmamış basın yoluyla da kamuoyuna duyurmuştur. Yeni kurulan Fırka ile ilgili olarak, SCF'nin kuruluşundan bir gün önce Anadolu Gazetesi muhabirinin "Fethi Bey mecliste serbest münakaşanın temini için Cumhuriyet perver, Laik bir muhalefet fırkası teşkil etmek azminde olduğunu bildirmekte bu niyet ve arzusunun nasıl telakki olunacağı..." yolunda sorduğu bir soruyu Reisi Cumhur şöyle yanıtlamıştır:

"SCF reisleriyle çok mücadele edeceğimizi tahmin ediyorum. Fakat ben

Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müsaade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki, en kavgalı olduğum geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım. Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi, neye isnat ediyordun? Bu günden itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır."¹⁹

Başvekil İsmet Paşa'nın yeni fırkanın kurulduğu gün olan 12 Ağustos 1930 günü aynı gazeteye vermiş olduğu demecinde:

".Fethi Bey'in müstakil bir fırka teşkil etmesi siyasi hayatımızda büyük bir tekamül safhasıdır. Anlaşıyor ki, eski arkadaşımızla büyük meseleler üzerinde ciddi münakaşalar yapacağız."²⁰

Ankara'da verdiği bu demeçten sonra aynı gazete muhabiri İsmet (İnönü)'yü Yalova'da ziyaret etmiş ve paşa gazetecileri yine aynı tür bir demeçle savuşturmak istemiş; ".Yeni Fırkayı pek tabii olarak telakki ettim. İnşallah memleket için hayırlı olacaktır. Fethi Bey'in teşebbüsünü sevinçle karşıladım." demesinin ardından, muhabir bu noktayı açıklığa kavuşturmak için Paşa'ya ".Fethi Bey Cebeli bereket mebusluğuna namzetliğini koyacakmış bu konuda ne düşünüyorsunuz?" sorusunu yöneltince de Paşa bu kez gerçek duygularını ortaya sermişti; ".Biz siyasi hayata dahil olup da vaziyette ayrılık göstererek memlekette daha ziyade menfaat teminini depriş etmek isteyen Fethi Bey'in intihabına hiçbir zaman muarız değiliz."²¹

Meclis Reisi Kazım (Karabekir) ise yeni

kurulacak fırka hakkındaki görüşünü şöyle açıklamıştır:

"Ben C.H.F.'ye dahilim. Meclis Reisi olmaklığım hasebiyle doğal olarak tarafsızım. C.H.F. ile Fethi Bey'in teşkil ettiği SCF arasında fark olmamakla beraber, her iki fırkanın Cumhuriyet umdeleri arasında tam bir uyuşma vardır. Yeni fırkanın doğuşunu memnuniyetle karşıladım."22

SCF'nin programı çok kısıydı. Bu kısıllığın nedeninin hem programın çok çabuk hazırlanmış olmasından hem de gerçekte C.H.F.'nin uygulamalarına karşı çıkışla yetinilmiş olmasından kaynaklanmaktaydı.23 Fethi (Okyar) Bey'in Kendisi de gazetecilere vermiş olduğu demeçte de bu gerçeği şu şekilde açıklamıştı;

"Program bu gün şiddetle hissolunan ihtiyaçları tatmin edecek ve mevcut sıkıntılara çare bulacak tedbirleri havi (içeren) bir tatbikat ve icraat programıdır. Binaenaleyh, öyle zannedildiği gibi uzun nazariyelerle dolu değil kısadır."24

Yunus Nadi de köşe yazısında programı eleştirmiş şöyle demişti:

"Yeni fırkanın program tanziminde biraz istical etmiş (acele etmiş) olduğuna hükmet lazım gelir. Yahut buna program dememeli de, ileride tetkik ve münakaşa olunarak hakiki şekiller alacak umumi hatlar demeli. Program diye ileri sürülen maddeler İsmet Paşa Hükümeti'nin umumi icraatından bazılarını tenkit etmek isteyen fikirlerden ibarettir"25

Fethi (Okyar) Bey neler yapacağını Anadolu gazetesine verdiği uzun demecinde etraflıca anlatmıştır. Fethi Bey özetle;

"Teşkil edeceğim SCF'nin cephesi laik ve tam samimi cumhuriyetçiliktir.

Neşredeceğim program şimdiye kadar emsali çok görülen fakat temeninyet sahasında kalan ve malasef tatbikat sahasına girmeyen uzun vaatler ve nazariyelerle dolu değildir. Bugün milletin çok ızdırıp çektiği sıkıntılara çare bulmak fikrimce neye mütakkıf ise onları ihtiva edecektir.

...Herkesin emeli zengin ve güzel memleketimizin yükselmesi ve daha müreffeh olmasıdır. Cumhuriyetin bahsettiği hürriyetten istifade ederek mütalaa beyan etmek ve umumi işlerde görülmüş yolsuzlukları sürmek tabii bir hak ve vazifedir. çalışmak isteyenleri matbuatın yardım edeceğine şüphe etmiyorum."26 demiştir.

III

SCF beklenin çok ötesinde inanılmaz derecede halktan ilgi ve destek görmüştü.27 Halk yığınlar halinde SCF'ye koşuyor, muhalif gazeteleri adeta kapışyordu. Şimdi C.H.F.'nin karşısında T.C.F değil, SCF'nin ve Fethi (Okyar) öncülüğünde bir halk hareketi vardı.

Yeni fırka başta İstanbul olmak üzere Ankara ve İzmir'de teşkilatlamasına hız verir.28

Şimdi bu halkı yönlendirecek bir basın organı gerekmektedir. Fethi (Okyar). Oruç Arif'in "Yarın" gazetesini SCF'nin yayın organı olmasını ister, ama Ahmet (Ağaoğlu) buna karşı çıkmıştır.29 Oruç Arif C.H.F.

karşısında SCF'yi desteklemeyi sürdürür.

Ama bu arada, bir gelişme olmuş, yeni fırkanın kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra, SCF'nin en güçlü olduğu kentlerden biri olan İzmir'de " Serbes Cumhuriyet" adında yeni bir gazete yayınlanmıştır.³⁰ Gazetenin 26 Teşrin-evvel (Ekim) 1930 tarihli 1. sayısının ilk sayfasında; "Serbest Cumhuriyet ismini gazetemize tesadüfi olarak seçmedik. Maksadımız büyük liderin açtığı ümit dolu yoldan gitmektir. Muhterem İzmir ve Anadolu halkı da aynı yolun yolcusu olduğu içindir ki, gazetemiz her vakit halkın ve hakkın gazetesi olmakla iftihar edecektir" deniliyordu. Şimdi de SCF liderlerinin bilgisi dışında da bir yayın organı çıkıyor, kendisini yeni fırkanın yayın organı sayıyordu.³¹ Gazetenin ikinci sayfasında yayımlanan yazının başlığı da "Serbest Cumhuriyet tam Cumhuriyet, tam hürriyet halk ve hak yolundan gidecektir"

Fethi (Okyar) 5 Eylül 1930 tarihinde İzmir teşkilatını oluşturma görevini pek nüfuzu olmayan Avukat Reşat Bey'e vermiş, Reşat Bey 6 Eylül 1930 günü Vilayet Umumi Kongresini gerçekleştirmiş,³² İzmir'de yayımlanan Hizmet gazetesine göre; SCF Vilayet Ocağı İdare Heyeti, ile birlikte de İzmir'de bulunan TBMM Reisi ile İzmir valisi ve Belediye Başkanı' nın yanında, C.H.F.'yi ziyaret etmişlerdir.³³ Ardından bir beyanname yayınlayarak, üye kayıtlarına başladıklarını İzmir halkına bildirmişlerdir³⁴

Hizmet gazetesine göre SCF yalnız kent merkezinde değil, tüm İzmir kazalarında hızla teşkilatlanmasını tamamlamaktadır.³⁵

Ahmet (Ağaoğlu) anılarında İzmir'i şu şekilde tanımlıyor:

"...İzmir yeni fırkanın çıkışını her yerden ziyade hararetle karşılayan bir muhitti. Umumiyetle bu muhit nispeten daha münevver, heyecanlı ve hassas bir kesimdir. Bunun sebepleri meydandadır. Bu muhit zengindir ve devlet hazinesine en az göz dikmiş bir yerdir. Kendi zahmetleri ve kendi çalışmaları ile geçinen insanlarda tabiatıyla hürriyet ve serbestlik duygusu gelişmiştir. Sonra bu muhit nispeten daha aydındır. Memleket aydınlarının çoğu oradadır. Daha sonra burası kendini bilen Türkçülüğün en koyu noktalarından birisidir. Türk tipi, Türk seciyesi kendini orada muhafaza etmiştir..."³⁶

İşte bu İzmir Fethi (Okyar) Bey'e telgraf çekiyor, heyetler gönderiyor ve İzmir'e davet ediyor. Fethi (Okyar) Bey bu konuda Gazi'den öneri almaya gidiyor ve Gazi ona yalnız İzmir'e değil, her tarafa gidilmesini, her tarafta seçimlere iştirak olunmasını ve teşkilatlandırılmasını ısrarla tavsiye ediyor.³⁷

IV

Fethi (Okyar) Bey ve fırka arkadaşları daha İzmir'e gelmeden önce yerel yönetimin tutumu nedeniyle kentte bazı olaylar çıkmıştı. Yeni Asır gazetesine göre; 3 Eylül 1930 günü Vali Kazım Paşa'nın başkanlığında, polis müdürlüğünde yüksek rütbeli polislerin katıldığı bir toplantı yapılarak bazı önlemler alındı. Yine yerel yönetimce bazı kuruluşlara yeni fırka mensuplarını karşılamaya gitmemeleri konusunda tebligat yapılmıştı. Fethi (Okyar) Bey'in İzmir'e geleceği 4 Eylül

günü Birinci Kordon'da sıkı polis tertibatı vardı. Adeta adam başına bir polis düşüyordu. Polisler 3 Eylül akşamı aldıkları emirler gereği gelirse belki hakarete uğrar. Gelmemesi muvafıktır düşüncesiyle kentin her kesiminde faaliyete geçti. Halkı korkutmaya, asılan bayrakları indirmeye ve karşı duranları karakola sevk etmeye başladı. Kordon'da ki polislerden bazıları, yeni fırka mensuplarını getirecek vapuru bekleyen halkın geçişini engelleyerek, dağılmaları konusunda uyarıyorlar, karşılamaya gelenlerin elindeki bayrakları topluyorlardı. Fethi (Okyar) Bey'i getiren vapurun İzmir'den telsizle direktif verilerek, gelişini geciktirilmek istendiğini, bu işin Seyrû Sefain İdaresi'nce kasten yapıldığı yolunda söylentiler dolaşıyordu.³⁸

İzmir'e yaklaşan vapurda bulunan yeni fırka mensupları tedirgindiler. Fethi (Okyar) Bey, Ahmet Ağaoğlu'nun kolundan tutarak bir kenara çekerek ona şöyle der;

"...Gazi'ye veda etmeye gitmişim, çıkarken beni tuttu ve gizli olarak dedi ki, Mahmut Esat Bey'den İzmir'den bir telgraf aldım. Telgrafta deniliyor ki, Fethi Bey'in İzmir'e geleceği söyleniyor, halbuki halk Fethi Bey aleyhine çok heyecanlıdır. Gelirse hakarete uğrar. Gelmemesi muvaffıktır. Anlıyorum ki, senin oraya gitmene engel olmaya çalışıyorlar, fakat sen gideceksin lakin ihtiyatlı davranmanı tavsiye ederim. Vapur şehre yaklaşırken husumet alameti gördüğün taktirde vapurdan inme ve bana telsizle malumat ver..."³⁹

Yeni Asır gazetesi ise Fethi (Okyar)

Bey'in İzmir'de karşılaşmasını şöyle dile getirmekteydi:

".Sahil baştan başa on binlerce insan tarafından kaplanmış liman Fethi Bey'i bir an önce karşılamaya, bir an önce görmeye gelen vatandaşlarla dolmuştu. Her taraftan alkışlar yükseliyor, müthiş tezahürat içinde vapur yavaş yavaş rıhtıma yanaşıyordu. Limandaki ecnebi vapurlarında bulunan yüzlerce Türk deniz işçisi işlerini bırakmışlar, lideri sonu gelmez alkışlarla, yaşa sözleriyle karşılıyorlardı. Limanda bulunan vapurlar düdüklerini çalarak selamlıyorlardı. Öyle bir manzara ki tarifi imkansız. Bu kalabalık Fethi Bey'i görmek ve onu kucaklamak için adeta birbirini çiğnemişti, yaralananlar vardı. Denize ittirilen, karga tulumba edilip atılan polisler vardı. Fethi Bey'in bindiği araba bile bir ara havalara kaldırılmıştı. 40

Ogün otelde fırka örgütü sorunları tartışılmış, kimi gazetecilerle görüşülmüş. Ancak bu arada İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey, Fethi (Okyar) Bey'e bir yazı göndererek, güvenliği sağlamakta zorluk çektiğini bu nedenle, ertesi günü vermesi gereken söylevinden vazgeçmesi gerektiğini bildirir. Bunun üzerine Fethi (Okyar) Bey Reisi Cumhur Mustafa Kemal'e (Atatürk) bir telgraf çekerek bu durumu kendisine bildirmek istediğinde ise, postahane telgrafı çekmeyi reddetmiş. Fethi (Okyar) Bey valiye başvurarak, telgrafın çekilmesinde diretince, birtakım yazışmalar sonucunda ancak telgrafını güçlükle çekebilmişti. Reisi Cumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün bu telgrafa yine bir

telgrafla hemen yanıt vermiş, şöyle demişti:

"İzmir'de Serbest Fırka Reisi Fethi Beyefendi Hazretlerine (Sureti Başvekil'e Dahiliye Vekiline, İzmir Valisine) Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutku söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli mutlaka bildireceksin Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye vekili ve İzmir Valisi lazım olan tedbirleri almakla mükelleftirler"⁴¹

Hakimiyeti Milliye gazetesinin öne sürdüğüne göre; olayları kışkırtan ve tırmandıran, İzmir'de yayınlanan SCF yanlısı gazetelerdi.⁴² 5 Eylül günü İzmir'de kanlı olaylar oldu. Olayları yine Yeni Asır gazetesinin sütunlarından izleyelim: Başlarında Teyyare Cemiyeti Başkanı Mehmet Şevki Bey'in bulunduğu C.H.F. taraftarları "Bizim fırkamız Gazi'nin fırkasıdır" sloganı atarak, bir karşı toplantı düzenlemek istediler. Bunun üzerine C.H.F. İzmir İl Teşkilatı, Bahri Baba Parkı'nda aynı gün bir miting yapılması kararını aldı. Halka da muhtarlar aracılığı ile mitinge katılması için duyurular yapıldı. İstenilen kalabalık sağlanamayınca da bu kez, C.H.F.'liler "Fethi Bey konferans verecek" diye bir söylenti çıkardılar. Bunu duyan bir gurup halk da Bahri Baba Parkı'nı akın akın doldurdu. Konferans kürsüsünde Fethi (Okyar) Bey yerine Mahmut Esat'ın (Bozkurt) çıkması üzerine, halk öfkeyle meydana terk eder.⁴³

Bahri Baba Parkı'ndan dönen aldatılmış kızgın halk topluluğu yollarının üzerinde buluna C.H.F.'nin merkez binasının önünden

geçerken, aleyhte bazı tezahüratlarda bulununca bina içinde bulunan Sabri Bey halka "namussuzlar" diye bağırır, bunun üzerine binanın camlarını taşıyan halk, daha da alevlenmiş bir biçimde, Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey'in sahibi olduğu Anadolu gazetesi matbaasına gelerek matbaanın camlarını kırıp, içeriye girmişler, matbaada yalnız bulunan Anadolu gazetesi muhabirlerinden Nuri Bey'e göstericiler hücum etmişlerse de, Nuri Bey göstericilere bundan böyle, SCF ve lideri Fethi (Okyar) Bey karşıtı hiçbir yazı yazmayacağına dair yemin vererek ellerinden kurtulmuştur. Bunun üzerine polis ve jandarma olay yerine gelmiş, ikinci bir olaya karşı önlem almıştı. Daha ilk olayın üzerinden on dakika geçmeden bir başka grup da "kahrolsun Anadolu muharirleri, yaşasın Fethi Bey" sloganlarıyla binaya taş atmaya başlamıştı. Polis ve jandarma kalabalığı dağıtmak için havaya ateş edince, atılan bu kurşunlardan, 15 yaşında Necati adında bir genç isabet alarak ölmüş, 7 kişi de yaralanmıştı.⁴⁴

Fethi Okyar bu olayı anılarında şöyle anlatmaktadır:

".Babası, oğlunun kanlı naaşını bana getirerek; bu hürriyet yolunda şehittir kurtar bizi dedi. Bu şahsi bir dilekçe değildi. Çok çok ağır iktisadi şartlar ve bu şartlar altında yaşama mücadelesi veren halkın hür, rahat, refahlı hayat hasretinin trajik ifadesi idi."⁴⁵

V

İzmir'de çıkan bu olaylar üzerine geniş bir soruşturma başlatılmış, bazı SCF'liler

tutuklu ya da tutuksuz olarak mahkeme önüne çıkarılmışlardır.

Hakimiyeti Milliye gazetesi haberine göre 7 Eylül gününe dek otuz altı kişi tutuklanmıştır.⁴⁶ Ayrıca işçiyi yasa dışı greve kışkırtmak suçundan 14 kişi tutuklanmış⁴⁷ işçi liderleri de tutuklanarak, Cumhuriyet Savcılığı'na verilmiştir.⁴⁸

Tüm bunlardan daha önemlisi, SCF'yi destekleyen İzmir gazetelerinin yazar ve sorumlu yazışları müdürlerinin tutuklanmış olmasıydı.¹⁴ Eylül'de Yeni Asır'ın yazarı Behzat Arif yazışları müdürü avukat Kadızade Bedri Beyler "hükümetin manevi şahsiyetini tahkir" ettikleri savı ile tutuklanmışlar, buna karşılık C.H.F.'yi tutan Anadolu gazetesinin yazışları müdürü İbrahim Bey'e, Fethi (Okyar) Bey için yalan haber yayınlamaktan dava açılmış, tutuksuz yargılanması kararlaştırılarak serbest bırakılmıştır.⁴⁹ İstanbul'da yayımlanan SCF yanlısı Son Posta başyazarı Ragıp Bey de tutuklanmış, hakkında açılmış dava İzmir gazetecilerinin davası ile birleştirilmiştir.⁵⁰

Fethi (Okyar) Bey'in İzmir gezisi C.H.F.'ye Ege'de halkın desteğini ve güvenini tümüyle yitirmiş olduğunu, bir genel seçim sonucunda iktidarı yitirebileceğini göstermişti. Oysa C.H.F. geçen yedi yıl boyunca kendisine bağlı bir yönetici kadrosu oluşturmuş bulunuyordu. Bürokrasi, C.H.F.'den yanaydı. C.H.F.'nin bir seçimle iktidarı yitirmesi demek, bu bürokratların da sonu demekti.⁵¹

C.H.F. ve ona bağlı bürokratları, bu gerçeği Genel Belediye Seçimlerinde daha iyi

gördüler. Tüm devlet imkanlarına⁵² ve engellemelere⁵³ ve yolsuzluklara karşı⁵⁴ 502 seçim bölgesinden 31'inde SCF adayları kazanmış bulunuyordu.^{55, 56}

C.H.F.'nin elitleri İzmir'de patlayan tüm yurda dalga dalga yayılan yeni muhalafet hareketine halk galeyanına derhal bir etiket bulmakta gecikmemişlerdi: İrtica.⁵⁷ C.H.F., SCF'nin oluşmasına Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından da kurulmuş olsa, ilk günden beri karşı olmuş, içine sindirememiş, İktidarın elinden gideceği korkusuna kapılmış, bu partinin ortadan kalkması için baskı yapmış, olayları körüklemiş, hatta düzenlemişti.⁵⁸ Reisi Cumhur Mustafa Kemal Atatürk'ü etkileyebilmek için var güçlerini seferber etmişlerdi. Falih Rıfkı (Atay), Hakimiyeti Milliye'deki politika sütununda SCF taraftarlarını devlet ve otorite düşmanı ilan ederken⁵⁹ Başvekil İsmet (İnönü) de muhalif fırkayı Reisi Cumhur ile karşı karşıya getirebilmek için, Ali Naci (Karacan)'a "İnkılap" adlı bir günlük gazete bile çıkarttırmıştı.⁶⁰

Tüm bunlara ek olarak Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesinde "Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine" diye başlayan⁶¹ Süreyya (İlmen) Paşa'nın değerlendirmesiyle; "Ya Halk Partisi'nin reisisin veyahut değilsin. Reisi isen bizimle beraber olacaksın; değilsen biz kendimize bir reis intihap edeceğiz! Dediler ve bu suretle Gazi'yi tehdit etmeye başladılar"⁶²

Bunun üzerine Reisi Cumhur Mustafa Kemal Atatürk Yunus Nadi'ye hitaben yazmış

olduğu mektubunun içeriği ele alınacak olursa Reisi Cumhuriyet'in tarafsızlıktan ayrıldığı, C.H.F'nin yanında yer aldığı anlamı çıkar, Gazi açıkça; ".Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum olamaz. Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkası başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur."63

C.H.F. elitlerinin tüm bu uğraş ve çabaları başarıya ulaşmış, Cumhurreisi Mustafa Kemal Atatürk ile karşı karşıya kalan SCF Lideri Fethi (Okyar) bunun üzerine bir "Fesih Beyannamesi" hazırlamış, Reisi

Cumhur Mustafa Kemal (Atatürk)'ün de onayını aldıktan sonra bunu 17 Kasım 1930 tarihinde kamuoyuna ilan etmişti.64

Çok partili yeni düzen deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasını ve SCF'nin kendini kapatmak zorunda kalmasının açıkça ortaya çıkardığı; C.H.F.'nin çok partili yaşamı içine sindirememiş olması, otoriter parti yönetimini ne pahasına olursa olsun sürdürmek istemesi65 yanında, iktidarı tehlikeye girdiğinde, C.H.F. siyasal ve bürokrat elitlerinin, devrimlere ve büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Atatürk'e bile karşı çıkmaktan çekinmeyecekleri gerçeğiydi.

DİPNOTLAR

- 1 Maurice Duverger: Siyasi Partiler; Türkçesi, Doç. Dr. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, İkinci Basım, Ankara, 1974, s. 360.
- 2 A.g.k.,
- 3 Türkiye'nin tek parti rejiminden çok partili düzene geçişini bir bakıma ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik iç gelişmelerle birlikte, Mustafa Kemal Atatürk'ün mimarı olduğu Cumhuriyet'in temeline örülmüş bulunan liberal düşünce hazırlamıştı (Kemal H. Karpaz: Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller; Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.125). Çünkü Jön Türklere örnek olmuş ve 1908 Anayasası'nda kendini hissettirmiş olan Fransız Devrimi'nin liberal ve bireyci fikirleri, Cumhuriyet rejiminde de özenle muhafaza edilmişti (Bkz. Hüseyin Nail Kübalı: Devlet Ana Hukuku; İstanbul, 1950) 1924 Anayasası kişi hak ve özgürlüklerini en geniş anlamda tanımlamıştı. Ama Güçler Birliği, T.B.M.M.'nde toplanmı. Buna karşın Yargı Sistemi günlük görevlerinde bağımsızdı. Cumhuriyet rejimi kuramsal da olsa kişiye tüm hak ve özgürlükleri tanıyordu. Bu nedenle 1923 ile 1938 yılları arasında Türkiye'yi yöneten hükümetlerin gerçek anlamda otoriter nitelik taşıdıkları hala tartışma konusudur. Otoriter rejim amaç değil bir

bakıma aydınlanma ve çağdaşlaşma için araç olmuştu.

- 4 Gazetenin orijinal ismi "Serbest Cumhuriyet"tir.
- 5 Serbest Cumhuriyet, 26 Ekim 1930.
- 6 Bkz. Çetin Yetkin: Atatürk'ün Başarısız Bir Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası 2. baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- 7 Şevket Süreyya Aydemir: Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938); Üçüncü kitap, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1969, s. 304.
- 8 Şeyh Sait isyanınınından sonra ortaya çıkan Kürt başkaldırıları için bkz: Abdülhaluk M. Çay: Her Yönüyle Kürt Dosyası; Turan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s. 405-420.
- 9 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı için bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımında İktisadi Politika Arayışları (Türkiye Belgeseli İktisat Tarihi); O.D.T.Ü.İ.B.F.Y., Ankara, 1977. Ülkede sermaye birikimi olmaması ve Lozan Antlaşması nedeniyle gümrüklere gereği gibi egemen olunamaması, bu bunalımın etkilerinin fazlasıyla duyulmasına yol açtı. 1923-1929 yılları arasında uygulamaya çalışılan liberalist deneme de bu kısır döngü nedeniyle başarısızlığa neden oldu. Necdet Ekinci: Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler; Toplumsal Dönüşüm

- Yayınları, İstanbul, 1997. s. 77.
- 10 Kadri Karaosmanoğlu: Politikada 45 Yıl; Bilgi Yayınları, Ankara, 1968, s. 131.
- 11 İsmail Hüsrev Tökin: Türkiye'de Köy İktisadiyeti; Sunuş Korkut Boratav, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1990, s. 140.
- 12 Aydemir, 387.
- 13 Hasan Rıza Soyak: Atatürk'ten Hatıralar; C. II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973, s. 405.
- 14 Ahmet Ağaoğlu: Serbest Fırka Hatıraları; Nebioğlu yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1969, s. 45.
- 15 Timur Taner: Çok Partili Hayata Geçiş; İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, 9; Tarık Zafer Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952); Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952, s. 623.
- 16 Aydemir, 388; Tunaya, 624.
- 17 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükun Kanunu yürürlüğe girdi. Böylece tüm muhalefet örgütleri ve basını susturulmuştu; tutuklama ve idamlar birbirini izledi. Muhalefet sindirilmişti. Ama 1929 Ekonomik Bunalımı "geliyorum" sinyallerini birkaç yıl önceden vermeye başlamıştı. Bunalımdan en çok etkilenen kesim çalışanlar kesimiydi. Bu nedenle ülkede 1925 Temmuzundan 1933 yılının başına kadar 35 grev ve direniş eylemi yaşandı. Bunlardan en önemlisi

telgrafçıların, Erzurum, Samsun ve Adana'da ücret artışı için başlattıkları grev, 1927 Ocağı'nda üç bin kayıkçının alacakları olan 25 bin lirayı alabilmek için, İstanbul Liman İdaresi'ni basmaları, polisle çatışmaları sonucu on kayıkçının ölmesi, aynı yılın Ağustos ayında, Nusaybin'de 850 demiryolu işçisinin kolluk kuvvetleriyle çatışması sonucu, meydana gelen ölüm ve yaralama olayları Bkz. Kemal Sülker: 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri; İstanbul, 1973. İşte sindirilmiş muhalefetle sokaktaki muhalefetin buluşmasından korkulmaktaydı.

- 18 Bu nedenle S. C. F. koşulları bakımından yapay ve tamamen köksüz bir kuruluştur. (Aydemir, 388) S. C. F.'nin uzun süredir ülkeyi yöneten Tek Parti iktidarı karşısında, ülkeyi etkisi altına almış bulunan ekonomik bunalımın etkilerini azaltmak için devletçiliğe yönelindiğini, ayrıca dünyada "klasik demokrasilerin" genellikle gözden düşmeye başladığı bir sırada kurulmuş olmasının (Çetin Yetkin: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı: Karacan Yayınları, İstanbul, 1982, s. 28.) bir başka nedeni daha vardı; devletçi siyasa izlemeye karar vermiş olan C. H. F. ve Hükümet program ve uygulamalarının, T.B.M.M.'de denetleme gereği ve hızla yozlaşmakta olan C.H.F. örgüt ve kadrolarının, bu muhalefet karşısında yeni bir heyecanla kendini toparlama isteği... (Ekinci, (80-81).

- 19 Anadolu, 11 Ağustos 1930.
- 20 Anadolu, 12 Ağustos 1930.
- 21 Anadolu, 12 Ağustos 1930.
- 22 Anadolu, 14 Ağustos 1930.
- 23 Yetkin, Atatürk'ün Başarısız Bir., 107.
- 24 Demeç, Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930; Vakıf, 12 Ağustos 1930.
- 25 Yunus Nadi: "Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi", Cumhuriyet, 17 Ağustos 1930.
- 26 Anadolu, 12 Ağustos 1930.
- 27 Ali Fethi Okyar: Üç devirde Bir Adam; Yayına Hazırlayan; Cemal Kutay, Tercüman yayınları, İstanbul, 1980. s. 443.
- 28 Cumhuriyet, 14, 17, 19 Ağustos 1930-13 Eylül 1930.
- 29 Bkz. Ağaoğlu; 19-21.
- 30 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Hakkı Uyar: "Serbest Cumhuriyet Gazetesi" Tarih ve Toplum, Cilt 16, Sayı: 95, Kasım 1991, 46-49.
- 31 Fethi Okyar, Sürayya İlmen, Ahmet Ağaoğlu, Asım Us gibi o dönemin şahitlerinin anılarında bu gazeteden hiç söz edilmemesi ilginçtir.
- 32 Vakıf, 7 Eylül 1930.
- 33 Hizmet, 9 Eylül 1930.
- 34 Hizmet, 12 Eylül 1930.
- 35 Hizmet, 9, 12, 23-28 Eylül 1930.
- 36 Ağaoğlu. A.g.k., 60-61.
- 37 Ağaoğlu. A.g.k., 60.
- 38 Yeni Asır, 4-5 Eylül 1930.
- 39 Ağaoğlu, A.g.k., 61.
- 40 Yeni Asır, 5 Eylül 1930.
- 41 Ağaoğlu, A.g.k., 34-35; Yetkin, A.g.k., 175-176.
- 42 Hakimiyeti Milliye, 5 Eylül 1930.
- 43 Yeni Asır, 5 Eylül 1930.
- 44 Yeni Asır, 6 Eylül 1930.
- 44 45 Fethi Okyar: Serbest Cumhuriyet Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?; Hazırlayan: Nermin Kırdar, İstanbul, 1987.
- 46 Hakimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.
- 47 Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.
- 48 Hakimiyeti Milliye, 7 Eylül 1930.
- 49 Hakimiyeti Milliye 15 Eylül 1930.
- 50 Hizmet, 15 Eylül 1930. Yetkin, A.g.k. 179.
- 51 Yetkin, A.g.k., 180.
- 52 Son Posta, 31 Teşrinievvel 1930.
- 53 Anadolu, 7 Ekim 1930; Hizmet 24 Eylül 1930.
- 54 Seçim yolsuzlukları için bkz: Hizmet, 24-25 Eylül 1930; Serbes, Cumhuriyet, 26 Ekim 1930.
- 55 Cumhuriyet, 21 Teşrinievvel 1930.
- 56 İzmir bölgesindeki seçim sonuçları için bkz, Yeni Asır, 20 Ekim 1930; Hizmet 20 Ekim 1930.

57 Oysa S. C. F. rejime tümüyle sadık bir partiydi. Gerek Fethi (Okyar) gerek parti ileri gelenleri Gazi'nin en çok güvendiği kişilerdi. Bir Dr. Reşit Galip mi "hilafetçi" ve "şeriatçı" idi, yoksa Mustafa Kemal (atatürk) ün kendi kızkardeşi mi? (Ekinci, A.g.k., 81).

58 Ekinci, A.g.k., 81; Tunaya, A.g.k., 627; Yetkin, Serbest Cumhuriyet... 236.

59 Hakimiyeti Milliye, 11 Eylül-24 Eylül 1930.

60 Başvekil İsmet (İnönü) tarafından beslenen bu gazetenin başyazılarını Yakup Kadri (Karaosmanoğlu); Asaf (Belge) yazmışlardı. Ali Naci Karacan İnönü'ye yapmış olduğu bu hizmetlerin karşılığını birkaç yıl sonra uzun süreli ve bol maaşla Bulgaristan A. A. muhabiri,

Arjantin'e İş Bankası Mümessili İsviçre'ye Basın Ateşesi olarak gönderilerek görmüştü.

61 Cumhuriyet, 9 Eylül 1930.

62 Süreyya İlmen: Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka; Muallim Fuat Gücüyener Yayınları, İstanbul. 1951, s. 76.

63 Cumhuriyet, 10 Eylül, 1930.

64 Fesih Beyannamesi ve tartışmalar için bkz: Okyar. A.g.k., 79 vd.

65 Yetkin, Serbest Cumhuriyet, 231.

İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları

Yrd. Doç. Dr. Necdet Ekinçi

Giriş

İkinci Dünya Savaşı öncesinde tüm dünyada "otoriter" ve "totaliter" yönetim biçimleri en gözde siyasi rejimler olarak yükselmesini sürdürmektedir. Osmanlı'nın son kalıntıları olan Sultanlık ve Hilafet kurumlarını kaldıran Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devleti'nin yönetim biçimini Cumhuriyet olarak ilan etti. Önceleri İslam, anayasada devlet dini olarak adı kondu; sonra 10 Nisan 1928'de bu madde kaldırıldı. Daha sonra da 5 Şubat 1937'de Türk Devletini "laik" olarak tanımlayan ilgili madde anayasaya eklendi. Egemenlik kayıtsız ve koşulsuz bir biçimde ulusa veriliyordu. TBMM ulus adına egemenliği kullanabilecekti. Yasama yetkisi doğrudan TBMM'de, yürütme yetkisi

TBMM'nin seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun seçtiği Bakanlar Kurulu aracılığı ile Meclis'te oluşmakta ve toplanmaktaydı. TBMM, ulusun seçtiği milletvekillerinden oluşuyor ve 22 yaşını dolduran her Türk erkek ve kadın yurttaş oy kullanabiliyordu. Fakat seçim sistemi anayasanın öngördüğü kadar demokratik değildi. Bu sistem 1876-1878 Birinci ve 1908-1918 İkinci Meşrutiyet dönemlerinin bir kalıntısıydı. Oy verenler, sonradan kendi vekillerini meclise seçen, bir seçmenler topluluğunun seçtiği, dolaylı iki dereceli bir sistemdi. 1946 yılında çok partili düzene geçinceye dek yürürlükte kalan bu sistem, büyük toprak sahiplerinin ve eşrafın CHP'nin tüm tek parti yönetimi boyunca kendi

güç ve ağırlıklarını TBMM'de korumalarını sağlamıştı.

Bir yandan yeni kurulan devleti ve devrimleri yaşatma kaygısı, diğer yandan ülkenin toplumsal yapısı nedeniyle henüz Batı'nın demokrasisini sindirecek siyasi bir olgunluğa erişememiş olması düşüncesi, Mustafa Kemal Atatürk'ü ister istemez, ülkeyi bir süre tek parti ile yönetmeye zorlamıştı.

Tüm olumsuz koşullara karşın, Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanı olarak ülkeyi yönettiği 1923-1938 yılları arası, iki kez kurulmasına izin vererek, gönlünün çok partili düzenden yana olduğunu ortaya koymuştu. Ama bilinen nedenlerden dolayı onun tüm bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Şimdi Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi muhalefetsiz iktidardaydı. Bu sistemde anlamlı olan yalnızca bir tek partinin varlığı değildi. Daha önemlisi, devlet ile parti arasındaki ayrımın ortadan kalkmasıydı. Parti, devlet kurumlarının yönetimini üstlenmişti. Partinin il başkanları aynı zamanda ilin valileriydi. Devlet memurlarının "neredeyse tümü" CHP üyesi yapılmıştı. Kısacası totaliter devletleri anımsatır bir biçimde Türkiye'de parti ve devlet iç içe girmiş, birbiri ile kaynaşmış, Türkiye bir parti devleti durumuna gelmişti.

I. Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümünden Sonra Türkiye

A. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Cumhurbaşkanı

Atatürk'ün

rahatsızlığının ilk belirtilerinin 1936 yılının sonuna doğru ortaya çıktığı, sağlık durumunun ise 1937 yılından itibaren bozulduğu bilinmektedir.¹ Atatürk, ölümünden bir süre önce "Başvekillik Makamı'nı işgal eden İsmet İnönü ile siyasi bir çatışma içine girmiş, bunun sonucunda İsmet İnönü görevinden alınarak, yerine Mahmut Celal Bayar atanmıştır.²

Celal Bayar'ın başvekilliğinin Atatürk'ün hastalığı ile aynı döneme gelişi, dış siyasette Hatay sorununun sürekli olarak hükümetin gündeminden düşmemesi, ardından Cumhurbaşkanı'nın ölümü, Bayar Hükümeti'nin siyasal kadrolarda önemli değişikliklere yönelememesi, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesini kolaylaştırıcı temel koşulları oluşturmuştur.³

Asım Gündüz'ün anılarında aktardığına göre bu konuda Genel Kurmay Başkanlığı'nda bir toplantı yapılmış, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Atatürk'ün ölümünden sonra alacağı konumun ne olacağı tartışılmış, sonuç olarak tarafsız kalınmasında karar kılınmıştır. Bu toplantıyı haber alan Başvekil Celal Bayar, Genel Kurmay Başkanı'nı ziyaret etmiş, Çakmak'ı, TBMM'nin Cumhurbaşkanı olarak görmek istediğini belirterek, kendisinden bu görevi kabul etmesini istemiş ise de, Genel Kurmay Başkanı bu teklifi ordunun bu konuda tarafsız kalma kararında olduğunu ileri sürerek kabul etmemiştir.

Bu toplantıdan iki gün sonra, I. Ordu Müfettişliği'ni sürdürmekte olan Fahrettin Altay Genel Kurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz'den cumhurbaşkanının kim olması

gerektiğini sormuş ve toplantıda alınan kararı öğrenince karşı çıkmıştır. I. Ordu ve Tümen kumandanları ile yaptıkları toplantıda İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı yapılması kararını aldıklarını açıklamıştır. Altay'ın bu kararın Çakmak'a iletmesini istemesi üzerine, Genel Kurmay İkinci Başkanı Gündüz, ordu kumandanlarının kararını Çakmak'a bildirmiş ve Genel Kurmay Başkanı da bu kararı kabul etmek zorunda kalmıştır.⁴ Her ne kadar dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya bir basın toplantısında bir gazetecinin "Yeni cumhurbaşkanı kim olacak?" sorusuna "TBMM kimi seçerse o olacak" yanıtını vermekteyse de⁵ Atatürk'ün durumu ağırlaştıkça kendini iyice belli eden bir iktidar mücadelesi baş göstermiştir. 10 Kasım'a doğru bu tür siyasal girişimler daha da hızlanacaktır.

Asım Us'un anılarına göre: İnönü'ye karşı cumhurbaşkanlığı konusunda Fevzi Çakmak, Fethi Okyar, Celal Bayar hatta Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın adları⁶ geçmişse de TBMM Başkanı Abdülhaluk Renda'nın adı üzerinde ciddiyetle durulmuştur. Ancak Renda öneriyi geri çevirmiştir.⁷ Tüm bu karşı grubun varlığına karşın, Atatürk'ün ölümünün ertesinde 11 Kasım günü, İsmet İnönü'nün 322 oyla CHP Meclis Grubu'nda cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmesine karar verilmiş⁸, İnönü grup toplantısının hemen ardından toplanan TBMM Genel Kurulu'nda oylamaya katılan 348 milletvekilinin oybirliğiyle, cumhurbaşkanlığı makamına oturmuştur.⁹ Ordunun sergilemiş olduğu bu eğilimin büyük bir olasılıkla TBMM'ye yansıtılmış olduğu açıktır.¹⁰

11 Kasım 1938 günü TBMM çevresindeki olağanüstü askeri önlemler İnönü'nün cumhurbaşkanlığının buruk bir anısı olarak¹¹ siyasilerin hatıra defterlerinin sararmış yaprakları arasında kalacaktır. Kısacası İnönü'nün cumhurbaşkanlığı TBMM'nin özgür iradesi ile değil, tek parti CHP'nin elit kadrosu ve ordunun direktmesi, kendisinin de bu güçlerle işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir.

B. Tek Parti Yönetimine Son Halka: Milli Şeflik Kurumu

İsmet İnönü başvekillikten alındıktan sonra kendi köşesine çekilmiş, pek dikkat çekmemeye özen göstermiş olduğundan, 1938 yılı boyunca gazetelerde adı pek ender olarak görülmüştü. Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle birlikte basında Atatürk'ün ilkelerini en iyi bilen devlet adamının İnönü olduğu, Büyük Şef'in eserlerini sürdürebilecek bu en seçkin kişiye İkinci Atatürk demekte bir an bile duraksamayacağı¹² türünden yazılar kendini göstermeye başlamıştı.

Özetlemek gerekirse; 'Parti devleti'ne dönüşmüş Türk siyasal sistemi, Atatürk'ün ölümüyle yeni bir döneme girmekteydi. Atatürk'ün ölümünden hemen sonra başlayan ve çok partili düzene geçilmesine dek süren bu döneme "Milli Şef Dönemi", CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye de "Milli Şef"¹³ denilmiştir. "Milli Şef Dönemi", tek partili rejimin bir önceki döneminden oldukça farklı bazı özelliklere sahip olmuştur. Milli Şef Dönemi'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca sürmesi ve bu savaşın başında mihver

devletlerinin önemli başarılar kazanması, tek partili yönetimin aynı döneminin iç ve dış siyasetinde başlıklar göstermesine neden olmuştur.¹⁴ Burada vurgulanması gereken gerçek, İnönü cumhurbaşkanlığına gelinceye dek Milli Şeflik Türk siyasi yaşamında bir kurum niteliği kazanmamıştır. Atatürk de sağlığında, 1927'den beri ülkenin 'banisi', ulusun önderi, devletin reisi, 'Edebi Şefi'dir. Ama onun bu değişmez başkanlığı "manevi" kişiliğine bağlı adeta "fiili" bir durumdu. Ancak tüzükte "Değişmez Genel Başkanlık" diye bir kurum oluşturulmamıştı. Siyasi tarihimizde bir tek kişiye "Milli Şef" denilmiştir. O da İsmet İnönü'dür. Türkiye Cumhuriyeti'nde görülen dayanışmacı Kemalizm, İsmet İnönü'nün Milli Şeflik uygulamaları ile O'nun kişiliğinde "Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm"i anımsatan bir totaliterliğe dönüşüyordu.¹⁵

A. CHP Olağanüstü Büyük Kurultayı (1938)

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ardından 26 Aralık 1938 günü olağanüstü toplanan CHP Büyük Kurultayı, gerçekleştirdiği tüzük değişikliği ile İsmet İnönü'yü ülkenin 'Milli Şefi', CHP'nin de, 'Değişmez Genel Başkanı'yapmıştır. Böylece parti devleti yönetimi Atatürk'ün ölümünden sonra son adımları atmış, yeni bir döneme ayak basmıştır. Aslında bu kurultayın normal süresi içinde, 1939 yılında toplanması gerekmektedir. Atatürk'ün ölümü üzerine partinin yeni genel başkanının seçilebilmesi için kurultay tarihi zorunlu olarak öne

alınmıştır.¹⁶ Parti tüzüğü'nün bazı maddelerinin bu arada değiştirilmesi için okunan gerekçesinde¹⁷ "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Değişmez Genel Başkan olduğunu tespit ve ifade maksadı ile..." bu değişikliğin yapıldığı belirtilmekte ve "Milli Şef" in tanımlaması yapılmaktadır. Olağanüstü Kurultay tarafından bu gerekçeye dayanarak hazırlanan yeni tüzüğü'nün değişen maddeleri şöyledir:¹⁸

"Madde 2- Partinin banisi ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessesesi olan Kemal Atatürk'tür.

Madde 3- Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür.

Madde 4- Partinin genel başkanlığı aşağıdaki üç suretle ihmal edebilir;

A. Vefat

B. Vazife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde

C. İstifa"

Yeni tüzüğü'nün 4. maddesinden de anlaşılacağı üzere "Değişmez Genel Başkanlık" kalıcı bir kurum olarak düşünülmüştür. Atatürk'ün sağlığında parti tüzüğü'ne girmemiş bulunan "Değişmez Genel Başkanlık", İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde tüzükteki yerini almıştır. Yeni tüzükte açıkça "Milli Şef" kavramı yer almamakla birlikte, daha önce görmüş olduğumuz encümen gerekçesinde bu deyim yer verilmiştir. Kısacası, Atatürk'ün "manevi" kişiliğinden doğmuş, "Fiili" bir özellik gösteren 1927 Kurultayı'ndan beri süregelen

"Değişmez Genel Başkanlık" geleneğini kurumsallaştırmak, buna ek olarak "Milli Şef" sıfatını kabul etmek, Türk siyasal sistemini, Almanya'da Hitler-Führer, İtalya'da Mussolini-Duçe "totaliter" rejimlerine daha da yaklaştırmıştır.19 İsmet İnönü'nün kendini bu sıfatlarla bezemesi, hem hükümet, hem de CHP üzerindeki otorite ve etkisinin son derece yükselmesine neden olmuştur.

B. Milli Şef'lik Karşısında Türk Aydını,CHP Siyasileri ve Bürokrasi

İsmet İnönü, CHP'nin "Değişmez Genel Başkanı" ile birlikte, "Milli Şef" olurken benzer siyasal rejimlerin uygulandığı ülke liderleri gibi, örneğin bir Adolf Hitler'in Almanya'da nasyonal sosyalizmi, bir Benito Mussolini'nin İtalya'da faşizmi, bir Fransisco Franco'nun İspanya'da falanjizmi kurarken karşılaşmış olduğu bir aydın muhalefeti ile, ne CHP'nin içinde ne dışında yüz yüze gelmiştir. Aksine Türk aydını, "Milli Şef"ini hiç tereddütsüz bağrına basmış, O'nun bu sıfatına daha derin anlamlar vermek için, adeta birbiri ile yarış haline girmiştir.20 Nadir Nadi o günlerde, "Milli Şef"lik kurumunu nasıl karşılamış olduklarını şu sözleriyle pek güzel anlatmaktadır:

".Milli Şeflik deyiminin ardında şefliği müesseseleştirmek isteyen bir gayret seziliyordu. Tüzük değişikliğine itiraz eden bir kişi çıkmadı. İtiraz etmek şöyle dursun, dünya şartları değişip de İsmet İnönü Milli Şeflik ve Değişmez Başkanlık payelerine üzerinden silkip attığı güne değin biz onu avuçlarımız patlayasıya alkışladık" 21

Türk aydını "Milli Şef"ini böylesine engin bir coşku ile karşılamıştır. Bunun nedeni ise bellidir. ". O yıllarda totaliter yönetim modası salgın halinde idi. Almanya, İtalya, Rusya ve Japonya gibi dev memleketlerin yanı sıra İberik yarımadasında, Orta Avrupa'da, Balkanlar'da, irili ufaklı bir sürü para faşist rejim kurulmuştu.Demokrasiye, ihtiyarlamış, devrini yaşamış, verimsiz bir yönetim sistemi olarak bakan aydınların sayısı günden güne artıyordu."22

Türkiye, siyasal anlamda dar ve sıkı bir dönemden geçerken, aydın kesimin büyük bir bölümü ile, devletin nimetlerinden faydalanarak oldukça rahat bir yaşam düzeyine ulaşmış bulunan CHP'nin önde gelenleri, İsmet İnönü'yü böyle bir anlayış içinde görmek istemişler, onunla bütünleşmişlerdir. İnönü'nün kendisinin de "parti-devleti" yapısının en üst katındaki yerini daha mutlak bir hale getirmek için, böyle bir bütünleşmenin gereğini anlamış olması gerekir.23 Bu anlamda:

"Milli Şef demek, milli hayatımızın uyanık başı demektir."24

"Türk Milleti'ni, yaşamının ve ölümün efendisi yapan büyük kıymetlerin ta kendisidir."25

27 Ocak 1939'da Refik Saydam Hükümeti'nin programının okunmasından sonra güven oylaması öncesi yapılan konuşmalarda söz alan Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce, TBMM kürsüsünde:

".Türkiye baştan aşağı belli bir idealin,

Cumhuriyet Halk Partisi idealinin sarsılmaz taraftarıdır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi onun temsilcisidir. Bizi temsil edenlerden ölene de yaşayana da Milli Şef demişizdir ve onların belirttiği doğrultuda yürümek temel görevimizdir. Hükümet için Milli Şeflerimizin gösterdiği kimselere, doğrudan doğruya onun güvenine sahip olduğu için güvenmeliğimiz, Milli Şefimiz'e karşı milli ve vicdani görevimizdir."26 derken, hükümet programının, başbakanın ve bakanların hiçbir önem taşımadığını, "Milli Şef" in bu kadroya inanmış olmasının önemli olduğunu ifade etmektedir. Kısacası Türkiye'de siyaseti belirleyen "Milli Şef" İsmet İnönü'dür. Metin Toker'e göre:

"Meclis, Hükümet hukuken vardılar. Fakat politikayı bizzat doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu. Milli Şef'in mahzurlu gördüğü her şey Türkiye'de yasaktır. Bundan dolayıdır ki, gazetelere gelen emirler bazen nasıl yorumlar yazılması gerektiği bildiriliyordu. Başka emirlerde ise; Milli Şef ile hatta Şef'in ailesi ile ilgili haberlerin büyük verdirilmesi bildiriliyordu."27

Milli Şef İsmet İnönü'nün Bakanlar Kurulu ve üyeleri üzerindeki hakimiyeti bakanların dış görünüşlerine dahi karışabilecek derecededir.28 İkinci Dünya Savaşı yıllarını da kapsayan bu dönemin mutlak hakimi "Milli Şef" İsmet İnönü olmuştur. CHP, TBMM, Bakanlar Kurulu, her konuda "Milli Şef" in yalnızca onaylayıcısı olmuşlardır.29 Bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı boyunca, dış siyasi koşullara bağlı ama

bazı değişiklikler göstererek, çok partili düzene geçene dek Türkiye'nin iç ve dış siyasetine egemen olacaktır.

II. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Siyaseti

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı ve Milli Şef olarak Atatürk'te bile olmayan geniş yetkilerle donatılmasından kısa bir süre sonra, İkinci Dünya Savaşı ile Türkiye, kendini bir ateş çemberi içinde bulmuştur. İlk birkaç ay saymazsak, "Milli Şef Dönemi" ile İkinci Dünya Savaşı aynı yılları kapsamaktadır. Türkiye'nin bu dönem içindeki siyaseti, ne pahasına olursa olsun, bu savaşın dışında kalmak olmuştur.

Türkiye'yi savaş dışı tutabilmesi, İsmet İnönü'nün siyasal yaşamı boyunca gerçekleştirmiş olduğu en büyük başarıları arasında kabul edilmektedir. Ancak, Türkiye savaşa girmemekle birlikte, bu savaşın etkilerini, savaş yıllarında ve sonrasında en derinden hisseden ülke olmuştur.

Milli Şef İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı boyunca geliştirmiş olduğu ve evreleri bakımından çok değişik nitelikler-zaman zaman çelişkiler-sergileyen dış siyaseti savaşın son bulmasıyla müttefik devletler üzerinde olumsuz bir iz bırakmış, Türkiye'nin bir takım suçlamalarla karşı karşıya kalmasına, iç ve dış siyasetinde yeni bir takım düzenlemelere yönelmesine yol açmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri Milli Şef İsmet İnönü'nün Atatürk'ün ölümünden sonra, O'nun geleneksel dış siyasetinden ayrılarak, gittikçe totaliter anlam ve özellik yüklenen tek

partili rejiminin ve "temkinli" kişisel sezgilerinin de etkisiyle oluşturmuş olduğu-kendine özgü-bir dış siyasa uygulamasına yönelmiş olmasıdır. Bu siyasanın başlangıcını, İnönü'nün cumhurbaşkanı olduktan hemen sonra, Atatürk'ün en güvendiği, O'nun en uzun Dışişleri Bakanı olma onuruna ermiş bulunan Tevfik Rüştü Aras gibi deneyimli bir devlet adamını, Atatürk'e yakınlığı yanında, yine Atatürk'ün sağlığında, dış siyaset konusunda kendisi ile uyuşmadığı için bu görevden alıp, Türkiye'den uzaklaştırması, yerine Şükrü Saraçoğlu'nu ataması oluşturmaktadır.³⁰ Bunun ardından İkinci Dünya Savaşı'nın başından sonuna dek izlemiş olduğu -bazı zig-zaglar çizerek-Atatürk'ün dış siyaset anlayışına aykırı dış siyasi uygulamalarıdır.³¹

"Milli Şef İsmet İnönü"nün uyguladığı dış siyaset ile, Atatürk'ün dış siyaseti arasında derin ayrılıklar ve çelişkiler vardır.³² Atatürk'ün savaş öncesi izlemiş olduğu dış siyaset ile öneri ve uyarıları, İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'ndaki siyasetinin temel taşları olması gerekmektedir. Oysa Atatürk'ün ölümünden önceki son iki yılındaki dış siyaseti ve düşünceleriyle İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'nda izlemiş olduğu dış siyaset karşılaştırılacak olursa, bu temel taşların hiç göz önünde tutulmadığı hemen fark edilmektedir.

B. Atatürk'ün Geleneksel Tarafsızlık Siyasetinin Sonu: Türk-İngiliz-Fransız İttifakı

Atatürk'ün ölümünden önce, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu 10 Temmuz

1938'de Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Kelle'e Türkiye'nin barış zamanında Almanya'yı hedef alan hiçbir grupla ittifak antlaşması imzalamayacaklarını sözlü olarak yinelemiş³³ bulunuyorlardı.

SSCB Dışişleri Komiseri Vekili Potemkin, Atatürk'ün ölümünden 14 gün sonra, yani 24 Kasım 1938 günü, bakanlığına çekmiş olduğu bir telgrafta, Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun hazır bir toplantıda yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile bir buçuk saatlik bir görüşme gerçekleştirdiğini bildirmektedir. Telgraf metnine bakıldığında, geleceğin Türk-Sovyet ilişkileri için hiçbir olumsuzluk görülmemektedir.³⁴ Potemkin'in telgrafından da anlaşılabileceği gibi, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı dış siyaset konusundaki görüş ayrılıklarından ötürü, bu görevinden almasına karşın Atatürk'ün geleneksel dış siyasetinden ayrılacağına ilişkin hiçbir belirti göstermemektedir. Gerçekte, bu eski siyaseti sürdürmemesi için hiçbir neden yoktur. Atatürk, İnönü ve Hükümeti'ne, dünyanın belli başlı devletlerinin tamamıyla dostluk ilişkilerine, Balkan Atlantı'na, Sadabat Paketi'ne dayanan "karşılıklı evrensel sevgi ile dolu olan dünyada hiçbir toplulukla en küçük bir itilafı bulunmayan" bir dış siyaset devretmiştir.³⁵ Ama Türk Dışişleri'nin bu tarafsızlık siyaseti çok sürmez. İtalya'nın 1939 Nisanı'nda Arnavutluk'u işgal etmesi,³⁶ İnönü'de büyük bir kaygının uyanmasına neden olur. İngiltere ve Fransa'nın 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermesi, aynı biçimde bir garantinin Türkiye'ye

verilebileceğinin bildirilmesi, İnönü'nün "Demokrasi Cephesi"ne yönelmesinin³⁷ ilk adımlarını oluştururken³⁸ Almanya en iyi devlet adamlarından Franz Von Papen'i büyükelçi olarak Türkiye'ye göndermiştir.³⁹ Von Papen Türk-İngiliz yakınlaşmasını önlemek için Almanya'nın en kısa zamanda Türkiye'ye etkin garantiler vereceğini, Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na bildirmektedir. Almanya'nın Türkiye'nin tarafsızlığından başka bir şey istemediğini, tek isteklerinin Türkiye ile ekonomik ilişkilerini sürdürmek olduğunda ısrar eder ama hiçbir sonuç alamaz.⁴⁰

Türk-İngiliz görüşmelerine kuşku ile bakan bir ülke daha vardır: Yugoslavya... Bu ülke, daha deklarasyon yayınlanmazdan önce Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşmasına sert tepki göstermiştir. Yugoslavya'nın bu sert tepkisi Romanya'yı da etkiler. İngiltere Hükümeti bu gelişmelerden ciddi bir biçimde kaygılanmıştır. Bu tepkilerin Türkiye'yi etkileyebileceğinden korkmaktadır.⁴¹ İlginçtir ki, kendisinin mimarı olduğu ve en duyarlı olması gereken Balkan bölgesinde Türkiye, bu tepkilere kulaklarını tıkamış, tüm çaba ve dikkatini, Sovyetler Birliği'nin kendisi ile gireceğine inandığı bu Batı işbirliğine yöneltmiştir.⁴² Fakat Türkiye beklenmedik bir durumla karşılaşmıştır. İngiliz Hükümeti, daha 29 Nisan'da İngiliz-Sovyet Antlaşması'nın imzalanmasının şüpheli bir duruma düştüğünü bildirmiştir. Gerçekten Alman ve Sovyet Hükümetleri arasında yakınlaşma ve ilişkiler hızla geliştiği için, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile olan deklarasyon görüşmelerinde

çekingen davranmaktadır.⁴³ Böylece, Türkiye ve İngiltere arasında 15 Nisan'da başlayan görüşmeler, SSCB olmaksızın, 12 Mayıs 1939'da Türkiye'yi "Demokrasi Cephesi" ne bağlayan deklarasyonun yayınlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu tarihe kadar Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkilere gölge düşüren Hatay sorunu etrafındaki görüşmeler henüz sonuçlanmadığından,⁴⁴ Fransa ile aynı doğrultudaki bir deklarasyon ancak 23 Haziran 1939'da yayınlanabilmiştir.⁴⁵

Sovyetler Birliği Türk-İngiliz deklarasyonunu görünürde iyi karşılamıştır.⁴⁶ Ancak 15 Haziran 1939'dan sonra Sovyet-Alman ilişkileri hızla gelişir⁴⁷ ve 23 Ağustos 1939 günü Alman-Rus Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanması⁴⁸ ile sonuçlanır. Büyük bir şaşkınlık içinde olsa da, Türkiye hala SSCB ile bir yardımlaşma antlaşması imzalayabileceği umudu içindedir. Karşılıklı yardımlaşma anlaşması görüşmeleri için Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu 24 Eylül 1939 günü Moskova'ya hareket eder. 26 Eylül'de başlayan görüşmeler, Türkiye için tam bir düş kırıklığına dönüşür ve 16 Ekim'de hiçbir sonuç alınmadan son bulur. SSCB Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı olarak garantiler istemektedir. Ayrıca, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya vermiş olduğu güvencelerin geleceğin Sovyet çıkarlarına aykırı olduğunu savunmaktadır.⁴⁹ SSCB ile hiçbir anlaşma sağlanamaması üzerine Saraçoğlu Ankara'ya geri dönmüştür. Bu koşullar altında, Türkiye'nin önünde artık tek bir seçenek kalmıştır:⁵⁰ Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı. Antlaşma,⁵¹ 19 Ekim 1939'da

tarafarla imzalanır.

Atılan yanlış ve acele adım Türkiye'yi dönüşü olmayan bir yola sokmuştur. Bu ittifakla birlikte İsmet İnönü ve Hükümeti, Atatürk'ün vasiyet etmiş olduğu geleneksel dış siyasetten ayrılıp, henüz ülkeye dönük, doğrudan bir tehdit yokken, Avrupa'nın çelişkilerinden doğmuş gruplardan birine yönelmiştir. Bu yanlış siyasetin hemen ortaya çıkan sonuçları şunlar olmuştur:

Atatürk'ün döneminde büyük çabalarla oluşturulan ve dünya siyasal platformunda Türkiye'ye saygın bir yer sağlayan Balkan Antantı, atılan bu yanlış adımlar yüzünden etkisini kaybetmiş, dağılma sürecine girmiştir. Bunun sonucunda bölgeye önce İtalya daha sonra da Almanya işgalci güç olarak gelip yerleşmiştir.⁵²

Atatürk'ün karşılıklı çıkar ve uluslararası dengeler üzerine kurduğu Sovyet dostluğu, İnönü'nün İngiltere'ye yönelmesiyle birlikte, baskı ve düşmanlığa dönüşmüştür.

Atatürk'ün herkesle dostluk ve işbirliği siyasetinin sınırları içinde Almanya ile geliştirilen siyasi ve ekonomik ilişkiler⁵³ ve daha bir yıl önce, bu ülkeye verilen tarafsızlık sözü hiçe sayılmış, hiç gerek yokken, birtakım varsayım ve kuşkulara dayanarak, bu ülkenin karşısına geçilmiştir.⁵⁴ Her şeyden önemlisi Türkiye bu ittifakla yerine getiremeyeceği yükümlülükler altına girmiş ve yerine getirilemeyen bu yükümlülükler, savaş boyunca-Türk siyasetinin hareket alanını daraltarak, yalpalar yapmasına-güvenirliliğini kaybetmesine ve savaş sonunda da ülkenin

üzerinde bir takım tehdit ve baskıların oluşmasına neden olmuştur.

C. Almanya'nın Yararlandığı Savaş Dışı Siyaset

A. Tarafsızlıktan Ayrılmanın İlk Bedeli

Dışişleri eski Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın imzalanmasının büyük bir yanlış olduğunu ileri sürerken, Türkiye'nin "tarafsız" kalmasının mümkün olduğunu, tarafsızlığa yönelen Türkiye'nin, savaş sonrası Balkanlar'da büyük ekonomik ve siyasi bir güç olarak ayakta kalabileceğini savunmaktadır. Aras: "İngiliz ittifakının, gereğini, yararını, kimlere karşı olduğunu, hala tam olarak anlayabilmiş değilim"⁵⁵ diyerek şaşkınlığını belirtmektedir. Türkiye'nin bu savaşta tutumu oldukça değişik biçimlerde değişik yazarlarca tanımlanmıştır. Örneğin Selim Deringil, Türkiye'nin savaş boyunca izlemiş olduğu çelişkilerle dolu siyasetine Denge Oyunu"⁵⁶ demek gereğini duyarken, Edward Weisband bu siyaseti açıkça "tarafsızlık"⁵⁷ olarak nitelendirmektedir. Oysa devletler hukukunda tarafsız devletin tanımı açıktır. Bu tanıma göre bir devletin savaşta, ya hiçbir tarafa

"iştiraki" olmaması gerekir ki bu, "geçici tarafsızlık"tır. Ya da, devletlerarası antlaşmaların kendisine tanımış olduğu haklara dayanarak tarafsızlığını ilan eder. Bu ise "daimi tarafsızlık" durumudur. Örneğin, 27 Mayıs 1938 tarihinde, Danimarka, İsveç, Norveç gibi devletler müşterek bir demec yayınlamışlar, sürekli tarafsızlıklarını ilan

etmişlerdir.⁵⁸ Türkiye bu özelliklerden hiçbirini taşımadığı gibi, ortada, 19 Ekim 1939 tarihinde imzalamış olduğu "Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı" bulunmaktadır. Bu gerçek karşısında Türkiye'nin bu savaştaki konumunu hala "tarafsızlık" olarak nitelemek devletler hukukuna ve tarihsel gerçeklere ters düşmek demektir.⁵⁹

Türkiye'nin "açıktan İngiltere ve Fransa'nın yanında mevkii alması" Türk dış siyasetinin kesin ve sürekli yönelimini⁶⁰ de ortaya koymaktadır. Bu nedenle "1939 yılının sonuna doğru Türk-Alman siyasal ilişkilerindeki soğuma doruk noktasına ulaşmıştı"⁶¹ 2 Kasım 1939'da Şükrü Saraçoğlu ile bir görüşme yapan Von Papen, Almanya'nın tüm uyarılarını hiçe sayarak İngiltere'ye yanaşan Türkiye'nin, imzaladığı ittifak hükümlerine uyararak bu ittifakı "fiilen geçerli kılar"sa" Almanya'nın düşmanları arasında yer almasının kaçınılmaz olacağını sert bir dille Türk Dışişleri yetkililerine bildirmişti. Aynı görüşmede, Sovyet Büyükelçisi'nin kendisine "Eğer Türkiye boğazlardan müttefik savaş gemilerinin geçmesine izin verirse, boğazları bombalayacaklarını" söylediğini de aktarmayı unutmamıştı.⁶²

Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'nun yayınlanacağını belli olmasıyla birlikte, Berlin, Türkiye'nin siparişi olan silahlarla⁶³ ilgili olarak, daha önce sert bir tutum içine girmiş bulunmaktadır.⁶⁴ Fakat Türk Hükümeti Almanya'nın bu tutumuna karşı tepkisiz kalmadı. Berlin'deki Büyükelçisi

Hamdi Arpag kanalıyla 27 Mayıs'ta Alman Dışişleri Bakanlığı'na verdiği bir nota ile durumu protesto etti.⁶⁵ Bu gelişmeler karşısında Türk Hükümeti, İngiltere ile siyasi bir antlaşma imzalamadan önce, bu işbirliğine karşılık İngiltere'den alması gereken para ve ekonomik yardım sorununun açıklığa kavuşturulmasında direnmeye başladı. Bunun üzerine Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'nın bir an önce imzalanmasını isteyen İngiliz Hükümeti, Türkiye'ye "ekonomik yardımda bulunmanın büyük önemini kavırıyordu. Bu nedenle silah sağlanması için 10 milyon lira, Türk parasal ve ekonomik problemlerin çözümü için 5 milyon altın lira tutarında kredi açmayı kararlaştırdı."⁶⁶

İngiltere'den daha fazla yardım uman Türkiye bundan memnun değildi. Oysa İngiltere Türkiye'ye ekonomik bakımdan önemli bir yardımda bulunma niyetinde değildi. Çünkü kendisi ekonomik güçlükler altında kıvrılmaktaydı.⁶⁷

Türkiye, Atatürk'ün geleneksel tarafsızlık siyasetini terk etmenin bedelinin ilk taksitini çok acı ödemişti. İngiltere'ye yaklaşmakla hem Sovyetler Birliği ile olan dostluk ilişkileri düşmanlığa dönüşmüş, hem Almanya'yı karşısına almış, bu ülke ile olan ekonomik ilişkileri tehlikeye düşmüş, sipariş edilen gemi ve silahlardan da yoksun kalmıştı. Buna karşılık Polonya ve Arnavutluk'un işgali karşısında sessiz kalan⁶⁸ müttefikine yapılması gereken ekonomik yardımı yapamayacak kadar güçsüz bir müttefike sahip olmuştu.⁶⁹

B. İngiltere'nin Güçsüzlüğü veAlmanya'nın Üstünlüğü Karşısındaİnönü'nün İlk Manevrası

Olayların hızlı ve Türkiye'nin istemediği bir biçimde gelişmesine karşın, Türk-Alman ilişkileri arasında gerginliğin hızla artması, İnönü'yü endişelendirmiş, Türkiye'yi tavır değişikliğine yöneltmiştir. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, 16 Kasım'da Alman Büyükelçisi Papen ile yapmış olduğu görüşmede Batılıların Türkiye'ye baskı yaptıklarından dert yanmış, Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin düzeltilmesini istediklerini söylemiştir. Saraçoğlu, ayrıca savaşın ulaşmış olduğu bu aşamada, güçlü bir Almanya'nın varlığının, Türkiye bir saldırıya uğrarsa geçerli olacağını da vurgulamıştır.⁷⁰

Türkiye, elinde bir koz olarak tutmuş olduğu krom madeninin, Almanya'nın savaş sanayisi için ne denli önemli olduğunun farkındadır. Almanya'nın ister istemez kendisi ile yeni ve önemli bir ticaret anlaşması yapacağını çok iyi bilmektedir. Ancak, İngiltere de bunun farkındadır. Bu nedenle Türkiye'nin Almanya'ya krom vermemesi için baskılarını sürdürmektedir. Bu baskıların etkisiyle, Türkiye'nin Almanya'ya krom vermekten çekinmesi, yeni bir ticaret anlaşmasını imzalamasını ve ekonomik ilişkilerinin Eski duruma dönmesini engellemektedir. Krom madenine gereksinimi nedeniyle Alman Dışişleri, Türkiye'yi baskı altında tutmanın yanlış olacağını, bu durumun bu ülkeyi İngiltere'ye daha çok yaklaştıran, bağlayacağını düşünmektedir.⁷¹ Batı

Avrupa'daki savaşın gelişimi doğrultusunda Türkiye'nin tutumunu öğrenmek isteyen Von Papen, sık sık Türk Dışişleri'nin kapısında görünmektedir. Tüm amacı, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nı Almanya'ya karşı bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmak, en azından söz konusu antlaşmanın kapsamını daraltmaktır.⁷²

1940 Nisanı'nda Almanya Norveç'e saldırdı. Danimarka ve Norveç'in işgal edilmesinden sonra, 10 Mayıs 1940'da Hollanda ve Belçika'ya yöneldi. Belçika'nın saldırıya uğraması ile Fransız-Alman Savaşı da başlamış oluyordu.⁷³

Başbakan Dr. Refik Saydam 2 Haziran'da Ankara Radyosu'nda yapmış olduğu konuşmasında açıkça Türkiye'nin "savaş dışı" olduğunu ve böyle kalmak istediğini belirtiyordu.⁷⁴

Papen 3 Haziran'da İnönü ile yapmış olduğu bir saat süren görüşmesinde, Fransa ve Kuzey Avrupa savaşı ile ilgili durum hakkında aydınlatıcı bilgi vermiş, İtalya'nın Akdeniz'deki çıkarlarının Türkiye için bir tehlike yaratmayacağını anlatmıştır. Ayrıca Türkiye eğer savaşın hemen bitmesini istiyorsa, Avrupa'nın "Yeni Nizam"ı temelinde Almanya'ya karşı olan siyasetinde köklü bir değişikliğe gitmesinin gerekli olduğunu da belirtmiştir.

İnönü de Almanya ile dostluk siyasetinden yana olduklarını, Alman başarılarının sonunda bir barış umudu doğurduğunu söylemiştir. Bu konuşmadan sonra, Papen, üstlerine, İtalya savaşa girdiğinde, Türkiye'nin "savaş dışı" kalacağı

izleniminde olduğunu rapor etmişti.⁷⁵ İnönü şunu iyice anlamıştır ki; Atatürk'ün geleneksel dış siyasetinden sapma pahasına gerçekleştirmiş olduğu, Türk-İngiliz-Fransız İttifak'ından Türkiye, hem ekonomik bakımdan, hem siyasal bakımdan büyük zararlar görmektedir. Hele Almanya'nın son başarıları, bu başarılar karşısında, Batı Demokrasilerinin acizliği, her şeyden önemlisi, eski dost Sovyetler Birliği'nin Almanya ile anlaşmış olması, bu ittifaktan ötürü, Sovyetler Birliği'nin düşmanca bir tutum içine girmiş olması, İnönü'yü hep rahatsız eden sorunlar olmuştur. Türk Dışışleri kısır bir döngü içine girmiştir. Ve ne pahasına olursa olsun bu kısır döngü içinden çıkmak gerekmektedir. Bu aşamadan sonra İnönü, bunun Almanya'nın eteğini tutarak mümkün olacağını düşünmektedir.

C. Tüm Müttefik Baskılarına Karşın TürkiyeAlmanya'yı Gözden Çıkaramıyor

Alman Orduları'nın Mayıs 1940'da Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın Fransa'ya savaş ilan etmesi, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'na göre Türkiye'nin savaşa katılma zorunluluğunu gündeme getirmişti. Bu ittifakın 1. maddesine göre savaş şimdi Akdeniz'e yayılmış olduğuna göre, Türkiye'nin yapması gereken savaşa girmektir.⁷⁶ 13 Haziran'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Dışışleri Bakanı Saraçoğlu'nu ziyaret ederek, Türkiye'nin savaşa girmesini istediler. Oysa Fransa tam anlamıyla çökmüş, 22 Haziran'da Almanya ile ateşkes imzalamıştı. Savaştan çekilen bir devlet, başka

bir devleti savaşa girmeye nasıl zorlayabilirdi?⁷⁷ İngiltere yalnız kalmıştı.⁷⁸

Müttefiklerden bir biri ardına gelen yenilgi haberleri, Türkiye'deki etkin çevrelerde zayıf tarafla kader birliği edilmiş olduğu kanısını ön plana çıkarmıştı.⁷⁹ Bu arada, Büyükelçi Von Papen'in Cumhurbaşkanı İnönü ile olan görüşmeleri sıklaşmıştı. Bunun sonucunda, 12 Haziran'da iki ülke karşılıklı birer nota vererek 42 milyon mark tutarında bir ticaret yapılması kararlaştırılmıştı. Ama iki ülke için de önemli iki madde "krom" ve "savaş malzemesi" şimdilik bunun dışında tutulmuştu.⁸⁰ Türkiye, iki ülke arasında mal alışverişinin gerçekleşmesinden iki gün sonra 14 Haziran 1940'da müttefikler üzerinde soğuk düş etkisi yapan savaşa katılmama kararını resmen açıkladı.⁸¹ Türkiye'nin "savaş dışı" kalma kararını vermesi, Almanya'nın SSCB'ye saldırmadan önce bu ülkeyi güneyden kuşatma isteklerinin doğmasına yol açtı.⁸² Bu nedenle Almanya, Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakını kağıt üzerinde ölü bir antlaşma durumuna getirecek bir biçimde sıkı bir işbirliğine yönelmişti. Bunu daha da kolaylaştırmak için, Türkiye'nin en duyarlı olduğu bir konuyu "Rus tehdidini" ön plana çıkarmıştı.⁸³ Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'ndan beri zaten bozuk olan Türk-Sovyet ilişkilerini daha da bozmak için çeşitli tertiplere yönelmişti⁸⁴ Almanya'nın Türkiye üzerindeki etkinliği günden güne artmaktaydı.⁸⁵ Almanya'nın tartışılmaz bir üstünlüğünün sürmüş olduğu bir sırada Türkiye'nin "savaş dışı" olduğunu ilan etmesi, bu ülkenin hareket alanını daha da genişletmiş bulunmaktaydı.

D. Almanya'nın Balkanlar'a Sarkmasını Kolaylaştıran Bir Gelişme: Türk-Bulgar Saldırmazlık Paktı

Almanya'nın Balkanlar üzerindeki faaliyetleri artınca,⁸⁶ İngiltere 1941 yılı Ocak ayından başlayarak, Türkiye üzerindeki siyasi baskılarını artırarak, derhal savaşa girmesini istemekteydi.⁸⁷ İngiltere'nin Balkanlar üzerindeki duyarlılığı ortada iken, Almanya, Bulgaristan'ı "Mihver"e katmak için faaliyetlerini sürdürürken⁸⁸ Türkiye bir yandan İngiltere'nin isteklerine karşı koymakta, bir yandan da Almanya ve Bulgaristan ile ikili görüşmelerini sürdürmekteydi.⁸⁹ Bu görüşmeler 17 Şubat 1941'de "Türk-Bulgar Saldırmazlık Demeci"⁹⁰ nin imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu antlaşma dışarıda özellikle İngiltere'de büyük tepki uyandırdı. İngiltere'nin görüşüne göre; Bulgaristan'ın artık Türkiye'den korkusu kalmayacak ve Almanya'ya kapılarını kolaylıkla açabilecekti. Gerçekten de öyle oldu. Söz konusu demecin yayınlanmasından sonra, Türkiye'den kendisine karşı bir harekate girişmeyeceğine güvenen Bulgaristan, 1 Mart 1941 günü, "Mihver"e katıldığını açıkladı. Aynı gün Alman Orduları Bulgaristan'a girdi.⁹¹ Almanya'nın lehine olan bu tutumunu Türkiye savaşın sonuna dek sürdürecekti.⁹²

D. Müttefiklerin Tepkilerine Neden Olan Yeni Bir Olay: "Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"

İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefikler ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası oluşturan, güvensizlik duygularının

pekişmesine neden olan asıl gelişme "Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasıydı. Nisan ayı boyunca süren siyasi gelişmeler Türk-Alman antlaşmasının imzalanması için, tüm koşulları adeta oluşturmuydu. Tüm Ege Adaları ve Balkanlar "Mihver" işgali altındaydı. Kuzey Afrika çöl savaşlarında başarılı olan Almanya, Mısır önlerine kadar gelmişti. Türkiye hem Batı'dan, hem Güney'den sarılmış durumdaydı.⁹³

Von Papen, Türk Hükümeti'ne 3 Haziran'da antlaşma için yeni öneriler sundu. Saracoğlu, Papen ile uzun görüşmeler sonunda bir taslak üzerinde anlaşmaya vardı.⁹⁴ Sonunda Türkiye ve Almanya arasında 18 Haziran 1941'de on yıl süreli bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması⁹⁵ imzalanmış ve 25 Haziran'da TBMM'de onaylanarak yürürlüğe girmişti.⁹⁶ Bu antlaşmanın diğerlerinden ayrılan yönü yürürlüğe giriş biçimiydi: Von Papen kendi Dışişleri Bakanı Ribbentrop' a göndermiş olduğu telgrafında; "Antlaşma, isteğinize uygun olarak 19 Haziran sabahı yayınlanacaktır. Alman ve Türk radyoları 18 Haziran'ı 19'a bağlayan geceki yayınlarında hiçbir şeyden bahsetmeyeceklerdir. Böylece bildiri, iki ülkenin basınında sadece 19 Haziran sabahı yayınlanacaktır. Saraçoğlu, Türk radyo ve basınının antlaşmaya gereken ilgiyi göstermesini sağlayacaktır"⁹⁷ garantisini vermektedir.

Gerçekten de Türk Basını daha antlaşma imzalanmadan üzerine düşeni yapmaktaydı.⁹⁸ Bu antlaşmanın Müttefiklere büyük zararlar

verdiği, Almanya'ya büyük yararlar sağladığı gerçektir. Bu antlaşma imzalanır imzalanmaz, 22 Haziran'da Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırmıştır. Bu antlaşma, Alman yayılmasının Güneydoğu kanadını emniyet altına almasını sağlamış⁹⁹ ve Nazi ordularına Sovyetler Birliği'ne daha rahat saldırma olanağı sunmuştur.¹⁰⁰ İşte bu nedenle, bu antlaşmanın imzalanması, İngiltere ve ABD'nin tepkisiyle karşılanmıştır. O kadar ki, ABD "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu"na göre Türkiye'ye yapmış olduğu yardımı kesmekte bir an duraksamamıştır.¹⁰¹ İngiltere ise Türk-Alman Antlaşması ve Almanya'nın Sovyetler'e saldırmasını birbiriyle ilişkili konular olarak görmektedir. Foreign Office belgelerine göre: "Türk Hükümeti kendi kendini kutlamaktadır...Gönül rahatlığı içindedir..."¹⁰² Görüldüğü gibi, ABD ve İngiltere ile Türkiye arasında bu olayla birlikte kesin bir güven bunalımı doğmuş bulunmaktadır.

E. Tüm Müttefik Baskılarına Karşın İnönü Almanya'ya Savaş Açmıyor

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından müttefiklerden özellikle İngiltere Türkiye'ye daha çok önem vermeye başladı. Fakat Türk-Amerikan ilişkileri hala çok bozuktur. 9 Ekim 1941'de Türkiye'nin 90.000 tonluk yeni bir krom antlaşması daha yapması, ABD'yi daha çok kızdırdı.¹⁰³ Bundan sonraki müttefik baskıları, Türkiye'nin Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın gereklerini yerine getirmesi ve Almanya'ya savaş açması istekleri biçiminde

olmuştur. Müttefiklerin bu istekleri, Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasından önce de gündeme gelmişti.

Önce Fransa'nın saldırıya uğraması, daha sonra 28 Ekim 1940'ta İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, yine aynı ittifakın 3. maddesi uyarınca Türkiye'nin savaşa girmesini zorunlu kılıyordu. Ama Türk Hükümeti, çeşitli gerekçeler ileri sürerek, savaşa girmekten özenle kaçındı. Türkiye Sovyetler Birliği etkenini hep bahane olarak göstermişti. Ama 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın "Mihver"e katılması, Sovyetler'in Türkiye'ye daha çok yaklaşmasına neden olmuştu. Sovyetler Birliği 25 Mart 1941'de Türkiye'ye başvurup, 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın geçerli olduğunu ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Sovyet Rusya'nın tarafsızlığına güvenebileceğini, kendisi saldırıya uğramasından önce Türk Dışişlerine bildirmiş bulunuyordu.¹⁰⁴ Bunun anlamı oldukça açıktı. Türkiye bundan böyle savaşa girmemek için, 1939 Türk-İngiliz İttifakı'nın 2 no.lu protokolünü de ileri süremeyecekti.

1941 yılı sonlarından başlamak üzere, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda gittikçe artar bir biçimde, içinde Sovyetlerin de bulunduğu bir müttefik baskısının yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Sovyetlerin Stalingrad zaferi bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Aynı zamanda Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden soğukluk dönemine girmesine neden olmuştur.¹⁰⁵ Sovyetler

Birliği, Türkiye'ye karşı, gittikçe artar bir biçimde sert bir tutum içine girecek ve bu durum savaşın sonunda gerçek bir "Sovyet Tehdidi" olarak kendini gösterecektir.¹⁰⁶ "Üç Büyükler'in düzenlemiş olduğu tüm müttefik konferanslarında yine savaşa girmesi konusunda, Türkiye'ye yapılan baskılar sürdürülecektir.

A. İnönü ve Churchill'in Adana Görüşmesi

Roosevelt ile Churchill arasında 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında gerçekleştirilen Kazablanka Konferansı'nda Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla bir Balkan cephesinin açılmasının kararlaştırılması üzerine Churchill, durumu Türk yetkililerine açıklamak üzere 30 Ocak-1 Şubat 1943 günlerinde Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu¹⁰⁷ ile görüştü ve Türkiye'nin en geç 1943 yılı sonunda savaşa katılmasını istedi.¹⁰⁸ Buna karşılık İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu şu görüşleri ileri sürmekteydiler:¹⁰⁹ Her şeyden önce Türkiye Sovyetler Birliği'ne güven duymamakta, O'ndan çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesinden sonra bu ülkenin Avrupa'da egemen duruma gelmesinden korkmaktadır. Türkiye'nin savaşa katılabilmesi için ise Türk ordusunun araç ve gereç bakımından geniş ölçüde donatılmasına gereksinim vardır.¹¹⁰ Churchill Türkiye'nin bu tezine vermiş olduğu yanıtta ise savaştan sonra çok güçlü bir uluslararası örgütün kurulmasının düşünüldüğünü ve bu örgütün uluslararası barış ve güvenliği koruyacağını belirtmekle

yetinmişti.¹¹¹ Bu noktalar ve askeri konularda bir görüş birliğine 31 Ocak sabahı geç saatlerde varıldı. Adana'da iki askeri karar alınmıştı. Müttefikler Türkiye'nin savunma güçlerinin bir yıllık yedek gereksinimini karşılayacak olan silah stoklarını hemen göndereceklerdi. İkinci olarak da Türkiye savaşa katılırsa, İngiltere aralarında İstanbul ve İzmir de olan bazı bölgelerin korunması için hava savunma gücüne katkıda bulunacaktı.¹¹² İngilizler ayrıca bazı kara birlikleri göndermeyi de kabul ediyorlardı.¹¹³

Adana görüşmelerinden sonra İngiltere'nin Türkiye'yi Müttefiklerin yanında savaşa sokma çabaları sürmüş ve "Mihver" devletlerinin cephelerdeki her yenilgisi, Türkiye üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. O kadar ki, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi 1943 yılında vermiş olduğu bir demeçte, Türkiye'nin yakında savaşa girmek ya da savaş sonrası dünyasında yalnız kalmak durumlarından birini seçmek zorunda kalacağı tehdidinde bulunmuştur.¹¹⁴

B. Quebeck Konferansı

17 Ağustos 1943'te müttefiklerin Sicilya harekatinin hemen ardından toplanan Quebeck Konferansı'nda savaş durumu değerlendirilirken, Roosevelt ve Churchill "savaş dışı" tutumunu ısrarla sürdürmek isteyen Türkiye'yi savaşa girmesi konusunda fazla zorlamama ancak Balkanlar'da açılması düşünülen ikinci cephe için gerekli olan Türk havaalanlarının müttefiklerce kullanılmasını isteme kararına vardılar. Konferanstan sonra Müttefikler Türkiye üzerinde Türk

havaalanlarının kullanılması yönünde baskıda bulunmaya başladılar. Churchill'in Balkanlar'da ikinci bir cephe açılması düşüncesinden hiç hoşlanmayan Sovyetler Birliği, iki müttefikinin bu düşüncelerine hiç katılmamış, bunun yerine Türkiye'nin savaşa doğrudan katılmasını savunmuştur.¹¹⁵ Şimdi Sovyetler bir yandan Türkiye konusunda hoşnutsuzluğunu dile getirirken, bir yandan da Türkiye'nin "savaş dışı" kalmasının müttefiklerin değil, daha çok Almanya'nın işine yaradığını işlemekte¹¹⁶ Türkiye'ye karşı bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır.

C. Moskova ve Kahire Konferansları

1943 Ekimi'nde Moskova Konferansı'nda, Sovyetler, Türkiye'nin savaşa sokulması konusunda kararlı tutumunu sürdürmüştür. Molotov'a göre; Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesi bir telkin biçiminde değil, bir "emir" biçiminde olmalıdır.¹¹⁷ Türkiye'nin savaşa girmesiyle Almanya 15 tümenini Sovyet cephesinden çekmek zorunda kalacaktır.¹¹⁸ Bunun için 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa katılmasının istenmesine karar verilir.¹¹⁹ İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, bu kararları bildirmek üzere, Türkiye Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ile Kahire'de görüşür.

Menemencioğlu'nun Eden'e verdiği yanıt yeteri kadar yardım yapılmadıkça, Türkiye'nin kesinlikle savaşa katılmayacağı biçimindedir.¹²⁰ Eden'in, Türkiye'nin bu olumsuz tutumunu sürdürmesi durumunda, bundan Türk-İngiliz ilişkilerinin büyük zarar göreceğini söylemesi de¹²¹ Türkiye'nin

kararını etkilememiştir.

D. Tahran ve İkinci Kahire Konferansları

1943 Kasımı'ndaki Tahran Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa sokulmasındaki tutumunu daha sertleştirmiş, Stalin "gerekirse enselerinden yakalayarak" Türklerin mutlak bir biçimde savaşa sokulması gerektiğini söylemiştir.¹²²

ABD ve İngiltere de Türkiye'nin savaşa girmesini istediklerinden, Churchill 4-6 Aralık 1943 günlerinde Kahire'de İnönü ile görüşmüştür.¹²³ Churchill Amerikan ve İngiliz hava filolarının 15 Şubat 1944'te Türkiye'ye geleceğini, Türklerin bu filoları kabul etmemeleri durumunda müttefiklerin Türkiye ile işbirliği ümidini tümüyle keseceklerini söylemiştir.¹²⁴ Uyarı niteliğindeki bu tehdidi göz önüne alan Türk Dışişleri öneriye verilecek kesin yanıtı, Ankara'da Genel kurmay yetkilileriyle yapılacak görüşmelerden sonra bildirileceğini karşı tarafa söylemiştir.¹²⁵ Churchill'in bu isteği kabul etmesi üzerine, Ocak-Şubat 1944'te Ankara'da Türk ve İngiliz askeri heyetleri arasında görüşmeler yapılmışsa da, bu görüşmeler Şubat başında kesilmiştir. İngilizlere göre Türkler çok fazla şey istemişlerdir. Bu silahlar ve malzeme verilecek olsa bile, bunun gönderilme işlemleri savaş sonuna dek sürecek ve bu arada Türkiye yine savaş dışı kalmış olacaktır.¹²⁶ Sovyetler Birliği'nin görüşü ise; "Türkiye savaşa girmekte geç kalmıştır, artık üzerine düşmeye değmez"¹²⁷ biçimindedir.

F. Savaş Dışı Kalmakta Direnen Türkiye'ye Karşı Gittikçe Büyüyen Müttefik Tepkileri

İngiliz askeri heyetinin Ankara'dan ayrılması, savaş döneminde Türk-İngiliz ilişkilerinin en bunalımlı noktaya vardığı andır. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen; "Uğradığımız hayal kırıklığını saklamak için hiçbir teşebbüste bulunmayacağımız çetin bir dönem başladı"¹²⁸ derken; Churchill, barış konferansında Türkiye'nin sağlam yer edinemeyeceğini söylüyordu.¹²⁹ Bu konuda Stalin göndermiş olduğu gizli ve kişisel mesajlarla Churchill'i etkilemek için elinden geleni yapmaktaydı.¹³⁰ Türk-Sovyet ilişkileri gittikçe soğumakta ve Türkiye üzerinde belirgin bir biçimde Sovyet tehlikesi kendini göstermektedir.¹³¹

O günlerin heyecanlı ve gergin ortamı içinde Türkiye'nin tutumuna karşı Batı kamuoyundan sesler yükselmektedir. Londra'da yayınlanan "Times" gazetesi 9 Şubat 1944 günlü sayısındaki bir yazıda Türk-İngiliz ilişkilerinin "ölü noktaya" vardığını, "dondüğünü" bildiriyordu. "Türkiye ve Büyük Devletler: Kahire Konferansı'ndan beri gelen kuşkular" adlı makalede gazete, İngiliz askeri misyonunun Türk isteklerini "Türklerin sindirme gücüne oranla abartmalı ve uygunsuz bulunduğunu" ileri sürüyordu. Gazete bu davranışta "bir güven bunalımı" yaratan etkenler bulmasaydı, durumun o kadar kötü sayılmayabileceğini¹³² ve ayrıca Türkiye'nin savaşa girmeyi erteleme çabalarını,

"Müttefiklere hiç de içten olmayan" hizmetlerle Türk liderlerinin de "yükümlülüklerini yerine getirmeme" konusundaki tutumlarını bir "art niyet"in göstergesi olarak değerlendiriyordu.¹³³ 26 Şubat 1944 günlü sayısında aynı gazete "Ankara'da Kararsızlık" başlıklı bir başka yorumunda, Türkiye'nin Müttefiklerin yardımına koşmadaki çekingenliğini, Sovyetler Birliği'nden korkmasına bağlamaktaydı. "Türkler'in Sovyet Rusya'dan kuşkulayıp çekinmeleri, mantıkla bağdaşmayan eski bir alışkanlıktan doğmaktadır." Eğer liderleri savaştan sonra Balkanlar'da anlamlı bir rol oynamak istiyorsa, Türkleri Ruslar'ın gönlünü almaları ve müttefiklerle işbirliği yapmaları gerektiği konusunda uyarıyordu.¹³⁴ Bu son makalede yer alan görüş, Türkiye'de bir endişenin doğmasına neden oldu. Hükümete yakınlığı ile tanınan Necmettin Sadak, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki baskılarını kınıyor, Times'ın takındığı tutuma karşı çıkıyordu. Gazeteyi, dış siyasetin "duygusal çözüm yollarını sokak siyasetine çevirmekle" suçluyordu. Ayrıca; ".Biz bugün geçirdiğimiz anlaşmazlığı harbin ilk devresinde Fransa mütarekesinden birkaç gün önce. Harbe girmemizi isteyenlerin sonradan pişmanlığa varan acelesine benzetiyoruz."¹³⁵ diyordu.

Hükümetin yarı resmi yayın organı Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay da, hükümetin karşısında yer alan Nadir Nadi de Necmettin Sadak'ı köşelerinde destekliyorlardı.¹³⁶ Ama ortada bir gerçek vardı. O da; İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye

yapmış oldukları silah yardımını birden bire kesmiş olmalarıydı. İngiltere, Türkiye ile olan ilişkilerini sertleştirmekte o denli kararlıydı ki, Port Sait'ten ayrılan silah yüklü bir Türk gemisini çevirip, "yükünü boşaltmadan gidemeyeceğini" bildirmişti. ABD ise; Kiralama-Ödünç Verme Antlaşması yoluyla yapılan yardımları durdurmuştu.¹³⁷

1944 yılı başlarından başlayarak Türkiye ile İngiltere ve ABD arasında bir güven bunalımı doğmuştu. Askeri yardımlar kesildiği gibi, ABD ve İngiltere savaşın gidişatıyla ilgili haberleri bile vermez olmuşlardı.¹³⁸ Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabalarını, kendine özgü "yokuşa sür"¹³⁹ siyasetiyle boşa çıkaran "Milli Şef" İsmet İnönü, ülkeyi bir cehenneme çevrilmekten kurtarmıştı. Ama Türk-İngiliz ilişkilerinin "sıfıra indiği"¹⁴⁰ bir dönemde, Türk-Sovyet ilişkileri tehlike çanları çalarken ve Almanya'nın çöküşünün arifesinde, Türkiye savaş sonuna kendini "tedirgin hissedecek"¹⁴¹ kadar yalnız ve güvensiz gırıyordu.

III. "Milli Şef" İsmet İnönü'nün Savaş Boyunca Tepkilere Neden Olan Diğer Uygulamaları

A. Varlık Vergisi Çıkmazı

Türkiye'nin izlemiş olduğu dış siyaset, savaşın sonuna doğru, bu nedenlerden dolayı, müttefik devletler üzerinde olumsuz izler bırakmış ve tepkilere yol açmış bulunuyordu. Ancak savaş dönemi boyunca, Türkiye'ye karşı suçlamalarda bulunulmasına neden olmuş ve uluslararası siyasi alanda yankılanmış daha başka uygulamalar da vardır

ki bunlardan biri Varlık Vergisi'dir.

Varlık Vergisi, Türk toplumsal yaşamında olumsuz izler bırakmış olduğu gibi, dış siyasi ilişkilerde de önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunun yanı sıra, Varlık Vergisi, Tek Parti Yönetimi'nin siyasi esin kaynaklarının "Milli Şef" kavramı altında uygulamada ne boyutlara ulaşabileceğini de kanıtlayan önemli bir olgudur.¹⁴²

A. Verginin Kapsamı

İkinci Dünya Savaşı'nda "Milli Şef" İsmet İnönü'nün yönetiminde Türkiye "ihtiyatlı" siyaset içinde, tüm tepkilere karşın sınırları korumada başarılı olmaktadır. Ama ekonomik ve toplumsal yapıyı korumak ise daha zordur.¹⁴³ Bir milyona yakın bir ordunun beslenmesi ve böylesine önemli aktif bir nüfusun üretim dışında kalması, zaten pek güçsüz olan Türk ekonomisini felce uğratmış durumdadır.¹⁴⁴ Savaş nedeniyle ortaya çıkan hammadde ve yedek parça kıtlığı, üretimi olumsuz olarak etkilemeye başlamış, büyük kentlerde yaşayan üst düzey bürokratlar kendilerini, en alt kesimden hamal ve ayakkabı boyacıları ile birlikte kuyruklarda bulmuşlardır.¹⁴⁵

Karne uygulaması, alıcı ve satıcıların tüm denetimlere karşın etkisiz kalması, "tezgah altından ödeme"nin yaygınlaşmasına koşut olarak, birçok ithalatçı, ihracatçı, acente komisyoncunun karaborsa faaliyetleri,¹⁴⁶ aşırı kazançların gerçekleşmesi sonucunu getirmiştir. "Harp zenginleri" daha çok ülkenin ticaret merkezi İstanbul'da bu gruplar arasında gelişmiştir. Kentlerde yaşayanlar, özellikle

kendilerini dolandırıcıların kurbanı olarak gören maaşlı bürokratlar arasında tüccarlara karşı gözle görülür kızgınlıklar oluşturmuştur.¹⁴⁷ Bu nedenle Saraçoğlu Hükümeti en kısa zamanda etkin önlemler almak zorundadır. Bu etkin önlemlerin başında çaresiz yeni vergilere yönelmek ilk sırayı almaktadır. Ancak olağan koşullarda bile, Türk Vergi Sistemi çağıdır; savaş döneminde, eşi görülmemiş enflasyonla ve çarpık gelir dağılımı ile baş etmede tümüyle yetersiz kalmaktadır.¹⁴⁸ Bu nedenle Saraçoğlu Hükümeti Türk Vergi Sistemi dışında olağanüstü yeni önlemler düşünmeye başlamıştır.¹⁴⁹ Sonuç olarak, savaş boyunca yaşanan ekonomik bunalım, bütçe açıkları, enflasyon ve vurgunculuk, Varlık Vergisi adı altında olağanüstü bir uygulamanın gerekli koşullarının oluşmasına yol açmıştır.¹⁵⁰

Milli Şef İsmet İnönü, TBMM'nin yeni toplantı dönemini açarken 1 Kasım 1942'de bu ortamı şöyle tanımlayacaktır: "...Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz tüccar... Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız."¹⁵¹

İnönü'nün bu konuşmasının ardından, ilk olarak Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından hazırlanmış; hazırlık çalışmalarına Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Müsteşar Esat Tekeli ve Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalı da katılmış.¹⁵² olduğu ve temelde savaşın

başından beri geçen süre içinde elde edilen servet ve kazançlara bir ölçüde el koyma biçiminde Hükümet'e yetki veren düzenlemeleri 153 içeren Varlık Vergisi Kanunu Tasarısı, 9 Kasım 1942 tarih ve 6/4067 sayı ile Hükümet tarafından TBMM'ye getirilmiştir.

Başbakan Saraçoğlu tasarıyı sunuş konuşmasında: "uzun tetkiklerden sonra hazırlanan bu kanun lahiyası başlıca üç matrahtan para toplayacaktır..tüccarlar, emlak sahipleri, büyük çiftçiler. Harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için Varlık Vergisi'nin en büyük yükünü bittabi onlar taşıyacaklardı."¹⁵⁴ diyerek ülkenin içinde bulunduğu zor koşulların kaynaklarını Milli Şef'e koştur bir biçimde açıklamıştır. 11 Kasım 1942 günü TBMM vergilendirilmemiş servet üzerinden alınacak, görünüşte haklı gerekçelere dayanan tasarıyı onaylamıştır.¹⁵⁵ Ancak, servet ve kazanç sahiplerine karşı Hükümet'e böyle geniş ve radikal bir yetki tanınması, CHP içinde önemli tartışmalara neden olmuştur. Hükümet bu yetkiyi alırken, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Parti Meclis Grubu'nun gizli oturumunda vergi uygulamasıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: ".Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz..."¹⁵⁶ Bu konuşmaya göre Varlık Vergisi Kanunu'nun bir başka amacı daha ortaya çıkmaktadır. Kanunun uygulaması aşamasında bu gizli amaç kendini daha çok

belli edecektir.¹⁵⁷

CHP grubunda ve TBMM'de yasa tasarısı ile ilgili görüşmeler henüz sürerken, Maliye Bakanlığı azınlıklar hakkında ön bilgileri defterdarlıklardan istemektedir. Bakanlık "Harp ve ihtikar dolayısı ile kazanılan fevkalade kazançları kanunlarımız vergilendirememekte olduğu ve bu sebeple bilhassa ekalliyetlerin büyük servetler iktisap ettiği¹⁵⁸ görüşündedir. Varlık Vergisi Kanunu'nun TBMM'de kabul edilmesi öncesinde Maliye Bakanlığı'nın böyle bir çalışma içine girmesi, ülkedeki azınlıklara yönelik uygulamaların önceden belirlenmiş kurallara göre düzenlenmiş olması, "Tek Parti Yönetimi"nin bilinçli bir siyaset izlediğinin de göstergesidir.

Maliye Bakanlığı'nın 12 Eylül 1942 günü defterdarlara gönderilen ve azınlıkların mal varlıklarının belirlenerek bir cetvelde gösterilmesini isteyen genelgesi doğrultusunda yapılan çalışmalarda "harp zamanında fevkalade kazanç sahibi" olanlar dört grupta toplanmıştır. Bunlar M (Müslüman), G (Gayrimüslüm), D (Dönme), E (Ecnebi) biçiminde gösterilmiştir. (M) grubu yalnızca Müslüman tüccarları kapsamaktadır. (G) grubu ise, ülkede yaşayan azınlıklardan etnik özelliğini koruyan ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, Rum, Ermeni ve Yahudiler'i göstermektedir. (D) grubu, geçmişte azınlıklar ya da başka ulusun vatandaşları arasında Müslümanlığı kabul etmiş Türk vatandaşlarıdır.¹⁵⁹ (E) grubu, Türkiye dışındaki bir ülkenin uyruğu olan ve ülkede

ticari ve kültürel faaliyette bulunan kimselerdir.¹⁶⁰

Varlık Vergisi Kanunu, temelde belirli bir modele göre ya da bir komisyon aracılığı ile oluşturulmamış, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve çevresince ortaya atılmıştır. Fakat işin asıl ilginç yanı, Varlık Vergisi ile ilgili çalışmaların, "Mihver" devletlerinin Avrupa'daki üstünlüklerinin doruk noktasına ulaşmalarının ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın hemen ardından başlatılmış olmasıdır.

B. Verginin Uygulanış Biçimi ve Hükümetin Aldığı Sert Önlemler

Varlık Vergisi'ni mükelleflere uygulamak üzere, Bakanlık ilgili yasanın 7. maddesi uyarınca, her il ve ilçede mülki amirlerin başkanlığında komisyonlar kurdurmuştur. İl merkezlerinin büyüklüğüne göre birden fazla komisyon kurmak mümkün olmaktadır. Örneğin İstanbul ve İzmir'de üçer komisyon oluşturulmuştur.¹⁶¹ Bu komisyonlarda, Gayrimüslimlerden, Müslümanlara oranla en az iki en çok üç kat fazla vergi alınacağı belirlenmiştir. Müslüman grup içinde yer alanların kazanç vergilerinin bir ile üç katı vergi ödemesi kararlaştırılırken, Ankara'dan gelen bir emirle, Gayrimüslim gruptan olanların vergisi 5-10 kat artırılmış, Dönmelerin ise, Müslümanların vergisine oranla iki kat fazla ödemeleri istenmiştir.¹⁶² Bu değerlendirme komisyonları çoğunlukla CHP üyeleri tarafından oluşturulmaktadır.¹⁶³

Ayrıca komisyon üyelerinin tamamının Müslüman Türklerden oluşturulması, dikkat

çekici bir başka özelliğidir.¹⁶⁴ Varlık Vergisi'nin bu özelliği nedeniyle Batılı yazarlar, tümüyle Müslümanlardan oluşmuş, yerel vergi komisyonlarını "fanatizm" ile suçlamışlardır. Bu suçlamalara 1942 yılında Tek Parti Yönetimi'nin Nazi Almanyası'nı anımsatan ırkçı eğilimlerinin büyük ölçüde katkısı olduğu da bir gerçektir.¹⁶⁵

Varlık Vergisi tarhiyatı vergi dairelerindeki ilan tahtalarına asılan listelerle duyurulmuştur. Böylece basında ve kamuoyunda 15 günlük süre içinde haber ve söylentiye dayanan Varlık Vergisi tarhiyatı gerçeklik kazanmıştır.¹⁶⁶ En yüksek vergi, iki milyon lira ile gemi armatörü Berzilyay ve Binjamen kampanyasına tahakkuk ettirilmiştir. İkinci sırayı ise bir buçuk milyon lira ile Bezmenler almıştır.¹⁶⁷ Bu biçimde azınlıklara yönelik olağandışı vergi oranlarının ortaya çıkmasıyla, kamuoyunda tartışmalar ve ilgili maddenin varlığına karşın itirazlar birbirini izlemiştir.¹⁶⁸

Verginin 15 günlük süre içinde nakit olarak ödenmesi zorunluluğundan doğma ve mükelleflerin para aramaları sonucu, dönemin gazetelerinde sık sık azınlık vatandaşlara ait gayrimenkul satış ilanlarına rastlanmaktadır.¹⁶⁹ Çünkü, vatandaşların ödeyecekleri vergileri gösteren ilan listelerinin ilk başında bir milyon liranın üstünde ödeme yapacak 11 mükellefin 9'u 'gayrimüslim', diğer ikisi de 'dönme' vatandaşlardır.¹⁷⁰

Hükümetin almış olduğu tüm önlemlere karşın, azınlık vatandaşlara mensup önemli bir kitle, vergisini ödeyememiştir. Varlık Vergisi

Kanunu'nun 12. maddesi uyarınca vergisini ödeyemeyenlerin borçları "icra-haciz" ve "zorunlu çalıştırma" yolu ile tahsil edilecektir. Zorunlu çalıştırma sınırlı sayıda mükellefe uygulanmıştır.¹⁷¹ Söz konusu verginin tarhiyatının ilanından hemen sonra basında zorunlu çalışma ile ilgili haberler çıkmaya başlamıştır. Sonunda vergisini ödeyemeyenlerin çalışacakları yerler belli olmuştur. Bunlar: Aşkale, Deveboynu Geçidi, Van ve civarı, Erzurum, Zigana Dağı, Bitlis, Elazığ, Kop Dağı, Diyarbakır, Siirt ve Palu'dur.¹⁷² Bu kamplara ise, yalnızca 'gayrimüslim' vatandaşlar gönderilmiştir.¹⁷³ CHP İstanbul İl Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Müslüman mükelleflerin de zorunlu çalışmaya gönderilmesini istemesine karşın, Müslüman kesimden hiç kimse çalışma kampında zorunlu çalışmaya alınmamıştır. Yalnızca Feridun Paşa ve Mehmet Ali Kızan gibi birkaç Müslüman vatandaş çalışma kampına alınmış ise de hemen bırakılmıştır.¹⁷⁴

Çalışma kamplarındaki yaşam koşullarını Ahmet Emin Yalman¹⁷⁵ ve Parsah Gevrekyan iyi olarak nitelendirirken¹⁷⁶ İstanbul'dan birinci grup ile Aşkale'ye giden Faik Ökte ve Feridun Kandemir iyi olmadığını belirtmektedirler. Hatta bu nedenle çalışma kamplarında 21 mükellef ölmüştür. Bunun dışında 10 mükellef sınır ötesine kaçmıştır.¹⁷⁷

C. Batılı Demokrat Devletlerin Varlık Vergisi'ne Tepkileri

Varlık Vergisi'nin tarhiyatının yarattığı şokun geçmesinin ardından, Batılı demokrat

lkelerden Őikayetler birbiri ardına gelmeye başlamıştır. Bunda Varlık Vergisi'nin uygulanış biÇiminde "ırkçı" bir niteliğin hemen kendisini gstermesinin¹⁷⁸ önemli payı bulunmaktadır. Tepkiler çoğunlukla İngiltere'den gelmiştir. Bu lke gönderdiği notalarla Türkiye'nin azınlıklara karşı bu uygulamasını protesto ederken¹⁷⁹ ABD'nin Yahudi asıllı Ankara BykelŐisi Steinhart, Varlık Vergisi'nin ırkçı bir özellik taşıdığını Washington'a rapor edecektir.¹⁸⁰ İkinci Dünya Savaşı koşulları iÇinde Nazilerin toplama kamplarını ھاĐrıŐtıran zorunlu ھاalıŐma uygulaması ھاok geÇmeden yabancı basın üzerinde de olumsuz bir etki bırakmıştır.¹⁸¹

Ekonomik yaşamı azınlıkların egemenliğinden kurtarıp, Türklere aŐmak¹⁸² işin Tek Parti Yönetimi tarafından ortaya atılan Varlık Vergisi uygulaması, Mihver Devletlerine karşı savaş veren Müttefikler karşısında Türkiye'nin itibarını iyice sarsmıŐtır. Batı'nın "demokrat" ھاevreleri ile yakın ilişki iÇinde bulunan dönemin ünlü gazetecisi Ahmet Emin Yalman, bu gerŐeĐi Şu satırlarla dile getirmektedir: ".Nazi usulleriyle giriŐilen istibdat hareketi, müttefik devletler dahil olduğu halde, her tarafta itibarımızı yıkımıŐ, bize karşı Şiddetli protesto eylemlerine giriŐilmiŐti. ھاok geÇmeden gadre uğrayanların üzerine ecnebi kaynaklardan lütuf ve yeni imkan yağdı."¹⁸³ Tarafsız bir ülke olan İŐviŐre'nin Türkiye BykelŐisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu da anılarında, bu ülkenin Türkiye hakkındaki iyi duygularının tümden değiştiğini yazmaktadır.¹⁸⁴

Varlık Vergisi Kanunu'nun ayrımcı niteliği ortaya ھاıkıp, tepkiler belirmeye başlayınca, (E) grubunda yer alan yabancılardan özellikle İngiliz uyrukluların vergilerinde büyük indirimlere gidilmiştir. Buna karşılık vergi miktarı mükellef adeti ne olursa olsun, ABD uyrukluları ise hiÇ Varlık Vergisi dememiŐlerdir.¹⁸⁵ Uygulamanın bu özelliği ile "keyfi" ve "totaliter" bir zihniyet aھاĐa ھاıkarken, bu durum Tek Parti Yönetimi'nin uluslararası siyaset alanında Varlık Vergisi nedeniyle ھاzm zor sorunlarla karşı karşıya kaldığının bir başka kanıtıdır. Bu zorluklar, savaşın sonunda daha belirginleŐecektir.

B. Savaş Boyunca SrenTrk-Alman Ticareti

İkinci Dünya Savaşı boyunca süren Türk-Alman ticareti, Müttefik Devletlerin tepkisine neden olmuş bir diğer önemli olgudur. Türk demeler dengesinde önemli bir yer tutan bu ticaret, 19 Ekim 1939 Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'nın imzalanmasından sonra durma noktasına gelmiştir. Bu duraksama Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiŐtir. Almanya'ya tarım ürünleri ihracatının kesilmesi, Müttefiklerin bu ürünleri almaması, Türk köylüsünü zor durumda bırakmıştır.¹⁸⁶ İngiltere'de aradığını bulamayan Türkiye, Alman üstünlüğünün tartışmasız bir biÇimde Avrupa'da kendini gösterdiği bir sırada Almanya'ya yönelmiş, özellikle Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 25 Temmuz 1940 tarihinden başlamak üzere birbiri ardına ticari anlaşmalar imzalamıştır.

Bu arada Türkiye, Müttefiklerin karşı çıkması nedeniyle, bir süre stratejik bir madde olan "krom" madenini bu anlaşmaların dışında tutmuşsa da 15 Ocak 1943 tarihinden başlayarak, bu ticaretin içine "krom" madeni de dahil edilir. Almanya'nın temel başarısı, Türk kromunu denetim altına almış olmasıdır. Gerçi anlaşma bir silah kredisi için yeni bir anlaşma yapılması demektir ama 1 Nisan 1943-31 Aralık 1943 tarihleri arasında bir kez daha 45 bin ton "krom" ve 1944 yılı için 90 bin ton, yani Ocak 1943-31 Aralık 1944 tarihleri arasında toplam 180 bin ton "krom" sevki öngörülmektedir.

Almanya'nın 1944 yılı Ocak ayında Doğu cephesinden Polonya sınırına kadar geri çekilmesi, Müttefiklerin İtalya'nın kuzeyine doğru ilerlemeleri, hem İngiltere'nin hem de ABD'nin Türkiye üzerindeki baskılarının yoğunlaşmasına neden olmuştu. İngiltere ve ABD, Almanya'ya kesin sonuca ulaşacak bir saldırıya kalkışmadan, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışının mutlaka durdurulmasını istiyorlardı. Kromun savaş sırasında o kadar büyük bir önemi vardı ki; ABD Büyükelçisi krom sevkiyatının yapıldığı demiryollarını işlemez duruma getirmek için Meriç nehri üzerindeki köprülerin uçurulmasını önermişti.¹⁸⁷ ABD, Türkiye'nin Almanya'ya krom göndermesini başından beri kaygıyla izliyordu.¹⁸⁸

Türk-Alman Krom Anlaşması ABD'de, Türkiye'nin verdiği sözden geri dönüşü olarak algılanmıştı. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Mac Murray, bu aşamada Türk tutumunu

eleştirmiş ve Türk yöneticilerini düşüncesizlikle suçlamıştı. Büyükelçi Murray gelecekteki tüm Amerikan yardımının ön koşulu olarak "Türkiye'nin demokratik ülkelerden yana olduğunu açıkça beyan etmesini istemişti."¹⁸⁹

Tüm müttefiklerde Türkiye'nin Almanya ağırlıklı bir siyasa izlediği düşüncesi egemen olmuştu. İngiliz Amirali Kelly, dönemin Ulaştırma Bakanlığı'nı yapmış olan Fahri Ergin'e gelerek şu serzenişte bulunmuştu: ".kahve veriyoruz Almanlara hediye ediyorsunuz, gazı, benzini biraz fazla versek, onları da Almanlar'a vereceksiniz. Büyük ölçüde Almanya'ya balık ihraç ederek onları besliyorsunuz..."¹⁹⁰ Bu arada Türk Hükümeti tüm tehdit ve uyarılara karşın 15 Mart'a kadar Almanya'ya 75.842 ton "krom" ihraç etmişti. Sonunda İngiltere ve ABD 14 Nisan'da Türkiye'ye verdikleri ortak bir notada "Türk hükümeti'nin Almaya'ya krom sevkiyatının derhal durdurulmasını, aksi takdirde ekonomik ambargo ve abluka uygulanacağını"¹⁹¹ bildirmek zorunda kalacaklardı. Fakat Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun Müttefiklerin bu notasına vermiş olduğu yanıt: "Ülkesinin Mihver'le ticari ilişkileri kesmek gibi bir lüksü göze alamayacağı" şeklindeydi.¹⁹²

C. Mihver Savaş Gemilerinin TürkBoğazlarından Geçmesi Konusunda Müttefik Sav ve Tepkileri

Müttefik devletlerle Türkiye arasında sorun yaratan, ilişkilerin soğumasına neden olan bir başka olay da Alman ve İtalyan savaş

gemilerinin Türk Boğazlarından Akdeniz ve Karadeniz'e serbestçe geçmelerine izin verilmiş olduğuna yönelik savların, yine Müttefik Devletler tarafından ileri sürülmesidir.

Alman-Sovyet savaşı tüm şiddeti ile sürerken, Sovyet Hükümeti, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ağır bir biçimde çiğnendiğinden söz ederek "Seefalke" adlı bir Alman Sahil koruma gemisinin 9 Temmuz 1941'de, "Tarviso" adlı bir İtalyan yardımcı savaş gemisinin 1 Ağustos 1941'de ticaret gemisi görünümünde Boğazlardan Karadeniz'e geçmesini örnek göstermiş, Türkiye'yi bu konuda protesto etmiştir.¹⁹³ Müttefikler aynı türden savlarını ve protesto notalarını 1942 yılının Kasım ve 1943 yılının Şubat aylarında da sürdürmüşlerdir.

Türkiye-İngiltere ve ABD arasında "krom sorunu" yüzünden soğukluk tüm şiddeti ile sürerken, bu kez İngiltere'nin bu sorunun üzerine Karadeniz'den Ege ve Akdeniz'e sık sık geçmeye başlayan, ticaret görünümlü Alman savaş gemilerinin durdurulmasını istemesi¹⁹⁴ olayın daha da genişlemesine ve önem kazanmasına neden olmuştur. Buna karşılık Türkiye'nin Müttefik devletlere karşı tutumunda 1944 yılının başlarında da hiçbir değişiklik gözlemlenmemiştir. İngiltere her geçen mihver gemisinin adını ve özelliklerini bildirerek, her defasında Türk Dışişlerine bir protesto notası göndermek zorunda kalmıştır.¹⁹⁵ SSCB de İngiltere'ye koşturarak, Haziran 1944'te Karadeniz'de askeri harekate katılmış bulunan "E.M.S" sınıfından

5 adet türlü tonajlarda Alman savaş ve yardımcı savaş gemilerinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege Denizi'ne geçmelerine izin verdiği için Türkiye'yi bir kez daha protesto etmiştir.¹⁹⁶

Sovyetler Birliği, Türk Boğazları üzerindeki tarihsel emellerini gerçekleştirmek için, Mihver Devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlardan geçip kendisine zarar verdiğini,¹⁹⁷ savaş boyunca ve sonrasında, Müttefiklerin şimşeklerini Türk Hükümeti ve devlet adamlarının üzerine çekmek için sonuna dek akıllıca kullanacaktır.

IV. Savaşın Sonuna Doğru Türkiye'nin Müttefiklere Yaklaşma Çabaları

A. 1944 Yılında Kilitlenen ABD-İngiltere ve Türkiye İlişkileri

Türkiye'yi savaşa sokmak amacıyla 1944 yılının Ocak ve Şubat aylarında Ankara'da biraraya gelen Türk ve İngiliz askeri uzmanları toplantısında, Türk yetkililerinin gereğinden çok araç ve gereç listesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanınca, Türkiye'nin ABD ve İngiltere ile olan ilişkileri son derece gerginleşti. Churchill açıkça; "barış konferanslarında Türkiye'nin sağlam bir yer edinmeyeceğini"¹⁹⁸ söylemekteydi. 1944 yılının ilk aylarından başlayarak hemen her gün yeni bir olayla gerginleşen Türk-İngiliz ilişkileri, Churchill'in bu açıklamasıyla kopma noktasına gelmiş bulunuyordu. Buna bağlı olarak 1944 Şubatı başında İngiliz ve Amerikan silah yardımı hemen

durdurulmuştu. 28 Şubat'ta Türkiye'de görev yapan tüm İngiliz mühendis, tekniker ve danışmanlar ülkeyi terk etmişlerdi. Kahire'deki İngiliz üssünde eğitim gören Türk pilotları da Türkiye'ye geri dönmüşlerdi.¹⁹⁹

Müttefiklerle Türkiye arasındaki bu son olumsuz durum, İngiliz ve Amerikan basın ve yayın organlarında geniş bir biçimde yer almaktaydı. Bunun tek sorumlusunun Türkiye olduğunu söyleyen müttefik propagandası, Türk dış siyasasını sert bir biçimde eleştirmektedir. İngiliz basını Türk siyasasının savaşa girmemek için sürekli "Bahaneler yarattığını ve ittifak yükümlülüklerini yerine getirmediği, bunun sonucunda Türkiye'nin hem şimdi yalnız kaldığını hem de savaştan sonra yalnız kalacağını" belirtiyordu. Türk basınında İngiltere'nin yalnızca kendi bencil siyasasını uyguladığı ve hiç anlayış göstermediği savunuluyordu.²⁰⁰ 1944 yılının kış ayları Türk-İngiliz ilişkilerinde ciddi bir bunalıma tanık oluyordu.

B. Müttefik Tepkilerine Neden Olan İç Siyasette Değişiklik

Almanya'nın tüm cephelerde çökmesi, müttefiklerin Fransa'da, Belçika'da büyük zaferler kazanması, ABD ve İngiltere'nin Türkiye ile ilişkilerini "dondurmaları", Batı'dan gelen yardımların durma aşamasına gelmesi, her şeyden önemlisi, Sovyetler Birliği ile olan görüşmelerin kesilmesi sonucu bir Sovyet tehdidinin kendini göstermesi 1944 yılı ilkbahar ve yaz aylarında Türk siyaseti üzerinde "dayanılmaz baskılar yaratan etkenler"²⁰¹ olmuştu. Gelişen bu olayların

sonradan kanıtladığı gibi, haklı kaygılara dayanan Türk sorunlarını bir türlü kavrayamayan Müttefikler için "güç" bir dönem ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerine egemen olan "tehlikeli kararsızlık" yüzünden, Türkiye için "tehditlerle dolu" bir dönem başlamıştı.²⁰² İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen, Türk Başbakanı Saraçoğlu'na yakın bir gelecekte Türkiye'nin "Savaşa girme ya da savaştan sonra tek başına kalma alternatifleri arasında bir seçim yapmak zorunda kalacağını"²⁰³ açıkça belirtmişti. ABD bile Türkiye'nin içinde bulunduğu zor duruma ve başına gelenlerin tümüne sırt çevirmekle, İngiltere'ye uymuş görünmekteydi.²⁰⁴ Böylece Sovyetler Birliği de yapayalnız kalmış olan Türkiye ile sorunlarını kendi bildiği biçimde çözümlemek için geniş bir serbestliğe kavuşmuş olacaktı.²⁰⁵

İşte Türkiye'nin yalnızlığa düşmüş olduğu böyle bir dönemde, Türk Hükümeti Müttefiklere yanaşmak amacıyla gerek iç gerekse daha sonraki aylarda dış siyasetinde köklü değişikliğe yöneldi. İngiltere ve ABD'yi tatmin için "Batı demokrasilerinin duygularını çok inciten" Varlık Vergisi'ni yürürlükten kaldırdı. Sovyetler Birliği'ni "memnun" etmek için bu devletin hegemonyası ve sınırları içinde bulunan, "Türk halklarının bağımsızlığı" için uğraş veren Türkçü ve Turancıları insafsızca susturdu.

11 Kasım 1942 günü TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu'nun, Tek Parti Yönetimi'nin ulaşmış

olduğu aşama ve anlayış içinde ülkedeki azınlıklara karşı, sistemli bir biçimde, -çoğu kez zorlamalara dayanan- bir uygulamaya yönelmesi,yine azınlıkların bu dönemde, Nazilerin benimsemiş olduğu bir yöntem olan toplama kamplarında olumsuz koşullarda çalıştırılmaları, Müttefiklerin büyük tepkilerine neden olmuştu. Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulamaya başlamasıyla birlikte, ABD ve İngiltere başta olmak üzere demokratik müttefik devletlerden tepki ve eleştiriler gelmeye başlayınca, verginin uygulanmasında birtakım yumuşamalar kendini göstermişti. Uygulamanın daha ilk yılında borçlar silinmeye başlamıştı.²⁰⁶ İşte, azınlıklara yönelik Varlık Vergisi'nin yürürlükten kaldırılması süreci böyle başlamıştı. Ama asıl verginin kaldırılması türlü aşamalardan geçildikten sonra gerçekleştirildi.²⁰⁷

Varlık Vergisi Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması²⁰⁸ 15 Mart 1944 günü TBMM'de gerçekleştirildiğinde²⁰⁹ Alman gerilemesi olanca hızıyla sürmekteydi. Buna bağlı olarak da Türkiye dış siyasi alanında gittikçe çıkmaza girmekte, Sovyet gerçeğinin yanı sıra, yıpratıcı eleştirilere hedef olmaktaydı.

Varlık Vergisi'nin yürürlükten kaldırılmasına neden olarak günün koşullarına ve verginin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler gösterilmişti.²¹⁰ Ama gerçekte, özellikle ABD'nin tepkisine olumlu bir yanıt vermek ve Türkiye ile Batılı demokrat devletler arasında soğuyan ilişkileri düzeltmek için bu yola gidilmişti.²¹¹ Bu bir anlamda Tek

Parti Yönetimi'nin savaş sonrası dünyanın gerçeklerine erkenden ayak uydurmaya hazırlanışının ilk adımlarıydı.

B. Türkçü ve Turancı Kesimin Susturulması

Tek Parti Yönetimi'nin dış siyasi olaylara ayak uydurmaya çaba göstermesinin, iç siyasi alandaki bir başka belirtisi de "Türkçülük ve Turancılık" olayıydı. Olayın başlangıcı 1944 yılı Mayıs ayında Türkçülük ve Turancılık düşüncesine sahip olanların ve propagandasını yapanların tutuklanması ile kendini gösterdi. Hükümet, bir tek hareketle, savaşın başından beri tüm dünya Türklerinin birleşmesi için kendilerini adanmış küçük ama oldukça etkin bir grup Türkçü düşün adamını tutuklattı. Hükümetin bu eylemi sıradan bir tutuklama gibi değil, aksine kamuoyuna yansıyacak büyük bir gürültü içinde gerçekleştirmesi ve zamanın seçilişi, sadece bir grup düşün adamını cezalandırmak değil, Sovyetler Birliği'nin gözüne hoş görünmek, belki de komünist önderleri Türkiye konusunda ölçülü davranmaya yöneltmek amacını taşıyordu.²¹² Tüm cephelerde Sovyetler Birliği'nin üstünlüğü ele alması, her şeyden önemlisi İngiltere ve ABD'nin yanında ve kamuoyunda saygınlığının artması, Türk Hükümeti'nde "Türkçü ve Turancı" akımın müttefiklerde tahrik yaratan bir unsur olacağı düşüncesinin doğmasına yol açmıştı. 1944 yılının ortalarına doğru, Sovyet ordusunun Balkanlar'a doğru sarkarak Almanları kuzeye doğru sürdüğü bir zamanda Milli Şef İsmet İnönü zor günlerin gelmekte olduğunu

görmüştü. Ama İnönü yılların vermiş olduğu deneyimle temkinli davranmaktaydı ve Avrupa'da Alman gücü erirken bile Nazi karşıtı siyasasını ürkeklikle yürütmekteydi. Özellikle Sovyet ilerlemesi başlayınca gerçekten panik olarak nitelendirilebilecek bir tutuma saplanmış, Türkiye'ye sığınmış olan bir grup Azeri Türkünü bile Sovyetler'e geri verdirmişti.²¹³ Bu sırada önemli bir gelişme olmuş, Türkçü ve Turancı akımın önemli simalarından olan Nihal Atsız, tetikte bekleyen Hükümet'in bu kesime karşı harekete geçmek için beklemiş olduğu büyük fırsatı vermişti.²¹⁴ Atsız, Orhun Dergisi'nde biri 1 Mart 1944, diğeri 1 Nisan 1944 olmak üzere iki mektup yayınlamıştı.²¹⁵ Atsız'ın ikinci mektubu doğrudan doğruya CHP'yi hedef alıyor, partiyi aile ve Türk Milliyetçiliği düşmanlığı yapmakla suçluyor, ayrıca sol faaliyette bulunanların adlarını da veriyordu.²¹⁶ Bu ikinci mektubun yayınlanmasından sonra dergi hemen kapatılmıştır.²¹⁷

Olayların ardından tüm basın organlarında Uslu Başyazarı Falih Rıfkı Atay'ın önderliğinde Turancı akım yerilmekte, kamuoyu bu konuda hazırlanmaktadır.²¹⁸ Nihal Atsız'ın evi 7 Mayıs'ta, Necdet Sancar'ın evi 9 Mayıs'ta aranmış, aynı gün Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkân tutuklanmıştır. 15 Mayıs'ta Zeki Veli Togan ve Hasan Ferit Cansever gözaltına alınmış, tutuklamalar sürmüş ve bu arada Diyarbakır'da da bazı tutuklamalar olmuştur.²¹⁹

18 Mayıs 1944'te Bakanlar Kurulu

İçişleri Bakanlığı'nın "Türkçü ve Turancı" kesime karşı aldığı önlemleri onaylar. Sonunda 19 Mayıs 1944 günü tüm gazetelerde gizli bir Turancı Örgüt'ün ortaya çıkarıldığı ve geniş tutuklamaların olduğu haberleri yer alır.²²⁰ Aynı gün Milli Şef İsmet İnönü, Sovyetler Birliği'ne ve Müttefiklere göz kırpan ve "Türkçü ve Turancı" kesimi suçlayan 19 Mayıs törenlerindeki konuşmasını yapar.²²¹ İsmet İnönü'nün olayı bu denli büyötmekteki amacı, tüm dünyanın dikkatini çekmek, Türkçü ve Turancı kesimin nasıl ezildiğini tüm müttefiklere göstermektir.²²² Ancak, 1944 yılının ortalarından başlayarak, müttefiklere yaklaşmak için Varlık Vergisi'nin kaldırılması, Türkçü ve Turancı kesimin susturulması gibi yalnızca iç siyasette yapılan değişiklikler, bu devletleri tatmin etmekten uzaktır. Milli Şef İsmet İnönü dış siyasette de müttefiklere doğru yeni adımlar atmak zorundadır.

C. Dış Siyasette Müttefik Çıkarlarına Uygun Kökten Değişiklik

Türk Dışişleri Bakanlığı, özellikle, İsmet İnönü, bir yandan iç siyasetteki müttefiklere ters düşen çarpıklıkları ortadan kaldırırken, öte yandan savaşın gidişatı içinde, uluslararası ortamda kendini gösteren yeni koşul ve gerçeklere uyum sağlamak üzere, 1944 yılı başlarından itibaren dış siyasetine yeni bir yön vermek amacıyla, birbiri ardına, dışa dönük önemli kararlar aldı.

1944 yılının Mart ve Nisan aylarında müttefik orduları her yönden Almanya'ya doğru ilerlemesini sürdürüp, Sovyet ordusu da Balkanlar'a girmek üzereyken Türkiye, Batılı

Müttefiklerin başından beri tepkilere neden olan, Almanya'ya krom ihracını hala sürdürmekteydi. Bunun üzerine 14 Nisan 1944 günü İngiltere ve ABD, Türkiye'ye, Almanya'ya derhal krom gönderilmesinin durdurulmasını, aksi durumda ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildiren ortak bir nota vermek zorunda kalmışlardı.²²³ Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu 20 Nisan 1944 günü TBMM'de bir konuşma yapmış, Almanya'ya krom ihracatının 21 Nisan 1944 günü akşamı saat 19.00'da durdurulacağını açıklamıştı.²²⁴ Bu şekilde Türkiye ile Müttefikler arasındaki bir sorun da ortadan kalkmış bulunmaktaydı. Bu sorunun halledilmesinin hemen ardından Türkiye ile Müttefikler arasında bir başka sorun yeniden nüksetmiş, İngiltere Dışişleri Bakanı, R. Anthony Eden, İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada, Alman savaş gemilerinin Türk Boğazlarından geçtiğini "Majestelerinin Hükümeti, Türk Hükümeti'nin bildik manevralara kalkışmasından ötürü derin bir tedirginlik duymuştur..." diyerek açıklamış ve Türk Hükümeti'ni sert bir biçimde kınamıştı. Eden'e göre Türkler, Alman gemilerini yetersiz bir biçimde gelişigüzel aramaktaydılar. Bu arada İngiliz basını da Türkiye'ye karşı bir kampanya başlatmış bulunmaktaydı.²²⁵ Müttefiklerden gelen protestolara ortaya çıkan olumsuz durum Türk Hükümeti'ni sıkıntı içine sokmuştu.²²⁶ Sonunda Türk Hükümeti, 15 Haziran 1944 günü bir toplantı yaparak, konu ile ilgili şu açıklamayı yapmak zorunda kalmıştı: "Hariciye Vekilimizin son günlerde

takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmemiştir. Bunun üzerine Hariciye Vekili istifa etmiştir. Hariciye Vekilliğini vekaleten Başvekil idare edecektir."²²⁷

Müttefikler, genellikle Mihver yanlısı olarak tanınan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istifası ile biraz olsun rahatlamıştı. Oysa Menemencioğlu'nun dış siyasası ile İnönü'nün dış siyasası arasında böylesine kesin çizgilerle belirlenebilecek bir ayrım olduğu tartışmalı bir konuydu.²²⁸ Ayrıca, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun istifasına "sıhhi sebep" dışında bir neden gösterilmemiş olması, bu görev değişikliğinin, açıkça siyasal nedenlere dayandığının bir başka kanıtını oluşturmaktaydı.²²⁹ Suat Bilge'nin dediği gibi; "İnönü İngilizleri yatıştırmak için Menemencioğlu'nu harcamıştı."²³⁰

23 Haziran 1944'te İngiltere, ABD'ye Türkiye üzerindeki siyasetini açıklarken, Türk dış siyasasında yapılan değişiklikleri yeterli görmemekteydi. Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ve diplomatik bağlarını kesmesini istemenin zamanının geldiği kanısındaydı.²³¹ Churchill de düşüncesini Stalin'e göndermiş olduğu kişisel mesajında açıkça dile getirmişti.²³² Türk kamuoyunun da bu konuda pek istekli görünmesi dikkat çekici bir durumdu. Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini askıya alma sürecinin başlangıcı olan Mayıs 1944'teki basında yer alan makalelerin, Türk-İngiliz dostluğunu vurgulaması, bu makalelerin önemli bir kısmının gazeteci-mebuslar tarafından yazılmış olması,

Hükümet'in tutumunu göstermesi bakımından da önemliydi.²³³ İşte Türk kamuoyu böyle bir hava içindeyken, TBMM olağanüstü toplanmış, Başbakan Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin bu konudaki kararını açıklamış, savaş boyunca Türkiye'nin hiç tarafsız olmadığını, İngiltere'nin yanında yer aldığını vurgulamak gereğini duymuş, ardından karar tasarısı oylanmış ve CHP'nin Ali Rana Tarhan başkanlığındaki müstakil grubu tarafından da desteklenerek kabul edilmiştir.²³⁴

TBMM'den çıkan bu karar, ertesi gün Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Falih Rıfkı Atay'ın öncülüğünde tüm gazetelerin başmakalelerinde desteklenmiştir. Bu arada Almanya ile ilişkilerin kesilmesiyle ilgili TBMM kararından sonra Hükümet, tüm savaş boyunca İstanbul'da günlük olarak Almanca yayınlanmasına izin verilen ve Naziler tarafından finanse edilen "Türkische Poste" gazetesi ile, yine İstanbul'da günlük ve Fransızca yayınlanan Mihver yanlısı "Beyoğlu" gazetesini kapatmıştır.²³⁵ Böylece, Türkiye, savaş boyunca izlemiş olduğu Milli Şef İsmet İnönü'ye özgü dış siyasetini terk etmekte, Müttefiklerin istediği çizgiye gelmiş olmaktadır. Bundan sonra iç ve dış siyasi alanlarında atacağı adımlar, bir bakıma dış siyasi koşullara, Müttefiklere, özellikle Sovyetler Birliği'nin savaştan sonraki tutumuna bağlı olacaktır.

V. Müttefiklerin SavaşıKazanması Karşısında Türkiye A. Uluslararası OrtamdaGelen Son Nokta

İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarından

başlayarak Türkiye'de kendini gösteren kökten siyasi değişimin dış siyasi koşullarla ilgili olup olmadığını anlayabilmek için her şeyden önce o günlerde kendilerine "Üç Büyükler" denilen ABD, İngiltere ve SSCB'nin bu savaş boyunca geliştirmiş oldukları ortak siyaset üzerinde durmamız gerekecektir. Daha savaşın başında, 12 Temmuz 1941'de Moskova'da İngiltere ile, 1 Ağustos 1941'de ABD ve SSCB arasında ortak bir hareket antlaşması imzalanmıştı. Böylece bu üç ülke birbirlerine her türlü yardımı yapmayı ve düşmanla ayrı ateşkes ve barış imzalamamayı birlikte kabul etmiş bulunuyordu.²³⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın en yoğun olarak yaşandığı ve Alman ilerleyişinin tüm hızıyla sürmekte olduğu bir dönemde, ilk olarak 14 Ağustos 1941 günü ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill tarafından açıklanmış bulunan Atlantik Beyannamesi'nde "her ulusun dilediği siyasal rejimi özgürce seçme hakkının bulunduğu" ²³⁷ bir istek olarak ortaya konulduğunu görmekteyiz. Bu beyannamenin yayınlanmasının ardından, 1 Ocak 1942 tarihinde Mihver'e karşı savaşmakta olan 27 devlet temsilcisi Beyaz Saray'da bir araya gelmiş, Atlantik Beyannamesi'ndeki tüm ilkeleri benimsediklerini ve bu ilkeleri savaşın amacı gördüklerini belirtmişler, bunu Birleşmiş Milletler Beyannamesi ile tüm dünyaya ilan etmişlerdir.²³⁸ Bu doğrultuda, 21 Ağustos-7 Ekim 1944 tarihleri arasında Dumbarton-Oaks'ta bir toplantı olmuş, bu toplantıda da Atlantik Beyannamesi'nin ruhuna uygun bir Birleşmiş Milletler anayasasının ve

organlarının kurulması üzerine anlaşmaya varılmıştı.²³⁹

3-11 Şubat 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'nda Roosevelt, Churchill ve Stalin, 25 Nisan 1945 tarihinde San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nın toplanmasını da kararlaştırmışlar, ayrıca; "kurtarılan Avrupa devletlerinin sorunlarının demokrasi ilkelerinin ışığı altında çözümlemeleri ve her ulusun kendi hükümet biçimini kendi istediği gibi seçme hakkı"²⁴⁰ üzerinde durdukları bir demeç yayınlama gereğini duymuşlardır. Öte yandan, San Fransisco Konferansı'na katılabilmenin ön koşulu olarak 1 Mart 1945 gününe değin, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek ve Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamış olmak gerekmektedir.²⁴¹ Bu arada 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında, Truman, Churchill ve Stalin tarafından gerçekleştirilen Potsdam Konferansı sonunda yayınlanan üçlü bildirinin 10. bölümünde ise "...Üç hükümet, Mihver devletlerinin desteği ile kurulan, kökenleri, bünyesi ve saldırgan devletlerle olan sıkı bağları önüne." aldıkları Franco İspanyası'nın Birleşmiş Milletlerce kabul edilmeyeceğini belirtmişlerdir. ²⁴² Bu üçlü bildiriden de açıkça anlaşılacağı gibi, müttefik devletler bu savaşın son amacı olarak yeryüzünde, daha önce ortaya koydukları prensipler doğrultusunda, kendi çıkarlarına uygun bir "demokratik devletler topluluğunun" gerçekleşmesini belirgin bir siyaset olarak benimsediklerini ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın totaliter diktatörlüklerin saldırgan dış siyasetlerinin sonucunda çıkmış olması, bu devletlerden Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nın paylaşım düzenini alt üst eden tutumu ve gelişen olaylar, Müttefiklerde böyle bir tutumun ortaya çıkmasında temel neden olmuştur. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizme karşı dünya kamuoyunda beliren tepkiler, Avrupalı yöneticiler ve özellikle ABD Başkanı Roosevelt üzerinde büyük bir duyarlılık oluşturmuş bulunmaktadır. Bu öylesine güçlü bir duyarlılıktır ki; savaş terminolojisinde "demokratikleştirme" diye bir sözcük dahi ortaya atılmıştır.²⁴³ Bu bağlamda Müttefik devlet adamları tüm söylev ve demeçlerinde "demokratik yapıda" olmayan devletlere karşı olduklarını ve bu gibi ülkelerde demokrasinin gerçekleşmesi için gereken önlemlerin alınmasının gerekliliğini sık sık tekrar etmişlerdir. Örneğin Churchill 13 Mayıs 1945 günlü radyo konuşmasında; ".Dünyada kanun ve adalet hakim olmadıkça, totaliterlik ve zabıta rejimleri Nazi mütecavizlerinin yerine kaim oldukça, Hitlercileri cezalandırmak pek hafif mana ifade edecektir." demiş ve ".uğruna savaşılan şerefli prensiplerin unutulamayacağını",²⁴⁴ belirtmiştir.

Churchill'in partisi İngiltere'de seçimlerde başarı gösteremeyip, İşçi Partisi iktidara geldiğinde ise bu partinin İcra Komitesi Başkanı Prof. Laski'nin bir ajans muhabirine verdiği demeçte, partisinin ".ulusların isteğine uygun olmayan rejimleri desteklemeyeceğini."²⁴⁵ söylediğini görmekteyiz. Şu halde, İkinci Dünya

Savaşı'nın hemen ardından, başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin de, gerek uluslararası eylem düzeyinde ve gerekse kamuoylarında; demokrasiden uzak, totaliter özellikler taşıyan rejimlere sahip ülkelere karşı köklü bir tutum ve davranış içinde oldukları gözlenmektedir.

VI. "Sovyet Tehdidi" ve Türkiye'nin Yalnızlığı A. Türkiye'deki Rejimin Dıştan Görünüşü

Uluslararası kamuoyu böyle bir anlayış içine girmişken, Türkiye'de demokratik olmayan bir yapı ve İkinci Dünya Savaşı'nın totaliter diktatörlükleri ile çağrışım yaptıran bazı siyasi kurumlar bulunmaktadır ki 'parti-devlet özdeşleşmesi' bunların başında gelir. Ayrıca "Milli Şef" kavramının ve bu kavrama verilen anlamın İtalya'nın 'Duçe, ya da Almanya'nın' Führer, ile yapısal ilişkisi yadırganmayacak kadar açık bir gerçektir. Üstelik Milli Şef'in değişmez olduğunun resmen kabul edilmiş olması, tüm demokratik ilkelerle taban tabana zıt bir durumdur.

Türkiye'nin bu dönemdeki bu siyasal yapısını, İkinci Dünya Savaşı boyunca izlemiş olduğu ve çeşitli tepkilere yol açmış olan dış siyasası ile ele alıp değerlendirilecek olunursa; kişi özgürlüklerini ve demokrasinin gerçekleşmesini, savaşın son amacı olarak tüm dünyaya ilan eden müttefik devletler karşısında nasıl bir konuma düştüğü de kendiliğinden anlaşılacaktır. Bir iki somut örnek vermek gerekirse, önce, dönemin ünlü gazetecisi Ahmet Emin Yalman'ın kişisel bilgisine göre, ABD İktisadi Harp Dairesi

Türkiye'ye tümüyle karşıt bir tutum izlemiş ve hatta dost olmayan ülke statüsü tanınmasını istemiştir. Yine Yalman Vatan Gazetesi'ni çıkardığı yıllarda hükümetin basına uyguladığı kısıtlamalara karşı çıktığı için, Life Dergisi, O'nu, bir resmini vererek, demokrat Türk gazetecisi diye tanıtarak yayınlamıştır.²⁴⁶ Öte yandan, 1945 yılında BBC radyosunda Türkiye'yi eleştiren bir dizi programın yayınına başlanmış ve bu dizinin yayından kaldırılmasını Türk Hükümeti İngiltere'den istemek zorunda kalmıştır.²⁴⁷

A. "Sovyet Tehdidi" ve Türkiye'nin Yalnızlığı

Savaşın sonunda uluslararası ortamın bu son aşaması Milli Şef İsmet İnönü için sürpriz olmamıştı. Milli Şef İnönü'yü asıl düşündüren, Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin yalnızlığıydı. Sovyet ordularının 1944 yılının ortalarına doğru Balkanlar'a inmesinden büyük kaygıya kapılmış, iki ülke arasında, 1939'dan beri soğukluğunu koruyan ilişkileri düzeltmek istemişti.

Almanya'ya krom göndermeyi durdurması, Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin yasaklanması, Alman yanlısı tutumu yüzünden Müttefikler tarafından oldukça çok eleştiri yöneltilmiş bulunan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istifa ettirilmesi, Almanya ve Japonya ile ilişkilerin kesilmesi, en önemlisi Türkçü ve Turancı tutuklamaların amacı, hem Batı demokrasilerini hem de Sovyetler Birliği'ni hoşnut etmek,²⁴⁸ her iki tarafın gözüne hoş görünmek için atılmış zorunlu adımlardı.

Türk Hükümeti'nin tüm bu iyi niyet gösterileri tepkisiz kaldı, başarıya ulaşamadı. Bunun gerçek nedeni, Sovyet ordularının savaşta başarılarıydı. 6 Eylül 1944'te Bulgaristan'ı işgal eden Sovyetler Birliği'nin bu davranışını İngiltere ve ABD ile anlaşılarak gerçekleştirdiği kanıların Türk kamuoyunda yaygınlaşması²⁴⁹ Türk Hükümeti'nin kaygılarını daha da artırmaktaydı. Tam bu sırada Yunanistan'a asker çıkarmaya başlayan İngiltere, Türkiye'yi biraz olsun rahatlatmaktaydı.

4-11 Şubat 1945 günlerinde toplanan Yalta Zirvesine gelinceye dek Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir gelişme yaşanmadı. Ama savaş sonrası kurulacak dünya düzeninin ilkelerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu zirvede, tartışılan konular ve ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye'yi yakından ilgilendirmekteydi. Zirve sonunda Üç Büyükler'in Faşist ve Nasyonal Sosyalist parti ve rejimlerin egemenliğinden kurtarılmış Avrupa'da demokratik rejimlerin kurulacağını ortak bir demeçle açıklamış olmaları, sahip olduğu Tek Parti Yönetimi ve totaliter rejimleri anımsatan uygulamaları nedeniyle, Türkiye'yi yakından ilgilendirmekteydi. Türkiye'nin Müttefikler önündeki bu olumsuz konumundan yararlanmak isteyen Stalin, zirvenin 10 Şubat 1945 günü yapılan yedinci oturumunda, Boğazların ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini istiyordu.²⁵⁰ Böylece Sovyetler Birliği, Boğazlar üzerindeki tarihsel emperyalist emellerini, uluslararası alana taşımış oluyordu.²⁵¹ Yine aynı zirvede Stalin,

Birleşmiş Milletler'e hangi devletlerin alınacağını, hangi devletlerin alınmayacağını tartışılırken, Türkiye örneğini öne sürdü; ".Bazı ülkelerin kazananlardan yana yatırım yaptıklarını.Almanya'ya karşı bütün gücüyle çarpışmış ülkelerin savaş sırasında sallantıda kalmış ve hilekarlık etmiş olanlarla yan yana oturmalarının bunları kızdıracağını"²⁵² ileri sürerek Churchill ve Roosevelt'in dikkatini bir kez daha Türkiye üzerinde toplamış, 25 Nisan 1945 tarihinde San Fransisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na kurucu üye olarak katılacak devletlerin en geç 1 Mart 1945 tarihinden önce Mihver devletlerine savaş açmış olmaları koşulunun aranmasına karar verilmesinde etken olmuştu.²⁵³

VII. Türkiye'nin Almanya veJaponya'ya Savaş Açması

Yalta Zirvesi'nin sona ermesinden sonra Türkiye'nin yeni İngiltere Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek, ona Yalta'da alınan kararları bildirdi. Buna göre kurulacak olan Birleşmiş Milletler Örgütü'nü oluşturmak üzere toplanacak olan San Fransisco Konferansı'na yalnızca Mihver'e savaş açmış olan ülkelerin davet edileceği konusunda kendisini uyardı ve gerekeni yapmasını istedi.²⁵⁴

Bunun üzerine Türk Hükümeti, savaş sonunda Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmamak, ABD ve İngiltere ile ilişkilerini düzeltmek amacıyla, demokrat devletlerin bu isteğini kabul ederek, İngiliz Büyükelçisi Peterson'un Dışişleri Bakanı Saka'yı

ziyaretinden üç gün sonra 23 Şubat 1945 günü, 1 Ocak 1941 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamak Almanya ve Japonya'ya savaş açmak için konuyu TBMM'ye getirdi.²⁵⁵ Dışişleri Bakanı Hasan Saka, TBMM'de İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Maurici Peterson ile yapmış olduğu görüşme üzerine milletvekillerine bilgi verdikten sonra şu gerçeği vurguladı: "İngiltere Devleti tarafından Cumhuriyet Hükümeti'ne yapılan son telkin, şimdi memleket ve milletimize Müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkan ve fırsatını vermektedir."²⁵⁶ En son kürsüye gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu, daha birkaç yıl önce kendileri için "Türkçülüğün bir kan meselesi"²⁵⁷ olduğunu haykırdığı aynı kürsüden, değişen dış koşullara pek çabuk uyum sağladığını kanıtlarcasına, bu kez şöyle seslenmekteydi; "İnsanlık tarihinin son yıllarında bir takım insanlar türedi. Bunlar bayraklarını üstün ırk ve hayat sahası gibi saçmalıklarla süslediler.

Bununla da kalmadılar, bütün hak ve adalet kaidelerini çiğneyerek küçük ve masum milletleri birer birer boyunduruk altına almaya başladılar. Bu manzara karşısında insanlığı medeniyeti, hürriyet ve demokrasiyi kurtarmaya çalışan büyük devletler birbiri ardına silaha sarıldılar. Bu gün, bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklali, demokrasiyi kurtarmak ve harp mücrimlerini şiddetle cezalandırmak isteyenlerin arasına katılmak istiyoruz."²⁵⁸

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun bu

konuşmasından sonra, Ali Rana Tarhan, Kazım Özalp, Faik Öztrak ve Memduh Şevket Esendal tarafından verilen ve Almanya ile Japonya'ya savaş açma ve Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne Türkiye'nin de katılması üzerine yapılan Hükümet önerisinin kabulü için yapılan açık oylamada karar, hazır bulunan 401 milletvekilinin oyu ile Meclis'ten geçmişti.²⁵⁹ Sovyet ordularının Berlin'e girmek üzereyken alınan bu savaş kararının, Hilmi Uran ve Asım Us'un anılarında belirttiklerine göre, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı ile bir ilişkisi yoktu. Yalnızca Yalta Zirvesi kararları kapsamı içinde müttefiklerin isteklerini yerine getirmek ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na girmek isteğinin bir sonucuydu.²⁶⁰ Ama bu kararın bir başka sonucu daha olmuş; hemen ertesi günü 24 Şubat 1945'te Türkiye ve ABD "Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması" imzalamışlardı.²⁶¹

Türkiye'nin, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile her türlü ekonomik ve siyasi ilişkilerini kesmeye yönelik kararı tüm gazetelerin başmakalelerinde desteklenirken, İngiltere ve ABD'nin isteği üzerine alınan bu son karar da CHP'nin önde gelen gazeteci-milletvekilleri, bu kez de demokrasilerden yana bir tutum takınarak, yoğun bir çabanın içine girmiş bulunuyorlardı.²⁶² Tüm bu demokrat devletler yanında yer alma uğraşlarının tek bir nedeni vardı ki o da gittikçe daha belirgin ve tehlikeli bir durum alan Sovyet tehdidi idi.

VIII. Sovyetler Birliği'nin 1925 Tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'na Tek Yanlı Son Vermesi

Çok geçmeden, 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği uzun süreden beri belirtilerini ortaya serdiği Türkiye karşıtı siyasetine geri döndü. Ama bu kez adımlarını daha da ileri götürerek, 17 Aralık 1925'te Paris'te imzalanmış olan "Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nın günün koşullarına uymadığı ve ciddi değişiklikler gösterdiğini belirttikten sonra; 7 Kasım 1935 tarihli protokol gereğince, bu antlaşmaya son vermek istediğini bildirdi.²⁶³ Sovyetler Birliği'nin bu tutumu, 1939 yılından beri Türk dışişlerine yön verenlerin, yanlış adımlarının bir sonucuydu. Türkiye bakımından bu olayın önemi, Sovyetler Birliği tarafından son verilen antlaşmanın, bir saldırmazlık antlaşması olmasıydı. Şimdi Sovyetler böyle bir "taahhütten" yakasını kurtarıp serbest kalıyordu.²⁶⁴

Türk Hükümeti Sovyet notasına vermiş olduğu yanıtta "Sona eren Antlaşma'nın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi tadilatı ihtiva eden diğer akit ikamesi hususundaki telkinatı kabul eden Cumhuriyet Hükümeti mezkur hükümete, bu maksatla, kendisine yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve hayırkahlıkla tetkike amade olduğunu"²⁶⁵ bildirmişti. Görüldüğü gibi, Türk Hükümeti, Sovyetler'le 1925 Antlaşması'nın yerine, iki ülkenin karşılıklı çıkarlarını gözetken yeni bir antlaşmanın yapılacağına olan iyi niyetini korumaya çalışmaktaydı. Bununla birlikte, Türkiye, tek yanlı olarak Sovyetler Birliği'nin son verdiği antlaşma yerine yenisini yapmaya hazır olduğunu her fırsatta açıkça dile getirmesine karşın, Sovyet Hükümeti bu isteğe

belirli bir süre yanıt vermemeyi yeğlemişti.²⁶⁶ Sovyet Hükümeti bu sessizliğini 7 Haziran 1945 gününe dek sürdürdü. Daha sonra Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul ederek yeni bir antlaşma için bazı pürüzlü sorunların çözümlenmesinin gerektiğini bildirdi. Selim Sarper'in Türk Dışişleri Bakanlığı'na çekmiş olduğu telgrafta Sovyet istekleri özetle, "16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile belirlenen Türk-Sovyet sınırında bazı düzenlemeler yapılmasını, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne terk edilmesi, Boğazların iki ülke tarafından ortaklaşa savunulabilmesi için, Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne kara ve deniz üssü verilmesi, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanacak iki yanlı bir antlaşma ile değiştirilmesi..."²⁶⁷ gibi kabul edilemez konuları kapsıyordu. Bu isteklerine ek olarak Sovyetler Birliği daha sonra, Türkiye'nin siyasi rejimini öne sürecek daha demokratik ve halka dayanan bir hükümet kurulmasını da isteyecekti.²⁶⁸

Sovyetler Birliği bu baskılarını artırarak sürdürmekteydi. Türkiye'yi İngiltere ve ABD gibi demokrat Batı ülkelerinin önünde zor durumda bırakmak için, Moskova radyosu sürekli olarak bugünkü Türk Hükümeti'nin demokrasiden uzak "faşist ilkelerle" yönetildiğini vurgulamakta; bu rejimin mutlak olarak değişmesi gerektiğini söylemekteydi.²⁶⁹

Bu arada İngiliz basınında, Sovyetler

Birliği'nin Türk Boğazlarına yaklaşım biçimini doğal karşılar biçimde yazılar sıkça kendini göstermeye başlamıştı. Örneğin "Reuter" ajansının siyasi yorumlarını yapan Kimche; 23 Mart 1945 günlü yazısında; ".Boğazlar kontrolünü tanzim eden şartların müzakeresine başlanması muhtemeldir. Bunun Balkanlar'da Rusya'nın daha büyük rolünü göz önünde tutacak değişiklikler olmaksızın yapılabilmesi şüphelidir."270 derken, İngiliz İşçi Partisi'nin yayın organı olan "Daily Herald" gazetesi de 24 Mart 1945 günlü yazısında açıkça; "...Molotov Türkiye ile 1925 Aralığı'nda imzalanan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasına Sovyet Hükümeti'nin son vermek hususundaki niyetini haklı göstermek üzere iyi sebepler ileri sürmüştür."271 diye yazmış, Sovyetler Birliği'ne hak verir bir tutum içine girmişti.

Feridun Cemal Erkin'in aktardığına göre; San Fransisco Konferansı'ndan sonra Ankara'nın emri üzerine, Sovyetler Birliği ile ortaya çıkan yeni durumu görüşmek üzere Londra'ya uğrayan Türk Heyeti, İngiliz Dışışleri Bakanı Eden ile görüşmüştü. Türk Dışışleri Bakanı Hasan Saka şerefine verilen yemekten sonra bir ara Eden; "Görüyor musunuz? Şayet sözümüzü dinleyip, zamanında savaşa katılsaydınız şimdi bu durumlarla karşılaşmazdık"272 diyerek, İngiliz Hükümetinin de olaya bakış açısını ortaya koymuştu. ABD Hükümeti'nin tutumunun ne olduğunu ise Truman anılarında açıkça belirtmekteydi. Truman; ".Karadeniz Boğazlarının; Süveyş Kanalı ve Panama Kanalı gibi su yolları bütün dünya milletlerine ve gemilerine açık olmalıdır."273 diyerek

ulusal çıkarlarını gözetken, geleneksel Amerikan siyasetini savunurken, Sovyetler'in arazi talepleri ise Truman'a göre; ".Rusya ile Türkiye'nin aralarında halletmeleri gereken bir mesele idi."274 Truman; "...Nitekim Mareşal Stalin de bu husustaki fikrimi benimle paylaşıyordu"275 demekle, Türkiye'nin topraklarından bazı yerlerin Sovyetler Birliği'ne geçmesinin o günlerde ABD'yi ilgilendiren bir konu olmadığını da ortaya koyuyordu.

Dışışleri Bakanı Hasan Saka, 31 Mart 1945 günü ABD Büyükelçisi Steinhard'a Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları konusundaki eğilimlerinden söz etti. Ancak Amerikan dış siyasetine yön verenlerin bu gelişmelere önem vermemeleri yüzünden, beklediği desteği bulamadı.276 Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında yapayalnız kalmıştı.

IX. Uluslararası Yeni Siyasi Gelişmeler ve Türkiye

A. San Fransisco Kıyılarından Türkiye'ye Esen Demokrasi Rüzgarları

1945 yılının Nisan ayında Almanya'nın her an teslim olması beklenirken, Müttefikler Atlantik Beyannamesi'nin yayınlanmasından beri, üzerinde önemle durdukları, totaliter diktatörlüklere karşı uğruna savaşılan kutsal değerler olarak dile getirdikleri, demokratikleşme ve demokrasi ilkelerini, şimdi tüm dünya uluslarının siyasi yapılarında egemen kılmak için, San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'na

hazırlanmaktaydılar. Dünya böylesine bir dönüşüm içine girerken Türk Hükümeti, Müttefiklerin tepkilerine neden olmuş uygulamalarını terk etmesine ve Mihver devletlerine savaş açmasına karşılık, bu dönemde Türkiye'nin antidemokratik bir yapıya sahip olması yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olan totaliter diktatörlükleri anımsatan bazı siyasi kurumların hala yaşıyor olması, kurulmakta olan "savaş sonrası dünya düzeni"nin ilkeleri ile taban tabana zıt bir durum yaratmaktaydı. Tüm bu olumsuzluklar yetmiyormuşcasına Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlık konumuna bir de Sovyetler Birliği'nin 19 Mart 1945 günü vermiş olduğu nota ile somut bir duruma dönüşen "Sovyet tehdidi" eklenmişti. Batı demokrasilerinin, Sovyetler'in bu emperyalist çıkışlarına karşı duyarsızlıktan öte anlayışlı bir tutum içinde bakmaları karşısında, Türkiye'nin kaderini elinde tutan Milli Şef İsmet İnönü, bu kısıkaçtan kurtulmak için ivedilikle birşeyler yapmanın zorunluluğunu anlamıştı.

Dış siyasi gelişmelerin etkisi çok geçmeden iç siyasi yapıda kendini göstermiş ve Tek Parti Yönetimi'nde kısıtlı da olsa bir takım liberalleşme belirtileri görülmeye başlamıştı. Değişik dünya görüşlerine karşın, Tek Parti Yönetimi'ne tutum almaları nedeniyle "Vatan", "Tan", ve "Tasvir-i Efkar" gibi gazetelerde, yönetim karşıtı eleştiriler yer yer kendini göstermekteydi. Hükümetin baskısına karşın bu gazetelerin yönetimi eleştirme cesaretini kendilerinde bulmalarının nedeni, savaşın "demokrat cephesinin"

kazanacağına net bir biçimde ortaya çıkmasıydı.²⁷⁷ Bir başka önemli liberal gelişme Tek Parti Yönetimi'nde yaşanmaktaydı. Varlık Vergisi'nin kaldırılmasının ardından, hükümetin aldığı ekonomik önlemler ve sonuçları CHP Meclis Grubu'nda tam dört celse uzun uzun tartışılmış, yapılan eleştirilerin çok sert olması nedeni ile Başbakan Saraçoğlu tarafından oylamanın gizli yapılması kararlaştırılmıştı. Yapılan gizli oylama sonucunda, Saraçoğlu Hükümeti'ne 251 evet oyu ile güven gösterilirken 57 milletvekili ise ret oyu vermişti.²⁷⁸ Bu Tek Parti Yönetimi'nde alışılmadık bir durumdu. Hem güvensizlik oyunun bu kadar yüksek olması, hem bir oylamanın gizli yapılması, basının bir kesimi ile birlikte, TBMM'de bir muhalefetin doğmasına Tek Parti Yönetimi tarafından göz yumuluyor olmasının bir göstergesiydi.²⁷⁹ Basın üzerinde kontrollü olsa da gevşemeler kendini gösterirken, Tek Parti Yönetimi'nin tekelinde ve sıkı denetiminde bulunan Ankara radyosunda da, bu doğrultuda yayınlara rastlanır olmuştu. Burhan Belge 16 Şubat 1944 günü yapmış olduğu bir konuşmada; savaş sonrası kurulacak dünyanın demokrasi ilkeleriyle Atatürk'ün dünya görüşü ve Kemalizm anlayışının birbirine tıpa tıpa uyan görüşler olduğunu ileri sürüyordu.²⁸⁰

Milli Şef İsmet İnönü, bu gelişmelerin ardından 1 Kasım 1944 günü TBMM'nin yedinci dönem, ikinci toplantısını açarken; "idaremiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlara göre tekamül

ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin ameli tedbirlerini bulurken, ilk günden itibaren taklit idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız."281 demişti. Milli Şef İnönü bu konuşmasıyla, Tek Parti Yönetimi'ni aklama ve kurulmakta olan "savaş sonrası dünya düzenine" uyum gösterme çabalarına girmişti. İnönü'ye göre; Türkiye'de halka dayanan bir yönetim bulunmakta, bu yönetim ülkenin yapısına ve kendine özgü koşullarına göre demokrasiyi geliştirmektedir. Yönetim daha ilk günden başlayarak taklit durumuna düşmekten sakınmış ve sakınmayı sürdürmektedir. İnönü'nün taklit sözcüğü ile anlatmak istediği, "Faşizmi ve Nasyonal Sosyalizm"i temel aldığı ileri sürdüğü "Türkçü ve Turancı" hareketti.

Liberalleşme girişimlerinin öne çıkıp hız kazanması, San Fransisco Konferansı öncesi böyle olmuştu. Şimdi, ABD'nin San Fransisco kentinde Birleşmiş Milletler Anayasası onaylanacaktı. Bu metin San Fransisco'da hazırlanmış değildi. Daha önce Dumbarton Oaks'ta oluşmuş bir metin vardı. San Fransisco'da onaylanacak olan bu taslağı. 25 Nisan 1945'te başlayan San Fransisco Konferansı 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın imzalanmasıyla son buldu. Kabul edilen bu Antlaşma'da yer alan İnsan Hakları Bildirgesi'nin 20 maddesine ve Birleşmiş Milletler Anayasası'na göre; örgüte katılabilmek için "demokratik bir rejime sahip olunması gerektiği" yolunda hükümler yer almıştı. Bu nedenle Türkiye'nin San Fransisco Konferansı'na çağırılması son anda Churchill'in çabalarıyla olmuştu282 Bu koşullar altında

bulunan "Milli Şef" İsmet İnönü'nün hareket alanı oldukça daralmıştı. Bu nedenle San Fransisco Konferansı'nı fırsat bilerek, ABD ve İngiltere'ye, yakında Türkiye'de çok partili yaşama geçileceği güvencesi mesajını göndererek Sovyetler Birliği karşısında, Batı'nın "demokrat devletlerinin" desteğini kazanmak istiyordu.283 İşte bu gerçek Feridun Cemal Erkin'in belirttiğine göre;284 "Milli Şef" İsmet İnönü'yü San Fransisco Birleşmiş Milletler Konferansı için ABD'ye giden Türk Heyeti Başkanı285 ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Reuter Ajansı'na bir demeç verdirtmişti. Dışişleri Bakanı Saka bu demecinde: "...Cumhuriyet rejimi siyasi bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir. Anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir. Ve başkalarını da çok geride bırakır." demiş ve "her demokrat tezahürün harpten sonra Türkiye'de gelişeceğini"286 vurgulamıştı. Aynı konferansta görevli delege olan Ahmet Şükrü Esmer de Türk Heyeti'nin kaldığı otelde Milli Şef İsmet İnönü'nün buyruğu doğrultusunda gazetecilere vermiş olduğu bir demeçte: "Türkiye'nin daima müşterek güvenlik lehinde bulunmuş olduğunu ve bu olayın yeni dünya yasasında takip edeceği politikanın başlıca prensibi olmaya devam edeceğini,.Türklerin Amerikan milletine büyük hayranlık duyduklarını ve bu milletin iyi niyeti hakkında büyük itimat besledikleri fikrindeyim."287diyerek Amerikan kamuoyunu etkilemek istemişti.

Faşizm, Nazizm gibi totaliter rejimlere

karşı dünya kamuoyunda beliren tepkiler, Batılı devlet adamları üzerinde bir duyarlılık oluştururken²⁸⁸ bu devlet adamları daha önce belirlenmiş "ortak siyaset" doğrultusunda vermiş oldukları her söylev ve demeçte "demokratik" yapıya sahip olmayan devletlere karşı olduklarını ve bu gibi ülkelerde "demokrasinin" gerçekleşmesi için gerekli önlemlerin alınacağını sık sık açıklamak gereğini duymaktaydılar. "Üç Büyükler"in etkin bir siması olan İngiltere Başbakanı Churchill 13 Mayıs 1945 günü yapmış olduğu bir radyo konuşmasında; "Avrupa kıtasında, uğurlarında harbe girilmiş iptidai ve şerefli prensiplerinin arkada bırakılmamasını veya zaferimizi takip eden aylar zarfında unutulmamasını, demokrat dünya hürriyeti ile kurtuluşun, bu kelimelere verdiğimiz manalardan başka suretle tefsir edilmemesini şimdiden sağlamak mecburiyetindeyiz."²⁸⁹ demiş ve uğrunda savaşılan değerleri bir kez daha ortaya koymuştu. Churchill'in bu konuşmasından altı gün sonra 19 Mayıs 1945 günü "Milli Şef" İsmet İnönü, San Fransisco Konferansı'ndan beri basında ve halk arasında yeni bir partinin kurulacağı yolundaki söylentilere bir açıklık getirmiş, çok partili yaşama geçileceği yolunda ilk ipucunu Gençlik ve Spor Bayramı'ndaki bu söylevinde vermişti.²⁹⁰ "Milli Şef" İsmet İnönü'nün bu konuşması "Tek Parti Yönetimi" ne dayanan otoriter nitelikli siyasi rejimin artık sona ereceğinin önemli göstergelerinden biriydi. Tek Parti Yönetiminin siyasi rejimin "liberalleşmesi" yönünde aldığı bu değişiklik kararında Sovyet tehdidi ve Amerikalı ve

İngiliz devlet adamlarının "totaliter kökenli rejimlere karşı" beliren tepki ve siyasetleri, hiç kuşkusuz önemli rol oynamıştı.

B. Potsdam Konferansı'nda ve Sonrasında "Sovyet Tehdidi"

Türkiye'de çok partili yaşama geçme konusu önce San Fransisco'da Türk Heyeti'nce daha sonra "Milli Şef" İsmet İnönü'nün 19 Mayıs söylevinde dile getirilirken; "Üç Büyükler" ABD, İngiltere ve SSCB savaş sonu yapacakları işbirliğinin ayrıntılarını görüşmek üzere bu kez, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Potsdam'da bir araya gelmişlerdi.²⁹¹ Bu arada 30 Nisan 1945 günü Hitler intihar etmiş, 7 Mayıs günü Almanya hiçbir koşul öne sürmeksizin teslim olmuştu. ABD'de ise Roosevelt ölmüş, yerine Truman geçmiş, İngiltere'de Churchill seçimleri kaybettiği için yerini yeni Başbakan Clement Atlee'e terk etmişti. Türkiye'nin demokratikleşmesi konusunda atacağı adımlar üzerine vermiş olduğu olumlu demeçler İngiliz ve Amerikalı devlet adamlarında olumlu bir etki bırakmış olmalıydı ki; Türkiye üzerindeki Sovyet isteklerine karşı oldukça anlayışlı bir tutum izleyen İngiltere ve ABD; Potsdam Konferansı sırasında; Sovyetler Birliği'nin Boğazlar sorununa yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki yanlı bir konu olarak bakan görüşüne ve Boğazlarda askeri üsler istemesine karşı çıkmaya başlamışlardı. Churchill,²⁹² Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde bazı makul değişiklikler yapılabileceğini ama Türkiye'den toprak ve Boğazlardan üs istemenin bu devleti açıkça

tehdit etmek anlamına geleceğini ve bu konuda yapılan baskılara karşı olduğunu söylemişti.²⁹³ Truman'a göre toprak istekleri Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni ilgilendiriyordu. Ama Boğazlar sorunu ABD'yi ve tüm dünya ülkelerini ilgilendirmektedir.²⁹⁴ Truman Sovyetlerin toprak isteği dışında, Boğazlar konusunda Churchill'i desteklemekteydi. Stalin ise; ABD ve İngiltere'nin Sovyet istekleri karşısında takınmış oldukları soğuk tutuma karşı çıkmış, derin görüş ayrılıkları nedeniyle bir anlaşmaya varmanın zor olacağını ileri sürerek, sorunun ertelenmesini istemek zorunda kalmıştı. Ancak "demokratikleşme" kavramı bu konferansta da daha belirgin bir biçimde öne çıkarılmış, İtalya'nın 1943 yılından beri demokrasilerle işbirliği içinde olduğu göz önünde tutularak, barış hükümlerinin bu ülkeye mümkün olduğunca yumuşak uygulanmasına karar verilip, iktisadi kalkınması için yardım öngörülürken,²⁹⁵ İspanya'nın savaş öncesi ve sonrasındaki tutumu ve Mihver ile yakın işbirliği göz önünde tutularak, "Franco rejimi" dünya kamuoyunda bir kez daha mahkum edilmektedir.²⁹⁶

Potsdam Konferansı bu biçimde sona ermişti. Sovyetler Birliği Kırım'da bulduğu serbestliği Berlin'de bulamamıştı.²⁹⁷ "Üç Büyükler" Dışişleri Bakanları 11 Eylül 1945 günü Londra'da toplanmış, fakat Türkiye bu toplantıda konu edilmemişti.²⁹⁸ ABD ve İngiltere'den tam anlamıyla umduğu desteği bulamayan Sovyetler Birliği sorunu, Batılı demokrat devletlerle değil, Türkiye ile, baş

başta, kendi bildiği yöntemlerle, çözmekten başka çaresi kalmadığını gördüğünden, Londra Dışişleri Toplantısı'nda konunun üzerine gitmemeyi uygun görmüştü.²⁹⁹

Potsdam Konferansı'nda alınan karar doğrultusunda, Boğazlar sorunu ile ilgili görüşlerini bildirmek için ABD 2 Kasım 1945 günü Ankara Büyükelçiliği kanalıyla Türkiye'ye bir nota verdi.³⁰⁰ ABD bu notada Boğazların uluslararası bir statüye tabi kılınmasından vazgeçmişti.³⁰¹ İngiltere ise; 21 Kasım 1945 günü Boğazlar ile ilgili düşüncesini Türkiye'ye bildirmişti. İngiltere Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesinden yana olmakla birlikte, bunun iki ülke arasında bir konu olmadığını, ancak Türkiye ya da Sovyetler Birliği söz konusu değişiklik için uluslararası bir konferansın toplanmasını isterse, İngiltere'nin buna katılacağını belirtmişti.³⁰²

Başbakan Şükrü Saraçoğlu 5 Aralık 1945 günü yapmış olduğu basın toplantısında, Türk Hükümeti'nin ABD'nin önerilerini temel alan bir uluslararası toplantıyı kabul ettiğini, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek için toplanacak konferansta ABD'nin yer almasının bir istekten öte bir gereksinim olarak ele aldıklarını söylemişti.³⁰³ Türkiye'nin isteği; Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin desteğini kazanmaktır.

Türk Boğazları ile ilgili olarak, Türkiye ile ABD ve İngiltere arasında yazılı ve sözlü görüş alışverişleri sürerken, Sovyetler Birliği tüm bu gelişmeleri uzaktan izliyor ve bir yandan da baskısının dozunu artırıyordu.

Sovyet basın ve radyosunda sürekli bir kampanya biçiminde daha önce başlamış olan bu baskı, yavaş yavaş çeşitli ülkelerde bulunan "Ermeni Komiteleri"nin Türkiye'den, toprak konusunda istekleri ve ABD, Fransa, İngiltere gibi demokrat ülkelerde ayrı birer propaganda merkezleri oluşturmasıyla güçlendirilmekteydi .304

Sovyetler Birliği'nin bu emperyalist istekleri Türkiye'de büyük tepkilere neden olmaktaydı. "Milli Şef" İsmet İnönü: "...Açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak öleceğiz."305 demekle tüm öfke ve kararlılığını ortaya koymaktaydı. Bu durum aylarca sürdü. Türk basınında görülen sessizlik de306 zamanla yok oldu.307 Ve tartışmalı bir hava içinde iki ülkenin ilişkileri soğuyarak düşmanlığa dönüştü. Sovyetler Birliği'nin Doğu Anadolu'dan toprak ve Boğazlardan üs isteğini öğrenen Türk kamuoyu bundan fazlasıyla etkilendi. Ülkede Sovyet düşmanlığı ile sol düşmanlığı özdeşleşti. Bu ortam içinde solcu olarak tanınmış kişilere büyük tepki gösterildi. İstanbul Üniversitesi öğrencileri 4 Aralık 1945 günü yaptıkları bir gösteride, solcu olarak tanınan "Tan", "Yeni Dünya" ve "La Turquie" gazeteleri ve sol yayınlar satan "Berrak" kitapçevlerini basarak büyük zarar verdiler.308

Bu son olay Türk-Sovyet ilişkilerini daha da gerginleştirdi. Sovyet Büyükelçisi Vinogradov gösterilerin Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca içerik taşıdığını ileri sürerek, Türkiye'ye bir protesto notası verdi.309 20

Aralık 1945 günü, bir Tiflis gazetesinde iki Gürcü Profesörün ortak bir mektubu yayınlandı. Bu mektupta; Giresun kentine dek tüm Karadeniz kıyı şeridinin Gürcistan'ın eski toprakları olduğunu ve geri verilmesini ileri sürüyorlardı. Bu mektup hemen Sovyet radyo ve basınında yer aldı.310

"Tek Parti Yönetimi" 1945 yılından 1950 yılına dek ağırlığını daha artırarak sürdürecektir olan "Sovyet Tehdidi" ile tamamlamaktaydı.

X. Uluslararası Siyasi Ortamın İç Siyasi Yapıya Yansıması: Tek Parti Yönetiminin Sonu-Çok Partili Düzene Geçiş

A. Toplum ve Siyaset

Türkiye'nin savaşın sonlarına doğru Batı'ya daha çok yaklaşmak ve içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak amacıyla, Batılı demokrat devletlerin izledikleri siyasete uygun olarak, önce Mihver'le ilişkilerini kesip, sonra 23 Şubat 1945'te savaş açması ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalaması; Batılı demokrat devletler arasında yer alması için yetmemişti. Çünkü savaşın son amacını demokrasiyi dünyaya egemen kılmak olarak belirlemiş Batılı demokrat devletlerin İtalya ve Almanya'nın totaliter rejimlerini anımsatan, "Tek Parti Yönetimi" ile bir dayanışma içine girmeyecekleri açıkça ortadaydı. Bu savaşla birlikte, "demokrasilerin", "totalitarizme" olan üstünlüğünün bu biçimde çıkması, "Mihver"le birlikte tek partili otoriter rejimlerin de ortadan kalkması, Türkiye'deki Tek Parti Yönetimi'nin de temellerini kökünden sarsmıştı.311 Bu

gerçeğin yanı sıra; savaş yıllarında alınan çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik önlemler ve savaşın yarattığı sıkıntı, ağır vergilerin yükünün özellikle halkın yoksul kesimine bindirilmesi, özgürlüklerin alabildiğine kısıtlanmış olması ve benzeri nedenlerle, CHP'ye karşı ülke çapında oluşan tepki ve birikim de en az dış etkenler kadar "Tek Parti Yönetimi" ni derinden kaygılandıran en önemli sorundu. Şurası bir gerçektir ki, eğer "Milli Şef" İsmet İnönü çok partili düzene geçmek için gerekli girişimleri başlatmamış, buna geçit vermemiş olsaydı; Türkiye gerek uluslararası ilişkilerde ve gerekse iç siyasette bir bunalıma, belki de bir yıkıma sürüklenecekti.³¹²

Faik Ahmet Barutçu anılarında İsmet İnönü'nün 1950 seçimleri sırasında yakın çevresine yaptığı şu açıklamayı aktarır: ".baskıyla, zorla oluşturduğumuz otoriteyi ulusun isteğiyle kuracağız ya da bırakacağız. Ben iktidarı bırakmaya giden bir yolu tutmakla arkadaşlarıma karşı ve belki de tarihe karşı sorumlu durumda görülebilirim. Fakat başka türlü hareket, rejimi bir ayaklanmayla sona erdirmek olurdu. Diktatörlük, devrimle yıkılmaya mahkumdur."³¹³

İşte, ülke içinde "Tek Parti Yönetimi"ne karşı oluşan genel hoşnutsuzlukla birlikte, uluslararası siyasi gelişmelerin koşutunda, Batılı demokrat devletlere güvenceler verilerek yaklaşılmış olması, "Milli Şef" İsmet İnönü'yü ister istemez otoriter nitelikli rejimiyle ilgili "demokratikleşme" yolunda

adımlar atmaya zorlamıştı.³¹⁴

B. Toprak Reformu Yasası ve CHP

Çok partili düzene geçmek için gerekli olan ilk ciddi muhalefet dışarıdan değil, CHP'nin kendi içinden çıkmıştı. Parti içi muhalefetin ortaya çıkışında "Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocaklarının Kurulması" ile ilgili yasanın TBMM'de onaylanması, iyi bir ortam yaratmıştı. CHP içinde "Tek Parti Yönetimi"nin ekonomik ve halktan kopuk siyasetinden hoşnut olmayanlar, uluslararası siyasi gelişmelerin ışığında bu ortamı gereği gibi değerlendireceklerdi. 14 Mayıs 1945 günü Yasa Tasarısı TBMM'de görüşülmeye başlar başlamaz, CHP Meclis Grubu ikiye ayrılmıştı. CHP'nin içinde, toprak Reformu Yasası'na ve Köy Enstitülerine karşı olan bir grubun varlığı, öteden beri bilinmekteydi. Köy Enstitüleri uygulamaya konulmak istenen toprak Reformu'nun bir alt programı olarak düşünülmüş, ona teknik eleman desteği sağlayacak kuruluşlardı.³¹⁵ Bu nedenle, daha Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Yasası TBMM'de oylandığında Adnan Menderes ve bazı arkadaşları oylamaya katılmamışlardı. Katılanlar ise şiddetle karşı çıkmışlar, söz konusu yasayı eleştirmekten çekinmemişlerdi.³¹⁶ Toprak Reformu Yasa Tasarısı'na karşı olan bu milletvekilleri, tasarıya tümünden karşı çıkmak yerine, onun ruhunu oluşturan iki maddeyi kaldırmak, hiç olmazsa yumuşatmaya çalışmaktaydılar. 17. maddeye saldıranların başında Adnan Menderes, 21. maddeyi hedef alanların başında ise Refik Koraltan bulunmaktaydı.³¹⁷

Toprak Reformu Yasa Tasarısı görüşmeleri Adnan Menderes adına bir siyasetçiyi adeta sahne ışıkları önüne çıkarmaktaydı.³¹⁸ Menderes, gerçekten Yasa Tasarısı üzerinde en uzun konuşma yapan milletvekili unvanını kazanırken, özellikle hükümetin son anda tasarıda değişiklik yapmasını çok sert biçimde eleştirmekte, dünyadaki demokratik gelişmelere dikkat çekerek, son zamanlarda göz yumulan siyasi tartışmaların, tasarının Meclis'e gelmesiyle durduğunu, "Tek Parti Yönetimi" nin kınanacak bir durum aldığını söylüyordu.

Adnan Menderes konuşmasının bir başka bölümünde yer alan "Çiftçi Ocakları" için de; "Bu tasarı ile kurulmak istenen ocaklar geri bir zihniyete dayanmaktadır. Bunlar Nasyonal Sosyalist Sistemin Erihhof Kanunu'ndan hemen hemen aynen alınmış düşünce ve hükümlerdir."³¹⁹ diyerek, Tasarayı tüm dünyanın nefretle andığı, "Tek Parti Yönetimi"nin Batılı demokrat ülkelerin tepki ve eleştirilerinden dolayı, kendisini özenle soyutlamaya çalıştığı Alman Nasyonal Sosyalizmi'nden alınmakla suçluyordu. Tasarıya karşı muhalif milletvekillerinden Refik Koraltan: "Kim ne derse desin bu tasarının ruhu, Ali'nin malını Veli'ye vermektir."³²⁰ derken, Eskişehir milletvekili Emin Sazak da: "Bu tasarı ile Türk ruhuna uymayan ocaklar kuruluyor."³²¹ diyerek, hükümete karşı tavrını açıkça ortaya koymuş bulunuyorlardı.

Tasarı ile ilgili Meclis görüşmelerinin başlamasından beş gün sonra "Milli Şef" İsmet

İnönü'nün 19 Mayıs söylevi, muhalif milletvekillerini daha da cesaretlendirdi ve eleştirilerinin dozunu artırmada önemli bir etken oldu.³²² İnönü'nün de istediği buydu.

Toprak reformu ile ilgili görüşmeler daha bitmeden, hükümet, 1945 yılı Bütçe Yasa Tasarısı'nı da TBMM'ye sunmuş bulunuyordu.³²³ Toprak Reformu Yasası'na karşı olan CHP'li muhalif milletvekilleri, bu kez Bütçe Yasası'nı sert bir biçimde eleştirmeye başladılar. Eleştiriler her şeyden önce şu noktalarda toplanıyordu; Bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların acı durumu, vurgunculuk, karaborsa, vergi sisteminin verimsizliği ve adaletsizliği. ³²⁴ Eleştiriler, özellikle Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından sert bir biçimde yanıtlandı. 77 milletvekilinin katılmadığı toplantıda Bütçe Yasası için yapılan oylamada 368 kabul oyuna karşılık 5 red oyu çıkmıştı. Red oyu verenler; Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Celal Bayar ve Emin Sazak'tı. Bütçe oylamasından sonra, Başbakan Şükrü Saraçoğlu Bütçeye ret oyu verenlere karşı son derece sert bir konuşma daha yapmış ve ardından Hükümet için güven oylamasına geçilmişti. Bu kez de 84 milletvekilinin bulunmadığı toplantıda, 359 güvenoyuna karşı yedi güvensizlik oyu verilmişti. Bütçe yasasına red oyu verenlere Hikmet Bayur, en ilginç Recep Peker de eklenmişti.³²⁵ Böylece 1945 yılı Mayıs ayında San Fransisco Birleşmiş Milletler Konferansı sürerken, "Milli Şef" in 19 Mayıs söylevinin ışığı altında,

CHP'de muhalefet belirli bir anlam kazanmaktaydı.

C. "Dörtlü Takrir"

Uluslararası siyasi gelişmelerin ülkenin iç siyasetine yansmasıyla oluşmuş olan ortamı değerlendiren CHP'nin muhalif milletvekilleri, bu ortamın kendilerine verdiği güçle, önce partide bir dizi liberal önlemlerin alınmasını ileri sürecekler, daha sonra da öne sürmüş oldukları ve olmasını istedikleri gelişmelerin içinde yerlerini alacaklardı. İşte "Tek Parti Yönetimi" karşısında kendi konumlarını belirleyecek olan ilk önemli gelişme, Türk siyasi tarihine "Dörtlü Takrir" diye geçmiş olayla başlamıştı. CHP içinde muhalefeti temsil eden dört lider 7 Haziran 1945 günü CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na dört imzalı bir önerge verdiler.³²⁶ "Dörtlü Takrir"i veren milletvekilleri, bu önergelerinde açıkça, Türkiye'de çok partili bir düzene geçilmesini istemekteydiler. Fakat bunu açıkça söyleyememişler, sanki CHP içinde bunu gerçekleştirilecekmiş gibi davranmışlardı.³²⁷ "Dörtlü Takrir"i veren milletvekillerine önderlik eden Celal Bayar'dı, ama "takrir" verme düşüncesi ilk olarak Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'ten gelmiş, Celal Bayar'ın onayı alınmış, O da Refik Koraltan'ın katılmasını sağlamıştı.³²⁸

"Takrir" CHP'nin üst yönetiminde tepkiyle karşılanmıştı. "Takrirciler" Parti'de bu tarzda bir yenilik istemekten daha çok, Parti'den ayrılmakla suçlandı. İleri sürdükleri istekleri ise, bu düşüncenin bir gerekçesi olarak görülüyordu.³²⁹ CHP'nin parti

disiplininden olan bazı yöneticileri "Takrir"cilerin parti içinde ayrılıkçılık yapmalarından ötürü susturulmalarından yanaydılar. Tüm bu görüşlere karşın İsmet İnönü CHP Genel Kurulu'nda "Takrir"ci dört milletvekilini yönlendirir bir biçimde: "Bunu Parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza geçsinler teşkilatlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girsinler"³³⁰ derken CHP Grubu'nda görüşülecek "Takrir"e karşı alınacak karara da ışık tutuyordu. "Milli Şef" İsmet İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasında demokrasi yolunda ilerleneceğini belirtmiş olmasına karşın, CHP Grubu "Takrir"i yalnızca imza atan dört milletvekilinin muhalefeti ve geri kalanların oybirliği ile geri çevirdi.³³¹

D. Muhalif Partilerin Kuruluşu

Uluslararası siyasal koşulların değişmesiyle "Tek Parti Yönetimi" gerek TBMM'de gerek basın üzerinde baskıcı bir yöntem yerine daha hoşgörülü bir tutum içine girmesi bir taraftan Türkiye'nin işçi ve aydınlarına yardımcı olurken, aynı zamanda Hükümet'in karşılamaya hazır olmadığı yeni beklentiler yaratıyordu. İşçi kesiminin öncülери daha yüksek ücret ve "grev hakkı" isterken, işverenler ise; verilen ödünlere karşı çıkıyorlardı. Öte yandan kırsal kesimde büyük toprak sahipleri yasa gereği toprak dağıtımına karşı çıkarken başta üniversiteliler olmak üzere, aydınlar daha çok siyasi ve kültürel serbestlik istiyorlardı. Bürokratlar ise; ayrıcalıklı durumlarını kısıtlayacak her türlü önleme ve oluşuma muhalefet ediyorlardı.³³²

Son olarak, "Milli Şef" İsmet İnönü'nün 19 Mayıs söylevi, 18 Temmuz 1945 günü Milli Kalkınma Partisi adıyla yenli bir partinin kurulmasına yol açmıştı. MKP, Cumhuriyet tarihinde TCF ve SCF'dan sonra kurulan üçüncü muhalefet partisiydi.³³³ "Tek Parti Yönetimi"ne karşı ortaya çıkan bu muhalefet ortamında Nuri Demirağ, MKP'yi kurmak için 7 Temmuz 1945 günü İçişleri Bakanlığı'na başvurmuş,³³⁴ Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan gibi eski muhaliflerin bulunduğu Parti'nin kuruluşuna 18 Temmuz 1945'te izin verilmişti.

Yeni partinin kuruluşu beklenen etkiyi yapmadığı gibi, adeta yok sayılmaktaydı. Bunun en önemli nedeni; MKP'nin programından kaynaklanmaktaydı. MKP ekonomik liberalizm potası içinde gelenekçi, İslamcı, ulusçu bir karışım olan bir programı savunmaktaydı.³³⁵ MKP savunduğu görüşler ile, hem CHP'nin, hem de kurulmakta olan savaş sonrası dünya düzeninin temel ilkelerine ters düşmekteydi. Kurulan yeni partinin iç ve dış güçler karşısında uyumlu bir muhalefet sergileyemeyeceği ortadaydı. Şu halde değişen iç ve dış koşullara uygun yeni bir muhalif partinin yaratılması gerekiyordu.³³⁶

Tüm bu iç ve dış siyasi gelişmelerin atmosferi içinde, "Dörtlü Takrir"çiler muhalefetlerinin dozunu iyice artırmışlardı. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü sosyalist bir çift olan Serteller'in yönetmiş olduğu "Tan" ve Ahmet Emin Yalman'ın "Vatan" gazetelerinde Hükümeti eleştiren makaleler yazmaya başlamışlardı. Bu durum CHP'de sert tepkilere

neden olmuş, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül 1945'te partiden ihraç edildiler. Bu cezayı parti tüzüğünü çiğnemek olarak değerlendiren ve Parti yönetimini eleştiren Refik Koraltan da ihraç edildi. Celal Bayar ise; bu olaylara tepkisini CHP'den ve milletvekilliğinden istifa ederek gösterdi.³³⁷ Bunun ardından Celal Bayar'ın yeni bir parti kuracağı söylentileri dolaşmaya başladı. Bu ise CHP yöneticilerince iyi bir davranış olarak karşılanmaktaydı.³³⁸

4 Aralık günü Çankaya köşküne yemeğe davet edilen Celal Bayar Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye kurulacak partinin ilkeleri konusunda bilgi vermiş, son izni böylelikle almıştı.³³⁹

Sonunda 7 Ocak 1946 günü, CHP eski milletvekillerinin önderliğinde "Demokrat Parti" adıyla yeni bir siyasi parti daha kuruldu.³⁴⁰

DP'nin kuruluşu, CHP yanlısı basın organlarınca sevinçle karşılanmakta³⁴¹ ve istenilen nitelikte bir partinin kurulmasından duyulan "ferahlık" dile getirilmekteydi.³⁴² Ne var ki, Türkiye'deki bu havaya bakan 28 Kasım 1945 günlü "New York Times" gazetesi yeni kurulan partinin "Majestelerinin sadık muhalefeti" gibi düşünüldüğünü ileri sürmüştü. Bu durum, Türkiye'de DP'nin bir "muvazaa" partisi olduğu iddialarının ortaya atılmasına yol açmıştı.³⁴³

XI. 1946 ve 1950 Seçimleri İsmet İnönü Dönemi'nin Sonu Yeni Bir Dönemin Başlangıcı

A. CHP'nin Demokratikleşmesi" Değişmez Genel Başkan"lık ve "Milli Şef"liğin Kaldırılması

ABD'nin demokratikleşme konusunda etkisi hem iktidar hem de muhalefet üzerinde açıkça görülmektedir. Bunda, savaşın sonunda ABD'nin yıldızının parlaması önemli rol oynamıştı. ABD Başkanı Truman 6 Mart 1946 günü New York'ta vermiş olduğu bir söylevinde vurguladığı gibi sık sık totaliter rejimleri kınıyor, "demokrasiye ve kişi hak ve özgürlüklerine" olan bağlılığını dile getiriyor, "Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve ilkelerinin dünyada uygulanmasını sağlamak için elinden gelen gayreti" göstereceğini açıklıyordu³⁴⁴ Bu gerçek karşısında "Milli Şef" İsmet İnönü İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye karşı bir tutum içine girmelerinin ve ülkeye yönelmiş bulunan "Sovyet Tehdidi"ni anlayışla karşılamalarının nedenleri arasında ülkenin yönetiminde egemen olan antidemokratik yapının da olduğunu anlamış bulunuyordu. Sovyetler Birliği'nin bu baskısından kurtulmanın ve bu tehdide karşı koyabilmenin tek yolu ABD ve İngiltere'nin desteğini almaktı. Bu desteğin kazanılması ise "Savaş Sonrası Dünya Düzeni"nin gereği olan bir demokratik rejimin ülkede uygulamaya konmasına bağlıydı. Basında bu gerçek açıkça dile getirilmekteydi.³⁴⁵ Fakat İsmet İnönü'nün ve CHP'nin gazeteci yazarlarının "Tek Parti Yönetimi"ni aklarken, açıklamakta en çok güçlük çektikleri iç ve dış çevrelerde tepki ve eleştirilere neden olmuş, tüm kudretiyle hala ayakta duran "Milli Şef"lik ve CHP'nin

"Değişmez Genel Başkan"lık kurumlarıydı. Adnan Menderes "Tek Parti Yönetimi"nin oluşturduğu birliği "kışla birliğine"ne benzetecekti.³⁴⁶

Bu benzetmede gerçek payı yok değildi. CHP'de demokratikleşme bile, İsmet İnönü'nün etkisi ve sıkı denetimi altında yapılmaktaydı. Bununla birlikte olağanüstü toplanılması düşünülen kurultayda bazı köklü değişikliklere gidileceği biliniyordu.³⁴⁷

10 Mayıs 1946 günü toplanan "Olağanüstü Kurultay"ın³⁴⁸ ilk açılış konuşmasını Başbakan Şükrü Saraçoğlu yapmış, sonra sözü alan İsmet İnönü, devlet başkanının seçimi kazanan siyasi partiden olmasının doğal bulunduğunu belirttikten sonra Milli Şeflik'ten vazgeçtiğini bildirdi.³⁴⁹ Gerçekten de CHP'nin 13-14 Kasım 1947 günlerinde toplanan Yedinci Kurultayı'nda Parti Genel Başkanı'nın seçimle işbaşına gelmesi, Genel Başkan'ın Cumhurbaşkanı olması durumunda Parti'nin yönetiminin Genel Başkan Vekili'ne bırakılması bir tüzük değişikliği ile kabul edildi. Bu Kurultay'da ayrıca valilerin parti il başkanı olması gibi anti-demokratik uygulamalara son verildi.³⁵⁰ Bunun anlamı; ülkenin, bundan böyle "parti-devleti" anlayışı ile özdeşleşmiş bir "Milli Şef" yönetiminden kurtulmasıydı.

B. Demokratikleşme Sürecinde CHP'nin Diğer Önemli Ödünleri

Dış koşulların değişmesiyle birlikte, demokratikleşme konusunda San Francisco'dan başlayarak Hükümet'in attığı adımlar İsmet İnönü'nün 19 Mayıs

konuşmasında somutlaşmış, 1 Kasım TBMM'nin açılış konuşmasıyla iyice açıklık kazanmıştı. İnönü bu konuşmasında; demokrasinin gelişmesine engel görülen bazı yasalarda değişikliğe gidilebileceğini belirttikten sonra, 1947 yazında yapılması gereken seçimlerin tek dereceli yapılmasını ve aradaki zamanın anti-demokratik yasaların kaldırılması için bir hazırlık dönemi olmasını istediklerini açıklamıştı.³⁵¹ CHP'nin Olağanüstü Kurultayı'nda aldığı kararlar gereğince Seçim Kanunu Tasarısı'nı 5 Haziran 1945 günü Meclis'ten geçirdi.³⁵² Yeni kabul edilen bu yasayla Seçim Kanunu ile Türkiye'de I. Meşrutiyet'ten beri uygulanan ve çoğunluk temeline dayanan iki dereceli seçim sistemi³⁵³ yerini tek dereceli seçim sistemine bırakırken, seçmenlerin adaylarını aracısız seçebilmelerini, adayların da istedikleri partiden ya da bağımsız olarak aday olabilmelerine olanak sağlaması gibi, demokratik özellikler içerirken, seçim sonuçlarının değerlendirilmesinin "açık-oy gizli-tasnif" yöntemiyle yapılacak olması; CHP'nin hala anti-demokratik zihniyetten kendisini bir türlü kurtaramamış olmasının bir göstergesiydi.³⁵⁴

Tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmesinin ardından, TBMM'nin aynı günlü bileşiminde, muhalefetin en çok eleştirmiş olduğu Cemiyetler Kanunu'nda sınıf temeline dayanan parti kurmaya olanak sağlayacak biçimde değişiklik yapıldı.³⁵⁵ Cemiyetler Kanunun'daki değişiklik sendikaların kurulmasına da ön ayak olmaktaydı.³⁵⁶

Ülkenin siyasi yapısı böylece demokratikleştirilirken, Üniversiteler Kanunu Tasarısı 10 Haziran 1946 günü TBMM'de görüşülmeye başlamış, Üniversiteler Kanunu değiştirilmiş ve bu yasanın düzenlediği kurum da demokratikleştirilmiştir.³⁵⁷

Bunun ardından 13 Haziran 1946 günü, 25 Temmuz 1931 günlü 1881 sayılı Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi TBMM'de değiştirilerek gazete ve dergilerin ancak mahkeme kararı ile kapatılabileceği kabul edildi.³⁵⁸

Yasalarda bulunan anti-demokratik hükümler teker teker ayıklanırken, sıkıyönetime de son verildi.³⁵⁹ İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ilan edilmiş olan sıkıyönetimin kaldırılması için 22 Aralık 1947 tarihine dek bekletilmiş olması, üzerinde önemle durulması gereken bir başka konudur. Adnan Menderes'in 21 Mart 1947 günü dediği gibi; "...Vatandaş, polis tarafından hiç sebep göstermeye hacet kalmaksızın günlerce nezaret altına alınabilirse...böyle bir memlekette vatandaş hak ve hürriyetleri asla sağlama bağlanmış sayılamazdı."³⁶⁰ ve demokrasiden şu ya da bu özgürlükten söz etmenin bir anlamı yoktu. Bu gerçek karşısında 4 Temmuz 1934 günlü ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun ilgili maddesi 20 Şubat 1948 günlü 5188 sayılı yasa ile kaldırıldı.³⁶¹ Böylece demokrasi yolunda ağır ama kararlı bir adım daha atılmıştı.

C. 1946 Seçimleri

5 Haziran 1946 günlü ve 4918 sayılı

yasayla Türkiye'de ilk kez 21 Temmuz 1946'da yapılan tek dereceli ve çok partili milletvekili seçimleri, taşıdığı olumsuz özelliklerinden ötürü "Türk demokrasi tarihine" "Kırk altı Seçimleri" olarak geçmiştir. Çünkü, çok partili düzene geçerken, 1946 yılının özel bir yeri vardır. Bu dönemde, her türlü özveriye göze alarak ve her türlü baskıya göğüs gererek demokrasiyi getirmek için CHP'ye karşı mücadele veren DP'lilere "Kırk altı Demokratları" bu savaşım ve enerjiye de "Kırk altı Ruh" adı verilmiştir.³⁶² Kuruluşundan hemen sonra ilk üç ayda halkın sevgisini kazanan ve kuruluşunu hızlandıran DP, CHP iktidarını korkutmuş, seçimlerin öne alma isteğini kamçılıyordu.

CHP iktidarına bu fırsatı, DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın çarpıtılarak yayınlanmış bir demeci vermişti.³⁶³ Bu demecin hemen ardından 25 Nisan 1946 günü, CHP Grubu'nda alınan bir kararla Belediye Seçimlerinin 1946 Eylül ayından aynı yılın Mayıs ayına alınması kararlaştırıldı.³⁶⁴ Aynı amaçla hazırlanan bir yasa tasarısı dört gün sonra da TBMM'de kabul edildi.³⁶⁵ Belediye seçimlerinin öne alınması genel seçimlerin de öne alınacağını bir göstergesiydi.³⁶⁶

Seçimlerin önceden belirlenen süreleri içinde yapılmayacağını ortaya çıkmasından sonra, DP'nin seçimlere katılmayacağını kuşkularının artması üzerine, CHP ve iktidarının göstermiş olduğu tepki ve takınmış olduğu tutum, Türkiye'de çok partili düzene geçişin ne denli dış etkenlere bağlı olduğunu

da ortaya koymaktaydı. İsmet İnönü, muhalefetin seçime katılmamasının ülkeyi yabancı devletler karşısında güç durumda bırakacağını açıkça belirtme gereğini duymaktaydı.³⁶⁷ Ne var ki, İsmet İnönü'nün ne bu konuşması ne de, CHP'nin 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Kurultayı'nda bir ölçüde muhalefeti tehdide varan konuşması,³⁶⁸ DP'nin Belediye Seçimleri'ne katılmasını sağlayamadı. Seçimler muhalefet olmaksızın yapıldı. Seçim Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra TBMM'nin 10 Haziran 1946 günlü oturumunda Genel Seçimlerin 21 Temmuz 1946 günü yapılması kabul edildi.³⁶⁹ Şimdi asıl sorun DP'nin Belediye Seçimlerinde olduğu gibi erkene alınan Genel Seçimleri de boykot edip etmeyeceği idi.³⁷⁰ Bu konuda, CHP'nin baskı ve saldırıları öylesine çok yönlü bir yoğunluk kazanmıştı ki, Adnan Menderes, bu saldırılara karşı CHP'nin başında bulunanların iktidarı elinde tutabilmek için muhalefeti; "Moskova radyosu ile parola birliği yapmak, memleketi ecnebi devletlere karşı kötülemek" le suçladığını açıklamak zorunda kalmıştı.³⁷¹

21 Temmuz 1946 günü çok partili yaşamın ilk genel seçimleri, seçim öncesinin atmosferi aksine genelde olaysız geçti.³⁷² Ama çok geçmeden sonuçların alınmaya başlaması, bazı yerlerde seçim sonuçlarının bir türlü açıklanmaması bu sessizliğin bozulmasına yol açtı. Seçimlerin özellikle illerde, CHP'li devlet görevlilerinin büyük baskısı altında yapıldığı ortaya çıktı.³⁷³ Daha sonra DP seçimin iptal edilmesini isteyecek, partinin milletvekili seçilen üyelerinin toptan

istifa edecekleri söylentileri etrafa yayılacaktı.³⁷⁴ Bu seçimlerde DP 465 sandalye için 273 adaydan 66 milletvekilliği, CHP ise 365 sandalye kazanmıştı.³⁷⁵ Ama şikayetlerin çokluğu, seçimlere hile karıştırıldığı yolundaki görüşleri pekiştirirken³⁷⁶ seçim sonuçlarına yapılan itirazları incelemek yoluna gitmeyen iktidara karşı duyulan güvensizlik yanında, seçim sonuçları üzerine kuşku yaratacak yayınların İstanbul sıkıyönetimince yasaklanması, iktidarın seçimleri yenilemek yerine örtbas etmek yoluna gittiği biçiminde yorumların ortaya çıkmasına neden oldu.³⁷⁷ Bu yasaklama, ilk olarak aynı gün Celal Bayar'ın seçimler üzerindeki görüşlerini aktaran "Yeni Sabah" ve "Gerçek" gazetelerinin kapanması ile kendini gösterdi. İşin ilginç yanı aynı haberi sütunlarında yayınlayan iktidar yanlısı "Tanin" gazetesinin bu uygulamanın dışında tutulmasıydı.³⁷⁸ Tüm bu gelişmeler ve iktidarın uygulamaları seçimlere hile karıştırıldığına bir göstergesiydi. Ancak İsmet İnönü bu gerçeği üç yıl sonra kabul edecek ve şöyle diyecekti: "...Demokratik rejime girmeye karar verdiğimiz zaman bazı zekalar ehemmiyetli ölçüde bu seçim mekanizmasına ne ölçüde hile karışabilir bunu keşfetmeye gayret sarf etmişlerdi. bu marifetlerin CHP'ye darbe vurduğu gibi bütün ülkeyi de lekelemiştir."³⁷⁹

A. Yeni Hükümet ve "Savaş Sonrası DünyaDüzeni"ne Uygun Yeni Ekonomik Anlayış

TBMM'nin sekizinci döneminin ilk

toplantısı 5 Ağustos 1946 günü açıldığında, seçimlerin üzerine düşen gölge nedeniyle, yeni Meclis'in "meşruluğu"nun tartışılıyor olması, tüm üyelerin üzerinde gergin bir havanın doğmasına yol açmıştı.³⁸⁰ Meclis'te çoğunluğu elinde tutan CHP, kendi adayına verdiği oylar ile Kazım Karabekir, Mareşal Fevzi Çakmak ve Yusuf Kemal Tengirşenk karşısında Meclis Başkanlığı'nı kazanırken, İsmet İnönü de yeniden Cumhurbaşkanı seçilmişti. Bunun ardından İnönü Recep Peker'i hükümeti kurmakla görevlendirdi.³⁸¹

Recep Peker gibi, "tek partili rejim" ve "Milli Şeflik" kurumunun güçlü savunucusu, uzlaşmaya karşı ve şiddet kullanmaya eğilimli birinin³⁸² böyle önemli bir dönemde başbakanlığa getirilmesi anlamlıydı.³⁸³

Recep Peker Hükümeti'nin Meclis'te programının okunmasından kısa bir süre sonra, ekonomik ve siyasi alanlarda bunları uygulamaya koyması yeni huzursuzluklar yaratmaktaydı. CHP içinde Peker Hükümeti'nin sonunu hazırlayan en önemli olaylardan biri de "7 Eylül Kararları" olarak bilinen ekonomik önlemlerdi.³⁸⁴ Bu kararlarla, TL'nin ABD Doları karşısında değeri %53.6 oranında düşürülmüş, 1.30 TL'den 2.80 TL'ye indirilmişti. Böylesine büyük oranda devalüasyon yapmaktan amaç, dönemin uluslararası koşullarına ve yeni ekonomik siyasetine uyum sağlamaktı.³⁸⁵ Bir bakıma Hükümet, ithalatı sınırlı tutarak, yurtdışına satılmakta olan ürünlerin dolar cinsinden fiyatlarını düşürerek ihracatı artırmayı hedeflemişti. Ama beklenen

gerçekleşmedi. İthalat serbest bırakılmış, savaş boyunca biriktirilmiş dövizler ithalat ve ihracat kalemlerinin denkliliğine bakılmaksızın ithalata harcanmıştı.³⁸⁶

1947 yılının Şubat ve Mart ayları Recep Peker Hükümeti'nin "Savaş Sonrası Dünya Düzeni"nin ekonomik siyaseti olan "Liberal Batı Kapitalizmi"ne bağlanma sürecinin önemli günleriydi. Uluslararası Para Fonu (I.M.F) ve Dünya Bankası (I.B.R.D.)'na giriş, bu aylarda gerçekleşmişti.³⁸⁷

Ne var ki, Peker Hükümeti'nin uyguladığı ekonomik siyasetinin sonuçları yavaş yavaş alınmaya başlamış, ilk günlerden başlayarak, hem toplum yapısı üzerindeki olumsuz etkisi, hem de ülke ekonomisi açısından bir hata olduğu görülmüştü.³⁸⁸ DP Hükümeti'nin bu ekonomik uygulamalarını şiddetle Türk eleştirmektedir. DP'ye göre dünya piyasalarında Türk ihraç ürünlerinin fiyatlarının düşürülmesi büyük bir hataydı.³⁸⁹ Gerçekten paranın değerinin düşürülmesinden sonra, ihracatın artmasıyla iç piyasada bir daralma görülmüş, bunun sonucunda ithal ürünleri %50 yükselmişti.³⁹⁰ 7 Eylül Kararları'nın başarısızlıkla sonuçlanması, ülkede yeni zenginler türetirken, yaşam koşullarının ağırlaşması ise, fakir kitleleri DP saflarına doğru yönelmelerini sağlamıştı.³⁹¹

B. Çok Partili Düzenin Yerleşmesinde Önemli Bir Gelişme 12 Temmuz Beyannamesi ve Peker Hükümeti'nin Sonu

B. "Muvazaa" iddiaları arasında kurulan DP, Peker Hükümeti'nin yanlış ekonomik

uygulamaları ve "Tek Parti Yönetimi"ne karşı yıllardan beri kitlelerde oluşan ve biriken kin ve hoşnutsuzlukları kendi yararına kullanma becerisini gösterince, iktidarı bırakmak istemeyen CHP ile arası açılmaya başlamıştı. DP'nin kendisinden beklenilen "ruhsatlı" ve "güdümlü" muhalefet partisi olmaktan uzaklaşması üzerine, iktidar baskı uygulamaya başlamış, 1947 yılında yapılması gereken seçimler erkene alınarak 1946 yılında yapılması sağlanmıştı.

DP'nin başarısı böylece engellendikten sonra, muhalefete karşı sertlik yanlısı olan ve "Tek Parti Dönemi"nde totaliter rejimlere sempatisi olduğu bilinen Recep Peker'e hükümet kurma görevinin verilmesi, muhalefete karşı alınmış önlemlerin bir uzantısı olarak algılanmasına neden olmuştu. DP; İktidar yolunun önündeki engelleri kaldırmak için daha fazla özgürlük isterken, DP'nin gelişmesinden ürken CHP eldeki hak ve özgürlükleri bile fazla bularak sınırlamaya başlamıştı.³⁹² Recep Peker Hükümeti'nin "7 Eylül Kararları"ndan sonra TBMM'ye sunduğu yeni Matbuat Kanunu Tasarısı iktidar-muhalefet anlaşmazlığına yeni bir boyut daha eklemişti.³⁹³

Tasarıda yer alan yeni hükümlere göre, gazete ve dergi sahibi olanların "sui şöhret" özelliği taşımayacağı belirtildiği gibi, bir gazete çıkarabilmek için bu yasal özellikten başka, beyanname verme yükümlülüğü getirilmekteydi. Beyanname vermemiş gazeteler hakkında en büyük mülki amire gazete kapatma yetkisi tanınıyordu. Tasarıda

ayrıca resmi şahsiyetlerin şeref ve haysiyeti hakkında "suizanı" davet edecek yazı yazarlara beş yıla kadar ağır hapis cezası getiriliyordu. Tasarı aynı gün CHP üyelerinin oyları ile kabul edilmişti.³⁹⁴ Adnan Menderes ". millet ve devlet menfaatlerine hadim olma gibi tabirlerle hükümete muhalefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek istenmektedir."³⁹⁵ diyerek, tasarıyı hazırlayan Hükümeti sert bir biçimde eleştirirken, CHP milletvekili Adnan Adıvar bile; ".Görüyoruz ki yirmi iki yıldır demokrasi alanında hala yerimizde sayıyoruz."³⁹⁶ demekten kendini alamamıştı.

Recep Peker Hükümeti, muhalefet ile ilgili duygularını basınla ilgili yeni anti-demokratik düzenlemelerle bu biçimde dile getirirken, böyle bir ortamda toplanan DP'nin 7 Ocak 1947 tarihli Birinci Kurultayı'nda "hürriyet" ve "demokrasi" isteklerini gösteren "Ana Davalar Raporu" kabul edilmişti. Çok partili düzene geçişte önemli bir yeri bulunan bu raporda; Anayasa'ya aykırı antidemokratik yasa hükümlerinin kaldırılması, yargı bağımsızlığı ve güvenliğine dayanan yeni bir demokratik seçim yasasının hazırlanması, parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının birbirinden ayrılması, Hükümet'in ve idare amirlerinin tarafsızlığının sağlanması üzerinde duruluyor, bu isteklerin yerine getirilmemesi durumunda "sine-i millet'e dönüleceği, demokrasi kavgasının milletin bağrında sürdürüleceği belirtiliyordu.³⁹⁷ Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir siyasi parti CHP'yi egemenliğin gerçek sahibi olan ulusa şikayet etme cesaretini göstermekteydi.

DP'nin Kurultayı'ndan sonra, ülkede demokratikleşme hareketi duraksamış, CHP ile DP arasında beliren siyasi gerginlik ise, son noktaya ulaşmıştı.³⁹⁸ İstanbul ara seçimlerine girmemek konusunda görüşmek üzere DP İzmir'de bir toplantı yapmayı kararlaştırmıştı. Toplantı 1947 Nisanı'nın ilk haftasında yapılacaktı. Toplantıdan birkaç gün önce Adnan Menderes Kütahya'da Hükümet'e karşı hücumla geçmiş, Başbakanı da muhalefete karşı "gizli niyetler" beslemekle suçlamıştı.³⁹⁹ Başbakan Recep Peker ise, 1 Nisan 1947 günü İzmir Halkevi'nde yaptığı bir konuşmada, gerek basına ve gerek seçime katılmak istemeyen DP'ye; "...İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun halen mer'i olduğunu..."⁴⁰⁰ hatırlatmış, iktidar ile muhalefet arasındaki iplerin kopmasına neden olmuştu.

DP'nin İzmir'de yapılan toplantısında seçimlere katılmama kararı alınmış ertesi günü yayınlanan bildirimde; ".Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare mekanizmasının tarafsızlığına imkan tanımayan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç sayıyoruz"⁴⁰¹ denilmişti. Bu karar üzerine, 6 Nisan 1947'de İstanbul'da yapılan ara seçimlere DP katılmamış, oy kullanma oranının düşük olması, Türkiye'nin dış itibarını oldukça sarsmıştı.⁴⁰² 12 Nisan 1947 günü, Türkiye'nin durumunu incelemek üzere, Senatör Berkley'in başında olduğu bir ABD heyeti Ankara'ya gelmişti.⁴⁰³ Bununla birlikte, iktidarın muhalefet üzerindeki baskısında gözle görülür bir azalma olmadığı

gibi, Adnan Menderes İzmir'deki bir söylevinden dolayı kovuşturmaya uğramış, dokunulmazlığının kaldırılması istenmiş, bu söylevi yayınlayan gazeteler de kapatılmıştı.⁴⁰⁴

Çok partili düzenin belkemiği olan iki parti CHP ve DP arasında geçen bu son olaylar, Bayar-Peker, Peker-Köprülü çekişmeleri,⁴⁰⁵ hem rejim için tehlikeli olmaya başlaması, hem de bu çekişme iki partinin tabanına yansarak daha ürkütücü boyutlara ulaşması üzerine, iki parti arasında ilk arabuluculuk girişimi, önde gelen işadamlarından Vehbi Koç ve Üzeyir Avunduk'tan gelmesine karşılık, bir sonuç elde edilememişti. Bir diğer girişim de eski Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Menteş'ten gelmişti. Menteş'in yayınlanan açık mektubunda bu siyasi gerginliğe son vermesi için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü göreve davet etmişti.⁴⁰⁶

Bu gelişmelerin ışığı altında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Haziran ayının ilk haftasından başlayarak, Hükümet ve DP liderleri ile yapmış olduğu görüşmeler sonunda, bu görüşmelerin içeriği niteliğinde bir beyannameyi 11 Temmuz akşamı radyodan okumuş; Beyanname basında bir gün sonra yayınlandığı için, demokrasi tarihimize 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçmişti. Bu beyanname Cumhurbaskanı İnönü, partiler üstü bir başkan rolü üstlenmekte, Başbakan Recep Peker'in ihtilalci bir parti olarak suçladığı DP'yi savunarak arka çıkmakta; ".Devlet Reisi olarak kendimi her

iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görüyorum."⁴⁰⁷ demektedir. Bunun üzerine CHP Meclis Grubu toplantısında Peker Hükümeti'ne güven oyu istendi. Yapılan oylamada çoğunluğun güven tazelemesine karşın, 35 olumsuz karşı oyun da bulunması dikkat çekiciydi. Hükümete karşı oy veren 35 ılımlı milletvekilinin lideri Nihat Erim görünmekle birlikte, gerçekte onun arkasında Cumhurbaskanı İsmet İnönü bulunmaktaydı.⁴⁰⁸ Bir yandan muhalefetin, diğer yandan kendi partisi içindeki milletvekillerinin sert eleştirileriyle karşı karşıya kalan Başbakan Recep Peker sağlık nedenleriyle istifa etti. Yeni hükümeti kurmakla Hasan Saka görevlendirildi.⁴⁰⁹

Recep Peker, değişen iç ve dış koşullara ayak uyduramamıştı. Recep Peker'in savunmuş olduğu "tek partili düzene" dönülmesini 12 Temmuz Beyannamesi ile olanaksız kılan İsmet İnönü'yü böyle davranmaya iten hiç kuşkusuz SSCB karşısında ABD'nin desteğinin gittikçe belirgin bir duruma gelmiş olmasıydı.

C. CHP'de Liberal Anlayışın Ağırlık Kazanması: Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay Hükümetleri

Hasan Saka Hükümeti, bir önceki döneme oranla daha liberal ve daha hoşgörülü bir siyaset izlemesi, tüm partilere eşit davranması, gerilen ortamı biraz yumuşattığı gibi, kurulmaya çalışılan demokratik düzene de olumlu katkısı oldu. Buna karşılık muhalefet de Hükümetin temel kurumlarına saygılı olmaya özen gösterdi. CHP artık liberal

bir yola girmiş görünüyordu. Halkevlerinin parti merkezlerinden çok, partili partisiz tüm halkın yararlandığı merkezler olarak ilan edilmesi bunun bir göstergesiydi. İsmet İnönü hala CHP Genel Başkanı olarak konumunu koruyorduysa da, gerçek yönetim parti ile Hükümeti birbirinden ayırma sürecine hazırlık olarak bir genel sekretere verildi. Daha önce cumhurbaşkanı ve başbakanın yakın arkadaşlarından oluşan CHP Yönetim Kurulu artık üyeler arasından ve üyelerce seçiliyor, kurul da genel sekreter ile Merkez İcra Kurulu'nu seçiyordu. CHP kurultaylarına katılacak delegeler Parti Merkez Sekreterliği yerine, yerel parti örgütlerince seçilmeye başlandı. Parti içinde "tek parti yönetimi"ni savunanlar ile liberaller arasında çelişkinin sürmesine karşın kamuoyunda demokratikleşme önem kazanmaya başladıkça liberallerin de önemi ve etkisi arttı. CHP, tarihinde ilk kez "otokrat" bir başkan "otokrasinin aracı olmak" yerine, iktidarını koruyabilmek için kamuoyunun onayını kazanmak zorunluluğunu duymaya başladı.⁴¹⁰

DP üzerinden Hükümet baskısı kalkınca, parti içinde de çatışmalar çıkmış, istifalar ve kovulmalar başlamıştı. Parti kurucularının liderliğinde olan çoğunluk, muhalifleri silmek için parti disiplinini uyguladı ve ülke çapında güçlü bir örgüt kurdu. DP'den çıkarılanlar, Osman Bölükbaşı ve Fevzi Çakmak önderliğinde Millet Partisi'ni kurdular. MP muhafazakar kesimi partisine çekmek için, devlet kapitalizminin sona erdirilmesini, vergi indirimini, özel teşebbüsü

dini ve aileyi vurgulayarak ortaya çıktı.⁴¹¹

MP'nin ortaya çıkışı, CHP'nin daha liberal bir tavır sergilemesi, DP'nin programını yeniden gözden geçirme ve daha keskinleştirmek zorunda bıraktı. DP Hükümet'ten seçim mekanizmasının adli mercilere devredilmesini, ABD yardımlarının Silahlı Kuvvetler yerine halkın yaşam düzeyinin yükseltilmesinde kullanılmasını istedi. CHP muhalefetin bu tutumuna 16 Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay Hükümeti'yle yanıt verdi. 23 Ocak 1949'da programını okuyan Günaltay Hükümeti, serbest seçimlerin yanı sıra, muhalefetin istediği şeyleri, bu arada ilkokullarda seçime bağlı olarak "din dersleri" koyacağını, özel teşebbüsün destekleneceğini vergi reformları ve halk kitlelerine yardım için ekonomik projeler yapılacağını vaat etti. Amaç DP'ye kaymış bulunan muhafazakar ve fakir halk kitlelerini tekrar CHP'ye kazandırmaktı.⁴¹²

E. "Sovyet Tehdidi" Karşısında ABD'nin Değişen Tutumu ve Türkiye'yi Destekleme Siyaseti

1946 yılı başlarında iktidar ve muhalefet arasındaki mücadele tüm şiddeti ile sürerken, Türkiye, CHP ve DP'nin birleşmesine neden olan iki önemli olayla karşılaşmıştı. Ünlü ABD zırhlıları "Missori" ve "Providence" in İstanbul'a gelişi ve ABD ile "Ödünç Verme ve Kiralama Hesaplarının Tasfiyesi Kanunu"nun tartışılması...⁵ Nisan'da büyük bir özenle karşılanan Amerikan gemileri, gelişlerinden bir ay sona da hem iktidar hem de muhalefetin coşkularına neden olmuştu.⁴¹³

"Missouri" ve "Providence" gemileri İstanbul limanına vardığı gün yani 5 Nisan 1946'da Başkan Truman, Ordu Günü nedeniyle Chicago'da yaptığı konuşmasında Amerika'nın Yakın Doğu ve Ortadoğu'daki çıkarlarından söz etmekteydi.⁴¹⁴ Başkan Truman'ın bu konuşması ve ABD zırhlılarının İstanbul'u ziyaret etmelerinden kasıt, "Sovyet Tehdidi" karşısında değişen ABD'nin dış siyasetini tüm dünyaya ve Türkiye'ye hissettirmektir. Gerçekten de ABD'nin 4,5 milyon dolarlık bölümünün ödenmesi durumunda, Türkiye'den alacaklarından vazgeçmeyi kararlaştırdığını söylemesi üzerine, Başbakan Saraçoğlu bunu büyük bir minnetle karşılamıştı.⁴¹⁵

Türkiye'de çok partili düzen için gerekli olan demokratik düzenlemelerle iktidar ve muhalefet arasında bir denge kurulmaya çalışılırken, Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 günlü ikinci notasını vermiş, Boğazların yalnızca Karadeniz devletleri arasında belirlenecek bir rejimle işletilmesi ve ortaklaşa savunulması konusundaki isteğini bir kez daha vurgulamıştı.⁴¹⁶ Sovyetler Birliği, bu kez bu notayı yalnızca Türkiye'ye göndermiş, ABD ve İngiltere'ye vermemişti. Ama bu iki devletin "Sovyet Tehdidi" karşısındaki önemini çok iyi bilen Türkiye, 24 Eylül notasından hem ABD'yi hem de İngiltere'yi haberdar etmişti.⁴¹⁷ Sovyetler Birliği'nin Boğazlar sorununu Türkiye ile baş başa çözümlemesinin, yalnızca Boğazları Sovyet gemilerine açmak değil, aynı zamanda ABD ve İngiltere'nin donanma ve hava kuvvetlerine kapaması olarak algılayan Batılı iki devlet, ilk

notaları doğrultusundaki notalarını Sovyetler Birliği'ne göndererek Türkiye'nin yanında yer almışlardı.⁴¹⁸ Bu iki Batılı demokrat ülkenin böylesine Sovyetler Birliği'ne kesin tavır almalarında, hiç kuşkusuz Türkiye'nin atmış olduğu demokratikleşme adımları ve çok partili düzene geçmesi önemli rol oynamıştı.⁴¹⁹

ABD ve İngiltere'nin bu tutumundan güç alan Türk Hükümeti de Sovyetler Birliği'ne ikinci bir nota vererek Sovyetlerin bu emperyalist isteklerini geri çevirmişti.⁴²⁰ Bu arada İngiltere'nin Ortadoğu'yu savunmak için yeni bir plan tasarlıyor olması Türkiye'yi rahatlatmıştı.⁴²¹ Ancak ABD'nin savaştan en güçlü demokrat ülke olarak çıkması, "Sovyet Tehdidi" karşısında Türkiye'yi ister istemez İngiltere'den daha çok bu okyanus ötesi güce yöneltmekteydi. İngiliz Hükümeti de 21 Şubat 1947 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir memorandum vererek, "Türkiye ve Yunanistan'a savaşın sona ermesinden beri yapılan ekonomik yardımın 1947 Martı'ndan sonra kesileceğini" bildirdi.⁴²²

İngiltere'nin ABD'ye vermiş olduğu bu memorandum bundan böyle onun dünya özellikle Ortadoğu'da ki yerini bu ülkeye terketmek zorunda kaldığını da ortaya sermekteydi. Bu nedenle İngiliz memorandumunu alan "Beyaz Saray" Doğu Avrupa'da kurulan Moskova'ya bağlı Kukla Marksist rejimleri, yine bu ülkenin kışkırtmaları ile çıkarılan Yunanistan iç savaşı ve Türkiye'deki "Sovyet Tehdidi"ni göz önünde tutarak, "Monroe Doktrini"ni terk

etmenin, özellikle Avrupa sorunlarına el atmanın zorunluluğuna inanmış durumdaydı.⁴²³ Bu gerçekler karşısında Başkan Truman'ın girişimiyle 12 Mart 1947 günü ABD Kongresi'ne gönderdiği ve daha sonra Truman Doktrini olarak anılan mesajında, 100 milyonu Türkiye'ye 300 milyonu Yunanistan'a olmak üzere, toplam 400 milyon dolar yardım öngörülmekteydi.⁴²⁴ Türkiye'ye yardım konusunu ABD Kongresi isteksiz Kashall'de olsa onayladı.⁴²⁵

ABD, Sovyetler Birliği'nin emperyalist yayılmacılığına karşı Avrupa'yı güçlendirmek ve kalkınmasını sağlamak için Marsall Planı'nı ortaya attı.⁴²⁶ Bunun üzerine Türk Hükümeti doğrudan ABD Hükümeti'ne başvurarak; Türkiye'nin durumunun siyasi ve stratejik bakımından çok önemli olduğunu ileri sürerek, Washington'un Türkiye'yi bu planın içine almasını istedi. Bunun üzerine ABD, Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış koşulları göz önünde tutarak Marshall Planı içine almaya karar vermiş ve 4 Temmuz 1948'de iki ülke arasında bir ekonomik işbirliği antlaşması imzalanmasına karar verdi.⁴²⁷

Marshall Planı'nın soğuk savaşı başlatan en önemli neden olması⁴²⁸ hiç kuşkusuz "Sovyet Tehdidi" ile karşı karşıya kalmış bulunan Türkiye'nin az da olsa bir soluk almasını sağlamıştı.⁴²⁹ Bununla birlikte, "Sovyet Tehdidi" tam olarak kalkmamış, NATO'ya girmiş olduğu 19 Şubat 1952 yılına dek sürmüştür.

F. İsmet İnönü Döneminin Sonu-1950 Seçimleri ve Yeni Bir Dönemin Başlangıcı

Demokratikleşme süreci içinde kabul edilmiş olan yeni seçim yasaları, muhalefeti oldukça rahatlatmış, Hükümet baskısından kurtulmasını sağlamıştı. Bu durumun sağlamış olduğu serbestlik içinde tüm partiler günün sorunlarını ele alarak seçim kampanyası yapabilmekteydiler. CHP, devletçiliğin katı kalıplarını değiştirmeyi, özel sektörü canlandırmayı, köylüye verilen tarım kredilerini artırmayı, yabancı sermayeyi teşvik etmeyi, Vergi sistemini yeniden gözden geçirmeyi, enflasyonu belirli bir dozda tutma sözü veriyordu. Ayrıca bir Senato kurulmasını ve Anayasa'dan Kemalizm'in altı ilkesini çıkarmayı da öneriyordu. CHP artık yalnız bir parti olmadığının farkında olarak, halkın isteklerini de göz önünde bulundurmak gerektiğinin bilincine ister istemez varmış bulunuyordu. DP ise; tüm gücüyle CHP'yi ve eski dönemi eleştirmeyi sürdürüyordu. Bunun yanında, devlet tekelinin sona erdirilmesini, özel girişimciliğin özendirilmesini, ülkenin ekonomik sorunlarının çözümü için denk bir bütçe yapılmasını ve enflasyonun düşürülmesini istiyordu. TBMM'nin yetkilerini kısımayı, daha eşitlikçi bir demokrasi için, ABD örneğinde olduğu gibi kuvvetler ayrılığını ülkeye getireceklerini söylüyorlardı. Özel girişimcilik propagandasında DP'nin oldukça gerisine düşen MP de muhafazakar oyları alabilmek için daha çok dine ve örf adetlere dayalı bir seçim kampanyasına yönelmekteydi.⁴³⁰

1950 seçimleri, 1946 yılındakilerin aksine daha güven ve düzen içinde geçti. CHP Hükümeti muhalefete müdahale etmekten kaçındı. Durum böyle olunca, DP ilk kez olarak kırsal alanda örgütlenip, "Tek Parti Yönetimi" uzun yıllar boyunca baskı altında kalmış, sıkıntı çekmiş olan büyük kitlelerin desteğini kazandı. Köylüler daha çok toprak, toprak sahipleri, daha az kısıtlama ve mülkiyete saygı, işçiler, yüksek ücret ve daha geniş kapsamlı örgütlenme hakkı, işverenler, hükümet denetiminden kurtulmak, aydınlar da tüm baskılardan arınmış bir ortam istiyorlardı. Tüm bu toplum dilimleri aradıklarını, DP'nin seçim programında bulmaktaydılar. Durum böyle olunca, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerin sonuçları, DP'yi bile şaşırttı. Seçime katılma oranının yüzde 90 olan bu seçimde, DP geçerli oyların yüzde 53, 3'nü alarak 420 milletvekili, CHP oyların 39,9'unu alarak, 63 milletvekilliği, MP ise oyların 3,1'ini alarak yalnızca bir milletvekilliği kazanabilirken, dokuz bağımsız aday Meclis'e girmeyi başardı.⁴³¹ Bunun anlamı; İsmet İnönü ve liderliğindeki CHP iktidarının son bulması, Türkiye'de yeni bir dönemin başlaması demektir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra başta İtalya ve Almanya olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde totaliter ve otoriter nitelikli rejimler birbiri ardına iktidara gelmiştir. Türkiye'de ise; CHP tek başına iktidarı elinde tutmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki CHP otoriter

yapısına karşı Maurice Duvarger'in deyişiyle; ". hiçbir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış; tekele resmi nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur. Türk tek partisi, bir suçlu vicdanına sahip olmuş ve bu noktada, kendilerini taklit edilmesi gerekli modeller olarak gösteren faşist ya da komünist kardeşlerinden ayrılmıştır."⁴³²

CHP'nin "banisi" ve "Ebedi Şefi" kabul edilen Mustafa Kemal Atatürk'ün gözünde tek parti sistemi Türkiye'nin özel siyasi koşullarının bir sonucu olmuş ve çok partili düzen hep ideal olarak kalmıştır. Mustafa Kemal Atatürk çeşitli fırsatlarda kendi kurmuş olduğu CHP'nin tekeline son vermeye çalışmıştır. Demokrasilerin henüz parlamadığı, Faşizmin İtalya'da iktidara geldiği bir dönemde 1924 yılında TCF'nin kurulması Mustafa Kemal Atatürk'ün hiçbir engeli ile karşılaşmadan gerçekleşmiş, ama bilinen olaylar bu partinin yaşamasına izin vermemiştir. Yine, dünyanın yeni yükselen değerleri olarak faşizmin ve nasyonal sosyalizmin örnek alınıp, "totaliter" ve "otoriter" özellikli rejimler birçok ülkede rağbet görüp bir bir iktidara gelirken, hatta 1929 dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle İngiltere ve ABD gibi demokrasilerin beşiği kabul edilen ülkelerde bile devletçi ve kısıtlayıcı önlemlere dönmüşken, Mustafa Kemal Atatürk 1930 yılında SCF'yi

kurdurarak bir kez daha çok partili düzene yönelmiş ama yine ülkenin içinde bulunduğu koşullar, bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu koşullar içinde bir "Parti devleti"ne dönüşmüş Türk siyasi sistemi, İsmet İnönü ile yeni bir döneme girmiştir.

Daha önce Mahmut Celal Bayar'a başbakanlığı terk etmek zorunda kalan İsmet İnönü, yıldızı sönmüş bir biçimde köşesinde beklerken, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı ve CHP'nin Genel Başkanı olmuş ve çok geçmeden kendini "Milli Şef" ve CHP'nin "Değişmez Genel Başkanı" ilan ettirmiştir. Bu anlayış Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra büyük değişikliklere uğrayarak ülkeyi belli bir aşamaya getirmiş, kişi hak ve özgürlükleri, savaşın da etkisiyle tamamıyla devletin kontrolüne alınmıştır. Bu gelişme, ülkenin siyasi yapısını, daha belirgin bir biçimde Mussolini İtalyası ve Hitler Almanyası gibi "totaliter" devletlerle özdeşleştirirken, "Milli Şeflik unvanını kendine yakıştırmış bulunan İsmet İnönü'yü de bu totaliter rejimlerin liderlerini çağrıştırır bir duruma getirmiştir.

İsmet İnönü'nün iktidara gelmiş olduğu dönem, birkaç ay dışında İkinci Dünya Savaşı yılları ile aynı döneme rastlamaktadır. Bu nedenle de İsmet İnönü'nün izlemiş olduğu iç ve dış siyaset, bu savaşın aktör devletlerinin savaş içindeki konumları ile yakından ilgili olmuştur. İsmet İnönü'nün bu savaş boyunca çelişki ve zig-zaglarla dolu dış siyaseti her ne kadar ülkeyi savaş dışında tutmayı

başarabilmişse de, savaşın sonunda "Üç Büyükler" üzerinde olumsuz bir iz bırakmış olduğu bir gerçektir. Ancak, İsmet İnönü'nün Türkiye'ye suçlamalar yöneltilmesine neden olan bir başka uygulaması daha vardır; "Varlık Vergisi" ! Bu verginin "ırkçı" niteliğinin ortaya çıkması da Türkiye'yi demokrat ülkeler karşısında güç durumda bırakan bir başka gelişmedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın aynı zamanda ırkçılığa karşı da yürütülmüş olması nedeniyle, Türkiye'ye bu uygulamasıyla birlikte demokratik olmayan siyasi yapısı ve bu savaşa neden olmuş "totaliter diktatörlükleri" anımsatan bazı siyasi kurumları da bir başka anlam kazanmaktadır.

Şimdi, Türkiye'nin açıkça ortada duran bu siyasi yapısını, İkinci Dünya Savaşı boyunca izlemiş olduğu ve daha çok Almany'a'nın işine yaramış ve bu nedenle tepkilere yol açmış dış siyasetini birlikte değerlendirecek olursak, kişi özgürlüklerinin ve demokrasinin gerçekleştirilmesini savaşın son amacı durumuna getiren "Üç Büyükler" karşısında Türkiye'nin hiç de iyi bir konumda olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şu halde eğer Türkiye Batı dünyası içinde yer almayı istiyorsa, her şeyden önce salt bu konumu nedeniyle daha demokratik bir yönetim tarzını benimsemek zorundaydı. Bu zorunluluk uluslararası ilişkilerin almış olduğu yeni niteliğin Türkiye'yi de etkilemesinden başka bir şey değildi. Ne var ki, bu etki yalnız Türkiye'nin bu konumundan kaynaklanmakla kalmamış, buna bir de "Sovyet tehdidi"

eklenmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı 19 Mart 1945 günü tek yanlı olarak feshedip, aynı günlü bir nota ile Boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak istemesi üzerine, daha önce ortaya koyduğumuz nedenlerden dolayı İngiltere ve ABD'nin duyarsızlıktan da öte Sovyetlere dönük bir anlayış içine girmesi, Milli Şef İsmet İnönü'yü yeni önlemler almaya itmiştir.

Milli Şef İsmet İnönü, hem Batılı demokrat devletleri, hem Sovyetler Birliği'ni tatmin edip yatıştırmak, hem de kendi yönetimini aklamak istemiştir. Batının "Totaliter" zihniyetin uzantısı olarak gördüğü; dış Türklerle ilgilendiği için de Sovyetler'in tepkisini toplamış "Türkçü ve Turancı" kesim bu nedenle haksız ve gürültülü bir biçimde susturulmuştur. Tüm bu olumsuz koşulların yanı sıra Türkiye'nin bir Sovyet saldırısı karşısında yetersiz kalacağı açıkça ortadadır. Bu durumda çözüm yolu olarak ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batı dünyasının Türkiye'nin yanında yer alması gerekmektedir. Ne var ki, belirtmiş olduğumuz nedenlerden dolayı bu demokrat ülkelerin kamuoyları

Türkiye'ye hiç de iyi bir gözle bakmamaktaydılar. Bu nedenle Batı kamuoyunun kazanılabilmesi için, Türkiye'nin siyasi yapısının bir an önce demokratik bir görünüm kazanması gerekmektedir. İşte İsmet İnönü'nün bir yandan antidemokratik içerikli yasaları değiştirip, bir yandan "Milli Şef"lik ve "Değişmez Genel Başkanlık" gibi, artık sırtına yük haline gelmiş kurumları üzerinden silkip atarken, öte yandan CHP'ye daha demokratik bir görünüm kazandırmaya çalışması, önce MKP'nin ve ardından DP'nin kurulmasına izin vermiş olması, aslında Batılı demokrat devletlere verilen ödünlerden başka bir şey değildi. Kısacası çok partili düzenin yaşatılabilmesi, böyle bir ortamda gerçekleşmiştir, Türkiye'de çok partili düzene geçiş iç etkenlerden daha çok, dış etkenlere bağlı olarak zorunlu bir biçimde olmuştur. Bunun içindir ki; daha sonraki dönemlerde Türkiye'de "çok partili düzen" ve "demokrasi" ülkenin tarihsel, kültürel birikimlerinin ortaya çıkarmış olduğu koşullar içinde olduğu ölçüde, hatta belki de zaman zaman, Batı'nın öne sürüp kabul ettirdiği değer yargıları içinde ele alınıp, değerlendirilecektir.

DİPNOTLAR

- 1 Asım Arar: Son Günlerinde Atatürk (Dr. Asım Arar'ın Hatıraları); Selek Yyn., İst, 1958. S. 27-30.
- 2 Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başvekil İsmet İnönü arasında dış siyaset konusunda derin görüş ayrılıkları önemli rol oynamıştır. Atatürk dış siyasette ne kadar atak bir siyasetten yana ise, İnönü de o kadar ılımlı ve statükocu bir siyasetten yanaydı. Örneğin Hatay konusunda Atatürk kendi deha ve sezgi gücü ile uluslararası siyasal konjonktürü ve Fransız-Alman ilişkilerini değerlendirerek, Türkiye'nin Hatay'ı topraklarına kolayca katabileceğine inanmaktaydı. İnönü ise uluslararası görüşmeler yoluyla uzunca bir süreç içinde çözümden yanaydı. Bu nedenle Atatürk Hükümeti sık sık eleştirmiştir (Hasan Rıza Soyak: Atatürk'ten Hatıralar, C II, Yapı Kredi Bankası Yyn., İst., 1973, 546654) Dış siyasa alanında bir diğer anlaşmazlık da, 1937 yılında imzalanan Nyon Antlaşması'dır. Bu Antlaşma sırasında İngilizler korsan gemilere karşı yapılacak uluslararası mücadeleye Türkiye'nin bir destroyer vererek katılmasını teklif etmişler, Atatürk de İnönü'ye karşın Tefik Rüşti Aras'a talimat vererek emrivaki teklifin kabul edilmesini sağlamıştır. Fakat İsmet İnönü Türkiye'nin bu taahhüdünü uluslararası siyasal ilişkileri bakımından tehlikeli bulmuş, bunu yine bir mektupla emrivaki olarak bozmuştur. Bunun sonucunda Atatürk İnönü'nün "sürmenaj" hastalığı nedeniyle dinlenmesini uygun bulmuş, Hükümetten uzaklaştırmıştır (Asım Us: 1930-1950 Atatürk, İnönü İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları; Vakıf Matbaası, İst. 1966, 317-318).
- 3 Cemil Koçak: Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945); Yurt Yyn. Ankara, 1986s. 45.
- 4 Asım Gündüz: Hatıralarım; Derleyen İhsan Ilgar, Kervan Yyn. İst., 1973, s. 216-218-226.
- 5 Nadir Nadi: Perde Aralığından: Çağdaş; Yyn., 3. Baskı, İst. 1979, s. 8.
- 6 Us, Hatıra Notları, 303.
- 7 Şevket Süreyya Aydemir: İkinci Adam; C. II, Remzi Kitapevi, 2. Baskı, İst., 1968, s. 23.
- 8 A.g.k., 23.

9 Us, Hatıra Notları, 313. Karşı gurubun İnönü'ye karşı çalışmalarının başarıya ulaşmasının iki önemli nedeni vardır; Birincisi, İnönü Başvekillikten ayrıldıktan sonra TBMM, Hükümet, CHP ve devletin bürokratik kadrolarında radikal bir tasfiyeye gidilememesi, dolayısıyla İnönü'nün hiçbir zaman etkinliğini yitirmemiş olmasıdır. Buna bağlı olarak İnönü'nün karşıtlarının belki de etkin bir aday çıkaramamalarının temelinde bu gerçek yatmaktadır. Dolayısıyla iktidar mücadelesi de sertleşmemiş, sönük geçmiştir.' Koçak, a.g.k., 56) İkincisi ve en önemlisi de Cumhurbaşkanı seçiminde ordunun İsmet İnönü'den yana ağırlığını koymuş olmasıdır. (Hikmet Bila: CHP Tarihi 1919-1979; Doruk Matbaacılık, Ankara., 1979. S. 139-140).

10 Gündüz, a.g.k., 223.

11 Bila, a.g.k., 140.

12 Yunus Nadi: "Atatürk ve İsmet İnönü"; Cumhuriyet, 12 Kasım 1938; "Yeni Cumhur reisimiz İsmet İnönü"; Cumhuriyet, 13 Kasım 1938.

13 "Milli Şef" kavramına, CHP 1938 Olağanüstü Kurultay öncesindeki yıllarda da rastlamaktayız. Recep Peker 1934-1935 Eğitim döneminde Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde vermiş olduğu "İnkılap Dersleri"inde bu konuya değinmiş ve "Bugünkü yaşayışta ulusça üstün olmak gerekir. Ulusça üstün olmak için, kafası ve yüreği işleyen insanların bir büyük ve ana inanışta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafında birleşmeleri ve sarılmaları şarttır (a.g.k., 64). Kurultaydan sonra bu sıfat resmi olarak kullanılmaya başlanacak ve " Milli Şef" bir dönemin adı olacaktır (Koçak, a.g.k., 67). İlginçtir ki, siyasiler içinde "Milli Şef" sıfatını ilk kullanan Celal Bayar olacaktır. Olağanüstü Kurultayda İnönü'nün konuşmasından sonra söz almış, "Milli Şef"in kendisini Başkan vekilliğine getirdiğini açıklamıştır (CHP Üsnomal Büyük Kurultayı'nın Zaptı, 26. XII. 1938, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ank. 1938, s. 61; Koçak, a.g.k., 68).

14 Çetin Yetkin: Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945); Altın Kitaplar Yyn. Ank., 1983. s. 157-158.

15 Nadi, 16; Yetkin, 159; Atilla İlhan: Nazımın İki Talihsizliği, Hangi Edebiyat, Anılar ve Acılar;

- Bilgi Yyn., Ankara, 1993, s. 64; Oğuz Ünal: Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu-Tek Parti Yönetimi'nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci; Milliyet Yyn., İst., 1994, s. 92.
- 16 Bkz. Cumhuriyet, 26 Birinci kanun 1938.
- 17 CHP Üsnomal Büyük Kulutayı'nın Zabtı..., 35-36; Ülkü, CXII. Sayı: 71, İkincikanun 1939, s. VI vd.
- 18 Bkz: CHP Tüzüğü (1938); Recep Ulusoglu Basımevi, Ank. 1938; ayrıca Bila, 141.
- 19 Adolf Hitler'in Alman ulusuna "Ein Volk, Eine Partei, Ein Führer" olarak sunduğu bu slogan, Türkçedeki ifadesini "Milli Şef" döneminde "Tek Millet, Tek Parti, Tek Şef" olarak bulmuştur.
- 20 İktidara geldiklerinden itibaren propagandaya önem veren Nazi Almanyası 1935 yılının başında kalabalık bir Türk basın heyetini bu amaçla Almanya'ya davet etmiştir. Türk Basın Heyeti
- 18 Başkanı Asım Us dönüşünde Almanya'daki gelişmeleri anlatan bir raporu Cumhurbaşkanı Atatürk'e sunmuştur, (Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi; Arş. IV-6, Dosya 54, Fihrist 15).
- 21 Nadi, a.g.k., 17.
- 22 A.g.k., 17.
- 23 A.g.k., 17.
- 24 Ahmet Kutsi Tecer: "Dünden Bugüne"; Ülkü, Yeni Seri, Sayı: 3, İkinci teşrin 1941, s. 19.
- 25 Ülkü, "Cumhurreisimiz İnönü"; Yeni Seri, Sayı: 36, 16 Mart 1943.
- 26 T. B. M. M. Z. C. D. V. Yıllık 1 (TTK Kütüphanesi özel Cilt) (27. 1. 1939) İ. 4 s. 10.
- 27 Metin Toker: Tek Partiden Çok Partiye; Milliyet Yyn., İst. 1970 s. 21, 24-26.
- 28 ".1943 yılı başlarında idi, birgün Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e rastladım. Yüzünde bir tuhaflık, daha doğrusu bir eksiklik vardı. Yücel'in dikkat edince bıyıklarının yok olduğunu gördüm:
- Hayrola Üstat neden kestin o güzelim bıyıklarını? Sorma, Milli Şef öyle istedi... (Nadi, a.g.k., 178-180).
- 29 A.g.k., 180.
- 30 Tefvik Rüşti Aras'ın Dışişleri Bakanlığı'ndan alınıp, yerine Şükrü Saraçoğlu'nun atanması, birçok kişi için, yeni bir yönetimin dışişlerinde kendisiyle çalışabilecek, uyumlu bir kadroyu iş başına getirmesi gibi, doğal bir bürokrasi hareketinden başka bir anlam ifade etmeyebilir. Bu görüşe kısmen katılmak mümkündür. Ancak olayın temelinde yatan gerçek neden, kişisel anlaşmazlıklar ve bürokratik kaygılardan daha çok, dış siyasa konusunda köklü görüş ayrılıklarıdır. T. R. Aras bu konuda anılarında şöyle der: "Henüz genç ve dinç olduğum çağında emekliliğimi istemeye zorlandım. Büyük liderimizin daima önem verdiği liyakat ve hizmet kadar el üstünde tuttuğu vefa çamurlara düşmüş ve yerine kurnazlıkların türlü gelmişti. Atatürk'ün ölümünden sonraki iki dönemde de itina ile Hükümetten uzak tutuldum. Sebepleri aynı değildir. Sayın İsmet İnönü devrinde dış politikada görüş ayrılığı ve bu yüzden karşılıklı tavır ve hareketlerimizdeki hırçınlık buna başlıca amil olmuştur." (Tevfik Rüşti Aras: Görüşlerim, İkinci Kitap, Yörük Matbaası; İst 1968., s2).
- 31 İnönü'nün uygulamış olduğu bu dış siyasanın başarılı olduğu ve bunun sonucunda Türkiye'nin savaş dışı kaldığı büyük bir çoğunluk tarafından savunulmaktadır. Ancak, Türkiye'nin savaş dışı kalması, izlemiş olduğu dış siyasanın sonuçlarından yalnızca bir tanesidir.
- 32 Dışişleri Bakanı Aras, Alman Ekonomi Bakanı Funk'un "ittifak" teklifini Bayar ile birlikte Atatürk'e götürdüklerinde, O önce her ikisini dinlemiş, her iki devlet adamının da kendisi ile ilgili aynı görüşte olduğunu anlayınca; ".. isabetlidir.Türkiye tarafsız kalmalıdır, bir ittifak içine girmemelidir.. " demiştir. (Cüneyt Arcayürek: "İkinci Dünya Savaşı'na Ait Gizli Belgeler"; Hürriyet. 7 Kasım 1972) Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün kişisel vasiyetini hazırlamış olduğu aynı gün şunları söylediğini aktarmaktadır: ".Bizim şu ana kadar takip ettiğimiz açık, dürüst ve barışçı politika memlekete çok yararlı olmuştur. Arkadaşlar da buna alıştılar. Gerçek ve hayati mecburiyet dışında bu politikamız devam eder gider. (Hasan

Rıza Soyak: Atatürk'ten Hatıralar, C. II; Yapı Kredi Bankası Yayınları; İst. 1973, s. 279.) Son günlerinde Atatürk'ün önemle vurguladığı konulardan biri de; Sovyet ilişkilerinin 1925 Antlaşması'nın temelleri üzerinden yürütülmesidir. Bunun yanında Türkiye'nin ölçülü olmasından yanadır. (Bkz. İsmail Soysal: "1925 Türk Sovyet Saldırmazlık Paktı'na Ek Gizli Kalmış Bir Belge: Çiçerin'in Mektubu"; Türk Tarih Kongresi Ankara, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, T. T. K. B. Ankara, 1989, s. 1929 vd.).

33 Yavuz Özgüldür: Türk Alman İlişkileri (1923-1945); Genel Kurmay Basımevi, Ant., 1993, s. 108; Koçak, 110.

34 Söz konusu telgrafın tam metni için bkz: SSCB Dışişleri Bakanlığı: Stalin-Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1943); Türkçesi Levent Konyar, Havass, İst., 1981. (Belge: S. 88/No 28) s. 10.

35 Aras, a.g.k., 198.

36 İtalya'nın Habeşistan'a saldırıp bu ülkeyi işgal etmesi üzerine, Milletler Cemiyeti İngiltere'nin girişimi ile İtalya'ya karşı yaptırımlar uygulanması kararını aldı. Türkiye bu karara katıldı ve uyguladı. Bu konuda Türk Dışişlerinin Ottova Büyükelçiliğine verdiği karar için bkz: (Dışişleri Bakanlığı İkinci Dünya Savaşı Arşivi, Kutu 38, Dosya 12 Fihrist 1) Bunun üzerine İngiltere Türkiye'ye başvurarak Akdeniz'de İtalya'ya uygulanacak yaptırımlar sırasında çıkabilecek bir çatışmada İngiltere'nin yanında olup olamayacağını sordu. Türkiye'nin buna yanıtı da olumluydu. (A. g. a. Kutu 38, Dosya 12, s 1) Bununla birlikte Türkiye İtalyan tutumundan oldukça kaygı duymaktaydı. Bu nedenle Rodos Konsolosluğu ve Aydın Valiliği aracılığı ile İtalyanların On iki Ada'daki tüm faaliyetlerinden haberdardı. Bkz.: Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sandık 630, Dolap 62, Dosya 6.

37 Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander: "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973) C. I, Dördüncü Baskı, A. Ü. S. B. F. Y. No: 407, Ank. 1977, s. 144.

38 Arnavutluk İtalya tarafından işgal edildiğinde öne sürülen gerekçe bu devletin içine düşmüş olduğu anarşi ortamıdır. Bu gerekçe İtalya'ya

ilgilendirmiş olduğu kadar Balkan Anltantı'nı da yakından ilgilendirirdi. Türkiye'nin yapması gereken normal iş Balkan Konseyini olağanüstü toplantıya çağırıp, bir Balkan birliğini bu ülkeye göndermekti. Bu Balkan birliği büyük olasılıkla Yugoslavya'dan oluşturulabilirdi. Tüm Balkanlı devletler Yugoslavya'nın bu hareketini destekler, Arnavutluk'ta öne

34 sürülen anarşi ortamı ortadan kalkınca hem İtalyanlar, hem Balkanlılar birliklerini karşılıklı geri çekmek zorunda kalırlardı. Bu kararlı davranış ise İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasını da önlerdi. Tefik Rüstü Aras'ın düşüncesine göre Atatürk sağ olsaydı, izleyeceği siyasanın bu olacağıdır. ("Neler Olacaktı"; Milliyet, 16 Mart 1971) Ayrıca "takip edilen politikamız bakımından herhangi bir ittifak düşünülmesine acele ihtiyacımız yoktu. Savaş Almanya ile Polonya arasında başlayacaktı". (Aras, a.g.k., 199.) Şükrü Kaya da Aras'la aynı düşüncededir. O'na göre: İkinci Dünya Savaşı'nda Almanları Balkanlara istemeyerek sokmaya yönelten etken Mussolini'nin Arnavutluk ve Yunanistan'a saldırmasıdır. Atatürk sağ olsaydı Mussolini buna cesaret edemezdi. Mussolini Atatürk'ün Balkan devletlerini derhal toplayıp, karşı önlem alacağını gayet iyi biliyordu (Soyak, II, 529).

39 Türkiye'nin İngiliz-Fransız blokuna olan eğiliminin gittikçe artması üzerine, Almanya Türkiye'yi yeniden kazanma, hiç olmazsa bu bloktan uzak tutmak amacıyla Türk ordusunda Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapan bir eski asker olan Franz Von Papen 18 Nisan 1939'da Almanya'nın Ankara Büyükelçisi olarak Hitler'in emriyle atadı (Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi; Arş. IV-6, Dosya 54, Fihrist, 11). Bu Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önemin bir göstergesidir (Ahmet Şükrü Esmer: Siyasi Tarih (1919-1939); S. B. F. Y., Ankara, 1953, s. 249.).

40 Ludmila Jivkova: Türk İngiliz İlişkileri 1933-1939; Çev. F. Muharrem, F. Erdiç, Habora Kitabevi Yyn. İst., 1978. s. 215-217, Von Papen, Ribentrop'a gönderdiği raporlarda, Hitler'in konuşmalarında, Türkiye'deki Alman çıkarlarının öncelikle ekonomik nitelik taşıdığını, ve Almanya'nın asla toprak savları olmadığını vurgulamasını istiyordu (a.g.k., 215-216).

41 Yugoslavya Dışışleri Bakanı Markoviç, Romanya'nın Belgrad Büyükelçisi'ne Türkiye'nin bu kararının ciddi sonuçlar doğuracağını söylemektedir. Bakan Türkiye'nin Balkan Anltantı'nın öteki üye devletlerin onayını almadan bu karara vardığına dikkat çektikten sonra, bu davranışın Almanya tarafından Balkan Anltantı'ndan çıkması için baskı yapılmak üzere kullanabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Markoviç Romen Büyükelçisine deklarasyon imzalandığı taktirde, Yugoslavya Hükümeti'nin ciddi kararlar alacağını söyleyerek tehdit etmekten de geri kalmamaktadır. (Jivkova, 223.) Ayrıca Romanya'nın İkinci Dünya Savaşı başındaki siyasası için bkz: Gafenco Greoire: Dernieres jours de l'Europe; Paris, 1946.

42 Bkz. İsmail Soysal: "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi" Belleten, C. XLV/1, Sayı: 177, Ocak 1981, T. T. K. B., Ank, 1981 s. 195 vd.

43 Jivkova, 212. SSCB'nin İngilizlerle antlaşmasına engel olan Sovyet-Alman ilişkilerindeki bir gelişmedir; 17 Nisan 1939 günü Belin'e Sovyet Büyükelçisi Marekolov'un Alman Dışışleri danışmanı Weizsacker'e Skoda fabrikalarına verilmiş olan Sovyet siparişlerinin geleceğini sorunca; Weizsacker'in SSCB-İngiltere-Fransa arasındaki görüşmelerin Sovyetler Birliği'ne askeri malzeme verilmesi için olumlu bir hava yaratmadığını belirtmesi üzerine, Sovyet Büyükelçisinin Almanya ile

39 ilişkilerinin normale dönmesine engel bir neden bulunmadığını, bu ilişkilerin gittikçe iyileşebileceğini söylemesidir. (Nazi-Sovyet Relations; Connecticut, 1976; s. 32; ayrıca; Kamuran Gürün: Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953); T. T. K. B, Ank, 1991, s. 182.).

44 1936 yılından başlayarak Türk Dışışlerinin gündeminde en önemli yeri işgal eden Hatay sorunudur. Hatay siyasetinin her aşaması hakkında ilgili birimler tarafından Genel Kurmay Başkanlığı'na bilgi verilmiştir. Milli İstihbarat Teşkilatı, Milli Emniyet Hizmetleri Reisi Şükrü Ali Ögel'in Ankara'nın izlemiş olduğu siyasetin Hatay'ın çeşitli etnik gruplardan oluşan Hatay halkı üzerindeki etkisini açıklayan 19 Kasım 1936 tarihli raporu ve onu izleyen diğerleri için bkz.: Genel Kurmay Başkanlığı,

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 13, Dosya 13, F ihrist13-252.

45 Esmer, Sander, a.g.k., 145.

46 A.g.s., 145.

47 Nazi-Soviet Relations., 20.

48 A.g.k., 72. Ayrıca bkz; Pierre Renouvin et Jean Babtiste Duroselle: Introduction a l'Histoire Des Relations Internationales; 4. Editon, Armand Colin, Paris 1991, s. 440.

49 Rıfkı Salim Burçak: Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri; Gazi Üniversitesi Basımevi, Ank., 1983, s. 79-80.; Ferudun Cemal Erkin: Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi; Ankara Matbaası, Ank., 1968 s. 140. SSCB'nin Boğazlar ile ilgili olarak ileri sürdüğü tezlerin oluşumunda Almanya önemli rol oynamıştır. Aynı tarihlerde Alman Dışışleri Bakanı Von Ribbentrop, Alman-Rus egemenlik alanlarının pazarlığını yapmak için Moskova'dadır. Türkiye'nin Boğazları kapalı tutmasında Sovyetler Birliği'nin büyük çıkarları olduğuna inandıran Ribbentrop (Esmer, Sander, 148) Türkiye'nin "Demokrasi cephesi"ne yanaşmasına engel olamamıştır, Ama Türk-Sovyet dostluğunun son bulmasında önemli rol oynamıştır.

50 Daha Türk-İngiliz- Fransız İttifak Antlaşması görüşmeleri sürerken, buna koşut olarak bir askeri sözleşme taslağı üzerinde de çalışılmakta olup, söz konusu sözleşme de aynı tarihte imzalanmıştır. Bkz.: ATESE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 13, Dosya 13, Fihrist 230.

51 Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın metni için bkz: İsmail Soysal: Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C. I (1920-1945); T. T. K. B. Ankara., 1989, s. 600 vd. Ayrıca değerlendirme için bkz: Aynı yazar: "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı"; Belleten, C. XLVI, Sayı: 181-184, T. T. K. B. Ank., 1983.

52 İtalya Arnavutluk'u işgale yeltendiği zaman, İnönü sessiz kalmayıp, Balkan Paktı'nın üyelerini paktın hükümlerine göre harekete geçirmiş

- olsaydı, daha ileri gidip Yunanistan'a saldırma
- 44 cesaretini gösteremezdi. Bununla birlikte, Türkiye İngiltere'ye yönelmeyip, tarafsız bir siyasa izlemiş olsaydı, Balkanlar'daki Türk etkisinden dolayı Almanya da bölgeye gelmezdi (Soyak, II, 527).
- 53 Cumhuriyet Türkiye'si ile Nazi Almanyası arasında ilk ticaret antlaşması, 10 Ağustos 1933 tarihinde Berlin'de gerçekleşmiştir. Antlaşmayı Türkiye adına İktisat Vekili Mahmut Celal Bayar ile Almanya adına Dışişleri Müsteşarı Von Bulow tarafından imzalanmıştır. Antlaşmanın gerçekleşmesi ve tartışılan konular ve koşulları için bkz: Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi; Arş. IV-6, Dosya 54, Fihrist 156-2.
- 54 Alman Büyükelçisi Von Papen, Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak için tüm gücünü sarf etmiştir (Bkz. Franz Von Papen: Memoires; Flamarion, Paris, 1953.)
- 55 T. R. Aras'a göre: tarafsızlığa yönelen Türkiye üretimini artırdığı ölçüde tarafsız İsveç'in yaptığı gibi, savaşan taraflara altın karşılığı mal satması işten bile değildir. Yer altı madenlerinden, krom, bakır her ne çıkarabilirse yine taraflara özgürce satabilecektir (A. g. y., Milliyet, 16 Mart 1971).
- 56 Bkz: Selim Deringil: Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası: Tarih Vakfı Yurt Yyn., İst. 1994.
- 57 Bkz: Edward Weisband: İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası; Türkçesi, M. Ali Kayabal, Milliyet Yyn, İst., 1974.
- 58 İlhan Lüttem: Devletler Hukuku Dersleri; Birinci Kitap, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1959, s. 182; Gönlübol'a göre de; "tarafsızlık" iki ya da daha fazla devlet arasında çıkmış bir savaşta üçüncü tarafların bu savaş dışında kaldıklarını bildirme durumudur. Bu durumdaki bir devlete uluslararası hukuk bazı haklar tanımakta ve "vecibeler" yüklemektedir. Başka bir deyişle "tarafsızlık" uluslararası bir hukuk kurumudur. Bunun yanında İsviçre, Belçika ve Lüksemburg gibi ülke tarihi boyunca daimi tarafsızlığı diğer ülkelerde tanınmış devletler vardır. Avrupa'nın büyük devletleri İsviçre'yi 1815'te, Belçika'yı 1831'de, Lüksemburg'u da 1867'de sürekli tarafsızlık durumuna getirmişlerdir. Ancak bu

devletlerden Belçika ve Lüksemburg'un sürekli tarafsızlık statüsü 1914 tarihinde Almanya tarafından bu devletlerin işgal edilmeleri ile son bulmuştur. Buna karşılık İsviçre sürekli "tarafsızlık" statüsünü günümüze kadar sürdürmeyi başaramıştır (a.g.k., 67-68).

- 59 İsmet İnönü bunun farkındadır. Aradan yıllar geçtikten sonra, Metin Toker'in bu doğrultuda sormuş olduğu bir soruyu şöyle yanıtlayacaktır: "Benim düşündüğüm tarafsızlık politikasının, bugünkü tarafsız grupların politikaları ile benzer hiçbir tarafı yok. Ben iki tarafa müttefik olmayı ve onları taahhüde sokmayı tasavvur ediyordum." (İsmet İnönü: Televizyona Anlattıklarım; Haz. Nazmi Kal, Bilgi, Yyn. Ank., 1993, s. 79.) Oysa aynı İnönü, 1 Kasım 1945 günü TBMM'de yapmış olduğu konuşmada günün koşullarına uygun olarak Türkiye'nin konumunu başka türlü açıklamak gereğini duymaktadır: "1939 İlkbaharında ufuklar karardığı zaman Türkiye kendi benzerleri içinde tek millettir ki, idealin doğru istikametini görerek açıktan İngiltere ve Fransa'nın yanında mevki almıştır. 1940'ta Fransa
- düştüğü ve Britanya harbi başladığı zaman, İngiltere'nin kahramanlığını öven ve onun yanında bulunduğunu söyleyen tek millet yine biziz" (İnönü Diyor ki, Nutuk-Hitabe-Beyanatlar-Hasbıhaller; Toplayan, metni hazırlayan ve notları neşreden; Prof. Dr. Herbert Meizig, Ülkü Basımevi, İst., 1946, s. 217).
- 60 Erkin, a.g.k., 126.
- 61 Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi..., 124.
- 62 Özgüldür, a.g.k., 128.
- 63 Türk Hükümeti, Türk ordusunun eksikliklerinin belirlenmesi, bunların Almanya tarafından giderilebilmesi amacıyla daha 1937 Kasım'ında bir askeri Alman heyetini Türkiye'ye davet etmişti (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Arş. IV-6, Dosya 54, Fihrist 144). Türk ordusu üzerinede incelemeler yapmak onun eksikliklerini belirlemek üzere Türkiye'ye gelen Kurmay Albay Von Fretter ve Binbaşı Richard Leppez'den oluşan heyet İstanbul ve Ankara'da bulunan birliklerde çeşitli incelemeler yapmıştı. (Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi; Arş. IV-6, Dosya 55, Fihrist 135-1.).

64 Ribbentrop, 7 Mayıs'ta Türkiye'nin Almanya'ya sipariş vermiş olduğu tüm malzemenin gönderilmesi işlemlerinin bu gelişme nedeniyle durdurulmasını emretmiştir. Hitler, 14 Mayıs'ta Türkiye ile yapılmış en önemli satış sözleşmelerinin gereklerinin yerine getirilmesini yasaklamıştır (Koçak, Türk Alman İlişkileri..., 192). Böylece Kiel'deki Germenia tersanelerinde tamamlanan "Batıray" denizaltısı denize indirilmesine karşın Türkiye'ye teslim edilmemiştir. "Saldıray" denizaltısı daha önce 16 Nisan'da İstanbul'a gelmiştir. "Atılay" ve "Yıldırıy" denizaltıları İstanbul'da Haliç'te Almanlar tarafından yapılmaktadır. Bunların motorları da takılmak için İstanbul'a gelmekte olan gemiden yolda indirilerek, Almanya'ya geri götürülmüştür. Bunun dışında 17 adet 15 cm'lik Krupp topu 12 adet 12 cm'lik Skoda topu, 12 torpido, 60 adet Messerschmidt-109 Avcı uçağı, 8 adet Heinkel-111 savaş uçağı gibi, diğer yandan 150 milyon mark tutarındaki kredi antlaşması da parafe edilmemiştir. (Koçak, Türkiye' de Milli Şef Dönemi., 115).

65 Koçak, Türk Alman İlişkileri..., 192.

66 Jivkova, a.g.k., 233. Bu parasal yardımdan önce Genel Kurmay Başkanlığı Yüksek Müdafaa Meclisi Mart toplantısında bir askeri sözleşme taslağı hazırlamış bulunuyordu. Bu taslağa göre Türk ordusunun insiyatifi düşmana kaptırmamak üzere hareket etme zorunluluğu, Balkanlar'a bir saldırı durumunda Bulgaristan'ın yerinden kıpırdatmamak üzere önlemlerin alınması, İtalya'ya savaş açılması durumunda da Müttefiklerin desteğı ile On İki Adanımı Süratle Türk ordusu tarafından işgal edilmesi, Müttefiklerce Türk kıyılarının korunması ve düzenli bir deniz nakliyatının sağlanması, tüm bunlara için de Türkiye'ye acil araç gereç ve para yardımının yapılması gibi önlemler öngörülmekteydi. (ATESE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 13, Dosya 13, Fihrist 107).

67 A.g.k., 233-234.; Bu konuda ayrıca bkz: Winston S. Churchill: Çörçil Anlatıyor; Çev. A. E. Yalman, C. I-IV, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İst., 1949, C. I s, 186.

68 Churchill, bu konudaki düşüncelerini şöyle

açıklamaktadır: "İtalya'nın Arnavutluk işgalini içine sindirmiş ve İtalya'nın yeni makul toprak taleplerini ABD Başkanı Roosevelt'i araya koyup karşılamaya hazırдық" (a.g.k., III, 147).

69 Bu öyle bir müttefik ki, kendi güvenliğı ve çıkarları için tüm Balkanlar'ı bile ateşe atmaktan çekinmemektedir. Churchill: "Türkiye davası müstacel bir vaziyet arzetti. Hitler Şarka doğru sarkmak yolundaki emellerini yerine getirmekten belki şimdi çekinecektir. Bizim ona menfaatimiz, Almanya'yı bütün Balkanlar'la ve Şark cephesiyle husumet haline düşürmek yolundadır. Bu itibarla Türkiye ile bir muahede imzalamanın büyük bir kıymeti vardır." (a.g.k., II, 50) derken, İngiltere'nin yanında Türk ittifakının değerini de ortaya koymaktaydı.

70 Özgüldür, a.g.k., 129.

71 Johannes Glasneck: Türkiye' de Faşist Alman Propagandası; çev. Arif Gelen, Onur Yyn., Ankara (Tarihsiz), s. 122.

72 Deringil, a.g.k., 100.

73 Fahir Armaoğlu: "İkinci Dünya Harbinde Türkiye"; SBF Dergisi, C. XIII, Sayı: 2, 1958, (Ayrı basım) s. 13.

74 Esmer, Sander, Olaylarla., 152.

75 Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 129-130. İnönü'nün bu ani değişimine Türk ekonomisinin içinde bulunduğu çıkmaz neden olmuş olması gerekir. Sanayide yedek parça sıkıntısı en üst düzeye ulaşmıştır. Tarım ürünlerini ise, İngiltere Almanya ölçüsünde satın alamadığı için üretici zor durumdadır. (Glasneck, a.g.k., 124; Koçak; Türkiye' de Milli Şef Dönemi, 130; Özgüldür, a.g.k., 131).

76 F. Armaoğlu Türkiye'nin 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı uyarınca, konuyu Sovyetler Birliğı'ne açtığını Sovyetlerin Türkiye'yi savaşa girmemesi konusunda tehdit ettiğini yazar, (20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980); C. I, İş Bankası Kültür Yyn. Ank. 1991. s. 407).

77 Esmer, Sander, Olaylarla., 153.

78 Fransa'nın uğradığı kesin yenilgi Türkiye'de şok etkisi yaratmış, İngiliz ittifakından uzaklaşmasında önemli bir etken olmuştu. O

güne dek, dünyanın en güçlü orduları arasında kabul edilen Fransız ordusu "Maginot" hattı nedeniyle İnönü de bile çarpışmaların dört beş yıl süreceği düşüncesi, yerini şaşkınlığa bırakmıştır. (Faik Ahmet Barutçu: Siyasi Anılar (1939-1954); Milliyet Yyn., İst., 1977, s. 40).

79 Glasneck, a.g.k., 124.

80 Türkiye'nin savaş dışı kalmasını kolaylaştıran, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın 2 no.'lu protokolüdür: Bu protokole göre; "Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin SSCB ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir eyleme zorlamayacaktır." (Soysal, a.g.k., I, 603.).

81 Feridun Cemal Erkin bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Molotov'un Berlin'i ziyaretinden sonra, SSCB'nin Mihver'e katılmayı reddetmesi Alman Politikası aleyhtarlığına karşı bir bloğun kurulmasını sağlama alanında bir fırsat vermişti. Kasım 1940'da Macaristan bloğa üye olmuş ve bunu takiben SSCB'yi kuşatma çabasında stratejik mevki çok önemli olan Türkiye'yi de ittifaka ithal etmek için Alman diplomasisi Ankara üzerinde gayretlere girişmişti. (a.g.k., 171-172).

82 Armaoğlu, 20. Yüzyıl, 441.

83 Almanya 3 Temmuz 1940'da Fransa'da ele geçirilen bazı gizli belgeleri açıkladı. Bu belgelerde, Fransa'nın Bakü petrollerini bombalamak için, Türkiye ile görüştüğü belirtiliyordu. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massingli'nin Bakü'nün Fransız uçaklarınca bombalanması sırasında, Türk hava sahasını kullanıp kullanamayacağını Şükrü Saraçoğlu'na sorması, Türkiye'yi Sovyetler önünde zor durumda bırakmıştı. (Esmer, Sander, Olaylarla, 154; Glasneck, a.g.k., 124; Özgüldür, a.g.k., 133).

85 O kadar ki; daha 1940 Temmuzunda Büyükelçi Von Papen, Türk siyasi çevrelerine ve hükümetine gönderdiği raporlarda (Özgüldür, a.g.k., 134) Şükrü Saraçoğlu ile birlikte Türk Hükümeti için "Bu Hükümet, Türk-İngiliz-Fransız İttifakını imza eden hükümettir, O'nunla anlaşılmaz. Başka hükümet olmalı diyebilmektedir." (Us, Hatıra Notları..., 456-457).

86 Von Papen 3 Aralık'ta bazı ilkeler üzerinde Türk

Hükümetiyle anlaşmayı başarmıştı. Bul ilkelerden biri, "Türkiye Avrupa'nın yeniden biçimlenmesinde (özellikle Balkanlar ve Ortadoğu) aktif rol oynamayı" diğeri de; "Türkiye, Almanya ve İtalya'ya karşı yapılacak savaşlara katılmamayı kabul ediyordu" (Jozeph Ackermann: "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İlişkileri"; Atatürk Konferansları VI, (1973-1974) TTKB; Ankara., 1977s. 64-65).

87 Kamuran Gürün: Dışilişkiler ve Türk Politikası, (1939'dan Günümüze Kadar); SBFY., Ankara., 1983, s. 19.

88 Almanya'nın bu faaliyetleri için bkz: T. C. Dışişleri Bakanlığı: Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946); Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ank., 1973., s 47 vd.

89 Bu görüşmeler ve Bulgaristan'a verilen teminat ve İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile birlikte Britanya İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı Sir John Dill'inde katıldığı Başbakan Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Türk Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da hazır bulunduğu Ankara toplantısı ve bu toplantıda dile getirilen İngiliz kaygıları için bkz.: ATESE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 13, Dosya 13, Fihrist 108.

90 Türk-Bulgar Ortak Demeci'nin metni için bkz. Soysal, a.g.k., I, 633 vd.

91 Özgüldür, a.g.k., 141; Mihver devletlerin Balkanlar'ı kuşatması, bunun yanında SSCB'nin sıcak denizlere inmek için bu oluşumdan yararlanma ihtimali Türkiye'nin Trakya' da ve Boğazlarda bir takım askeri önlemler almasını gerektirdi. Bu önlemler için bkz.: ATESE Arşivi İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 22, Dosya 22, (Deniz Kuvvetleri Lalahan Arşivi, 1940-1941 Yılı Tatbikatları Dosyası).

92 Bu dönem içinde Türkiye, Müttefiklerle yapılan tüm görüşmelerden Almanya'ya bilgi vermektedir. (Glasneck, a.g.k., 261; Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 287, 289, 291).

93 Irak'taki Raşit Ali Geylani Nazi yanlısı ayaklanma başladığında, bu harekete yardım etmek isteyen Almanya Türkiye üzerinden asker ve malzeme göndermek istemişti. Türkiye'nin yapabileceği

tek şey ise Almanya'yı oyalamaktı. İngilizler Güneyden girip ayaklanmayı bastırınca sorun kendiliğinden ortadan kalktı. Ancak Irak'taki isyanın sona ermesinden sonra ise bu kez Haziran ayı başında İngiltere ve De Gaule'e bağlı Hür Fransız birlikleri Mihver devletlerinin etkilerini Orta Doğu'dan tümüyle silebilmek için Suriye'yi işgale hazırlandılar. Buna karşılık olarak Türkiye bazı birliklerini Irak ve Suriye sınırında topladı. Ama buna karşılık Hatay ve Suriye halkı arasında mevsimlik gereksinimlerin karşılıklı karşılanmasında ve ulaştırma konularında karşılıklı yardımlaşmanın yapılmasına izin verilmekteydi. Bkz: ATESE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu; Kutu 17 Dosya17, Fihrist17-15 ve Kutu, 5, Dosya 5, Fihrist 5-193, ve Kutu 5, Dosya 5, Fihrist 5-183.

94 Glasneck, a.g.k., 151.

95 Antlaşmanın metni için bkz: Soysal, a.g.k., I, 637 vd.

96 TBMMZC, D. VI, c. 19 İ. 2 (25. 6. 1941) C. I, 69. İ.

97 İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri-Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943; Çev. Muammer Sencer, May Yyn. İst. 1968 s. 35; Bu kaynakla ilgili olarak şu gerçeğin göz önünde tutulması gerekmektedir: Sovyetler Birliği Boğazlar statüsünün yeniden gözden geçirilmesi konusunda Türkiye üzerinde diplomatik baskıya başladığı sırada Türk Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın gizli yazışmalarını yayınlamışlardır. Türkiye'yi uluslararası siyasa da güç durumda bırakmak için bu belgelerden yararlanmışlardır. Bu belgeler daha sonra Fransızcaya oradan da Türkçeye çevrilmiştir. Bu belgelerin gerçek olup olmadığı

85 konusunda TC. Dışişleri Bakanlığı bu dönem ile ilgili arşivleri henüz araştırmacılara açmadığı için bir yargıya varmamız ne yazık ki mümkün değildir.

98 Bu konu ile ilgili olarak bkz: Ulus, 13 Haziran 1941, 19 Haziran 1941; Cumhuriyet, 19 Haziran 1941).

99 Armaoğlu, 20. Yüzyıl, 410.

100 Çağlar Keyder: Türkiye'de Devlet ve Sınıflar; İletişim Yyn., İst., 1980, s. 93.

101 Armaoğlu, 20. Yüzyıl, 410; Sander, a.g.k., 152;

Yetkin, a.g.k., 231.

102 Deringil, a.g.k., 146; Bu konuda Bkz F. R. Atay, Ulus, 23 Haziran 1941; Emir Erkilet, Cumhuriyet, 29 Haziran 1941.

103 Türkiye'nin Almanya'ya daha fazla yaklaşmaması için bu ülkeye daha anlayışlı davranılmasını savunan İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Mac Murray bile çok kızmış, Türkiye'ye yeni bir yardımın başlamasının, bu ülkenin müttefiklerle açıkça ve doğrudan bir işbirliğine girmesi koşuluna bağlanmasını isteyen bir telgrafı Washington'a çekmesine neden olmuştu. (Bkz. Armaoğlu, A.g.m., 25).

104 Armaoğlu, 20. Yüzyıl, 409.

105 Bu konuda Stalin-Churchill yazışmalarına bkz: SSCB, Dışişleri Bakanlığı, Belge, (s. 22/No. 11) s. 59.

106 Armaoğlu, 20. Yüzyıl., 412. Bunun ardından özellikle 1942 yılının başından başlayarak Sovyetler Birliği Türkiye üzerinde oldukça gizli, sinsi bir siyasete yönelecektir. 1942 yılında Kuzey İrlanda egemenliğini tümüyle pekiştiren Sovyetler Birliği, bu kez de aynı oyunu Türkiye'deki Kürt gruplar üzerinde oynamaya başladı. Bu amaçla aynı yılın içinde 94 Rus kışkırtıcı ajanı Türk yetkililer tarafından yakalanmıştır. Bunlardan Kilis'ten Türkiye'ye giriş yaparken yakalanan Vladimir Yavorski'nin bir KGB ajanı olduğu, yapılan sorgulamasından sonra anlaşılmıştır. Yine buna benzer Rus ajanları ülkenin diğer yörelerinde de yakalanmıştır. ATESE Arşivi İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 1, Dosya 1 Fihrist 134, 135, 137, 147, 148, 149, 150, 155, 158, 176.

107 8 Temmuz 1942 günü Başbakan Refik Saydam ölünce Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Başbakan, Numan Menemencioğlu Dışişleri Bakanı oldu.

108 Armaoğlu, 20. Yüzyıl, 412; Churchill Türkiye'yi savaşa sokabilmek için müttefiklerin gücünden ve etkisinden yararlanmaya çalışıyordu. Stalin'in düşünceleri ve Roosevelt'in görüşleri,

106 Türk-İngiliz ilişkilerinde hayli değişikliğe uğramaktaydı. Raymond Cartier: İkinci Dünya Savaşı C. I, II; Yayımlayan Sefa Kılıçoğlu, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İst 1976. II, s

- 139.
- 109 A.g.k., 139.
- 110 Türk Genelkurmayı Adana görüşmelerinin hemen ardından yoğun bir çalışma içine girmişçeşitli uzman komisyonlar kurdurarak Türk ordusunun gereksinim duyduğu araç gereçleri tespit ettirmiş, ayrıca eğitim için 34 kişinin Mısır'a İngilizlerce eğitilmesi konusunda henüz görüşmeler başlamadan kararlaştırılmış bulunuyordu. (ATESE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 4, Dosya 4, Fihrist 4, 11, 12).
- 111 Sander, a.g.k., 154; Weisband, a.g.k., 160.
- 112 Adana görüşmelerinin uzantısı olarak Türk-İngiliz askeri heyetler arasında yoğun görüşmeler daha sonraki aylarda da sürmüştür. 7 Haziran 1943 tarihli bir görüşme daha yapılmış, buna bağlı olarak Türkiye'ye 24 adet lokomotif ve buna bağlı olarak günde altı adet frensiz borulu vagon gelecektir. Ayrıca yol ve nakil vasıtası olarak çeşitli büyüklükte 500 adet motorlu vasıta sevk edilecektir. Bkz.; ATESE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 11, Dosya 11, Fihrist 11-205.
- 113 Weisband, a.g.k., 160.
- 114 Sander, a.g.k., 154.
- 115 A.g.k., 155.
- 116 Armaoğlu, 20. Yüzyıl., 412.
- 117 Armaoğlu, a.g.k., 413; Sander., a.g.k., 155.
- 118 Sander, a.g.k., 155.
- 119 Armaoğlu, 20 Yüzyıl., 413.
- 120 Cartier, a.g.k., II, 142.
- 121 Papen, a.g.k., 310.
- 122 Armaoğlu, 20 Yüzyıl..., 413; Ayrıca bkz: Valantin Berajvov: Tahran; Türkçesi Ali Ediz, Bilgi Yyn., Ank., 1970, s. 128-144.
- 123 Armaoğlu, 20 Yüzyıl, 413; Sander, a.g.k., 157.
- 124 Cartier, a.g.k., II, 147; Sander, 157.
- 125 Cartier, a.g.k., II, 147.
- 126 Cartier, a.g.k., II, 308.
- 127 Weisband, a.g.k., 279.
- 128 Armaoğlu, 20 Yüzyıl, 413.
- 129 SSCB Dışişleri Bakanlığı, Belge (s. 238/No. 297) s. 116.
- 130 İnönü, savaş sonunda, Türkiye'ye dönük bir Sovyet tehlikesinin belireceğini çok iyi bilmektedir. Bu O'nu o denli rahatsız etmekteydi ki, henüz hiç gereği yokken, Balkanlar'da Yunanistan'la yeniden bir işbirliği sağlayabilmek umuduyla 1944 Kasımı'nda On İki Ada üzerinde Türkiye'nin hiçbir hak ve talep iddiası olmadığını Yunan Hükümeti'ne bildirdi. (Armaoğlu, 20. Yüzyıl, 414.).
- 132 Weisband, a.g.k., 280.
- 133 A.g.k., 281.
- 134 A.g.k., 281.
- 135 Akşam, 13 Şubat 1944; Ayın Tarihi: No. 123, Şubat 1944, s. 27-29.
- 136 Ulus, 18 Şubat 1944; Ayın Tarihi: No: 123, s 37-38; Cumhuriyet, 29 Şubat 1944.
- 137 Weisband, a.g.k., 279-280.
- 138 Ömer Kürkçüoğlu: "Türk-İngiliz İlişkileri (1920'lerden 1950'lere)" Türk- İngiliz İlişkileri 15831984 (400. Yıldönümü) Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ank., 1985, s 86.
- 139 Weisband. a.g.k., 170.
- 140 Erkin, a.g.k., 227.
- 141 Weisband, a.g.k., 286.
- 142 Yetkin, a.g.k., 203.
- 143 Bu konuda daha geniş bilgi ve T. C. Dahiliye Vekaleti'nin aldığı önlemler için bkz. İlber Ortaylı: "İkinci Dünya Savaşı'nda Şehirlerde Hayat"; T. C. Genel Kurmay Başkanlığı, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C. I, GKB. Ank. 1998. s. 422-435; Ayrıca Kemal Arı: "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar"; T. C. Genel Kurmay Başkanlığı Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C. I, GKB, Ank, 1998, s. 447-458.
- 144 1938'den 1942 yılına dek piyasada dolaşan para

- miktari, Hükümetin cari harcamaları için açıktan para basması sonucu, üç kat artarak, toplumsal temelleri sarsacak biçimde bir enflasyona neden olmuştur. 1942 yılından başlayarak, Hükümetin kira artışlarını sınırlamasına karşın, İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde toptan eşya fiyatları üç kat artmıştır. Ertesi yıl ise; yaşam koşulları daha da zorlaşmış, özellikle gıda maddelerindeki artış altı katına ulaşmıştır. Bkz: İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, XV, 1942-1945; Ank, 1946, s. 255-259.
- 145 Edward C. Clark: "Türk Varlık Vergisine Yeniden Bakış"; Yapıt Dergisi, Sayı: 8, 1986 S. 30.
- 146 Bu dönemde karaborsa sorunu ve buna karşı Hükümetin aldığı önlemler için bkz.: Metin Ayışığı: "İkinci Dünya Savaşı Başlarında İstanbul'da İhtikar Meselesi"; T. C. Genel Kurmay Başkanlığı, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C. I, GKB, Ank, 1998, s. 234-265.
- 147 Clark, A. g. m. 30.; Bu olumsuz durum, savaş dönemlerinde tüm ülkelerde kendini göstermektedir. Bu nedenle devletin zaman geçirmeksizin, ekonomik koruma önlemlerine yönelmesi ve uygulaması kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Bkz: Feridun Ergin: Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi; Cumhuriyet Matbaası, İst., 1943, s. 39).
- 148 Faik Ökte: Varlık Vergisi Faciası; Nebioğlu Yyn., İst. (Tarihsiz) s. 24-26.
- 149 Önceleri ekonomi siyasasında liberal uygulamaları benimseyen Saraçoğlu Hükümeti daha sonraları Varlık Vergisi Kanun, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun ve el koyma yöntemleri gibi önceki Cumhuriyet Hükümetlerince başvurulmayan radikal önlemlere başvurusu ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. (Bkz: Samet Ağaoğlu: Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri; Bir soru Matbaası, İst., 1972, s. 8 vd; Mahmut Goloğlu; Milli Şef Dönemi (1934-1945); Kalite Matbaası, Ank., 1974, s. 481 vd.; Kemal Karpaz: Türk Demokrasi Tarihi; İstanbul Matbaası, İst. 1967, s107; Yetkin, A. g. k, 258).
- 150 Goloğlu, a.g.k., 175 vd.
- 151 TBMMZC., D. VI, C. 28, İ. 4 C. 1, s. 4.
- 152 Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi., 369.
- 153 Daha öncede Refik Saydam Hükümeti'nin kabul etmiş olduğu "Milli Koruma Kanunu" da mevcut bütçe imkanları ile ordunun ve kentli nüfustan beslenme gereksinimini karşılamak, dış ticaretin doğrudan devlet denetiminde yapılması ve polisiye önlemler içeren fiyat sınırlamaları içermekteydi. (Koçak, Milli Şef Dönemi., Ek XVII.).
- 154 TBMMZC., D. VI, C. 28, İ. 4, C. 1, 3. İ. s. 26.
- 155 TBMMZC., D. VI, C. 28, İ. 4, C. 1, 3. İ. s. 33-36.
- 156 Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 369.
- 157 Barutçu, a.g.k., 263; Ökte, a.g.k., 53; Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi..., 370.
- 158 Ökte, a.g.k., 49.
- 159 Osmanlı Devleti zamanında azınlıklar arasından Yahudilerin bir bölümü Selanik'e yerleşmiş, fakat sonradan Müslümanlığı kabul ederek Türk adlarını almışlardı.
- 160 Ökte, a.g.k., 48, 72, 73.
- 161 Ticaret, 14 İkinciteşrin 1942.
- 162 Ökte, a.g.k., 77.
- 163 A.g.k., 59.
- 164 Rıdvan Akar: "Varlık Vergisi-Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği; Belge Yyn., İst., İst. 1992, s. 54; Glasneck, a.g.k., 270.
- 165 Clarck, A. g. m., 32.
- 166 Cumhuriyet, 8 Aralık 1942.
- 167 Cumhuriyet, 17 Aralık 1942.
- 168 Akar, a.g.k., 58.
- 169 Azınlık vatandaşlarına ait bu gayrimenkullerin kimler tarafından satın alındığı ayrı bir çalışma konusudur. Böyle bir çalışmanın Türkiyeyi yaşamına yeni bir ışık getireceği kuşkusuzdur.
- 170 Akar, a.g.k., 59.
- 171 A.g.k., 68.
- 172 A.g.k., 68.
- 173 Aşkale çalışma kampına gönderilen ilk 45 kişilik azınlık mükelleflerinin listesi için bkz: Ökte,

- a.g.k., 152-153.
- 174 A.g.k., 154.
- 175 Ahmet Emin Yalman: Yakın Tarihte Gördüklerim ve İştiklerim, C. III (1922-1944) C. IV (1945-1970); İst., 1970, III, s. 376.
- 176 Ökte, a.g.k., 158- 159.
- 177 Ökte, a.g.k., 39; Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi..., 371; Sabiha Sertel: Bir Roman Gibi; Ant Yyn. İst., 1969, s 270.; Yetkin, a.g.k., 213.
- 178 Weisband, a.g.k., 290.
- 179 Akar, a.g.k., 73.
- 180 "Hayvan yine iplerini çözüyor", "Varlık Vergisi; Türk Barbarlığının Yeni Bir Örneği", "İrkçı Bir Uygulama: Türkiye'de Varlık Vergisi" gibi birkaç yabancı başlıktan birkaç örnek Batı Kamuoyu'unda bu uygulamaya nasıl bakıldığının acı bir örneğini vermektedir (Bkz. Akar, a.g.k., 72.).
- 181 Nadi, a.g.k., 178.
- 182 Yalman, III, 376.
- 183 Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Politikada 45 Yıl; Bilgi Yyn. Ank., 1968., s. 172.
- 184 Ökte, a.g.k., 124-126.
- 185 Yuluğ Tekin Kurat: "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Alman Ticareti'ndeki İktisadi Siyaset"; Belleten, CXXV, TTKB, Ank., 1961, s. 96.
- 186 Özgüldür, a.g.k., 161; Koçak, Türkiye'de Milli Şef..., 307; Weisband, a.g.k., 278-279; Deringil, a.g.k., 159.
- 187 ABD'nin savaşa girmeden önceki günlerde bile Türkiye'ye karşı tutumu İngiltere'den çok katıydı. 10 Temmuz'da Londra'ya çektiği bir telgrafta İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Halifax ABD Dışişleri yetkililerinin Türkiye'nin Almanya'ya eğilimli olduğunu gösteren bir kataloğu kendisine verdiklerini bildiriyordu (Deringil, a.g.k., 159.).
- 188 A.g.k., 159-160.
- 189 Fahri Ergin: "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye"; Yakın Tarihimiz, C. IV, Sayı: 52, Şubat 1963, s. 394; Yetkin, A. g. k, 233.
- 191 Erkin, a.g.k., 233; Özgüldür, a.g.k., 161.
- 192 Weisband, a.g.k., 324-325.
- 193 Bkz: T. C. Dışişleri..., 284-316; Ayrıca Lütem, II, 179-180.
- 191 194 Feridun Cemal Erkin: Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar; C. I, TTKB, Ank, 1980 s. 139.
- 195 Erkin, Türk Sovyet İlişkileri 236; Koçak, Türkiye'de Milli Şef., 311; Weisband, a.g.k., 328329.
- 196 T. C. Dışişleri., 285.
- 197 Cemil Bilsel, Layter tipi savaş gemilerinin Tuna'da yapıldığı için, bu gemilerden Türkiye'nin sorumlu tutulamayacağını yazmaktadır ("Sovyet Rusya- Türk Notaları Aydınlightında Türk Boğazları" İ: H. F. M. C. XIV, Sayı: 1-2, Aktaran Lütem a.g.k., II, 180).
- 198 Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., 413.
- 199 Esmer, Sander, Olaylarla..., 188-189; Koçak, Türkiye'de Milli Şef..., 3304; Weisband, a.g.k., 279-280.
- 200 Bkz: Ayın Tarihi: No: 123-124, Şubat-Mart 1944.
- 201 Weisband, a.g.k., 286.
- 202 Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri..., 227.
- 203 Esmer, Sander, Olaylarla., 178; Weisband, a.g.k., 287.
- 204 Weisband, a.g.k., 287.
- 205 Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri..., 227.
- 206 17 Eylül 1943 günü çıkarılan bir ek yasa ile 23. 610 mükellefin toplam 12.266.966 TL'lik vergisi silinmiştir. İşin ilginç yanı; vergisi silinenlerin büyük bölümü (G) grubu, yani gayrimüslimdi (Bkz: Ökte, a.g.k., 159-196).
- 207 Bu arada Varlık Vergisi'nin tasfiyesinin anlaşılması üzerine ulusal bankalar emlak karşılığı kredi vermeyi durdurmuşlardı. Bkz: Cumhuriyet, 29 Aralık 1943.
- 208 Varlık Vergisi'nin Bakayasının Terkine Dair Kanun için bkz: Düstur, 3. Forma, C. XXV, Mart 1944, s. 173; Resmi Gazete, Sayı 5657, Mart 1944.
- 209 TBMMZC, D. VII, C. 6-7; İ. 29 (15. 3. 1944) s. 1-45.

- 210 Maliye Bakanı Fuat Ağralı Varlık Vergisi'nin kaldırılması ile ilgili olarak Mecliste yaptığı konuşmada "Tahsilsiz kalan bakayadan bir kısmının tahsiline imkan olmadığı, bir kısmının mükellefleri ağır sıkıntılara ve belki de yokluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceği anlaşıldığı için bu yola gidilmiştir." (Aynı oturum).
- 211 Alman Büyükelçisi Franz Von Papen de bu durumu kavramıştı. Varlık Vergisinin kaldırılmasını, Türk Hükümeti'nin ABD'ye yaklaşma niyetleri olarak değerlendirmişti. (Weisband, a.g.k., 295).
- 212 A.g.k., 295-296.
- 213 Reha Oğuz Türkkan: Taputluktan Gurbete: Boğaziçi Yyn. İst, 1975. s. 35.
- 214 Weisband, a.g.k., 302.
- 215 Atsız'ın ilk mektubu için bkz: Orhun Dergisi, Sayı: 15 Mart 1944; Ayrıca Mustafa Müftüoğlu: Çankaya'da Kabus (3 Mayıs 1944); Yağmur Yyn., 2. Baskı, İst. 1977, s. 22-30; Fethi Tevetoğlu: Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, 1910-1960; Ayyıldız Matbaası, Ank., 1967, s. 607-609.
- 216 Bu mektupta adı geçenlerden Sabahattin Ali, Nihal Atsız'ı kendisine hakaret etmiş olduğu gerekçesi ile mahkemeye vermiş dava açmıştır.
- 217 Atsız'ın ikinci mektubu için bkz: Orhun Dergisi, Sayı16, Nisan 1944. Ayrıca Müftüoğlu, a.g.k., 31-44; Tevetoğlu, a.g.k., 612-617.
- 218 Bkz. F. R. Atay: "İrkçılık Turancılık"; Ulus, 9 Mayıs 1944; Z. Sertel: "Türk Gençliğine Tarihten Bir İbret Levhası"; Tan, 10 Mayıs 1944; A. E. Yalman: "Hastalık Taklit Edilemez"; Vatan, 10 Mayıs 1944.
- 219 Bkz.: "İrkçılık ve Turancılık Tahrifatı Yapanlar Hakkındaki Hükümetin Tebliği" Ayın Tarihi: No: 126, Mayıs 1944, 21.
- 220 Tan, Vatan, 19 Mayıs 1944.
- 221 İnönü'nün bu konuşması için bkz.: Ayın Tarihi, No: 126, s. 23-29; Ayrıca; Kadri Kemal Kop (Derleyen): Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları; Akay Kitapevi, Cumhuriyet Matbaası, İst., 1945, s 198-201.
- 222 15 Kasım 1944 günü bir makale yayınlayan İngiliz "Review" dergisi de, Türkçü ve Turancı tutuklamaları Ankara'nın Moskova'nın iyi not alma çabasına bağlamaktaydı. (Aktaran, Türkkan, a.g.k., 36).
- 223 Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri, 233; Esmer Sander, Olaylarla, 190-191; Özgüldür, a.g.k., 161; Koçak, Türkiye'de Milli Şef., 307; Us, Hatıra Notları, 597-598; Weisband, a.g.k., 324-325.
- 224 Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun bu konuşması için bkz: TBMMZC, D. VII, C. 9, İ. 1, (20. 4. 1944) s. 98; T. C. Dışışleri Bakanlığı, 217-218.
- 225 Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri, 240.
- 226 Ulus, 16 Haziran 1944; F. C. Erkin'e göre: "Bakanlar Kurulunun uygun bir anında İnönü, Alman gemileri ihtilafını müzakereye koymuş.Köşkte Feridun ile beraber Montreux'yü inceledik. 24. madde bize sarıh bir görev ve yetki veriyor, Şimdi Genel Kurmay'a emir verelim. Alman gemilerini esaslı surette aratsın.demiş, Bakan bu görüşe şiddetle karşı gelmiş, tartışma büyümüş. Bir aralık Bakan Cumhurbaşkanına ağır bir hitapta bulunmuş, Saraçoğlu derhal müdahale ederek: -Cumhurbaşkanına bu şekilde söz söyleyemezsiniz, sizi derhal istifaya davet ediyorum demiş." (Dışışlerinde 34 Yıl., 141).
- 228 Hilmi Uran: Hatıralarım; Ayyıldız Matbaası, Ank. 1959. s. 418; Weisband, a.g.k., 332-334.
- 229 Weisband, a.g.k., 333.
- 230 A.g.k., 335-336.
- 231 T. C. Dışışleri Bakanlığı, 221.
- 232 S. S. C. B. Dışışleri Bakanlığı..., Belge (S. 235/No. 294) s. 114-115.
- 233 Bkz.: Necmettin Sadak: "İngiltere İle İşbirliğimizin Beşinci Yıldönümü" Akşam, 12 Mayıs 1944; Asım Us: "Türk-İngiliz Müşterek Beyannamesinin Beşinci Yıldönümü" Vakit, 12 Mayıs 1944; F. R. Atay: Bir Yıldönümü" Ulus, 12 Mayıs 1944; Bu çevrenin dışında yer alan ve Hükümetin dış siyasani eleştiren biri daha vardır: Eski Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bkz. "İki Değil, Bir Tek Cihan Harbi Var" Vatan, 7 Ocak 1944; "Beklenecek Başka Ders: Müşterek Emniyet" Vatan, 13 Ocak 1944; "Hadiselerin

- Zaruretinden Doğan Bir Teşebbüs" Vatan, 23 Nisan 1944; "Türkiye'nin Uluslararası Durumu", Vatan, 19 Haziran 1944.
- 234 Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun konuşması ve konu ile ilgili tartışmalar için bkz: TBMMZC., D. VII, C. 13, İ. 1. Fevkalade İnikat (2.8.1944) s. 3-11. Ayrıca Ayın Tarihi: No: 129 Ağustos 1944, s. 60-65.
- 235 O. Murat Güvenir: İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Basını; Gazeteciler Cemiyeti Yyn., İst., 1991, s. 199-200.
- 236 Bkz.: Claud Alberd Colliard: Droit International et Histoire Diplomatique (Documents Choisis); Edition Domat Mont-Chestien, Paris 1950, s. 606-608.
- 237 Atalantik Beyannamesinin metni için bkz.: Ayın Tarihi, No: 93 (Ağustos 1941) s. 150vd.; Colliard, a.g.k., 604-605, Ayrıca, Jean Babbiste Duroselle: Histoire Diplomatique de 1919 a Nos Jours; 11. Edition, Dalloz, Paris, 1993, s. 306-307.
- 238 Birleşmiş Milletler Demeci için bkz: İlhan Lüttem: Devletler Hukuku; Birinci Kitap, Balkanoğlu Matbaacılık, Ank., S. 150 vd.; Colliard, a.g.k., 605.
- 239 Dumbaton-Oaks, ABD, İngiltere, SSCB, Çin delegelerinin hazırlamış olduğu, savaş sonrası kurulacak dünya düzenini belirleyecek büyük bir projedir. Geniş kapsamlı hazırlanmış bu projede Türkiye'yi yakından ilgilendiren konular Konferans' a Genel Kurmayı temsilen katılan Kurm Yüz. Hüseyin Ataman ve Hav. Kur. Yüz. Tekin Arıburun tarafından 40 sayfalık bir rapor şeklinde hazırlanmış ilgililere sunulmuştur. Bkz.: ATESE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 21, Dosya 21 (San Fransisco Raporu) Fihrist 6.
- 240 Ayın Tarihi, No: 135 (Şubat 1945) ayrıca 1945'in olayları için bkz: Pierre Renouvin: Histoire Des Relations Internationales, III, De 1871 a 1945; Hachette, Paris 1994, s. 875-906.
- 241 Tahran-Yalta Ve Potsdam Konferansları- Gizli Belgeler; Türkçesi Fahri Yazıcı, Sinan Yyn., İst. 1972, s. 127-132; Duroselle, a.g.k., 422.
- 242 Tahran- Yalta ve Potsdam..., s. 173-176.
- 243 Asım Us, Hatıra Notları., 600.
- 244 Ayın Tarihi, No: 138 (Mayıs 1945) s. 396; Ayrıca Churchill'in konuşmasının yorumları için bkz.: Nadir Nadi: "Churchill'i Dinlerken", Cumhuriyet, 15 Mayıs 1945; Necmeddin Sadak: "M. Churchill'in Avrupa'da Hürriyet ve Demokrasi Hakkında Sözleri", Akşam, 15 Mayıs 1945; Ekrem Ziya Uşaklıgil: "İmtihan Kapısından", Son Posta, 15 Mayıs 1945.
- 245 Ulus, 12 Ağustos 1945.
- 246 Yalman, a.g.k., II, 333.
- 247 Ergin, a.g.m., 395.
- 248 İç siyaset alanında Sovyetleri hoşnut etme düzenlemeleri bu kadarla da kalmamıştı; Alman Büyükelçisi Von Papen'e "suikast" düzenlemekten hüküm giymiş Pavlov ve Kornilov adlı Sovyet Büyükelçiliği'nde görevli iki Sovyet yurttaşı, TBMM'de kabul edilen özel bir yasa çıkartılarak serbest bırakılmıştı (Tan, 9 Ağustos 1944; Vatan, 9 Ağustos 1944). Alman işgali sırasında Nazilerle işbirliği ettiği ileri sürülen Mihver ülkeleri yurttaşlarına Türkiye sınırlarını kapamıştı. 9 Eylül'de Türkiye'ye sığınmış bulunan Bulgaristan eski İçişleri Bakanı Garovski 19 Eylül günü bu ülkeye geri gönderilmişti. Sovyetlerin isteği üzerine, savaş ve Alman işgali sırasında, Alman ordusunda görev alan ve Türkiye'ye kaçan Sovyet yurttaşı Türkler de Sovyetler Birliği'ne geri verilmişti. Yine
- 236 Romanya'ya kaçıp, Türkiye'ye gelmek isteyen 20-30 bin Kırım Türkü Sovyetleri kızdırmamak için ülkeye kabul edilmemişti. (Erkin, Dışişlerinde 34 Yıl, 148-149, Koçak, Türkiye'de Milli Şef..., 321.).
- 249 Necmettin Sadak: "Sovyet Rusya'nın Bulgarista'a Harp Notası"; Akşam, 7 Eylül 1944.
- 250 Armaoğlu, A. g. m. 39; A. Şesmer: "Yalta'da Türkiye", Siyasal İlimler Mecmuası, Cilt XXIV, Sayı: 227, Nisan 1954, s. 433-435; Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri, 272-273.
- 251 Ne var ki; Türk Boğazlarını uluslararası alanda ilk söz konusu eden Churchill' dir. 1943'de Tahran Konferansı'nda, Churchill şöyle demiştir; ".Eğer Türkiye savaşa girme teklifini kabul etmezse,

- bunun için ciddi sonuçlar doğurabileceğini ve Onun Boğazlar üzerindeki haklarını etkileyebileceğini Türkiye'ye hatırlatmaya hazırım." (Berajkov, a.g.k., 134.).
- 252 Tahran Yalta ve Potsdam, 128; Weisband, a.g.k., 377.
- 253 A.g.k., 127-132.
- 254 T. C. Dışişleri Bakanlığı, 244.
- 255 TBMMZC. D. VII, C. 15, Olağanüstü Toplantı, 1. O. (23. 2. 1945) s. 126-131.
- 256 Aynı tutanak, s. 126-131; Ayrıca Aynı Tarihi, No: 135 Şubat 1945, s. 38-39.
- 257 Şükrü Saraçoğlu'nun bu konuşması için bkz.; TBMMZC, D. VI, C. 26, İ. 3 (5. 8. 1942) 77. İ; Ayrıca Koçak, Türkiye'de Milli Şef..., 221.
- 258 TBMMZC., D. VII. C. 15, Olağanüstü Toplantı, 1. O, (23. 2. 1945).
- 259 Aynı Tarihi, No: 135, s. 32.
- 260 Uran, a.g.k., 423; Us, Hatıra Notları, 631.
- 261 Ancak, TBMM bu antlaşmayı 20.5.1946 günü onaylamıştır. (Faroz ve Bedia Turgay Ahmad; Türkiye' de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971; Bilgi Yyn., Ank., 1976, s. 13).
- 262 Basının son karar karşısındaki tutumu için bkz.: H. C. Yalçın; "Türk Amerikan Dostluğu", Tanin, 7 Ocak 1945; Necmettin Sadak: "Türkiye'nin Verdiği Kararın Tam Manası", Akşam, 26 Şubat 1945; H. C. Yalçın: "Türkiye'nin Kararı Karşısında" Tanin, 26 Şubat 1945; F. R. Atay: "Beklediğimiz Mükafat", Ulus, 5 Mart 1945.
- 263 Aynı Tarihi, No; 136, Mart 1945, s. 52; T. C. Dışişleri Bakanlığı..., 248.
- 264 Bkz.: Sarper-Vinogradov görüşmeleri. T. C. Dışişleri Bakanlığı..., 255.
- 265 Bkz: T. C. Dışişleri Bakanlığı.263 vd.
- 266 George Kirk: Survey of International Affairs The Middle East 1945-1950; Royal Institute of International Affairs, London, 1954. s. 21.
- 267 H. C. Yalçın: "Moskova Radyosu'nun Hücumları", Tanin, 29 Haziran 1945; Aynı Tarihi, No, 139. s. 142.
- 270 Aynı Tarihi, No: 136, s. 58-59.
- 271 A.g.d.59.
- 272 Erkin, Dışişlerinde 34 Yıl., 148.
- 273 Truman: Hatıralarım, Çev. Cihat Baban, Semih Tuğrul, Ulusal Basımevi, Ank, 1968, s. 168.
- 274 A.g.k., 168.
- 275 A.g.k., 168.
- 276 Deringil, a.g.k., 251-252.
- 277 "Vatan" ve "Tan" gazetelerinde yakında gelecek olan müttefik zaferinin gerçekte, çoğulcu demokrat rejimlerin, otoriter rejimlere üstün gelmesi anlamını taşıdığını vurgulayan çeşitli yorum ve yazılara rastlanmaktaydı. Bkz.: A. E. Yalman; "Kime Karşı", Vatan, 23 Eylül 1944; H. C. Yalçın: "Değişen Terazi", Tanin, 23 Eylül 1944; "Dünyada Bir Zihniyet
- 278 Bkz: Aynı Tarihi, No: 124 Mart 1944; Necdet Ekinci: İkinci Rünya Savaşı' ndan Sonra Türkiye' de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler; İkinci Baskı Toplumsal Dönüşüm Yyn. Ank., 1997, s. 271- 272; Ayrıca; Güvenir, a.g.k., 137; Toker, a.g.k., 51; Koçak, Türkiye' de Milli Şef..., 348.
- 279 Bkz.: A. E. Yalman: "Rey Durumunun Tahlili", Vatan, 25 Mart 1944.
- 280 Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı, (Radyo Konferansları) Başnur Matbaası, Ank. 1970 S 424; Nihal Kara İncioğlu "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları2, Tarih ve Demokrasi-Zafer Tunaya Armağanı, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yyn. İst., 1992, s. 72-73; Yetkin, a.g.k., 245-246.
- 281 İnönü'nün Söylev ve Demeçleri., 389-340.
- 282 Aynı Tarihi, No: 135, Mart 1945, s. 250; Buna en çok itiraz eden Sovyetler Birliği idi. "Türkiye her ne kadar Hitler Almanyası'na harp açarak son anda Müttefikler cephesine katılmış ise de Hür Devletler Konferansı'nda onun yeri yoktur" diyordu (Ali Fuat Başgil: 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri; Çeltük Matbaası, İst., 1966, s. 55).

- 283 Rıfki Salim Burçak: Türkiye' de Demokrasiye Geçiş-1945-1950; Olgaç Yın., Ank., 1979, s. 47; Ahmet Taner Kışlalı: Forces Politiques Dans la Turquie Moderne; AÜSBF. Yın., Ank 1968, s. 16; Ayrıca bkz.: Vladimir I. Danilov: " Çok Partili Sisteme Geçişte Türk Demokrasinin Gelişmesinin Önemli Bir Safhası"; XI. Türk Tarih Kongresi, Ank 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler VI. Cilt, TTKB; Ank., 1994, s. 2314.
- 284 F. C. Erkin: "İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler", Milliyet, 14 Ocak 1974; San Fransisco'ya giden kurulun bir başka delegesi olan Nihat Erim de İnönü'nün kendilerine "Türkiye'de pek yakında çok partili hayatın başlayacağını ilan etmek yetkisini verdiğini" yazarak, Erkin'i doğrulamıştır. Bkz.: "Şekil ve Mahiyet Olarak Cumhuriyetimiz", Ulus, 20 Ekim 1950.
- 285 San Fransisco'ya giden heyetin tam listesi ve raporu için bkz.: ATESE Arşivi; İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No: 21, Dosya No: 21 1945 San Fransisco Raporu Fihrist 21-9-11.
- 286 Ayın Tarihi: No: 138, Mayıs 1945, s. 633.
- 287 A.g.d., 304-305.
- 288 Bu amaçla 27 Aralık 1945'de Moskova Konferansı'nın Uzak Doğu Komisyonu, General Mac Arthur'u Japon militarizminin oluşmasında etkin olmuş olan büyük ailelerin tasfiyesini ve demokratikleşmeye yönelik bir Japon anayasasının hazırlanmasında görevlendirmiş bulunuyordu (Duruselle, 464-465).
- 289 Ayın Tarihi: No: 138, Mayıs 1945, s. 396.; Ayrıca Churchill'in bu konuşmasının yorumları için bkz: Nadir Nadi: "Churchill' i Dinlerken" Cumhuriyet, 15 Mayıs 1945; Necmettin Sadak: "M. Churchill'in Avrupa'da Hürriyet Ve Demokrasi Hakkındaki Sözleri", Akşam 15 Mayıs 1945; Ekrem Uşaklıgil; "İmtihan Kapısından", Son Posta, 15 Mayıs 1945.
- 290 İnönü'nün bu söylevi için bkz.: Ayın Tarihi, No: 138, s 52-53.
- 291 Bkz. Meeting At Potsdam; By Charles L. Mee, Jr; A Del Book, New York 1976.
- 292 Churchill seçimleri kaybetmesine karşın, uluslararası konferanslarda bir süre ülkesini temsil etmeyi sürdürdü.
- 293 Meeting At Potsdam., 273.
- 294 Tahran Yalta Potsdam, 173.
- 295 Ekinci, a.g.k., 282.
- 296 Gürün, Türk Sovyet İlişkileri, 297.
- 297 Ekinci, a.g.k., 283.
- 298 Verilen notanın tam metni için bkz: Ayın Tarihi; No: 144, Kasım 1945 s. 71; T. C. Dışişleri Bakanlığı., 283.
- 299 Türkiye ABD'nin bu önerisinde özellikle 2. maddesine takılmıştı. Bu madde bütün Sovyet donanmasının aynı anda Boğazlardan geçerek İstanbul önlerine gelebilmesine olanak sağlıyordu.
- 300 Bkz.: Ayın Tarihi: No: 144, s. 77.
- 301 Bkz.: Ayın Tarihi: No: 145, Aralık 1945, s. 14-15.
- 302 Burçak, Moskova Görüşmeleri..., 182; Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri, 273-274; Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri..., 302.
- 303 İnönü Diyor ki..., 222.
- 304 İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 günü TBMM'de yapmış olduğu bu tarihsel konuşmadan önce, Türk kamuoyu Sovyetler Birliği'nin Türk toprakları konusundaki isteklerini yabancı basından öğrenmekteydi. Saraçoğlu Hükümeti iki ülkenin ilişkilerini daha da çıkmaza sokmamak ve Sovyet Hükümeti'nin belki isteklerini geri alır düşüncesinden yola çıkarak bu gerçeği açıklamamıştı (Burçak, Moskova Görüşmeleri., 181.).
- 305 Bu konuda bkz.: "Boğazlar ve Diğer Rus İstekleri" Yeni Sabah, 7 Ekim 1945; Necmettin Sadak: "Boğazlar Meselesi ve Türk Sovyet Münasebetleri", Akşam, 7 Ekim 1945; H. C. Yalçın: "Boğazlar Meselesi Üzerinde Biraz Aydınlık" Tanin, 12 Ekim 1945; Asım Us: "Boğazlar Meselesi", Vakıf, 13 Ekim 1945.
- 306 Burçak, Moskova Görüşmeleri., 181.
- 307 A.g.k., 181.
- 308 Ayın Tarihi, No, 145, s. 151; Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri..., 302; 21 Aralık 1945'de Moskova'nın "Pravda", "İzvestia", "Kızıl Yıldız" ve "Tront"

- gibi belli başlı gazetelerinde, iki Gürcü profesörün daha önce Tiflis'te yayınladıkları mektup yer aldı. Buna göre; Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun Gürcistan toprağı olarak kabul edilmekteydi. ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne geri verilmeliydi. (Burçak, Moskova Görüşmeleri., 182.) Sovyet Gürcistan'ın bu girişimi sürerken, bunu Sovyet Büyükelçiliğinin Sovyet Ermenistan'ına yerleşmek isteyen Ermeni asıllı Türk vatandaşlarının kayıtlarını yaptırmak üzere İstanbul Başkonsolosluğuna başvurularını yapmaları yolundaki duyurusu izledi (Gürün, Türk Sovyet İlişkileri., 302).
- 311 Karpat, a.g.k., 126; Danilov, A. g. m., 2314.
- 312 Bkz.: Çetin Yetkin: "II. Dünya Savaşı Bitiminde Çok Partili Düzene Geçişte Temeldeki Bozukluk" Atatürkçü Bilinç, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 1 Ocak 1994, s. 4.
- 313 Bkz.: Barutçu, a.g.k., 412-419; Daha 1942 ve 1943 yıllarında Çorlu'da bir grup subay İnönü'nün "Tek Parti Yönetimi"ni devirmek amacıyla birleşmişler ve General Muzaffer Tuğsavul'a başvurarak kendilerine başkanlık etmesini istemişlerdir. Ancak buna ek olarak Alpaslan Türkeş'in aktardığı başka girişimler daha vardır. Bu darbeci gruplar için bkz: Muammer Taylak: 27 Mayıs ve Türkeş; Ayyıldız Matbaası, Ank. 1976, s. 6 12.
- 314 Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 6 Ocak 1944 günü Ulus gazetesinde; ".halkçılık ilkesini gerçekleştirmek amacıyla hürriyetin kısıtlanabileceğini" söylerken, aynı Saraçoğlu 6 Eylül 1945'de aynı gazetede; "eski rejimi korumak amacıyla alınan şu ya da bu önlemlerin yeniden gözden geçirileceğini" söylemekteydi. İç ve dış baskılar Tek Parti'nin yöneticilerini böylesine değiştirmiş bulunuyordu. Ali Fuat Başgil'e göre; "İnönü İspanya diktatörü Franco gibi harpten sonra da totaliter rejimini devam ettirebileceğine kanaat getirseydi, bunda tereddüt etmeyecekti." (a.g.k., 55.).
- 315 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Necdet Ekinci: Sanayileşmek ve Uluslaşmak Sürecinde Toprak Reformu'ndan Köy Enstitülerine; Kültür Bakanlığı Yyn., Ankara 1997.
- 316 Konu ile ilgili tartışmalar için bkz.: TBMMZC, DVI, İ. 3 (5. 6. 1942 69. İ; DVII, C.?, T2, B: 54, O. 1, s. 60-63; Ayrıca Ayın Tarihi: No. 138, s 29-33.
- 317 Cem Eroğul: Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi; İmge Kitapevi, İkinci Baskı, Ank, 1990, s. 9-10.
- 318 Toker, a.g.k., 58.
- 319 TBMMTD, D. VII, C. 18, (29. 5. 1945) 65. B. s. 37-41.
- 320 TBMMTD., D. VII, C. 17, T. 2, (15. 5. 1945) 54. B, s. 70.
- 321 TBMMTD., D. VII, 17, T. 2 (15. 5. 1945) 54. B. s. 80-81.
- 322 Mali Yılbaşı sene sonuna alınması nedeniyle 1945 Bütçe Yasası yedi aylık hazırlanmıştı.
- 323 Eroğul, a.g.k., 9.
- 324 Barutçu, a.g.k., 296-297; Ekinci, İkinci Dünya Savaşın'dan Sonra...295-296; Mahmut Goloğlu: Milli Şef Dönemi 1934-1945; Kalite Matbaası, Ank 1974 s. 354-355. Karpat, a.g.k., 129; Koçak, Türkiye'de Milli Şef., 385; Toker, a.g.k., 62-63.
- 325 Dörtlü Takririn tam metni için bkz: Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 241 -244; Ahmet Yeşil: Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yyn., Ank, 1988, Ek-I.
- 326 Mahmut Goloğlu: Demokrasiye Geçiş 1946-1950; Kaynak Yyn, İst. 1982, s. 34.
- 327 Samet Ağaoğlu: Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru; Doğuş Matbaası, İst, 1972, s. 85; Goloğlu, Demokrasiye Geçiş..., 42.
- 328 Hilmi Uran: "Tek Parti' den Demokrasiye, DP nin Kuruluşuna Yol Açan Dörtlü Takrir", Dünya, 4 Kasım 1958.
- 329 Toker, a.g.k., 67.
- 330 "Dörtlü Takrir"in geri çevrilmesinin gerçek nedeni tartışmalı olmakla birlikte, iki görüş ağırlık kazanmaktadır. Birinci görüşe göre, CHP Genel

Başkanı, Cumhurbaşkanı, "Milli Şef" unvanlarını üzerinde taşıyan İsmet İnönü'nün 19 Mayıs söylevinde açıkça işaret ettiği liberalleşme buyruğuna karşın CHP'liler daha otoriter tepki alışkanlıklarını yitirmemişlerdir. İkinci görüşe göre ise CHP, kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için özellikle sert bir tutum almıştır. Gerçekte her iki görüşte de gerçek payı bulunmaktadır. (Eroğul, a.g.k., 11; Ekinci, İkinci Dünya Savaşından Sonra., 299.; Karpat, a.g.k., 130-131).

331 Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: İkinci Cilt, E Yayn. 1st 1983, s. 475-456.

333 Tanık Zafer Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952); Doğan Kardeş Yyn, İst. 1952, s. 683.

334 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 14. Bu görüşlerini kamuoyuna ulaştırmak için basında etkin olan yazarlara bir "kuzu ziyafeti" vermiş, bu nedenle basında "kuzu partisi" olarak adlandırılmıştı. (Ekinci, İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra., 300; Toker, a.g.k., 70; Yeşil, a.g.k., 48).

335 Ekinci, İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra, 300.

336 Necmettin Sadak: "İyi Bir Haber: Celal Bayar'ın Kurmak Üzere Olduğu Parti" Akşam, 3 aralık 1945.

337 Cumhuriyet, 5 Aralık 1945.; İnönü ve Bayar arasında şu konuşma geçmiştir; İnönü; "Terakkiperverde olduğu gibi itikadı diniyye biz riayetkarız diye bir madde varmı? - "Hayır Paşam Laikliğin dinsizlik olmadığı vaar" - "Zıyanı yok Köy Enstitüleriyle İlkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?" - "Yok" - "O halde tamam" (Toker, a.g.k., 81).

338 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 16; "Demokrat Parti" adında hepsi de birleşmişlerdi. Bayar bunun nedenini şöyle açıklamıştı: "Bunda Amerikan modeli rol oynamadı değil., Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu?" (Toker, a.g.k., 80).

339 Ulus, 8 Ocak 1946; Akşam 8 Ocak 1946.

340 Goloğlu, Demokrasiye Geçiş., 42.

341 DP'nin daha ilk kuruluş gününde 7 Ocak tarihindeki

basın toplantısında bir gazeteci Celal Bayar'a şu soruyu yönetiyordu; "Serbest Fırka hikayesi henüz hatırlarda olduğuna göre DP'nin de bir danışıklı dövüş mahsulü bulunmadığını temin edebilir misiniz?" DP Genel Başkanı buna şu yanıtı verdi: "Serbest Fırka dahi muvazaa partisi değildir. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu bu teklifi kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi, memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur." (Toker, a.g.k., 83.).

342 Ulus, 7 Mart 1946.

343 Bkz: H. C. Yalçın: "Türk-Amerikan Dostluğu" Tanin, 7 Ocak 1945; Nadir Nadi: "Yaşasın Demokrasi", Cumhuriyet, 26 Ağustos 1945; A. Ş. Esmer: "Amerikalılar Türkiye'den Ne Bekliyorlar?" Ulus, 11 Eylül 1945; F. R. Atay: "Barış Kurucu Amerika" Ulus, 15 1947.

344 Vatan, 22 Haziran 1946.

345 Toker, a.g.k., 89.

346 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 20.

347 İnönü'nün bu konuşması için bkz.: İnönü Diyor ki, 20.

348 Bkz.; Ayın Tarihi: No: 168, Kasım 1947, s. 67-68.

349 İnönü Diyor ki..., 226-227; İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, 399-340.

350 TBMMTD, D, VII, C. 24, B. 59 (5. 61946) O. 1, s. 48-50.

351 Hüseyin Nail Kübalı: "Siyasi Seçimler ve İki Dereceli Seçimin Mahiyeti" Cumhuriyet, 10-13 Nisan 1946; Tunaya, a.g.k., 546-547.

352 Daha sonra bu yöntem 1950 Seçimleri öncesinde değiştirilecektir.

353 Bu tasarının yasalaşması ile birlikte ülkede öylesine hızlı bir dernekleşme başlamıştı ki, 1946'dan 1950 yılı sonlarına değin kurulan dernek sayısı 7219'a ulaşmıştı. Bkz.: Ahmet N. Yücekök: Türkiye' de Dernek Gelişimleri: 1946-1968; Ank. 1973, s. 151; Bu kurulan derneklerden biri de 17 Kasım 1946'da İstanbul'da kurulan "İnsan Hakları Derneği"dir. Kuruluşu resmen açıklandığı zaman kamuoyunda şaşkınlık yarattı. Çünkü aşırı solcu olarak tanınan kişilerin yanında bu derneğin üyesi ve kurucu başkanı olarak tanınan Mareşal Fevzi Çakmak'ın yer

- almasıydı. Çakmak'ın temiz, dürüst, iyi niyeti ve Cami Baykurt ve T. R: Aras ile olan eski arkadaşlığı onu derneğin faal üyeliğine itmişti. (Bkz.: Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, 130-139; Tevetoglu, a.g.k., 577; Cumhuriyet, Ulus, 18 Ekim 1946).
- 354 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 21.
- 355 TBMMTD, D: VII, C. 24, B. 61 (10. 6. 1946), O. 1, s. 103-104.
- 356 TBMMTD, D. VII, C. 24, B. 64 (13. 6. 1946) O. 1, s. 3-5.
- 357 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 39.
- 358 TBMMTD, D. VII, C. 24, B. 64 (13. 6. 1946) O. 1, s. 3-5.
- 359 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 39, Şükrü Esirci: Menderes Diyor ki; Demokrasi Yyn. İst. 1967, s. 60.
- 360 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 40.
- 361 Goloğlu, Demokrasiye Geçiş., 59-50.
- 362 Bayar'ın bu demeci için bkz.: Toker, a.g.k., 97.
- 363 Ulus, Cumhuriyet, 26 Nisan 1946.
- 364 TBMMTD, D. VII; c. 22, B. 45 (29. 4. 1946) O. 2, s. 233.
- 365 Karpat, a.g.k., 136.
- 366 İnönü'nün Akşehir Söylevi (6 Mayıs 1946), Ulus, 7 Mayıs 1946.
- 367 İnönü'nün bu konuşması için bkz.: İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, 402-403; Ulus, 11 Mayıs 1946.
- 368 CHP yeni seçimlerin gerekli oluşunun nedenlerini şöyle açıklamıştı: "Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni seçimlere karar verdik. (Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 21) Bayar'a göre DP yalnızca 34 ilde ve 160 ilçede örgütlenmişlerdi. (Cumhuriyet, 12 Haziran 1946).
- 369 Haluk Ülman: "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz", AÜSBFD. C. XII (Haziran 1957) s. 45.
- 371 Adnan Menderes: "Teessür Verici Bir Manzara", Vatan, 19 Mayıs 1946.
- 372 Cumhuriyet, Ulus, Tasvir, Vatan, 22 Temmuz 1946.
- 373 Cumhuriyet, 23 Temmuz 1946.
- 374 Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946.
- 375 Ayın Tarihi; No: 152, Temmuz 1946, s. 5.
- 376 Bkz.: Tekin Erer: Türkiye'de Parti Kavgaaları; 2. Baskı, İst 1966 s. 311-313.
- 377 Cumhuriyet, 25-26 Temmuz 1946.
- 378 Celal Bayar'ın açıklamaları için bkz: Yeni Sabah, 25 Temmuz 1946.
- 379 Cumhuriyet, 1 Ekim 1949.
- 380 Bkz.: Tasvir, 6-16 Ağustos 1946.
- 381 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 24; ayrıca Cumhuriyet, Ulus, Vatan, 6 Ağustos 1946; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Peker'den önce bazı siyasilere başkanlık önermişti. Ama hiç kimse bu görevi üstlenmek istememişti. Başbakanlık önerilenlerden biri de Hilmi Uran'dır (Bkz.: Uran, a.g.k., s. 456-458; Ayrıca Fahir Giritlioğlu: Türk Siyasi Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii; C. I, İst. 1965, s. 199.).
- 382 Giritlioğlu, a.g.k., 199-200; Toker, a.g.k., 133-134.
- 383 Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş., 100-101; Peker'e bu görevin verilmesi, DP'de kaygılara yol açarken, CHP içinde uzun zamandır muhalefete karşı sert önlemler alınmadığından yakınmakta olan otorite yanlılarınca yerinde bir karar olarak kabul edilmekteydi (Karpat, a.g.k., 150).
- 384 7 Eylül Kararları için bkz.: Ayın Tarihi; No: 154, Eylül 1946, s. 16-19.
- 385 7 Eylül Kararları öncesi çıkan çeşitli söylentiler nedeniyle İngiliz Büyükelçisi Kell, 2 Eylül 1946 günü, Gazeteciler Cemiyeti'nde bir açıklama yapma gereğini duymuş, İngiltere'nin Türkiye'nin iç siyasetine karıştığı söylentilerini reddederek şöyle demişti: "Garip ve asılsız bir söylenti duydum, güya İngiltere Türkiye'nin iç politikasına karışıyor. Olmaz ya, biz böyle bir hata işlemeye kalkışsak bile Türk onuru bunu şiddetle reddeder." (Cumhuriyet, 3 Eylül 1946).
- 386 Karpat, a.g.k., 151.

- 387 Bila, a.g.k., 215.
- 388 Haluk Cillov: Türk Ekonomisi; İst, 1970, s. 139.
- 389 Cumhuriyet, Vatan, 2 Kasım 1946.
- 390 Karpat, a.g.k., 152.
- 391 Goloğlu, Demokrasiye Geçiş., 96-97; Karpat, a.g.k., 152-153.
- 392 Karpat, a.g.k., 162.
- 393 Cumhuriyet, Vatan, 14 Eylül 1946.
- 394 Başbakan Recep Peker'in söz konusu kanun tasarısı ile ilgili konuşması için bkz.:
- TBMMTD, D. VIII, C. 1, s. 313.
- 395 Aynı oturum, 292.
- 396 Aynı oturum, 280.
- 397 Cumhuriyet, 8-11 Ocak 1947; Ulus, 7-11 Ocak 1947; Vatan, 9-12 Ocak 1947.
- 398 Karpat, a.g.k., 161.
- 399 Vatan, 27 Mart 1947.
- 400 Recep Peker'in bu konuşması için bkz.: Aynı Tarihi: No: 161, Nisan 1947, s. 9.
- 401 Cumhuriyet, 3-4 Nisan 1947.
- 402 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 31.
- 403 Cumhuriyet, 13 Nisan 1947.
- 404 Cumhuriyet, 10 Mayıs 1947.
- 405 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 33.
- 406 Halil Menteş'in mektubunun tam metni için bkz: Cumhuriyet, 24-25 Şubat 1947.
- 407 Beyannamenin tam metni için bkz.: Aynı Tarihi, No: 163, Temmuz 1947, s. 14-17; Ulus, Cumhuriyet, Vatan, 12 Temmuz 1947.
- 408 Toker, a.g.k., 200.
- 409 Cumhuriyet, 4 Aralık 1947.
- 410 Shaw, a.g.k., 477.
- 411 Bkz: Tunaya, a.g.k., 712-715.
- 412 Bernard Lewis: Modern Türkiye'nin Doğuşu; Çev. Metin Kırath, TTKB, 1991, s. 308-309.
- 413 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.k., 18; Bila, 202; F. R. Atay; "Missouri" Ulus, 8 Nisan 1946;
- Bazıları ise, Amerikalı askerlerin sıkıntılarından rahatsız olmuştur: ".Konuşuyor, gülüşüyorduk, bir bahriyeli uzaktan bana işaretler yaparak; "Benim şikayetim var" dedi "Buradaki annelerden şikayetçiyim. Kızlarını çok sıkıyorlar, saat altıdan sonra eve gitme mecburiyeti var. Halbuki ben ancak dörtte beşte karaya çıkıyorum. Ahbap olduğum kızlarla ancak iki saatçik görüşebiliyorum." (Sinan Korle: "Conilerin Düşünceleri" Vatan, 9 Nisan 1946).
- 414 Ulus, 7 Nisan 1946.
- 415 Ulus, 9 Mayıs 1946.
- 416 Bu Sovyet notası için bkz.: Aynı Tarihi: No: 154, Eylül 1946, s. 46-51; Dışişleri Bakanlığı., 295-302.
- 417 Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası..., 196.
- 418 İsmail Soysal: "Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri" Belleten, CXLI, Sayı: 162, TTK, Nisan, 1977, s. 257-275.
- 419 Ahmet Emin Yalman da aynı düşünceyi taşımaktadır: Uluslararası önemli kararlar alınacağı sırada çok partili yaşama geçilmesi, durumu Türkiye yararına değiştirmiştir. (A. E. Yalman: "Kara Kedilere İş Yok", Vatan, 7 Ocak 1946.).
- 420 Türkiye' nin karşı notası için bkz.: Aynı Tarihi: No: 155, Ekim 1946, s. 58-70; Dışişleri Bakanlığı..., 302-316.
- 421 Cumhuriyet, 26 Ekim 1946.
- 422 Ülman, İkinci Dünya Savaşı' nın Başından Truman Doktrine Kadar...,94.
- 423 Ulus, 13 Mart 1947; Mesajın tam metni için bkz.: James P. Warburg: Pourquoi Le Plan Marshall?; Edition Self, Paris, 1948, s. 181-188.
- 424 Bu yardım konusunun ABD'nin basınında da ateşli tartışmalara neden olmuş, Türk siyasi rejimi dikkatleri üzerine çekmişti. Özellikle Ermeni kuruluşlarının gönderdikleri telgraflarda ve Amerikan başmakalelerinde yardımın totalitarizme karşı demokrasiyi korumak amacını güttüğünü, oysa Türkiye'de demokrasinin bulunmadığı belirtiliyordu. Bu nedenle Truman doktrini Kongre'de görüşülürken gerek

Temsilciler Meclisi'nde gerekse Senato'da Türkiye'nin siyasi rejimi sert tartışmalara konu olmuştu (Karpat, a.g.k., 164-165).

425 Duroselle, a.g.k., 472-474.

426 Antlaşmanın metni için bkz: Düstür, III. Tertip, C. 29, s. 1278-1288. Ayrıca; Fahir Armaoğlu: Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (açıklamalı); TTKB, Ank 1991, s. 168-178.

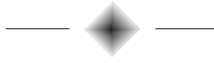
427 Türkaya Ataöv: "Soğuk Harp", SBFD, C. XXII, No: 3 (Eylül 1988), s. 275-276.

428 30 Haziran 1950 tarihine dek Marshall Planı'ndan Türkiye'ye 558 milyon lira ayrılmıştır. (Marşal Planı ve Siz; Güney Matbacılık ve Gazetecilik TOA, Ank, 1950, s. 10).

429 Karpat, a.g.k., 180.

430 Türkiye İstatistik Yıllığı 1973. DİE Yayn. Ank, 1974, s. 145.

431 Maurice Duvarger: Siyasi Partiler; Türkçesi Doç. Dr. Ergun Özbudun, Bilgi Yyn., İkinci Basım, Ank., 1974, s. 360.

Birinci Meclis Döneminde Sivil Otoritenin Üstünlüğü ve Ordunun Sevk ve İdaresi Tartışması

Prof. Dr Rıdvan AKIN

Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Klasik Osmanlı yönetimi askeri ve sivil otorite ayrımı yapmıyordu. Sınıf-ı askeri yöneten sınıf anlamına geliyor. Merkezde veya taşrada görev yapanlar içinde sadece ulema farklı bir sınıf oluşturunuyordu. Tanzimat reformları bu ayrımı tedricen kaldırdı. Mülki (sivil) ve askeri yönetim ayrıştı; Örneğin Ahmet Vefik Paşa (Bursa Valisi daha sonra Mebusan Reisi) sivildi, ama Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa askerdi.

İkinci Meşrutiyetten sonra durum daha da değişti. Yürütme işlevini üstlenen Vükela Meclisinin (Bakanlar Kurulunun) bazı üyeleri askerdi. Bu siyasal nitelikli bir görevin/ nezaretin bir komutan tarafından yürütülmesi anlamına geliyordu. Mahmut Şevket Paşa ve Enver Paşa örneklerinde olduğu gibi.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında sivil otoritenin üstünlüğü diye bir tartışma yoktu; askerlerin siyasete dahil tartışması vardı. Muhalefetin yakındığı İttihat ve Terakki'nin diktatör yönetimiymiş. Sadriazam Sait Halim Paşa ve Talat Paşaların sivilliği parti karar mekanizmalarında askerlerin bulunmasını izale etmiyordu. Savaş toplumsal ve yönetsel hayatı askerileştirmiş, askeri otoriteyi öne çıkarmıştı.

Mütarekeye girerken askeri otoriteye ilişkin kamuoyu tutumu ikircikli olmuş, çoğunlukla İmparatorluğun yenilgiye sürüklenmesi İttihatçılara ve üniformalılara mal edilmişti. Hatta, İstanbul de facto işgal altına alındıktan sonra, bir kısım Hürriyet ve İtilafçı basın ordu komutanlarını savaş yılları

boyunca hırsızlık ve suistimal ile suçlamıştır. Bu yüzden İstanbul'a yeni inmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa, Peyam-ı Sabah yazarı Mevlanzade Rifat'ı tekzip etmiş ve mahkemeye vermiştir. Mustafa Kemal Paşa benzer bir tutumla Erzurum Kongresinde de karşılaşmıştı.

Fakat işgal gerçeği, milli kurtuluş önderliğinin askerler etrafında tahakkuk etmesini zorunlu kılmıştır. Örneğin, Mevcut Hükümeti karşısına alma bahasına Amasya Bildirgesine imza koyan dört kişiden üçü muvazzaf subaydır (Mustafa Kemal, Ali Fuat, Refet) biri yeni emekli olmuş (Rauf) eski bir deniz albayıdır. Belgeye Konya'dan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ve Erzurum'dan 15. kolordu komutanı Karabekir Paşa katılmıştır. Erzurum Kongresinden sonra Müdafaa-ı Hukuk önderliği, Heyet-i Temsiliye kanalıyla büyük ölçüde dağıtılmış bulunan Osmanlı ordusunun bakiyesi üzerinde denetim kurmaya çalışmış, Sivas Kongresinden sonra bu süreç tamamlanmıştır.

TBMM'nin toplanması meşruiyet zemininde ihtilalci bir harekettir. Çağrışı yapan Müdafaa-ı Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal Paşa, o tarihte, Erzurum merkez livasından mebus seçilmiş eski bir Osmanlı generalidir. Askeri bir sıfatı yoktur. Gücünü tamamen Müdafaa-ı Hukuk'tan ve kendisini destekleyen kolordu komutanlarından almaktadır.

Bütün yurttaki yeni seçimlerin yapılabilmesini ve Ankara'da toplanmayı

sağlayan işte bu fiili güçtür. Bu meclise her livadan yeni seçilen mebuslardan bazıları muvazzaf subaylardır. Örneğin Fevzi Paşa (Kozan), İsmet Bey (Edirne), Kazım Karabekir (Edirne), Ali Fuat (Ankara), Yusuf İzzet (Bolu), Cemal Paşa (Mersin) gibi.

İktidara el koyan Ankara Konvansiyonu, üyelerinden bir kısmının muvazzaf subay olması sorununu 18 Sayılı 5 Eylül 1920 tarihli Nisabı Müzakere Kanunu ile çözmüştür. Buna göre milletvekili seçilmiş ve kıtaya kumanda eden kişiler, TBMM onay verdiği sürece bu göreve devam edebileceklerdir. Bu durum güçler birliği ve meclis üstünlüğü sisteminden doğmuş bir zaruretti. Ordu, kolordu, cephe komutanlığı ve sefirlik Meclis onayı ile TBMM üyeleri tarafından ifa edilebilecek istisnai görevler olarak tanımlanmıştır. Örneğin İsmet Paşa'nın Erkan-ı Harp Reisliği veya Ali Fuat Paşa'nın Moskova Sefirliği gibi.

TBMM Hükümeti'nin gittikçe yayılma istidadı gösteren müttefik işgallarına karşı, ana gövdesi terhis edilmiş, bakiyesi kalmış bir ordu ile direniş örgütleyebilmesi olanaksızdı. İşgal koşullarının nasıl ağırlaştığını anlamak bakımından TBMM'nin açıldığı gün ülke topraklarında bulunan müttefik mevcuduna bir göz atmakta yarar vardır: Başta İstanbul ve boğazlar, Canik sancağı ve Doğu Karadenizde konuşlanmış durumda 38.000 İngiliz askeri, Halep'in Kuzey'inden başlayarak tüm Kilikya ve Toroslari içerecek biçimde 59.000 Fransız, Mersinle Kuşadası arasında ılımlı bir sömürge idaresi kurmak

isteyen İtalya'nın 17.000 askeri, buna 1919 Mayısından itibaren İzmir ve hinterlandını işgal ederek katılan ve General Milne'nin çizmiş olduğu hattı her an aşabilecek durumdaki 90.000 kişilik Yunan ordusu dahil edilmek lazımdır. 22 Haziran 1920'deki İkinci Büyük Yunan saldırısından sonra bu sayı yerli Rumlardan oluşan tümenlerin de katkısı ile üç katına çıkacaktır.[1]

Bu koşullar altında, Filistin cephesinde çökme seviyesinde gerileyerek [2] Ateşkes sürecine giren ordunun nicelik ve nitelik olarak tatminkar bir duruma tekrar kavuşturulması, geniş bir kaynak seferberliğini gerektiriyordu. Mahalli Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin sağlamış olduğu olanaklarla özellikle Ege'de Yunan işgal ordusuna; Antep, Urfa ve Çukurova'da da Fransız ordusuna karşı direnişi geniş ölçüde sağlayan Kuvayı Milliye ile kesin sonuç alıcı bir zaferin tahakkuk edemeyeceği anlaşıldığından 1921 yılı başına kadar Milli Müdafaa Vekaleti emrindeki Kuvayı Nizamiye (Düzenli ordu) alınan önlemlerle asıl vurucu savaş gücü haline getirilmeye çalışılmıştır.

Sivas'ta Heyet-i Temsiliye kararı ile Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığına atanan 20. kolordu komutanı Ali Fuat Paşa [3] Gediz Baskınında bir sonuç elde edilememesi üzerine 1920 sonunda Moskova sefirliğine atandı. Bu koşullar altında çoğunluğunu Ethem'in Kuvayı Seyyaresi ve Demirci'nin kuvvetlerinin oluşturduğu Kuvayı Milliye'nin Milli Müdafaa Vekaleti emrine alınması

askeri başarı için bir zorunluluk haline gelecekti. Fevzi Paşa'nın TBMM'inde kuvayı muntazamanın bir zorunluluk haline geldiğini açıklaması üzerine, 27 Aralık 1920 tarihli bir Hükümet karanamesi çıkarılarak Kuvayı Milliye lağvedildi [4]Bu birliklerin düzenli orduya katılması karar altına alındı. [5]

Kuvayı Milliye milislerinin işgal güçlerine karşı yürütülen direnişte sağladıkları kısmi yarara karşın, bir çok hukuk dışı olaya karışmaları TBMM'inde tartışma konusu olmuş, hatta Konya mebusu Vehbi Efendi Kuvayı Milliye milislerini "silahına güvenmiş eşkıya takımı" sözleriyle şiddetle eleştirmiş, [6] Hükümet de kanun dışı eylemlere karşı bir kararname bile çıkarmıştı.[7]

Türk İstiklal Savaşının başlangıç evresinde, Erzurum'daki 15. kolordu ve karargahı Ankara'da bulunan 20. kolordu dışında erime noktasına gelmiş bulunan ordunun ihya edilmesi, mütareke hükümlerine harfi harfine uyan bir anlayışla olanaksızdı. Bu bakımdan Ankara'da milli hükümetin kurulmasına kadar geçen aşamada askeri bakımdan yapılabilen, elde olanı dağıtılmamasından ibarettir. Amasya bildirgesinin gizli 6. maddesi bu açıdan anlamlıdır. Bu maddeler kumandanın terkedilmemesi ve milli teşkilatın dağıtılmaması yönündeydi. [8]

Yeni ordunun üç zorunlu temeli vardı: Eratın silah altına alınması, iâşe ve ibadesinin sağlanması, orduyu yönetecek subay kadrosunun kurulması ve nihayet savaşı başarıya ulaştıracak oranda bir mühimmat

ve teçhizat gücüne ulaşmak.

TBMM ordusunun erat kadrosu, tedricen kurulabildi. Tam manasıyla bir seferberlik de ilan edilemedi. Çünkü kaynaklar buna elverişli değildi. Tanzimattan itibaren yapılan bir dizi değişikliklerle mütarekeye kadar gelen Ahz-ı Asker mevzuatı günün koşullarına uydurularak uygulamaya konuldu.[9] Mütareke sonrasında terhis edilmiş askerden birkaç tertip tecrübeli asker silah altına alındı. Buna zaman içinde tecrübesiz yeni devrelerde dahil edilecektir. Balkan Harbinden beri kesintilerle muharebe alanında olan fakir ve moralsiz Türk halkını vatan savunması için cepheye göndermek hiç kolay olmayacaktı. Ordu komuta kademesinin Eskişehir-Kütahya savaşlarına kadar mücadele ettiği en önemli sorun firar olgusuydu. Başkomutanlık Yasasının çıktığı 5 Ağustos öncesinde zar zor kurulmuş ordu dağılmanın eşiğine gelmişti. Ordunun disipline edilmesi açısından 21 Sayılı Firariler Hakkında Kanun önemsenmelidir. Bu yasa İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Genelkurmay'ın firari erin ailesinin te'bid edilmesi (sürgün) teklifi TBMM tarafından bir "cezaların şahsiliği ilkesine aykırı" görülerek kabul edilmemiş, onun yerine tedbir olarak "Kıtaat-ı Askeriyeden Elbise ve Techizat-ı Askeriye ile Firar Eden Efradın Esmanı ile Mükellefiyeti Hakkında 132 Sayılı Kanun çıkarılmıştır. [10]

Bu bağlamda ordunun iâşe ve ibadesi silah altına alma kadar önemliydi. Düşman

istilasını yayıldıkça, Akşehir ve Konya'da buğday ve arpa stoklanması çabaları artırılıyordu. Ordunun iâşesinde önemli bir dar boğaz yaratan olay ise, Eskişehir'in düşüşü oldu. Burada bulunan bir çoğu yerli rumların mülkiyetindeki un fabrikaları devre dışı kaldı. [11] Eratın giydirilmesi için başlangıçta kaynak, İstanbul'da müttefik denetimi altındaki malzeme depolarıydı. Bu konuda iş, Karakol ve Mim Mim gruplarına düşüyordu. İtalyanların müttefik koalisyonundan kopmaları sonrasında ise, İtalya önemli bir giydirmeye kaynağı oldu. Antalya'da teslim alınmak üzere 30.000 kat elbise ve 80.000 çadır İ satın alındı.[12]

Milli Mücadele aynı zamanda askeri bürokrasinin yeniden inşasını gerektirmekteydi. Ankara Hükümeti'nin sonuç alıcı, etkin bir subay kadrosuna ihtiacı vardı. Von Cress'in hatıraları bize Türk istiklal savaşını yöneten kadronun askeri nitelikleri konusunda yeterince ipucu vermektedir. Cress, müttefik olarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında birlikte çalıştığı Türk ordusunun kumanda heyetini 35-40 yaşlarında, çoğu erkan- ı harp eğitimi almış, zeki, enerjik ve çalışkan gençler olarak tanımlamaktadır. Bir çoğu Dünya Savaşı yıllarında general olmuş, ortalama miralay ve mirliva rütbesinde olmakla birlikte tümen, kolordu ve ordu yönetmiş bulunmaktaydılar. TBMM'inde yapılan bir müzakerede, ordunun komuta kademesinde, 36 liva, 10 ferik ve beş birinci ferik bulunduğu ileri sürülmüştür. [13]

Başlangıçta, yeniden inşa edilmekte

olan orduya komuta edecek nitelikli subay bulmakta zorlanılmıştır. Milli Müdafaa Vekaleti ilke olarak İstanbul'dan gizlice getirilen Muamelat-ı Zatiye dosyaları üzerinde çalışarak kimlerin çağrılacağına karar vermiş, Fevzi Paşa'nın İnebolu İrtibat Zabıtlığı'na 12 Şubat 1921 tarihinde gönderdiği yazıda ihtiyat zabitlerinin ve emekli subayların Anadolu ordusuna kabul edilmeyeceklerini duyurmuştur. Sakarya zaferine kadar gizli gruplar aracılığı ile Anadolu'ya geçen subay sayısı yaklaşık 3500'dür. [14] İçlerinde bazı casuslar bulunması ihtimaline dayanarak A.P. teşkilatı güvenlik soruşturması yapmış ve 25 kişi kuşkulu bulunarak askeri mahkemeye sevk edilmiştir. [15]

İstiklal savaşı boyunca, İstanbul'da bulunan 5-6 bin subay Anadolu hareketine ya katılmamış, ya da gelmelerine izin verilmemiştir. Kurtuluştan sonra, çalışmaya başlayan tasfiye komisyonları bu durumda olan subayların dosyalarını tek tek incelemiş, Nemrut Mustafa Paşa, Hayret Paşa ve Nazım Paşa Divanı Harplerinde görev alanlar cezalandırılmış, mazeretsiz Anadolu'ya iltihak etmeyenler de ordu kadrosundan çıkarılmışlardır. [16]

Milli Mücadele boyunca görev alan subay kadrosunun mali durumu ve özlük hakları da burada üzerinde durmaya değer bir konudur. İkinci Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki iktidarı, alaylı zabıt sınıfını tasfiye ederek, mektepli ve dinamik bir subay kadrosu yaratmak istemiştir. Bunu gerçekleştirmek üzere bir dizi kanun değişikliği yapılmıştır. [17]

Meşrutiyetten mütarekeye kadar özellikle Dünya Savaşının yarattığı enflasyonist ortam nedeniyle, subay maaşlarında büyük bir gerileme olmuştu. Mustafa Öztürk'ün bir çalışması bu konuda ayrıntılı bilgi sağlamaktadır. Bu çalışmaya göre, 1914 yılı itibarıyla müşir maaşı 15.000, binbaşı 2000, mülazımı sani 700 kuruş maaş almakta ve buna özellikle yüksek rütbeli subayların aldığı (müşirden kaymakama kadar) makam tazminatı eklenmekteydi. Altın fiyatlarındaki şiddetli artış zabitanın reel gelirini azaltmıştı. . [18]

Türk İstiklal Savaşı boyunca, her ne kadar sağlanan vergi gelirlerinin büyük bir kısmı Milli Müdafaa Vekaletine aktarılıyor idiyse de subay kadrosunun düzenli bir şekilde maaş alamadığı bir gerçektir. Örneğin, Batı Cephesinde ordu, 3.5 ay süreyle maaş alamamış, tahsisatlarda ordu lehine 3 milyon alacak tahakkuk etmiş, Heyet-i Vekile, subaylara bir miktar avans ve cephedeki erlere de birer lira s. 359. verilmesi kararı vermiştir.[19] TBMM Hükümeti, elde bulunan olanakları en iyi şekilde kullanarak ordu mensuplarının kadro, maaş ve sosyal güvenlik rejimlerini düzeltmeye çalışmıştır. Bu konuda bir çok yasal düzenleme yapılmıştır.

Öncelikle mülki idare amirleriyle kumandanların durumları birbirine denk hale getirilmeye gayret edilmiştir. Örneğin, o tarih itibarıyla, mülki idarede görev yapan üçüncü sınıf bir mutasarrıfın aslı maaşı 4000 kuruştur. Bu gelir seviyesi, bir fırka

komutanına denk hale getirilmek istenmiştir. [20]

TBMM'nin bu dönemde yapmış olduğu belli başlı düzenlemeler de şunlardır. 42 Sayılı Seferberlik Ve Cephe Zammı Hakkında Kanun ile 113 Sayılı Ordu Maaşatı İle Cephe Zamlarının Sureti Tesfiyesini Mübeyyin Kanun çıkarılmıştır.[21] Büyük Taarruzdan hemen önce de Seferberlik Ve Cephe Zammı Maaş Kanununu Muaddil 201 Sayılı Kanun çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur. [22] Bu başka önemli düzenleme de ordu mensuplarının sosyal güvenlik rejimleri alanındadır. Büyük Taarruz öncesinde ordu mensuplarının, şehadetleri halinde arkalarında kalacak ailelerini devletin güvence altına alacağına dair kuvvetli bir maneviyet kazandıran yasa burada anılmalıdır: 255 Sayılı Askeri Tekaüt ve İstifa Kanununu Müzeyyel Kanun bu güvenceyi sağlamıştır.[23]

Ordunun güçlenerek, taarruz edebilecek aşamaya gelmesi hiç de kolay olmamıştır. Mütarekeye girerken mevcudu 5.000'e kadar düşmüş iken, büyük taarruz öncesinde 380.000 kişilik bir güce erişmiştir. [24] Taarruz öncesi TBMM Ordusunun toplam gücü 18 piyade tümeni, 5 süvari tümeni ve 1 müstakil süvari tugayından oluşmaktaydı.[25]

Ordunun mühimmat ve teçhizat alanında ilk kaynağı hiç kuşkusuz bakiye Osmanlı kaynakları olmuştur. Bunlardan bir kısmı mütareke hükümlerinden olmak üzere payitahtta envanteri yapılarak depolanmıştı.

Milli Mücadele döneminin önemli olgularından biri de İstanbul'da müttefik denetimindeki silah depolarından Anadolu'ya silah kaçırma eylemleri olmuştur. Karakol, Felah ve Mim Mim grupları bu eylemleri gerçekleştirmede belli başlı millici yer altı gruplarıdır.

Bunun dışında Bolşevik Rusya'dan sağlanan silah ve mühimmat da önemsenmelidir. Ancak Rusların yardımı peyderpey sağlanabilmiş, asıl büyük yardım Sakarya Zaferinden sonra Türklerin eline geçmiştir. Bununla birlikte Bekir Sami Bey'in (Kuhduh) Hariciye Vekilliği döneminde başlayan Moskova ziyaretleri, Yusuf Kemal (Tengirşenk) [26]ve Ali Fuat (Cebesoy) delegasyonları ile artmış, bolşevik Rusya Anadolu Hükümeti'nin müttefiki olmuştur.

Ordunun bir başka önemli sorunu teçhizat ve mühimmatın nakliyesi sorunu olmuştur. Motorize nakliye kollarıyla desteklenen Yunan ordusu karşısında, Eskişehir-Kütahya savaşlarından sonra demiryolu hattından yararlanma olanağı büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Bu nedenle askeri malzemenin nakli büyük bir sorun oluşturmaktaydı. Teçhizatın sevki için develerden nakliye kolları, menzil teşkilatı kurulmuştur. Tam manasıyla verimli bir nakliye için gerekli tahmini deve sayısı 7500 iken, bu sayı 3000 civarında kalmıştı. [27] Sivil halkı nakliye işlerinde seferber edebilmek için Tedarik-i Vesait-i Nakliye ve Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunları bu nedenlerle çıkarıldı. [28] Bu uygulamada

angarya yakınmalarına sebep olacaktır.

Milli Mücadele döneminin askeri önderliği sınırlı sayıda generalden oluşur. Bunlardan bir kısmı da TBMM tarafından generalliğe yükseltilmiş bulunuyorlardı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa ve Cephe komutanı İsmet Paşa'nın dışında Taarruz karargahında İzzettin Çalışlar, Süvari Kolordusuna komuta eden Fahretin Altay ve Yakup Şevki Paşa (Subaşı) ilk anda anılması gereken isimlerdir. [29] Büyük Taarruz öncesindeki önemli bir gelişme Birinci Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'nın (Sabis) azledilerek yerine Koçgiri tenkil hareketinden sonra açığa alınan Sakallı Nurettin Paşa'nın getirilmesi olmuştur.

TBMM, bir konvansiyon iktidarı olarak kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü ilkesi gereği ülkeyi ilgilendiren bütün süreçlere müdahil olmuştur. Bu süreçler. Sıradan bir kamu hizmeti yolsuzluğundan, İstiklal Mahkemeleri üyelerinin azline; memur maaşlarının ödenme şekline kadar her konuda karar mercii olmuştur. Meclis, kendi ordusunu kendisi kurmuştur. Türk istiklal savaşını başarıya ulaştıran muzaffer ordu TBMM'nin ordusudur. Milletvekillerinin, orduya ve özellikle subaylara yönelik tutumları bazı çelişkiler taşımıştır. Başlangıçtaki tutumlarını büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşının tortusu belirlemiştir. Bir çok milletvekili ordu mensuplarını İttihat ve Terakki'nin devamı olarak görmüş ve kuşkuyla yaklaşmıştır. Milli Müdafaa

Vekaleti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği diğer vekaletler kadar eleştiri almış hatta vekiller hakkında gensoru önergeleri verilmiştir.

TBMM, Orduyu kendi emir ve komutası altında milletin vurucu gücü olarak gördüğünden ordu komutanlarının asayiş mülahazasıyla dahi olsa sivilleri askeri mahkemelere sevk etmelerini hoş karşılamamıştır. Bunlardan en ilginç Erzurum'daki Albayak Gazetesi sahibi Mithat Bey'in yargılanmasıdır. [30] Bir başka yakınma konusu Vesait-i Nakliye-i Askeriye Kanununun uygulanma biçimine olmuştur. Bu konuda yetkili olan komisyonların yetkilerini angarya gibi kullandıkları Mecliste tartışılmıştır.

Birinci Meclis döneminde geniş yer kaplayan bir tartışma da Koçgiri isyanı olmuştur. Büyük tereddütlerle Milli Mücadele saflarına katılan Sakallı Nurettin Paşa'ya Merkez Ordusu komutanlığı çerçevesinde iki önemli insiyatif verilmiştir. Bunlardan ilki Canik Sancağında ayrılıkçı eylemler yapmakta olan Pontusçuları tasfiye etmek görevidir. Bu operasyon Muhafız Alayı komutanı Topal Osman Ağa ile birlikte yürütülmüştür. İkinci büyük olay ise Koçgiri isyanının bastırılması meselesi olmuştur. Koçgiri isyanı, Sivas'ın İmranlı bölgesinde feodal karakterde bir eylem olarak başlamış, hızla yayılmıştır. Sakallı Nurettin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu 1921 yılının kışında başlayıp bahara kadar süren bir tenkil ve tedip operasyonu yürütmüş, isyan çok sert

tedbirlerle bastırılmıştır.

Bu gelişmelerin akabinde konu TBMM genel kuruluna getirildi. Tedip hareketinde Ordu komutanının benimsediği üslup şiddetle eleştirildi. Meclis, konuyu yerinde araştırmak üzere Bolu milletvekili Yusuf İzzet Paşa Başkanlığında Koçgiri Tahkik ve Dersim Tetkik Heyeti'nin kurulmasına karar verdi. Bu bir çeşit Meclis araştırma komisyonuydu. Bu arada Nurettin Paşa TBMM kararı ile askeri mahkemeye sevkedilmek istendi. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa Nurettin Paşa ile ilgili muamelenin ordunun iç işi olduğu gerekçesi ile komutana sahip çıktı. Nurettin Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi ile sadece görevden alınarak Meclis'in elinden kurtulmuş oldu. [31] Koçgiri Tahkik Heyeti'nin Nurettin Paşa hakkında verdiği rapor olumsuzdu. Bunun üzerine Meclis sosyal tedbirler alma gereği duydu. Koçgiri Hadisesinde Duçarı Sefalet Olanlara Verilecek Tohumluk ve Yemeklik Hakkında Kanun çıkarılmak zorunda kalındı. [32]

Ordu yüksek komutanı kademesi ile ilgili bir başka hararetli tartışma, Elcezire Cephesi Komutanı Nihat Paşa (Anılmış) ile ilgili olandır. Karahisarı Sahip milletvekili Şükrü Bey tarafından verilen bir soru önergesi ile başlamış, Nihat Paşa'nın cepheyi yönetme üslubu uzun uzun eleştirilmiştir. [33]

Ordunun sevk ve idaresiyle ilgili en önemli konu Başkumandanlık olmuştur. Başkumandanlık, ilk kez birinci meclis tarafından tanımlanmış bir kavramdır. Türk kamu hukuku açısından da önemi vardır.

1924, 1961 ve 1982 anayasalarında aynı hukuk mantığı ile tanımlanmıştır. Tanımın kökeninde Türk İstiklal Savaşı vardır. Buna göre, başkumandanlık "TBMM'nin manevi şahsiyetinde mündemiç" idi. Mustafa Kemal Paşa, TBMM Başkanlığına seçildiğinde, askerlikle ilişkisi söz konusu değildi. Kendisi, 7/8 Temmuz 1919 gecesi istifa etmiş, daha sonra bütün rütbe ve nişanları geri alınarak ordudan tard edilmişti Ordu ile tekrar kurumsal bağını kuran gelişme, 5 Ağustos 1921 tarihli Başkomutanlık Kanunu oldu.

TBMM, ihtilalci bir konvansiyon olarak, bütün devlet erklerini uhdesinde birleştiren sivil ve demokratik, temsili bir güçtü. İcra Vekilleri Heyetinin Sureti İntihabı Hakkında Kanun ve Teşkilatı Esasiye Kanunları, fiili yeni Devlete en üst otorite olarak Meclisi tanıyordu. Bu durum yargı alanı açısından da geçerliydi. Meclis, İstiklal Mahkemeleri kararları ve idari yargı alanında temyiz mercii idi. Doğal olarak Meclis, her alanda olduğu gibi ordunun kurulması, teşkilatlanması, tahkimi ve komutası konularında kendisini tek otorite olarak görüyordu. İcra Encümeninden başlayarak Erkan-ı Harp Riyaseti ve Milli Müdafaa Vekaleti komutan mebuslar tarafından yerine getirilmeye başladı. Bu görevler Meclisin üstün yetkisinin sağladığı bir delegasyonla yerine getiriliyordu. Bu muvazzaf bir komutanın mebus olarak siyasetle iştigali anlamına gelmekteydi. Mecliste geçmişte kolordu yönetmiş, Selahattin Köseoğlu (Mersin) gibi muhalif, İkinci Grup'a mensup milletvekilleri de vardı.

Bu siyaset farklılaşması ordunun sevk ve idaresi konusunda da içtihat farklarına yol açacaktır.

Eskişehir-Kütahya Savaşlarında Batı Cephesinin çökmenin eşiğine gelmesi, askeri yönetimin radikal bir şekilde ele alınmasını zorunlu kıldı. TBMM kendi başkanını Başkumandan mevkiine getirdi. Daha önce Kanunu Esasi, başkumandanlığı padişahlık hukukundan sayıyordu. Birinci Dünya Savaşı boyunca Enver Paşa, Sultan Reşat'a vekaleten bu mevkide bulundu. Literatürde bazı yazarlar başkumandanlığı Meclisin teşrii (yasama) faaliyetine denk işlem yapma yetkisi dolayısıyla eski Roma Cumhuriyetlerinde olduğu üzere kanuni diktatörlük olarak yorumlamışlardır. Örneğin Başkumanlık emri ile kurulan İstiklal Mahkemeleri, Tekalif-i Milliye emirleri yasama delegasyonu sayılır. Buna benzer düşünceler, Hüseyin Avni (Ulaş) gibi muhalif mebuslarca da belirtilmişti. Kanun bizzat Mustafa Kemal'in talebi ile "üç aylık bir süre kaydı altında" çıkarılmış, daha sonra 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 'de üçer ay, 20 Temmuz'dan itibaren süresiz uzatılmıştır.

Bu uzatmaların her birinde, Başkumandanın artan nüfuz ve karizmasından çekinen muhalifler tarafından, yetkilerini tahdit etmeye, makamın yetkisini bir komisyonla sınırlamaya teşebbüs edilmiştir. Muhalefet Meclis tüzel kişiliği üzerinden savaşın yönetimi ve ordunun sevk ve idaresine müdahale etmeye çalışmıştır. Başkumandanı taarruza veya görevi bırakmaya zorlamıştır:

Bu muhalif odak, Müdafaa-ı Hukuk İkinci Grubuydu. Başkumandanı güçsüzleştirme konusunda en büyük hamle, ordunun bir Fevkalade Harp Encümeni marifetiyle denetlenmesiydi. Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın fiili partisi olan Birinci Grup bu girişimi bloke etmeyi başardı. Encümenin başkanlığına, Başkumandanın getirilmesi, bir komisyon aracılığıyla Başkumandanı zayıflatma projesini rafa kaldırmış oldu. Encümen Maliye, Milli Savunma Vekaletleri ve Erkan-ı Harp Riyaseti temsilcilerinden oluşan ve Başkumandan tarafından yönetilen bir komisyona dönüştürüldü. [34]

Sonuç itibariyle, Birinci Meclis döneminde ordunun sevk ve idaresi Meclisin önemle ele aldığı bir konu olarak dikkat çeker. Bu durum doğaldır da. Ankara Konvansiyonunun meşruiyet kaynağı Türk İstiklal Savaşıdır. Bir anlamda Anadolu halkı kurtuluş gündemine odaklanmıştır. Bu bakımdan ordunun yönetimi Türk milleti açısından varolma/yokolma düzeyinde bir önem taşımaktaydı. Birinci Dünya Savaşının acı tecrübeleri, genel olarak milletvekillerini cihet-i askeriyeye güvensiz kılmıştı. Bir kısım mebus, mağlubiyet ve imparatorluğun dağılması sorumluluğunu büyük ölçüde İttihatçı subaylara yıkmaktaydılar. Şurası özenle vurgulanmalıdır ki, Mustafa Kemal Paşa'nın, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden başlayarak önderliğinin kabul edilmesi kayıtsız koşulsuz bir itaat anlamına asla gelmemiştir. Sakarya Savaşının sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis içi iktidarı bıçak sırtı denge durumunu sürdürmüştür.

Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak hiç de abartılı olmayacaktır: Eğer, Eskişehir-Kütahya savaşlarından sonra, Yunan ordusu Sakarya gerisi mevzilerde de durdurulamamış olsaydı. TBMM ve Anadolu Hükümeti dağılmanın eşiğine gelmiş olur, Mustafa Kemal Paşa önderlik inisiyatifini kaybetmiş olabilirdi. Bu anlamda Sakarya, Türk İstiklal savaşının en kritik eşiğini oluşturur. Bu savaş Türk milletinin ordusuna güvenini tazelemiş, zafere inancı pekiştirmiştir.

Ancak, paradoksal bir şekilde, Mustafa Kemal Paşa kimliğinde askeri otoritenin gücünün artması, iki yönlü bir tehdit algılamasına neden olmuştur. Birincisi, güçler birliği ve meclis üstünlüğü ilkesine dayanan TBMM rejiminin, başkumandan karşısında gücünün gittikçe zayıflaması; hatta bir Mustafa Kemal diktasına dönüşmesi olasılığıdır. İkinci ise, bu gerçekleşmese dahi, rejimin askerileşmesidir. Bu bakımdan ordu, milli mücadele boyunca, dikkatle izlenmiş, Erkan-ı Harp Riyaseti, Milli Müdafaa Vekaleti, Cephe komutanları, hatta Ankara civarındaki garnizon uygulamaları bile sert eleştirilere tabi olmuştur. Eleştirilerden, başkumandanlık mevkiide nasibini almıştır. Özetle, Türk İstiklal Savaşı tarihi askeri otoritenin cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir şekilde gözlem altında tutulduğu bir dönemdir. Bu dönemde, ordunun TBMM'nin üstün ve egemen otoritesi altında konuşlanması gereği sık sık vurgulanmıştır.

Büyük Zafer, başkumandan ve cihet-i askeriye yönelik açık eleştiri ve yıpratmaları

durdurmuş, muhalefeti Lozan Konferansının yürütülmesi ve delegasyonun uyguladığı politikaya yoğunlaşmasına neden olmuştur. Muzaffer başkumandanın “başkumandanlığı” artık gündemden düşmüştür. Mustafa Kemal'in askeri önderliği tartışma dışı kalmış, olay tamamen siyasallaşmıştır.

Bu koşullar altında, Gazi Mustafa Kemal, 1923 seçimlerine Müdafaa-ı Hukuk Grubunun Halk Fırkası olarak gireceğini ilan ettiğinde, birkaç kimliği bulunuyordu. Birinci, TBMM kararı ile 1921 sonbaharından beri Gazi ve Mareşaldi. Yani 7/8 Temmuz 1919 gecesi kaybettiği askeri kimliğini tekrar iktisap etmişti. İkinci ise TBMM'nin başkanıydı. Sonuncusu ise bir siyasal partinin önderiydi. Bu nitelikleri bir araya getiren ihtilalin özel koşullarıydı.

Nisab-ı Müzakere Kanununun istisna hükümleri, Büyük Taarruzda görev almış bir çok komutanın, Müdafaa-ı Hukuk Birinci Grubundan mebus seçilmesini sağladı. Bu, Halaskar Gazi'nin elde ettiği büyük askeri başarıyı siyasal bir inisiyatifte dönüştürmesi anlamına gelecekti.

1927'e kadar sürecek olan Nisab-ı Müzakere Kanununun geçiş rejimi hükümleri ne dayanarak 1924 yılı itibariyle, önce en az 14 muvazzaf ordu komutanı TBMM'ne üye olarak seçilmiş bulunmaktaydılar.[35] Zaferden sonra üç müfettişlik ve 9 kolordu olarak yeniden düzenlenen Türk ordusunun[36], TBMM'ne seçilmiş bulunan generalleri, özlük hakları mahfuz kalmak, fiilen kıtaya kumanda etmemek şartı

altında askeri kimliklerinden tamamiyle ayrılmaksızın siyasal sürecin bir parçası olma ayrıcalığından yararlandılar.

İkinci Meclis, komutan mebuslar sorununa şöyle bir çözüm buldu: 19.12.1923 tarihli TBMM’ne intihab Edilen ve Edilecek Olan Bilumum Mensubin-i Askeriye’nin Tabi Olacakları Şerait Hakkında 385 Sayılı Kanun. Kanun, seçilmiş askerlerin Meclis’e iltihakı şartını fiilen kıtaya kumanda etmeme koşuluna bağlıyordu. Bu nedenle Karabekir ve Cebesoy ordu müfettişliğini terkederek Meclis’e katıldılar. Atatürk ve İsmet Paşa, askerlikle ilgili statü ve özlük haklarını, TBMM’nin ikinci döneminde de korudular. Bir başka söyleyişle Başvekil İsmet Paşa’nın birinci ferik rütbesi, Reisicumhur Mustafa

Kemal Paşa müşir rütbesi, siyasal görevleriyle birlikte “mahfuz bir hak” olarak uhdelerinde kaldı. Atatürk ve İnönü’nün orduyla ilişkileri, 1927 Ağustosunda emekli olmalarına kadar devam etti. Üçüncü Meclis’ten itibaren askerlerin siyasal sürece ve seçimlere katılmaları, “ istifa koşuluna” bağlanmış, askeri otorite siyasal alanın tamamen dışına çıkmıştır.

CHP’nin İkinci Kongresinde okunan Büyük Nutuk Türk Devriminin konsolidasyon dönemine girdiğine işaret etmekteydi. Bu tarihten sonra, çok partili siyasal hayatın başlaması ve 14 Mayıs 1950 seçimleriyle Demokrat Parti iktidara gelinceye kadar askeri otoritenin sivil otoritenin emri altında bulunduğu tartışması hiç gündeme gelmedi.

KAYNAKÇA

- Akın, Rıdvan., TBMM Devleti, Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Akşin, Sina., Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, Ankara, İmaj Yayınları, 2001,
- Artuç, İbrahim., Başkomutan Meydan Muharebesi, İstanbul, 1985.
- Aydın, Faruk., Osmanlı Devletinde Tanzimattan Sonra Askeralma Kanunları 1839-1914, Ankara, 1994.
- Durusu, Sabri., "Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonrasında Askeri Olaylar Sırasında Ordunun Sevk ve İdaresiyle Devletin Yönetimi Arasındaki İlişkiler", İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1985.
- Düstur III. Tertip, Cilt 1, Ankara, 1929.
- Eralp, Nejat., "İkinci Meşrutiyette Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun", Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1989.
- Ercan, Yavuz., "Kuvayı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil", İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1985.
- Erikan, Celal., Kurtuluş Savaşı Tarihi (Yayına haz: Rıdvan Akın), İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Görgülü, İsmet., On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Ankara, 1993.
- Gülsoy, Ufuk., Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni, İstanbul, Simurg, 2000.
- Hale, William., Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze, Hil Yayınları, 1996.
- Kocatürk, Utkan., Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, Ankara, 1973.
- Nutukta Anılan Komutanların Biyografileri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1981.
- Öklem, Necdet., TBMM Gizli Otumlarında Başkomutanlık Kanunu ve Tartışmalar, Ege Üniversitesi Yayınları no.3, 1986.
- Öztoprak, İzzet., "Düzenli Ordunun Kuruluşu", İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1985.
- Öztürk, Mustafa., "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Askerlerin İktisadi Durumu", Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1989.
- Tunaya, Tarık Zafer., Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), Cilt 1-4, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre I, Cilt 1-29, Ankara, TBMM Matbaası, 1959-1961.

DİPNOTLAR

- [1] Necdet Öklem, TBMM Gizli Otuumlarında Başkomutanlık Kanunu ve Tartışmalar, Ege Üniversitesi Yayınları no.3, 1986, ss.31-134.
- [2] Ufuk Gülsoy, Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni, İstanbul, Simurg, 2000, s. 225
- [3] Yavuz Ercan,” Kuvayı Milliye’nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil”,İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1985, s.234
- [4] Kuvayı Milliye’nin Müdafaa-ı Milliye Teşkilatına Rabtı Suretiyle Tevhidi Hakkında Kararname, Düstur III. Tertip, Cilt 1, Ankara, 1929, s.10
- [5] İzzet Öztoprak, “Düzenli OrdununKuruluşu”, İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1985, ss.261-278;
- [6] Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ) , 5.7.1336, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 87
- [7] Kuvayı Milliye Efradı Tarafından İka Olunan Suçların Mercii Muhakemesi Hakkında 51 Sayılı Kararname, Düstur, III. Tertip, Cilt 1, s.30
- [8] Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi, Ankara, İmaj Yayınları, 2001, s.116.
- [9] Tanzimat’tan milli mücadeleye kadar asker alma mevzuatı şöyle bir gelişim çizgisi izledi.

Bunlar sırasıyla, 1843 Tensikat-ı Celile-i Askeriye Kanunu , 1846 Kur’a Kanunu, 1869 Kuvve-i Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi ve 1886 Asker Alma Kanunlarıdır. Bu mevzuatı meşrutiyette çıkarılan ve bilad-ı selase, İstanbul ve Afrika-yı Osmani ahalisinin askere alınmasını gerektiren kanun izlemiştir. Bkz. Faruk Aydın, Osmanlı Devletinde Tanzimattan Sonra Askeralma Kanunları 1839-1914, Ankara, 1994. ,ss.9-28.

- [10] Rıdvan Akın, TBMM Devleti, Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001 s.333, Kanun firari erin götürdüğü eşyanın bedelinin kendi malvarlığından müsadereğini öngörüyordu.
- [11] TBMM Devleti, s.341.
- [12] TBMM Devleti, s.382.
- [13] İstiklal harbinin komuta kademesinin ayrıntılı bir dökümü için bkz. İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Ankara, 1993, s.197-287.
- [14] TBMM Devleti, s.356.
- [15] TBMMGCZ, Cilt II, 2.8.1337, 133-134.
- [16] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre I, C.26, 10.1.1339, Ankara, TBMM Matbaası, 1959-1961, ss. 280-281
- [17] Bu kanunlar sırasıyla şunlardır: Tasfiye-i rüteb-i askeriye layiha-i kanuniyesi, Berri ve Bahri Erkan Ümera ve

- Zabitanın Tekaüdü İçin Rütbe-i Askeriyeye Göre Tayin Olunan Sinleri Mübeyyin Kanun ve Askeri Tekaüd Ve İstifa Kanunu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Eralp, “İkinci Meşrutiyette Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1989, ss.118-133
- [18] Mustafa Öztürk, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Askerlerin İktisadi Durumu”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1989, ss.403-405.
- [19] Sabri Durusu, “Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonrasında Askeri Olaylar Sırasında Ordunun Sevk ve İdaresiyle Devletin Yönetimi Arasındaki İlişkiler”, İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1985, s.353
- [20] TBMM Devleti, s.359.
- [21] TBMMZC, C.10, 25.4.1337, s.86-114.
- [22] TBMM Devleti, s.365.
- [23] TBMMZC, C.22, 28.8.1338, ss.373-385.
- [24] TBMM Devleti, s.382.
- [25] İbrahim Artuç, Başkomutan Meydan Muharebesi, İstanbul, 1985, s. 63.
- [26] Yusuf Kemal Bey, temasları sonucunda Moskova’dan Kafkaslar üzerinden Trabzon’a ulaştırılmak üzere, 8 vagon makineli tüfek ve mermi temin etmişti. TBMMGCZ, Cilt 1, 11.10.1336, s.152.
- [27] TBMMGCZ, Cilt II, 14.12.1337, s.495
- [28] Celal Erikan, Kurtuluş Savaşı Tarihi (Yayına haz: Rıdvan Akın), İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008 s.303.
- [29] Nutukta Anılan Komutanların Biyografileri, Ankara, Genelkurmay Basımevi, , 1981., ss.6-15
- [30] TBMM Devleti, s.242
- [31] Uzun süre açıkta bekledi. Ali İhsan Sabis’in 1. Ordu komutanlığından alınması üzerine bu göreve getirildi. Ne ilginçtir ki Sakallı Nurettin Paşa, Atatürk’ün Büyük Nutuk’ta en çok yerilen iki kişiden biridir. Nurettin Paşa, tutucu karakteri ile kurtuluştan sonra muhalefete geçmiş, Halk Fırkasının karşısında Bursa’dan aday olmuştur.
- [32] Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.202.
- [33] TBMMZC., Cilt 14, 7.11.1337, ss.39-42, 121-125.
- [34] Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, Ankara, 1973, s.202.
- [35] William Hale, Türkiye’de Ordu ve Siyaset, 1789’dan Günümüze, Hil Yayınları, 1996. , s.70
- [36] Türkiye’de Ordu ve Siyaset, s.71.